

Ирæф

IV
2002

Ираф

IV
2002

АЙЙЕВ ЛИТЕРАТУРИ АЕМА
ПУБЛИЦИСТИКИ ЖУРНАЛ

ЖУРНАЛ АНЗ ЦЕУЙ 4 ХАТТИ

г. Дзеуагигьау

ИРАФ
№ 4, 2002

Ираф. Периодическое издание (квартал) Писатели журнал

ИРАФ
№ 4, 2002

Квартальный журнал Союза писателей РСО-А.

Журнал издается с 1991 г.

Учредители: Комитет РСО-А. по печати и издательским делам,
Союз писателей.

Сейраг редактор - Малити Васо

Редколлеги:

*Джиккайти Шамил,
Колити Витали (бюро секретарь),
Скюдтати Эльбрус,
Темирлати Дауит,
Тетцойти Таймураз,
Хемицати Тамархе*

Сдано в набор 3.09.2002 г., подписано в печать 1.10.2002 г.
формат 60x84 1/16. Печать офсетная. Усл. печ. л. 18

ГПП «Рухс»
362015 РСО-А., г. Владикавказ, пр. Коста, 11

© Ираф, 4, 2002 г.

ПРОЗÆ, ПОЭЗИ

МÆРЗОЙТИ Сергей

РАДЗУРДТÆ

ХАКЪИАССИ КÆРЦÆ

Хакъиассæ фурт Хъургъохъо дзæвгарæ фæззилдæй гъæутæбæл уосгор. Фæстагмæ Уæллаггъæуи æхецæн равзурста цардæмбалæн Дæгунай. Фал фæррæдудæй. Дæгуна скъæт сæрфун æма картофи кустæй æндæр нецæмæ арæхстæй. Къохæй листæг кустæй - дзæппу. Кæрдæн æма ин æнгурстауæн еминæ æвдистонцæ, содзинæ æма халæй ба, сайтан гæрæттæй тæрсæгау, тарстæй, æ лаги фæсбун зæнгæтти скъуд дæлбостæ æдтæгуæле бахуйунмæ дæр е 'фсийнæ Дариханмæ лæвардта.

Уотемæй хæдзари бийнonti æхснуйнаг, хуйуйнаг æма æмпъозуйнаг уæледарæс Дариханмæ кастæнцæ. Хъургъохъо исфæндæ кодта Дæгунай рауадзун, æ фарс фæцæй æ мадæ Дарихан дæр. Фал кæцæй, нæ син кумдта, къæртæй-цъола нæ гæлста. Дæгунамæ кæд æ зундрахастæй неке хицæ кодта, уæддæр цъухæй ба хуарз арæхстæй. Е `дулидзæфæй дæр си уæхæн дзурдтæ исхаuidæ, æма `йбæл десæй мардæнцæ бийнонтæ, синхæгтæ. Нур дæр син уотæ разæгъидæ:

- Уæхуæттæ мæ баагурдтайтæ æма æрхудтайтæ, минæвæрттæ уæма: æз нæ, фал уæхуæдтæ æрвистайтæ, мæхе къахæй дæр уæма: не `рбакувтон... Нæгъ, æз некумæбал цæун ардигæй.

Бийнонтæ сагъæси бафтудæнцæ. Хъургъохъо æхсæвæй-бонæй гъуди кодта йе `фсини æ цæгатмæ фæссорунбæл. Фæстагмæ ранцадæй æ фидæ Хакъиассæбæл. Хакъиассæ косунмæ куд дессаг адгæй, уотæ имæ тузмæгдзийнадæ дæр хъæбæр хъæртгæй. Бийнонтæй имæ исдзорундæр неке æндиудта. Хуæргæй дæр цалинмæ финги сæргъæй фестадайдæ, уæдмæ ин æмбурд бийнонтæй лæугæ кодтонцæ. Æхснирсгæ нæ, фал минкъий - уотид ку исхуфтайдæ, уæддæр рагæппитæ кæнионцæ сæ бадæнтæй.

- Нæ, нæ фидæ ку нæ фæссора Дæгунай, уæд неке, нæ бакомдзæнæй махæн, - гъуди кодта æ меднимæр Хъургъохъо æма бавналдта æ фæндæ царди рауадзунбæл.

Еу сæумæраги дзоруй Дæгунамæ, тагъддæр рауæлæуо дæ хуссæнæй, нæ фидæ мардмæ цæуй, уæлæ уæхе гъæумæ, æма ин æ кærцæбæл туй райвæрæ, зæгъгæ.

Дæгуна расæррæт кодта уайтагъд æ хуссæнæй. Туй райдзаг кодта тæрсæ соги цæхæрæй (Хъургъохъо рагацау бандзарста сæ пеци). Уæлдæфмæй уотæ карз фæттилдта, уæд æ еу къохæй, уæдта иннемæй, æма `й сурхзинг исунмæ берæ нæбал гъудæй. Рагъæнæй æрæскъафта æ хецауи кærцæ æма `йбæл тæвдæ туй уæд дæргъæмæ, уæд уæрхæмæ рауадзидæ. Кærци думæггæгтæ хæрдмæ исæмпулдтæнцæ, къаппа-къуппи хузæн. Бампулдæнцæ æ дустæ, æ фæсонтæ дæр. Хакъиассæй кенуй æ уæле, фал ибæл нæбал цудæй. Хъæбæр рамастунæй, а ци `й, зæгъгæ, си æ дæнгтæ тухтъунег ракодта. Кærцæн æ астæухуд фæсоцæрднæй йе `финкъуннæй ронбасти уæнгæ къæркъæрæй райхондæй. Хакъиассæ фæдес исиста, бийнонтæ исхæлхъой æннæ.

Ма тæррæтæ, нæ фидæ, с дин мæнæ нæ киндзæ туй райвардта дæ кærцæбæл, - дзурдта имæ Хъургъохъо.

Хакъиассæ никкистæлæ кодта хæдзари хурфи, фæсдуарæй рафæккъафта æ мудтури-лæдзæг, æма дзоруй æ киндзæмæ, ма нæ дæ пурæкки листæг къуæхтæ никкæндзæнæн, зæгъгæ. Дæгуни фургæссæй хæдзари дуар нæбал ирдта æма кærцæбæл расуффутт кодта, тæрхъос цæргæсæй куд ледза, уотæ лигъдæй сæхемæ, æ цæгатмæ. Æцæг ма еу каст ба фæккæстидæ фæстæм.

ИЗЭЙРОН МЕГЪÆ - МАТАТИ ИУАЗÆГ

Матати Гудайæн æ бакастмæ гæсгæ бæргæ надтæнцæ йе `нзтæ, фал раги райста зæрондхуз, уæззау цард æй зæнхæмæ ранцъулдта. Куста æхсæвæй-бонæй, уæддæр кодта мæгурæй мæгурдæр. Кунауæгкаг зæнхи гæппæл ин не `фсаста æ берæ бинонти. Æ цæуæтæй некема адтæй косунгъон, æрмæст кизгуттæ ин адтæй æхсæз, уой дæр фазæнттæй. Цуппар биццеуемæй дæр дууæ фазæнттæ адтæнцæ.

Сæ мадæн дæр н 'адтæй рæстæг Гудайæн игуæрдæн, кенæ хуми æнхус кæнун, сувæллæнтти гъуд кæнунбæл дæр фæстамаæ къохтæ агурдта, æдзохдæр æй дууæ авдæни уозун гъудæй. Ци тиллæги мортæ æрхæссионцæ, етæ еу афонæй иннемæ нæ фагæ кодтонцæ æма сæ багъæуидæ ескæмæй æфстау корун. Кæми ба дууæ гъогемæй еу, кенæ æ фустæй цалдæр рауæйæ кæнун, æма уæдта сувæллæнттæ æййафтонцæ уорсаг гъæуагæ.

Куд фæззæгъунцæ, Гудабæл искодта мæгури бон. Кæд бонизæрмæ ниффæллаидæ фургустæй, уæддæр ибæл æхсæвæ хуссæг нæ цæфстæй - сагъæстæ æма гъудити ранигъулидæ. Уæдмæ æ хестæр дууæ биццеуи багъомбæлдæрæнцæ æмæ сæ мæгур фидæ баефтиндзидæ кустбæл æ хæцца. Етæ дæр сæ мæгурбон лæдæрдтæнцæ сæ карæ æма сæ хъарæ куд нæма амудтонцæ, уотæ тухкуст кодтонцæ. Галтæй хæрдмæ цонæгъи ластонцæ сæ мæгур хуми гæппæлтæмæ фагус, рауæнæй рауæнтæмæ ба сæ рагъæй тæскъити хастонцæ æма `и хумрæбун къумти идзахтонцæ.

Еци анз сæ кустмæ сæ зæрдæ хъæбæр байгъæлдзæг æй. Дессаги хуарз æрзадæнцæ сæ зæнхи мæнæуæ æма хъудали. Фал хуæнхбæсти уалдзæг æрæгæмæ ралæууй, зумæг ба зингæ раздæр æрæжæруй зæнхæбæл æ уорс кæрцæ. Мататæ ставд нæмуг æма уæззау æфсергун хуартæ æркарстонцæ, сæ моси фулдæр бакъуæлтæ фæзиндтæй æма сæ инайæ кæнун райдæдтонцæ бæхтæ, галтæ æма æндæр хайуантæй. Кусти æнтæсундзинадæ уотемæй хъæбæр минкъий адтæй, инайгæнæнтæ сæбæл ниддаргъæнцæ сауæнг æрæгвæззæгмæ, фал се `рхаст тиллæгæй ба сæ зæрдæ идзулдæй. Моси фæззиндтæй устур кæртæ хуар æма мæнæуæй.

Гуда Хуцаумæ исковидæ, табу дæхецæн, аци анзмæ тиллæг агор цæун некумæбал багъæудзæнæй, зæгъгæ.

Кустонцæ сæ моси сауæнгæ изæрдалингити уæнгæ, фал сæбæл æвеппайди комæй хæрæ мегъæ искалдæй, æрбауазал æй уайтагъд. Уæд Гуда дзоруй йе `фсинæмæ:

- Аци мегъæ хуæрзæги нæй, тагъд кæртæ æмбæрзгæ гъæмпæй.
- Изæйрон мегъæ иуазæг æй, куд æрбацудæй, уотæ тагъд фæстæмæ дæр рандæуодзæнæй, цæуæн нæхемæ, сувæллæнттæ æнæхуæргæ æма ехæн æнцæ, - загъта силгоймаг æма сæхе райстонцæ хæдзарæмæ.

Фал мæгур Гудабæл хуссæг нæ цæфстæй. Æ зæрдæ нæ гац кодта, саумæй боницъæхи тургъæмæ ракастæй æма дин... зæнгбæттæнмæ мет ку æруаридæ. Бацудæй медæмæ æма дзоруй æфсинæмæ:

- Ракæсай æндæмæ, дæ иуазæг нин нæ кæртæбæл ку никъуста...

Уобидабал Дигоргоми райгурдæй нæуæг æмбесонд: «Изæйрон мегъæ - Машти нуагъ». Æма си абони дæр адæм пайла кæнуина.

ГШШФ - САНКЪИТИ МАДÆ

Санкъити æрæг æнæуæрæмен сæ фидæ берæ нæбал рацардæй æд бифтонги байурети фæсте. Хæдзари царди уæзæ сæ мади кæстæ сæхе усхынæбæл ранцалай. Сæ дæллæй ма адтæй берæ кæстæртæ, кустгъон си некема адтæй, уотемæй цардæнцæ хуенхæсти. Фонс сæмæ кæд берæ нæма адтæй, уæддæр сæ хуенхæг даргъ зумаги дæргъци берæ хуаллаг гъудæй. Игуæрдæни хай сæбæл хуарз æруадæй æ фæзуатмæ гæсгæ, æцæг зинвадуати, бæрзонд хонхæбун, фæтæмæ нарæггомау, фал дæргъæй-дæргъæмæ. Хонгæ дæр æй «Дæргъæвзаг» кодтонцæ.

Игуæрдæн галеу фарсæй айнаг къæдзæх æхгæдта, рахес фарсæй ба нæзи æма бæрзæ бæлæстæ. Игуæрдæнæн æ хурфи адтæй, сæ уедæгтæ кæмæн бамбудæнцæ, уæхæн нæзи бæлæсти бунгæрдтæ. Е ба уобæл дзорæг адтæй, æма кæддæр игуæрдæн æмæхгæд ке адтæй гъæдæй. Сæ фиддæлтæй, куд фæззæгъунцæ, æрдзæй байстонцæ, фал сæ берæ ухеритæ æма гъезæмæрттæ дзæгъæли нæ фæцæнцæ. Хъæбæр хуарз си задæй сонгун кæрдæг. Æма иуæрцийбæл сæ фиди халæ ку исхаудтæй, уæд æмбурд

бипонти дәр сә фурцинәй хәрдмә хаудтәнцә.

Иә дзубанди изолтәмә фәццәуи, фал гьуддаг ба уой кәдәтә адтәй, әма... әнсувәртә ма кәд әригон адтәнцә сә райгуринәй, уәлдайдәр ба, ке зәгьун әй гәуи, кәстәр, үшәдәр сә нә фидәй цард әхуәдәг ракодта хуасдзау ләгтә. Уәдәтә дәр уотә зәгьионцә нә фиддәлтә сә кәстәртә тәпәтәтә ку райрационцә, уәд: «О, етә ба хуасдзау ләгтә ку рәшәтә!»

Сәнкьити әнсувәртәмә дәр сә мади зәрдә рохскодта, нур ма тәу кәнуни сәр нәбал багьәудзәй, зәгьгә. Сә игуәртәтә кәрәдзәй соргә хирристгәнгә, фәтән уестә ку ракодтәуонцә, уәд сәмә нийерәг мадә кәсунәй дәр не фәсәтәй. Идардмә сәбәл сосәггәй батутә кәнидә, ма мин фәтәтәтәдзуд уонцә, зәгьгә.

Уәдәтә хәстәр бийноти гьуддаг бакодта. Киндзә донмә дәр нәма нудәй, фал е 'фсинән ба әнхус кодта алли гьуддаги дәр.

Фал еци әнамонд бон... Әнсувәртә исистонгәнцә, нур ма тәу сәри сә цәвгүтә әривардтонцә. Кәстәр идардмә нуринцә сә мади әма загьта: «Дәлә нә мадә исцәуи!»

Хәстәр загьта, нә мади исхәртмә ма фәйнә уеси ракодтәй, зәгьгә, астуккаг ба уотә бакодта: «Цәй, әма нә мади фәттарсун кәнән!» Иннә дууә әнсувәри дәр нуринцә әма бәласи бунгар-кьудур фәхсбәл бунмә ракодтәуонцә. Кьудур әнәнгәлти и мадәмә нийарәсәнәй, дәр нә ба кодта Ойнони цалхау. Фуртә фәттарстәнцә, гьәр нуринцә: «Тилеф! Тилеф кәнә, нә мадә!!» Фал мадә нәбал нуринцәй әхе фәттилеф кәнунмә, әма 'й устур кьудур ракодтәй. Уотәмәй дзүхьмард фәццәй әртә әнсувәрей мадә.

ГИБИЙИ БАЛЦИ

Гибий исхәнадон косәг адтәй. Райони дзуапп ләвардта нуринцә дзәрадон фәрстәтәбәл. Нимад адтәй хуарз ракодтәуонцә рәнгьи. Ә кустмә кәстәй бәрнон цәстәй, гьуддаг ком әма нуринцәгәл некәд уагьта әма ин кадә кодтонцә адәм. Фал әнә су рәдуд адәймаг ба, дан, нә фәууи. Гибий дәр уотә нә губунбәл әгәр әхцул адтәй, кәд карз ниуәзтәй әхе

хизта, уæддæр хуæрунмæ ба - саринцха. Фингæ уайтагъд раорс кæнидæ.

Еу æхсæвæ æ хуссæни берæ фæссагъæс кодта: исон кæци колхоз, кæци бригадæ бабæрæг кæнон, кусти фæдбæл нимади ка уа, губуни фæдбæл ба пайда, уæхæн. Æма равзурста еу колхози Ногтигъæу, райони центрмæ изолгомау. Еуемæй аци гъæу, куд колхози устурдæр бригадтæй еу, уотæ ин æрæги балæвар кодта колхози разамунд нæуæг инайгæнæн машинæ. Адтæй фæззæг, æма ин æ кустмæ æркæсон, зæгъгæ, иннемæй ба Ногтигъæу адтæй бæрзонд хуæнхрæбун, æвсцуг рауæн, иуазæг имæ ефстагмæ хаудтæй æмайбæл гъæубæстæ æхцул уионцæ, алкедæр ин «медæмæ» зæгъидæ, æма ин е дæр нимади адтæй. Еузагъдæй, Гибий гъавта еу цæфæй дууæ тæрхъоси æркъуæрун. Æ дзоргъа бæхбæл рæфтæмæ хæстæг саргъ исæвæрун кодта æма исфардæг æй æ нисангонд бригадæмæ. Изолæй имæ Уорсхонхи ирдгæ хæссун байдæдта инайгæнæн машини ирæстæг æма курсæууæрдæн барабани унæр. Гибийæн æ зæрдæ бакæлбæлдæу æй, «Саг фарæстмæ» фæццæуы, зæгъгæ.

Моси алæм æд хæстæр æд кæстæр мулдзугбарзи хуæн æма имæ æ цæстæнæ. Финцаг хатт фæууидтонцæ, уой дæр сæхе гъæуи, инайгæнæн машинæ æма, куд фæззæгъуицæ десæй ирæстæг. Гибий сæ саргъи балаудтæй, уайтагъд æрфестæг æй æ саг фарæстæн салам равардта. Сæ нæуæг машини туххæй дæр сæн раарфæ голта, хæстæртæн ба кæрæй-кæронмæ фæстæг сæ кæлхæ. Зубар Залунгерий (Зубар - инайгæнæн машини барабанимæ курестæ уадзæг) бæхтæрæг биццеутæмæ æ кæлхæй раамудта, æма сæ бæхтæ бауорæдтонцæ, æрлæудтæй сабуртæй машинæ дæр æма «æлдари» цуд æрбакодта Гибийи раимæ. Залунгерий ин фæппæлдтæй нæуæг машинæй, æхе дæр сæ феронх æй, Зубари кустмæ ами мæнæй фæстæмæ неке арахсуй, зæгъгæ.

Гибийæн е 'рбацуди сæри дууæ фарстаемæй еу хуарз æнхæстгонд æрцудæй. Иннæ ба?.. «Медæмæ» зæгъæг нæййес. Æ методи катыйи бацудæй, æнгъæл кæсуй, фал неци. Машинæ искуста æма алке февналдта æ бæрнæхсти гъуддагмæ. Ауæхæн механизми еу ку нæ коса, уæд иннетæ дæр дзæгъæл бадæ кæнунцæ.

Гибийæн дæр еци гъуддаг лæдæрд куд н 'адтайдæ. Мосæй еуварс раласта и бæх, уомийбæл рабадтæй æма еци мæтъялæй

а се тавуардемаэ байста. Гъаунги бэрæг астæу хæрхæмбæлд
фæстæмæ рагон лимæн, хестæр адæймаг Темурболати хæццæ.
Гибий имæ фæффестæг æй, и хъурий никкодта, фегъæлдзæг
ворæн. Бæрæ фæссалæн - келан кодтонцæ, се 'хсæн дзубандиаг
пепибал алгæй æма нигъгъос æнцæ сæ дууæ дæр. Гибий æнгъæл
æн тæй хæдзарæмаэ бахонунмæ, Темурболат ба уой рандæунмæ.

Гибийу Темурболат уотæ зæгъуй:

- Гибий, фусун бакæнæ, зæгъгæ, дин бæргæ зæгъинæ, фал
не фсинæ нæ хæдзари нæй, æ цæгатмæ рандæй айсоми æма...
- Ама де 'фсинæ хæдзарæ дæр æ хæццæ æ цæгатмæ фæххаста?
- Игъа Гибий.

Уобæл рахецæн æй æ балци.

ТОБОЙТИ Цæрæг

***

Нæййес цæрæн æносмæ æфхуæрд царди,
Нæййес нихгæнæн армæй хорискаст.
Нифс ку кæнайтæ бонæ дууæ марди,
Сæдæ игасий кæндзæнæй нæ маст.

Æууæнкæй нин нæ бартæ бастъихтайтæ,
Æууæнкæй нин фехалдтайтæ нæ цард,
Кустуарз лæги фæсдуармæ рагæлстайтæ,
Искодтайтæ нæ бæстæбæл бæхбад...

Нæййес цæрæн æносмæ æфхуæрд царди,
Нæййес нихгæнæн армæй хорискаст.
Нифс ку кæнайтæ бонæ дууæ марди, -
Сæдæ игасий кæндзæнæй нæ маст.

***

- Ма дзорай, ма, уотæ карзæй,
Царди æфхуæрд берæ ес.
Цард федауй уарзгæ-уарзгæй,
Æнæ уарзгæй цард нæййес.
Зонун зин æй мæстгун уогæй
Есте зæрдæ лæдæрун,
Никки зиндæр æнæдзоргæй
Маст хурфæмæ нихъуæрун.
Фал ниббухсæ, бауорамæ
Дæ мед реуи усми маст.
Зæрдихудти сах уазалмæ
Æристдзæнæй хорискаст.
Ратайдзæнцаæ дæ мæститæ,
Ратайдзæнæй зæрдихудт.
Ма тар кæнæ дæ цæститæ,

Ма 'мбэл æхсæ зусти дзурд.
Балæдæрæ мæ рæстуагæ,
Нæ дæмун дæ бухсунбæл.
Тарсти гæдзæ лæги знагæй
Дон æвгæнуй нæ зингбæл.
Фал хилæ хили не 'сафуй,
Хилæй хилæ игуруй.
Хилæ нез зæрдæбæл уафуй,
Зæрди гъар си ех кæнуй.
Ма дзорай ма уотæ карзæй
Царди æфхуæрд берæ ес.
Цард федауй уарзгæ-уарзгæй
Се нæ уарзтæй цард нæййес.

* * *

Изæрмелтæ ниги гъарæй
Сатæг къотæрмаæ лæсунцæ.
Сау изæлуй минæг тарæй
Бони рохси æхсинунцæ.
Дудзий тунтæ хонхи тегътæй
Сау æвзагæй растæрунцæ.
Содзгæ 'хседти таруг мегътæй
Æрвгæрæнттæй æрæхсунцæ.
Исистунцæ дæнтти цорæй,
Гъæдти тарæй, арф цæх комæй,
Æрхæссунцæ арви ронæй
Сабур изæр уодæнцойнæн.

ЦИ ФÆЦÆЙ СÆ МÆТÆ?

Фæскуст ругæйдзагæй,
Хуймонтæ фæлладæй
Хæссунцæ се рагъи
Сæ бони фæллад.
Сæ дзурд æнæ 'сзагъдæй
Мæтæбæл ниндагъдæй,
Сæ мæтæ -

Нæ сагъæссаг цард.
Сæ размæ растадæй
Рæсог донидзагæй
Уазал цаугæдон:
Хъæббалтæ гæлдзунцæ,
Тæх донмæ тæхунцæ,
Цъæпп накæ кæнунцæ,
Гъæрæй идзулунцæ.
Æнцойнæ сæ нæгæй
Райвадæй,
Ратадæй,
Фесавдæй,
Цийнадæ фестадæй.
Чи фæцай сæ мæтæ? -
- Хъæббалти байзадæй!

* * *

Мæнæ бабæй мæ гъæу æригъалæй,
Æ цæститæ æртæхи æхснуй.
Æмбалагор майæ æнæмбалæй
Нигулаенмæ е 'рхун фæххæссуй,
Сифтæрбæл рæуæг думгæ сæмбалдæй,
Фæлмæн сæр-сæр нидæн рæдзæхсуй.
Сæуæхседæ æнцад расугъладæй
Æрвгæронмæ артау рæдæхсуй.
Мæргъти зар цъæх бæлæстæй истахтæй
Мæ гъæубæстæ кустбæл фæццæфстæй.
Сæууон хор исцирен æй, исарт æй,
Е 'скъæрнæгæй æртæх исцæфстæй.
Мæ гъæубæстæ æд цъелæ, æд мелæ
Иссердтон æй, гъæрæй идзулуй.
Кæд æнзтæй мæ дзигго фæууорсхелæй,
Зæрдæ зæри уæддæр нæ лæууй.
Корæмамайæй фæсдуар нæ никкиндзæй,
Фур соцъайæй мæкъур нæ нихуй,
Уарзтидзагæй кустуарз мудибиндзæй
Æцæг зари бæрзондмæ тæхуй!

* * *

Мада бадуй гъаригъоси
Сатæг сабур изæйрон.
'Ма æ фуртæн еци 'ргъоси
Дзоруй корæгау фæндон:

- Мæ биццеу æма мæ рада,
Æз де 'сустурмæ бæлдтæн.
Исустур дæ мæ цийнадæн,
Фалæ еунæг цæмæн дæн?

Цæмæннæ зелунцæ уати
Дæ бæдæлттæ, дæ æнкъай?
Æви мæ бæлд иронхуати
Есге лазæй ниуугътай?

Ци ниттар кодтай де 'рфгутæ,
Ледзунæрвонг ци лæууис...
Ес нæ гъæуи хуарз кизгуттæ
Сæ зæрдæмæ дæр цæуис...

Цардæй мæлæтмæ хæстæгдæр
Ке дæн, уой бæлвурд уинис.
Ду æрхонæ ке фæндидæр,
Ке фæндидæр, лæдæрис...»

Фурт æнкъардæй, сæр не 'сесгæй
Мади уайдзæф игъуста.
Гæ нæ раздæхгæ зæрдесги
Зæрдæрестгæй имиста...

* * *

Куд ниххезуй рагуалдзæги
Арф хумгæнди уарундон,
Уотæ ниххизтæ мæ зæрди
Уарзти хæццæ æхсицгон.

Фал зæрдтаг мæнæй еуварси
Хъал дзæгæрæг æфтудта,
Мæ цæстити æрхун касти
Уарзти цæхæр нæ уидтай

Уалдзæг сæрдæмæ ку 'ртастæй -
Дæ зæрди уарзт иссугътон.
Мæ зæрдæмæ хор æркастæй
Уарзти цийнæ базудтон.

Æрдзæ худтæй мæ фалдзосæй,
Зартæ зардта цæугæдон.
Фес ниуазтон царди къосæй,
Уарзт æносмæ æнгъалдтон.

Фал æнæнгъæлти 'ртасти уадæ
Мæн фæххаста фур идард.
Кизги зæрдæ æй тасагæ,
Æндæр райста мæ бунат.

Геун сонтæй æхгæд дуармæ,
Хезун уомæн æ райгон.
Фал зæрдтаги есге армæй
Тухеуæгæй куд райсон?

Хуæрздзæгъæли æрхундæги
Мæ бæлдита фæссугътон...
Мæ цъæх цæстæ рагуалдзæги
Мæнгæ фунтæ фæууидтон.

* * *

Æхсæви сау рони цирæгътæ цæфсунцæ,
Мæйдари гъæбесмæ хæссунцæ сæ рохс.
Бæлæстæ фæснади æнкъардæй рæхцунцæ,
Ниссагъæсий сатæг хуæнхбæсти æргъос.

Æз ба ниидард дæн æвдадзи æнцойнæй,
Уарзтади бурдæни пеллонæй цафсун.
Фур сонтæй æрттевгæ цирæгъти хецонæй
Зæрдтаги зæрдæбæл æррайау фæрсун.

* * *

Фæскуст, фурфæлладæй хебари
Нийерæг æ фуртмæ финсуй.
Цæспитæй бунтон æнæбари
Цæстисуг финстæгмæ кæлуй:

«Æрветун фæллоини мæ бонтæ,
Мæхебæл æхсæвти кæун.
Кæсун дин дæ рагон пьисмотæ,
Дæ уиндмæ æз уарзгæй бæллун.

Л:рмæст ду феронх дæ дæ мади,
Нæ зинни дæ гъæумæ æппун.
Цæрис хебæраги, хъал царди
Дæхецæн, дæ уосæн нивгун.

Ц:срæ! Нæ ди корун мæ хуæрзтæ,
Мæ фагæ ма косун фæрзеу.
Л:рмæст дин фæдзæхсун: дæ бæстæ
Уæддæр ма байронх уо, биццеу...»

МАЛИТИ Васо

БОНИ МÆЛÆТ*

(Повесть)

Арæхдзауи марди æгъдау æнæ хъаугъайæй нæ раевгъуд æй. Ци бон æй гъæуама байвардтайонцæ, уой размæ бон изæрмæ хæстæг синхæнттæ æма хæстæгутæ фæстаг хат дзубанди кодтонцæ, конд ци æй æма ма бакæнуйнагæй ци байзадæй марди æгъдауи фæдбæл, уонæбæлти. Бонмæ дæр фæддзурдтонцæ.

- Бон, - загъта сæ муггаги хæстæртæй еу, - хæдзари бундарæн ду байзадтæ, дæ фидæ, не 'нсувæр рохсаг уæд, цæстисугæй нин æй некебал раздахдзæй, адæмæн ба æгъдау дæдтун гъæуй - марди æгъдау зин æма карз цæйбæрцæ 'й, рæсугъд дæр гъæуама уойбæрцæ уа. Арæхдзау адæми лæг адтæй, гъæубæсти фæдауцæ, æма 'й æд фæдауцæ рарветæн æ фæстаг фæндагбæл. Ду нур лæг дæ, æнæ дæу махæн дæр неци рагæнæн ес, æма нин нæ унафитæмæ байгъосæ, дæ зæрдæмæ си ци нæ цæуа, уой ба нин æргомæй зæгъæ. Гъæргæнгутæ рарвистан æгас Дигори гъæутæмæ, горæтмæ, ирон гъæутæй дæр беретæмæ - еуæрдигæй хæстæгæй къабазгун айтæ, иннердигæй ба Иристонн Арæхдзауи хузæн цауæйнон н 'адтæй, æма 'й хъæбæр берæ адæм зонунцæ, æхуæдæг ба мардмæ цæуагæ адтæй. Цирт ин искъахтан æ мадæ æма æ фиди фарсмæ, косæрттæгтæ уæхемæ ес... - Хæстæр багъос æй, цæбæлдæр рагъуди кодта, уæдта бабæй райдæдта: - Æвæдзи, хъæбæр берæ адæм æрцæудзæнæй, æма не 'гъдау Арæхдзауи кади аккаг нæ уодзæнæй, фал уæддæр уобæл байархайун гъæуй. Уæхе фондæй гал æма гъог, уæдта æртæ фуси æвгæрдун багъæудзæй, мæнмæ гæсгæ е фагæ уодзæнæй марди кæндæн...- хæстæр æ цæстæ рахаста уати æ фалæмбулай ка бадтæй æма лæудтæй, уонæбæл

*Идарддæр. Райдайæн журнали аци анзи 3-аг номери.

уоний кадэртæ сæ сæртæ арзий тилд бакодтонцæ, æма бабæй хестæр райдæдта: - Гъе, хæстæгутæй, адæмæй ба ка ци æгьдау лолли с æхе барæ, махæрдигæй ба гъæуама алцидæр æ бунати дæ. Инуитæ уæхемæ ес, мах дæр фæккæсдзинан, нæ къох куд имонуй, уотæ...Куд зæгъис, Бон, ести бафтауйнаг, е райдæдтауинаг ес нæ унафитæй?

Инци, - сабур, æнцойнæ гъæлæсæй загъта Бон, фал лубинли цабæл цудæй, уой æ сæр дзæбæх нæ ахæста, æ хурфæ алцой ифтел, æ фидæ иннæ уати æ хуссæнбæл мардæй ке лодуйт, е лер имæ нæ гъардта, сæ хæдзарæмæ ка æрæмæбурд аф, уонн дæр дзæбæх нæ уидта, цума имæ бæзгин зæнхон мотти хурфæй се 'ндæргтæ зиндтæнцæ, уоййау. Æрмæст имæ алцой сунет устур бæлд: ескæми хебарæ къум ку ссеридæ æма ку бафунæйуидæ. Фал нуртæккæ уомæн ке неци амал ес, еци гъуон ни зегълау кадæр æ сæри хъанзи дзæбокæй къуæрдта алцой уомæй дæр фæстагмæ нæбал тухстæй - цума уæлгъæдæй рамарæй, уоййау нецибал æнкъардта.

Калæр къæсæрæй æрбахизтæй, адæм фестадæнцæ, æмраст едзудæнцæ, сæ сæртæ æруагътонцæ, сæ къохтæ сæ фæрстæмæ багъæстæнцæ. Хестæр Бонмæ нидæн гъæлæсæй бадзурдта:

Дæхе райлаæ тæфирфæсгæнгутæмæ.

Бон е 'ргом къæсæрæрдæмæ раздахта æма фæййидта Владимир Инали фурт, æ фæдбæл ба Гардан уатмæ куд æрбахизæнцæ, тæрвазæй дуари астау æмвæрстæ куд едзудæнцæ.

Дæхæнæмæст уотæ, - размæ еу ампъез ракæнгæй загъта мундани хестæр. - Ардигæй фæстæмæ цини гъуддæгти фæццотæ, махæрдигтæ, уæ бинонтæ хизт уæнтæ нез æма фидбиллизæй.

Æрæстæу рохсаг уæд, - загъта Владимир Инали фурт, хестæр æ бунати ку слаудтæй, уæд. - Ци дуйнемæ бацудæй, уонн рохон бадæд. Аци хæдзарабæл, гъæубæстæбæл, æгас Инерæбæл дæр уæхæн содзгæ фуд макæдбал æрцæуæд.

Уæхе æруадзетæ, - хестæр бадæнтæмæ баамудта. - Мах ма фæстæгтæ мæ исони гъуддæгтæбæл дзубунди кодтан, æма, кундундтæ лобу. нæ зиан естæмæйти срæсугъд кæндзинан.

Балтæ не кæнæн, - загъта Владимир Инали фурт. - Машутæ кæ не фæстæмæ здæхун гъæуй. Болайæн æ цæрæнбон ба рохон не æрбаласта, фæстæмæ дæр нæ е ласуй.

Полоди, уотæ тагъдкæнун ба ходуйнаг æй, - къумæй æрбахизæнцæ кидæр.

Бонæн зонгæ адтæй еци гъæлæс, фал ке адтæй, уой æргъудикæнун нæ фæразта æма фæстæмæ ракастæй - рауидта Борнæфи, айфиццаг гъæдрæбун Гæлæу æ согтæ кæмæн байста. Уой фæсте Борнæфи милицæмæ фæлластонцæ, гъæдæ ниццагътай, колхози сæрдæр дин сæ ракалун кодта, фал сæ ду æхсæвигон фæстæмæ радавтай, зæгъгæ. Борнæф сомитæ кодта, мæ сæрæн неци зонун, мæ тургъæмæ кæцæй æма кутемæй æрхаудтæнцæ, уобæл мæхуæдæг дæр дес кæнун, зæгъгæ. Милици когутæ ибæл худтæнцæ, сæ хецæу ба ин уотæ:

- Æз дæбæл æууæндун, Борнæф, согтæ дæ тургъи кутемæй равзурстæнцæ, уой æцæгæйдæр нæ гъуди кæнис. Цæмæннæ, уой дæр дин зæгъдзæнæн. Дæ цард расугæй æрветис, тоги бæсти дæ тогдалзинти арахъ ес, дæ сæримæгъзи артаг дæр арахъ æй. Æма расуг лæг ба æ миутæ нæбал фæгъгъуди кæнуй. Фал дин мах фенхус кæндзинан. Еу æртæ бони къаланчой рабаддзæнæ æма дин фæдуат уодзæй дæ цардбæл æрсагъæс кæнунæн.

Бон Борнæфи ахæсти хабар ку фегъуста, уæд милицæмæ бацæуйнаг адтæй, зæгъгон син, согтæ æмбесæхсæви Борнæфи тургъæмæ нæхе хæрæгбæл æз æрластон сосæггæй, зæгъгæ, фал æ нифс нæ бахаста, уой фæсте ба æхе хуардта, уотæ мæнгæфсон ке разиндтæй æма æвуд лæги ахæстдони ке фæббадун кодта. «Цидæриддæр кæнун, е мин зулунмæ уайуй» - цал æма цал хатти дзорида æ меднимæр æма еци усмити æхе æппундæр нæбал уарзидæ, фæдистæ кæнидæ æхецæн, нецæййаг дæ, тæппод дæ, зæгъгæ.

Бон ранигъулдæй еци гъудити, фал æй фæрсæрдигæй цидæр сурх гыгæдардта æма бабæй фæстæмæ фæккастæй. Борнæфи цæсгон адтæй сурх, æ цæститæ ба цъæх æрттивд кодтонцæ.

- Неци ходуйнаг ес уоми, Борнæф, - загъта Владимир Инали фурт, - фæстæмæ нæ здæхун гъæуй, над ба даргъ æй, уæдта Бола махмæ æнгъæлмæ кæсуй. Исон ба, интернати Бони хæццæ ка ахур кæнуй, етæ дæр, æз дæр, ахургæнгутæ дæр ами уодзинан.

- Болайæн неци уодзæнæй, еу минкъий ку багæдзæ кæна, уæд, - загъта Борнæф. - Арæхдзау фæллонгун адтæй æма ин æ фæллойнай мæрдæхсæвæр кæнæн, фæйна рохсаги зæгъетæ, уæдта цæудзинайтæ.

- Циавæр мæрдæхсæвæри кой кæнис? - сабур гъæлæсæй бафарста Гардан.

- Куд циавæр? - бадескодта хестæр. - Мæрдæхсæвæр куд фæууй, уотæ. Фус равгарстонцæ кæстæртæ, агæ уæртæ дæхæрай фæууаларт кодтонцæ. Борнæф раст зæгъуй, нæ уин æмбæлуй уотемæй цæун...

- Магъа...- æхецæн бахъур-хъуркодта Гардан. - Мæрдæхсæвæр -еу, марди уæлгъос æхсæвæ бонмæ ка бадтæй, еци силгоймæгтæн кодтонцæ... Æйкитæ... карк... Дигорæ кæдæй ардæмæ кæнунцæ мæрдæхсæвæр нæлгоймæгтæн?

- Мæнæ дæу хузæнтти Сталин, æ цæрæнбон берæ уа, Сибири ку балæуун кодта, уæдæй ардæмæ, - къумæй æрбадзурдта Борнæф, æ ходун райгъустæй, фал ралæдæрдтæй, кæми 'й, уой æма фæссабурай.

- Бахатир кæнтæ! - загъта Владимир Инали фурт æма къæсæрæй æндæмæ рахизтæй, æ фæдбæл сæргубурай - Гардан.

- Валоди! - сæ фæсте рагъæркодта Борнæф. - Ду дæр адæми знаг адтæ, Бурсæг дин дæ къуæдæнтæ дзæгъæли нæ гъавта лухкæнунмæ! Фал сæ фæййервæзун кодтай, дæ кæнгæ инсувæр Гардани ке рауæйæ кодтай, уой фæрци!

Кадæртæ сæ ходун нæбал бауорæдтонцæ æма сæ къохтæй сæ цъухтæ бахгæдтонцæ.

- Уссутæ, - загъта хестæр. - Кæми айтæ, е уи феронх æй?

- Махæй неци феронх æй, - загъта Борнæф мæстгун гъæлæсæй, - фал кæмæйдæрти ба цидæрæтæ феронх æй, æма ма иронх кæнæнтæ! Адæм гъæла нæ'нцæ ' ма неке расайдзæнæнцæ! - Борнæфи дзубанди хилæмæ рахизтæй. - «Сталин», «Сталин» кæнунцæ, куйтæ дæр æй нæбал хуæрунцæ. Сæ кæрæдзей уæйæ кодтонцæ адæми знæгтæ æма сæ Сталин дæр ахæста 'ма цагъта. Хуцауистæн, цагъта! Куйти цагъд! Мадта ин æндæр ци гæнгæ адтæй?

- Борнæф раст зæгъуй, - загъта, æ фарсмæ ка лæудтæй, еци губунгин лæхъуæн. - Уæллæй, Сталин ку нæ адтайдæ, уæд нæ айфонмæ немуц сæ цулухъти бунни ниццъист кодтайонцæ.

- Сталин æрмæстдæр еунаг рæдуд æруагъта, - нийнæфтæй колхози парторг Сæлафир, рæстæмбес кари лæг, интеллигентарæзт - бадтæй хестæри фарсмæ.

- Циавæр рæдуд? - бафарста губунгин лæхъуæн.

- Адæми знæгти кæронмæ нæ ниццагъта.

- Уомæй ба раст зæгъис.- саразиæй губунгин

- Гъо, раст дзоретæ, фал кæми ци дзоргæй, уой иронх кæ-

нун нæ гъæуй! - Сбостæ сæбæл кодта хестæр. - Абони мах марди 'гъдау кæнун гъæуй.

- Мах дæр марди 'гъдау кæнæн, мадта ци кæнæн? - бостæхузæй къумæй æ дзурд æрбагæлста Борнæф. - Æз уæхæн марди æгъдау Иристони некæми фæййидтон æма Сталинæн дæр рохсаг ма зæгъонцæ. Хестæр ку нæ сарæхсуй, уæдта мæхуæдæг фестун æма ин æ ном иссерун кæнун хисти бадгутæн.

- Ниууадзæ, Борнæф, дæ дзæгъæл дзæнгæда! - фæйбæлзускодта, ниллæггомау къæсхур лæг - цудайдæ ибæл дуинсæй анзи. - Мæлæти лæг, хисти мин адæми æхемæ æригъосун кæнуй! Фур расугæй дæхе ку нæбал фæллæдæрис алли хисти дæр, уæд ма сталинтæбæл фæууис? Дæу хузæнтгæн Сталин хуарз адтæй, æцæгæйдæр, сумах фонси хузæн дзурд нæ лæдæретæ, ставд лæдзæг уин дарун гъæуй. Алли хат кумæ рагæпп кæнис де сталини хæццæ, нæ гъолон гъогæй фулдæр ин ку неци лæдæрис, уæд? Кенæ ба еци хъæбатирай кæми адтæ, Гæлæу дин дæ согтæ ку байста, дæхе ба дин ку фæннадта, уæд? Гъе, гъеуæхæн хецæуттæ гъæуй сумах!

- Æ, тæллæхсидзæ! - фæгъгъæр кодта Борнæф. - Ду ба мæнмæ куд æндеуис?!

- Тæллæхсидзæ ба ке хонис? - сабур гъæлæсæй бафарста къæсхур лæг.

- Дæу, æндæр ке!

- Гъа, мадта дин мæнæ, абонсарæй ци агорис, е, - зæгъгæ, къæсхур лæг тухгин бакъуæрдта æ тумбулкъохæй Борнæфи билтæ. Борнæф фæстæмæ фæццæйхаудтæй, фал æй æ фæстелæугутæ бауорæдтонцæ. Æ арми тъæпæнæй æ билтæ расæрфта æма тог ку рауидта, уæд нирдеуагæ кодта:

- Æ, куййи фурт, нуртæккæ дин æз дæ хорх ку нæ рахаун кæнон! - Борнæф æ дзиппæй устур хиринкъа фелваста, фал ин æ фарсмæ лæугутæ æ цæнгтæ райахæстонцæ. - Макемæбæл хуæцæд, зæгъун уин, сумах дæр мæстæйдзаг бакæндзæн, æз мæ тог некæмæн ниххатир кæндзæн! - æхе рæдвта ергъæвгæнгути къохтæй, фал ибæл етæ, æвæдзи, уотæ фæдар нæ хуæстанцæ, æма син фæууæгъдæй. - Дæ мæлæт æрцудæй, Æвзурæги фурт!

Борнæф æ хиринкъай æвзаг райгонкæнунмæ куд гъавта, уотæ ин æй къæсхур лæг æ къохтæй байста, æ дзиппи 'й ниввардта æма загъта:

- Борнæф, ескæд ку æрæрвонг уай, уæд дин æй раддзæн, - æма фендæбилæй.

Борнæф æхе тудта ергъæвгæнгути къохтæй, рамæуагътæ, æз ба ин лæг ци æй, уой фæййинун кæнон, зæгъгæ, фал ибæл сæ хуæст нæбал суагътонцæ, æхе змæлд дæр уоййасæ карз н 'адтæй.

- Нæ ходуйнаги гъæр райгъусдзæй æнæнгъæнæ Иристонбæл! - æ сæр гузавæ тилд кодта муггаги хестæр.- Æгъдау æма фæткæ нæбал ес, æндæра уæ хилæ мах зианмæ цæмæн æрхастайтæ, Хуцау уи ма сарази уа!

- 'Ма си æз ци фудгин дæн? - мæстæй цæхæртæ калдта Борнæф, фал æ уахъæр фæссабурдæрæй, æвæдзи, æнæнгъæлти ци хæмбохъулайти бахаудтæй, уой æрлæдæрдтæй æма æ ниуæзтæ æрбайсавдæй, æ ходуйнаг ба ин æ зæрдæ карз сугъдæй содзун райдæдта.

- Уæллæй, Аликсандир, - хестæрмæ батхалдта губунгин лæхъуæн, - Борнæф неци фудгин æй...

Борнæф ин æ дзурд райста:

- Æз Сталини туххæн мæхе сувæллæнттæбæл дæр нæ байауæрддзæн!

- Уæллæй, æз ин дууæ сау минутемæ æ сидзæгæй парашут саразтайнæ! - загъта губунгин лæхъуæн.

- 'Ма дæ ка нæ уагъта? - бафарста æй кадæр.

- Ка мæ нæ уагъта? Æгъдау, æндæр ка! Марди æгъдауи ан! - мæстгун уозгалд бакодта губунгин æ бафæрсæгмæ.

Е æ сæр æруагъта æма æ медбилти бахудтæй:

- Неци ин бакодтайсæ. Арсенæн æ къæсхурмæ ма кæсæ, сайд беретæбæл æрцудæй. Ахæстдони сæркъуæртæн ци миутæ бакодта, уой некæд фегъустай? Колхози станти уæс ракосарт кодтонцæ, æхсæвæ ба ин æ къабазæ кадæр радавта. Гæлæу ниллаудтæй: Арсенæй уæлдай æй неке радавта. Уой дин фегъоса Арсен. Гæлæуи дзæбæх ракъæрцитæ кодта, фал ин æхе ба лхæстдони сбадун кодтонцæ - Гæлæу дин æ над хатир кæнуй. Уой фæсте æцæг давæг сæргом æй, уæхæдтæ дæр æй зонетæ.

- Ду ба ин адвокатæй косис, Аслæнбег? - бафарста губунгин.

- Арсен æнæ адвокатæй дæр нæмунмæ хуарз арæхсуй, - Аслæнбег бабæй æ медбилти сосхудт бакодта.

- Мадта дин æз ба зæгъун: гæбæтхуаст дин ракæнинæ дæ Арсени, æгъдау мæ ку нæ уорамидæ, уæд!

- Æгъдау дæ ку уорамидæ, уæд дæ дзухбæл хуæцисæ, - загъта

Асләнбег.

Еци усми, Бонәй анз-дууә анзи хестәр адтайдә, уәхән биццеу дуарәй әрбакастәй әма загъта:

- Аликсандир, мәрдәхсәвәри фингә цәттә 'й.

- Уә хьиамәттә не 'нсувәрән хәлар уәнтә, - зәгъгә ин Аликсандир раарфә кодта, исистадәй, ә фалдзос ләугутәбәл ә цәстә рахастә әма загъта: - Сумахәй ба Хуцауәй корәгау корун, әма нин нә мард рәсугъдәй байвәрун бауадзетә, ниууагътә уә политика! Цәуәнтә, нә дигорон әгъдау бакәнән, марди номбәл ци фәрзеу ес, уой ин ниххәлар кәнән.

Адәм базмалдәнцә, сә сәртә әруагътонцә, гъома, зин гъуддаги ан, фал әндәр гәнән нәййес, зәгъгә, кадәр арф нийнәфтәй, фал Бон неци уидта әма игъуста, әрмәст әй цидәр тухсун кодта әма е ба адтәй ә фалдзос ләугути сайд миутә, сә фәлдемән...

* * *

СУГЪЗӘРИ УСТУР СОСӘГ

Мард ку байвардтонцә, уобәл әртә бони ку рацудәй әма зиангин тургъәмә уойясә цәуәг ку нәбал адтәй, уәд Бон ранәхстәрәй Чиколамә. Устур гъәунги тегъәбәл әхе карән цалдәр биццеуи ләудтәй, цәбәлдәр гъәрәй буцәу дзубанди кодтонцә. Бон сә еувәрсти рацәунмә гъавта, фал ин биццеутәй еу ә раз райахәста, әма 'ймә самур куййи хузән басмуститә кодта.

- Уайтагъддәр әй зудтон, - е 'мбәлттәмә ә цәстә фәнникъулдта. - А бәлццон горәтаг әй.

- Нәхе горәтаг? Нә зинаргъ иуазәги нин әфхуәрунмә гъавис, Солтан! - фәззуст ибәл кодта дуккаг биццеу. - Е Мәскуй цәруй. Ә фидә уоми министрәй косуй.

- Нур ку неци зонис, хурхли, уәд аллихат дәхе гъуддаг лухгәнәг ци скәнис? - рамәстгун әй әртиккаг. - Аци додо цъеу Парижәй әртахтәй, ә фадәварцәмә ин нә кәсис?

Бон бабәй сә еувәрсти рахезунмә гъавта, фал ибәл биццеутә ранкъурдәгәнцә әма 'й сә астәу фәккодтонцә. Солтан ке худтонцә, е бабәй имә басмуститә кодта әма барәй әрәхснирстәй.

- Ә сәнари смаг кәлуй! Мәхәмәт, дзәбәхдәр имә басмо-

дай!

Махæмæт имæ нæуæгæй басмуста:

- Хъуранистæн, раст зæгъис. Æдта Мæскуй дæр æма Парижи дæр нурма сæнарæй æндзарунцæ, нæ? Ду ба куд зæгъис, Ермак?

- Гъей, - Бонмæ бадзурдта Ермак. - Гæр гæлæхха, хонхæй пудтæ æма дæ хæццæ еу уесойни зæронд куд нæ рахастай?

Биццеутæ ниххудтæнцæ.

- Нур цитæ дзорис, Ермак! - сбостæ 'йбæл кодта Солтан. - Намæй Чиколай æ къах макæдбал æрæвæра, е дæ фæндуй? Хуенхаги уинун дæ ку нæ фæндæуа, уæд си уесойнæ ракорæ æма 'й дæ цæсти кæронæй дæр некæдбал фæуиндзæнæ.

Бон æрискыитгæй, æ медбилти бахудтæй æма гъæрæй загъта:

- Гъей, мæнæ чиколайæг гъæдиндзхуртæ! Уæ гъæдиндзи тæф уæ гæлæсæй кæлуй æма мæмæ хæстæг ма лæууетæ. Гъæйдæ, нæ иннæ фембæлдмæ хуæрзбон!

Бон биццеути æхсæнæй рацæунмæ гъавта, фал ин сæ еу фæстегæй æ хорх райахæста, иннæ дууæ ба ин æ фæйнæ фæлхæбæл фæххуæстæнцæ æма 'й зæнхæй фелвæстонцæ.

- Еу минкый дæ рахъеддзау кæнæн! - загъта, Махæмæт ке кылтонцæ, е, æма 'й, æцæгæйдæр, дуурдæмæ хъеддзау кæнун рафæдтонцæ.

Бон æ къæхтæ æ реумæ æрбалваста, уæдта сæ æ тух-æ бонæй рарæунгъта, æма ин сæбæл ка хуæстæй, етæ рауæлгæмттæнцæ, нæ хорх ин ка æлхъивта, е дæр æй нæбал бауорæдта, æма Бон æххæлæг дæр æ фæсонтæ сосемæ æрхаста. Биццеутæ цалинмæ нæлæвæнцæ, уæдмæ е æ къæхтæбæл лæудтæй æма æ ругтæ цагъта. Иннæ дууæ биццеуи дæр исистадæнцæ, сæ еу имæ æрбатомарконтæ, фал ин æ хорх фæстегæй ка райахæста, е æ размæ фæлхæй.

- Махæмæт, ниууадзæ 'й, нæхе фуд адтæй, лæг æ фæндагбæл нæлæвæй, неци нæ багъигæдардта, - æхудæгга Бомæ разилдæй. - Гъæйдæ, базонгæ уæн. Мæ ном - Ермак, мæнæ а - Махæмæт, уæртæ иннæ ба Солтан. - Æма имæ æ къох æрбадардта.

- Бон - загъта Бон æма имæ æ къох бадаргъкодта.

Цивеннайди ин Ермак æ цонг райахæста, æ синæг имæ фæлхæдга æма 'й æ сæрти фехсунмæ гъавта, фал Бон фæлхæдгæстæй, æ къахи рагъ ин æ батинки скъелæй тухгин ниннанта, æма Ермак размæ бахаудтæй, æ уæле ба - Бон. Бон ин æ сир сосемæ нилхъивта æма 'й бафарста:

- Уесойнæ ма дæ гъæуй?

- Суадзæ ма, кенæ ба дæ гæбæтнад фæккæндзæн! - бунæй имæ æртхъерæн кæнуй Ермак, æхуæдæг ба хъурдохæн кæнуй, архайуй æхе суæгъдæ кæнунбæл.

- Дзæгъæли ма тъибирттитæ кæнæ, - дзоруй имæ æнцойнæхузæй Бон. - Уесойнæ ма дæ гъæуй, æви нæ, уой цалинмæ зæгъай, уæдмæ дæ не суаддзæн.

- Рандæй кæнтæ ма разæй, зæгъгæ уин зæгъун! - е 'мбæлтгæбæл сгъæр кодта Ермак.

Уæлгоммæ ка рахаудтæй, еци дууæ биццеуи багæппитæ кодтонцæ æнхусмæ, фал син сæ раз райахæста, нириуæнгæ хæлхъоймæ еуварсæй кудфæндий цæстæй ка кастæй, еци бæрзонд бæзæрхуг биццеу.

- Лæгæй-лæгмæ сæ бауагътæ, - загъта е. - Еу лæги æнæгъанæ гъæуæй нæмунмæ гъаветæ, æви Чиколай фæхходуйнаг кæнун сумахмæ кæсуй?

- Суадзæ ма, кенæ ба ку систон, уæд дин тог фæууомун кæндзæн,- Бони бунæй æрдеуагæ кæнуй Ермак.

- Бæлах дæр уой медæгæ 'й, æма дæ исистун ке нæ уадзуй, - загъта бæрзонд бæзæрхуг биццеу æма бахудтæй, - Гадзирахатæй рацудтæ иуазæгбæл æма дæ гадзирахат дæхебæл æрцудæй. Нур ба дæ цæбæл фæрсуй, уобæл дин дзуап дæтгæ 'й.

- Дæумæ дзорун, - загъта Бон, æхуæдæг ба æ къохтæй, æ уæраги сæрæй сосемæ æлхъевуй æ амæттаги. - Уесойнæ ма дæ гъæуй, æви нæбал?

- Нæбал! - æ дзухидзаг нигъгъæр кодта Ермак.

Биццеутæ ниххудтæнцæ. Æ дууæ æмбали дæр сæ ходæг нæбал бауорæдтонцæ, фал сæ Ермак цæмæй ма бафеппайа, уой туххæн сæхе иннердæмæ раздахтонцæ.

Бон суагъта Ермаки. Сæ дууæ дæр сæ ругтæ сæрфунмæ фæцæнцæ.

- Агуд, цæбæлдæрти ку нæ гъуди кæнинæ, уæд... - Ермак ци загътайдæ, уой нæбал зудта: æгæр карз дзурд ку зæгъа, уæд бабæй ибæл æфхуæрд ку рауайа, уомæй тарстæй, æгæр тæнзæрдæй дæр æй нæ фæндæадтæй æхе равдесун. Уæдта æнæуинон цæстæй бакастæй бæрзонд бæзæрхуг биццеумæ: - Ду дæр хуæнхаги фарс дæ, Дзараси-фурт? Синхон ма си ци нæ уа!

- Æз неке фарс дæн. Фал еу лæги цалдæремæй нæмун ба нæ бауаддзæн ме 'нсувæртæн дæр.

- Дзæбæх уотæ! - загъта Бон æма æ надбæл ранæхстæрæй. Сæйгæдони азгъунст кæми адтæй, еци цæхгæрмæ гъæунги цæгъмæ 'й берæ нæбал гъудæй, уотæ æ хуæд фæсте райгъустæй кедæр къæхти унæр. Фæстæмæ ракастæй æма фæуидта бæрзонд бæзæрхуг биццеуи. Бон æрлæудтæй, фал ин е æ сæрæй сæйгæдонирдæмæ райамудта, цæуæн, зæгъгæ, æма фæззилдæй цæхгæрмæ гъæунги. Бон дæр æй баййафта, фæрсæй - фарсмæ су минкъий рауадæнцæ, уæдта 'й Бон бафарста:

- 'Ма кумæ цæун, уой цæмæй зонис?

- Цæуис сæйгæдонæмæ. Дæ фидиуоси бæрæггæнæг. Базонгæ уен: мæ ном Валоди, Дзарастæй, - Валоди æ къох равардта Бонмæ.

- Мæ ном - Бон.

- Зонун дæ. Арæхдзауи фурт.

Бон неци сдзурдта.

- Кæцæй дæ зонун, уобæл мæ цæмæннæ фæрсис? - десгæнгæй имæ бакастæй Валоди.

- Кæцæй? - æнæбари бафарста Бон.

- Уæ зиани рæстæг æз мæ фиди хæццæ Дзинагъай адтæн нæ мæстæгугæмæ. Мæ фидæ Арæхдзауи зудта, хуарз лæг, дан, адтæй, Иристони уой хузæн цауæйнон не ссирдтайсæ. Æма уæмæ нефирфæс кæнунмæ бацудæй, мæн дæр æ хæццæ ракодта, нур, дан, лæг дæ, æма æгъдæуттæ кæнун гъæуй...Уоми дæ фæййидтон.

Бон бабæй неци сдзурдта æма æнæдзоргæй цудæнцæ кедæр шронд каурæбунти сæйгæдонæрдæмæ. Валоди æваст æрлæудтæй, Бони усхъæбæл æ арм æривардта, е дæр æрлæудтæй æма имæ фæстæмæ ракастæй.

- Марди бони дæ ку фæййидтон, - райдæдта Валоди, - уæд мæ бафæндадтæй дæ хæццæ базонгæун... Лимæнтæ ку уаййанæ, е дæр мæ фæндуй...

Бон кастæй Валодимæ комкоммæ, æ цæстæнгас адтæй снцойнæ, нæдæр си дес адтæй, нæдæр цæмæдес, нæдæр æндæр ести æнкъарæн.

- Мæйи 'рдæг ма байзадæй экзаментæмæ, тагъдæр ку рхæццæ уайонцæ! Аттестат ку райсон, уæд, æвæдзи, МГУ-й экономикон факультетмæ бацæудзæн, нæ хестæр æнсувæр уоми косуй ахургæнæгæй, экономикон наукити кандидат æй, нур ба доктори диссертацибæл косуй. Кæд дæ фæндуй, уæд еумæ цæуæн Мæскумæ, кæми æрфусун кæнæн, е нин ес, уæдта эк-

заментæ дæр некæмæй фуддæр ратдзинан.

Валоди банцадæй, æнгъæлмæ кастæй Бонн дзуаппмæ.

Фал е неци дзурдта, раздæрау комкоммæ кастæй Валодимæ.

- Мæ хæщæ дæ, æвæдзи дзорун нæ фæндуй, - бахудтæй Валоди.

- Фæндуй, - загъта Бон. - Иннæ хат ку фембæлæн, уæд нæ дзубанди идарддæр кæндзинан.

Бон рацудæй, Валодя ба еу усмæ лæугæ райзадæй æ бунати, уæдта е 'рух устур гъæунгæрдæмæ раздахта.

Бон сæйгæдони фойемæ ку бахизтæй, уæд æ цæстæ некæбæл æрхуæстæй. Цирдæмæ цæуа, уой нæ зудта æма лæудтæй дуаргæрон. Уæдмæ еу уосæ фæззиндтæй, æ уæле уорс халат.

- Ке агорис биццеу? - еци цæугæ-цæун рафарста Бони.

-Иди... Сугъзæр...

-А-а... Дуккаг уæладзугмæ схезæ, кæридори рахезæрдæмæ фæззелдзæнæ. Фæндзæймаг палатæ.- Уорсхалатгун куд æвеппайди фæззиндтæй, уотæ æвеппайди цидæр æрбацæй.

Фæндзæймаг палати дуармæ лæудтæй дууæ силгоймаги æма еу рацæргæ лæг. Цæбæлдæр сабур дзубанди кодтонцæ, сæ цæстæнгас адтæй æнкъард.

- Фатæй цæф ку адтайдæ, уæд ин дохтуртæ ести амал кодтайонцæ. - дзурдта лæг. - Фал ципхæй фати цæф ба æндæр æй, бауæр издий къæрттитæй идзаг æй, еу, дууæ, гъа æртæ дæр си исласдзæнцæ операцити фæрци, фал иннетæн ба ци хуасæ ес, æгас бауæр куд никкъуæхтæ кæндзæнæнцæ? Е-ех-ех...- арф нийнафтæй лæг.

- Еци цъаммар агъуд куй! - загъта силгоймæгтæй кæстæрхуз ка зиндтæй, е. - Маргæ 'й ке ракодта, е ин фагæ н 'адтæй...о, Хуцау, мæ дзурд мин ма фегъосæ, цæрæг уодæй мард куд загътон! Кæдимаиди ести амалæй фæййервæзидæ. Гъо, 'ма зæгъун, еци агъуд куй Сугъзæри топпæй ке фехста, е ин фагæ н 'адтæй, фал ма 'й æнæгъæнæ Дигорæбæл ходуйнаг дæр фæккодта, Гæлæуи хæццæ, дан, хæтис. Сугъзæри хузæн уездон æма кæдзос силгоймаг ба дуйнебæл кæми адтæй? Æгæр æвгъау ин адтæй, æгæр! Фал адæймагæн Хуцау амонд ку нæ дæдта, уæд уотæ фæууй.

- Бинонти цард сайтан дæр нæ равзардзæй æма нæ балæдæрдзæй, - загъта иннæ силгоймаг. - Се хсæн ци рауадæй, магъа... Арæхдзау дæр мадта сабур лæг адтæй. Дзæбæх æй ка зудта, етæ ин æ хуарзи кой кæнунцæ... Магъа...Лæгæн базонуни

фæткæ нæййес...- Силгоймаг Бонмæ фæккомкоммæ 'й. -
Гæстæгистæн, а Арæхдзауи фурт æй.

Е 'мбæлттæ æдзинæг никкастæнцæ Бонмæ.

- Емини къæртт, ами дæ ци гъуддаг ес? - фæззуст ибæл
кодта кæстæр силгоймаг.

- Барæнæ, Хадизæт, уотæ ма кæнæ, - бауайдзæф ин кодта
инне силгоймаг. - Е сувæллон æй, ци фудгин æй?

- Уомæ дæр æ фиди тог ес, æма уой фудгин, - Бонæй æ
иннегун цæстæнгас не систра, уотемæй загъта Хадизæт.

- Биццеу, - нæлгоймаг бадзурдта Бонмæ, - Арæхдзауи фурт
дæ?

- Гъо, - æ сæр æруагъта Бон.

- Едæдзи, дæ фидиуоси бæраггæнæг æрбацудтæ? - бафарста
Хадизæт.

- Бон æ сæр батилдта, гъо, зæгъгæ.

- Ема уед ами цæмæн лæууис? - æ гъæлæс фæффæлмæндæр
ин, уотемæй бабæй æй бафарста Хадизæт. - Медæмæ бацо,
фæййинæ дæ ма...дæ...Сугъзæри. Магъа, куд дин æй схонон! -
о кдох рарауигъта Хадизæт æма еуварс разилдæй, æ
кæмæрæн æ дусæй раласта æма си æ цæстисуг расæрфта.

- Гугæр хонхæй рацудтæ, уæд... Фал...- нæлгоймаг æ
иннегун ранихъуардта.

- Кумæ 'й цæун кæнтæ, е 'нсувæр Дзамæдин уоми ке 'й, уой
иннегунæ? Æ тоггини имæ кумæ æрвететæ?

- Инууадзæ, Мæдина, сувæллонбæл тоггини ном цæмæн
иннегунæ? - загъта Хадизæт. - Ходуйнаг нæй? Дзамæдин уой
иннегунæ лæдæруй, æма аци биццеу ке неци фудгин æй, æви
ин кæртæ ракæндзæй? Бацо, бацо, биццеу, - Бони размæ
иннегунæ Хадизæт, æ усхæбæл ин æ арми тæпæн æривардта.

- Е æнæферсаг рацудтæ хонхæй æма е лæги миуæ æй. Дæ
иннегунæ æма Сугъзæри æхсæн ци 'рцудæй, уоми ба ду неци
иннегунæ дæ... Сугъзæрбæл дæ зæрдæ ке нæ сиййивта, е ба дæ
уоми цæстур хуарз æй ... - Бонæн палати дуар байгонкодта,
иннегунæ 'й басхуайæгау кодта æма 'йбæл æндегæй дуар рахгæдта.

- Дзамæдини рандæунмæ уæддæр бангъæлмæкастайсæ, -
бæхъур-хъур кодта нæлгоймаг. - Æнахъæлгомау æй...

- Шуртæккæ ами цитæ рауайдзæй, уой уæхуæдтæ
иннегунæй! - цинæгæнæгау загъта Мæдина. - Дзамæдин
иннегунæ емини къæлеуи идардмæ агоруй, Хадизæт ба ин æй æ
иннегунæ багæлста!

- Неци ин кæндзæй, - загъта Хадизæт, фал аци хат æ дзурд уотæ федар н 'адтæй, æ медгурусхæй фæссастдæр æй.

Бон къæсæргæрон лæудтæй. Палати адтæй цалдæр хуссæни, еубæл си хустæй Сугъзæр, иннетæ адтæнцæ афтед. Сугъзæрæн æ цæститæ адтæнцæ æхгæд, æ сæргъи бадтæй Дзамæдин, Бон æй сувæллонай нурмæ зонуй, ку сæмæ æрбацауидæ, уæд ин ести гъазæн, кенæ къанфеттæ æнæратгæ некæд фæцæй, æма 'й Бон æ сувæллони зæрдæй берæ уарзта. Къæридори еци æнæзонгæ адæм ци дзурдтонцæ, е имæ нæ багъардта, цума идард кæмидæр дзубанди æнæбæрæг цæбæлдæр цæуй, æма уоци дзубандийæн æрмæст æ нидæн гув-гув игъосуй, уоййау. Фал Дзамæдини ку рауидта, уæд æвеппайди æ зæрдæбæл æрбалæудтæнцæ еци дзубандитæ бæрæг бæлвурдæй, æнæ еу гъауаггинæй, æма æ фидæ æхе ку фехста, уæд æверхъау гæрахæй листæгпурх ка ниццæй, еци мæйрохс æхсæви æрхъезтæ циргъ æвгитау æ зæрди нæуæггæй ниххастæнцæ.

Дзамæдин, фæтæнусхъæ рæстæмбес кари лæг, фæстæмæ ракастæй æма Бон фæййидта Сугъзæри донхуз уæрæхзилд цæститæ - æнсувæр æма хуæри цæсгæнттæ кæрæдземæй къæрт нæ гæлстонцæ. Дзамæдин берæ фæккастæй Бонмæ, уæдта исистадæй, æ размæ æрбацудæй.

- Ду ба ами ци коси? - бафарста е, æма æ гъæлæси узал ехи къæрттау бамбалдæй Бони зæрдæбæл. - Дæу фæрсун, ами ци коси?

Бон æ сæр æруагъта, неци дзурдта, уотемæй лæудтæй.

- Уогæ хуарз бакодтай, дæхе къахæй ке 'рцудтæ. Саг - фæрæтмæ. Æз ба ма дæ агорунмæ гъавтон.

- Дзамæдин... - райгъустæй Сугъзæри фæлмæст гъæлæс. - Дзамæдин... Кæд уин хуæрæ дæн, кæд мæ уарзта...- Сæйгæ дзорун нæбал исфæразта, уотæ ристгæри никкодта, æма Бони сæригъунти уедæгтæ бадиз-диз кодтонцæ.

Дзамæдин бауадæй Сугъзæрма, æргубур имæ кодта:

- Сугъзæр, ци кæни? Сугъзæр!

Сугъзæр неци дзурдта, не ималдæй марли хуен, уæдта æ донхуз цæститæ байгонæнцæ:

- Дзамæдин...

- Сугъзæр, игъосуй дæма...

- Дзамæдин... Мæ марл сæрæстæлæстæнуй дæума кæсуй...

- Ците дзорис, Сугъзæр! - итæн æнæбæрæг имæ æргубур-кодта Дзамæдин, цума ин æ дзурдта фæлæстæ игъосуй. - Сугъ-

шэр, марди кой цæмæн кæнис? Нур ма нæ цард разæй æй. Дохтуртæ федарæй зæгъунцæ, тагъд ке радзæбæх уодзæнæ...

- Гъо, - гъæрзгæ сдзурдта Сугъзæр, æ цæститæ тугурмæ ниццафта æма еу усмæ уотемæй лæудтæй. Бон ин фæттарстæй æ цæститæ имæ марди цæстити хузæн фæккастæнцæ, æ размæ бонспæнунмæ гъавта, фал ибæл уæдмæ Сугъзæри цæстæнгас спæмбалдæй - авги саста кæд ести æнкъарæн фæууы, уæд уоми шэр

- Гъо...- гъæрзгæй бабæй загъта Сугъзæр. - Мæ мард рæсугъдкæнун дæумæ кæсуй... Мæ мард мин рæсугъдæй бийнæрæ... Рæсугъд ба уæд уодзæн, æма мин дæлæ еци биццеуи, мæ биццеуи, зæрдихудт ку некæд райсай, мæн, дæ еунæг хуæри биццеубæл æй ку банимайай... Æнæ зæрдæмæдзоргæй мæ рундзæ ме 'носон дуйнемæ, мæ уарзон æнсувар.

Уæдæйти авги саста хузæн æнæнкъарæн к 'адтæй, еци устур лонхуз цæститæй рагъардта дууæ ставд цæстисуги, æма бабæй Бони зæрдæбæл æрбалæудтæй еци æвеллон æхсæвæ, Сугъзæри ницца цæстисуг е усхæбæл ку 'рхаудтæй.

Дзамæдин æхе сæргъувта, еуфарсмæ разилдæй, æвæдзи, уомæн дæр æ зæрдæ раунгæг æй. Схуфтæй, е рух фæстæмæ Сугъзæрмæ раздахта æма загъта:

- Ду цидæриддæр зæгъай, æма æз цинæ бакæндзæнæн, Сугъзæр. Фал мæлæти кой цæмæн кæнис, тагъд радзæбæх уодзæнæ æма мæнæ... - Дзамæдин æ сæрæй райамудта Бонмæ, мæнæ... дæ биццеуи хæццæ еумæ цæрдзинайтæ... Мæнæй ин цæмæй тæрсис, æви æза берæгъ дæн? Дæуæн зинаргъ ка 'й, е мæнæн дæр зинаргъ æй.

- Цо, Дзамæдин, - загъта Сугъзæр. - Бони хæццæ нæ бауадзæ... Дуарæнде еу минкъий фæллæууæ, маке нæмæ æрбауадзæ...

- Хуарз, - загъта Дзамæдин æма рацудæй, Бонмæ фæрсмæ дæр нæ ракастæй, уотемæй.

- Бон... - загъта Сугъзæр, æрмæст имæ кæсгæ нæ кодта, æ цæститæ бабæй тумбул æвгитау тугурмæ саразта æма къехæй кастæй. - Мæ цори сбадæ.

Бон æ цори сбадтæй, Дзамæдин ци къелабæл бадтæй, уобæл.

- Берæ адæм æрцудæй дæ фидæмæ?

- Гъо, - æ сæр батилдта Бон.

Сугъзæр нигъгъосæй, къехæй кастæй тугурмæ, цума ибæл ести листæг финститæ адтæй, æма уони равзарунбæл архайдта.

- Бон...Игъосæ - сдзурдта Сугъзæр æма бабæй нигъгъосæй.

- Игъосун дæмæ, мамæ...

- Мамæ... - æ цæститæ бахгæдта Сугъзæр. Ку сæ райгон кодта уæд ин адтæнцæ уомæл. - Мамæн дин ку бæзтайнæ, бæргæ...Фал нур уобæл нæ дзордзинан. Æхсæрдæсанздзуд кизгæй сæрди каникулти мæ мади хæццæ будурмæ стантæмæ рацудтæн - мæ мадæ хуæруйнаггæнæгæй куста... Еу бон кæми адтæй, уоми æрбасæйгæй, æ ахсæн цидæр кодта, цалдæр хатти уомгæ дæр скодта, фал æ уавæр хуæздæр нæ фæцæй. Гæлæу æй æ машини сбадун кодта, æ хæццæ ма ин нæ синхæнтти уоси райвардта (æртемæй цардан хецæн хатæни), æма 'й Чиколай сæйгæдонæмæ, мæнæ ардæмæ, æрбаласта. Æз дæр æ хæццæ цæуйнаг адтæн, фал мæ Гæлæу нæ рауагъта, ма тæрсæ, дан, дæ мадæн, дохтуртирдигæй ци гъæуа, уой син бакæнун кæндзæн, ду ба ами гъæуис, адæм косгæ кæнунцæ æма син хуæруйнаг кæнун гъæуй...

Сугъзæр банцадæй, æ гъæрзун цæмæй ма райгъуса, уой туххæн е 'фсæртæ кæрæдземæ уотæ хъæбæр нилхъивта æма æ мæрдвæлорс рости астæу хъулфитæ рабадтæй, æ тæрнихбæл ба сæрттивтонцæ хеди листæг æртæхтæ. Бон фæггæпкодта æма фур тарстæй æ гъæлæс бахæлеуæй, æ цæститæ фæкхъоппæгæнцæ, фал ци ракæна, уой нæ зудта æма сæйги сæргъи еци ирухстæй лæудтæй.

- Сбадæ, Бон... - еу усми фæсте сдзурдта Сугъзæр. - Ма мин тæрсæ. Сбадæ æма игъосæ. Мæ мади мин сæйгæдонмæ ци бон фæлластонцæ, еци æхсæвæ ех æрцудæй, ех дæр уæхæн æма си карки айки асæ къæрттитæ дæр адтæй. Хатæни еунагæй адтæн, мæ мадæбæл сагъæс кодтон, уæдта еу афони рафунæй дæн, фал ехи къæр-къæрмаæ фегъал дæн. Ехи хæццæ рацудæй исæфти уарун æма нæ хатæни тугурæй алли рауæнтæй сæх-сæх кодта. Æз хуссæнтæ, уарун кумæ нæ гъардта, еци къуммæ хæссунбæл куд фæддæн, уотæ къæразгæ æрбайгон æй. Кæд æй, зæгъун, думгæ фегон кодта, бауадтæн æма й рахгæнунмæ куд гъавтон, уотæ рауидтон кедæр къох. Æз ниффæдескодтон, фал еци фæдбæл кадæр къæразгæй æрбагæпп кодта, райахæста мæ æма мин мæ цъух æ къохæй рахгæдта, æхуæдæгга мæмæ дзоруй:

- Усс! Гæлæу дæн, ма тæрсæ. Хъипп-сипп дæр мабал скæнæ, кенæба адæм фæффæдес уодзæнæнцæ, æма уæд дæ хæдзарæй ирайгæ уо - æносмæ фæхходуйнаг уодзæнæ, зар дæбæл скæн-

лкенцæ. Нур ба дæ суаддзæн æма гъæр кæнæ, цæйбæрцæ дæ фæндуй, уой бæрцæ!

Сугъзæр бабæй æ карз гъæрзт æ хурфи ниххорхкодта, прхайдта, цæмæй æ содзгæ æма додгæ рист ма равдеса, уобæл, фал æ цæсгон æстæнæй-астмæ куд низзулунтæуй æма ниинцъулдтæуй, уомæ гæсгæ ка нæ балæдæрдтайдæ, æ бауæр иди ципхитæй идзаг кæмæн æй, еци силгоймаги мæлæтдзаг мæдхъурдохæн.

- Бон, лæугæ цæмæн кæнис? - фиццаг хат е стур цæстити цæугæ разилдта Бонмæ. - Сбадæ.

Бон сбадтæй æма Сугъзæр æ дзубанди идарддæр кодта:

- Гъе, еци æхсæвæ... Еци æхсæвæ адтæй ме стур аномонд...уæдта ме стур амонд... Ех, дæ карæ нæма æййафуй, æма ма нæ балæдæрдзæнæ... Фал а дуйнебæл ма сосæг кæмæн райгон кæнон дæуæй уæлдай, уæхæн адæймаг мин нæййес... Ницхатир мин кæнæ, силгоймагæн, уæлдайдæр ба дæ филиуосæн æппундæр ци нæ федауй, уони дин ке дзорун... Фал син æнæ радзорун нæбал ес... Гæлæу ма ку суагъта, уæд æттигæркæнунбæл нæбал адтæн. Мæ зæрдæ мин ма реуи къолтæ уотæ карз хуаста, æма тарстæн, æндæмæ ку рагæпкæна. Гæлæу мин ма ростæ даудта, ма дзиккотæ мин фаста æ армæй. Мæхецæй æй расхуайун ма бон н 'адтæй, уомæн æма мæхе дæр уотæ фæндадтæй. Мæ сосбæлди рагæй цардæй æ сорæт, мæхецæй æй куд хъæбæрдæр тæринæ, уотæ ин æ дессаги мæддæ тарфдæр æнкъардтон. Æма еци æхсæвæ... Сауæнгæ ма ку хъæппалтæ цыфæ ке адтæнцæ, е дæр æй кодта никки афиндæр, нигги зæрддагондæр...

Сугъзæр аци хат æхе нæбал бауорæдта, кæд е 'фсæртæ мæрддзæмæ æбуалгъ æлхъивд никкодта, уæддæр æ нæтун се 'хæстти æндæмæ райгъустæй. Еу усмæ тагъд-тагъдæй тухолæфт кодта, уæдта æ уолæфт хæрхæрмæ рахизтæй. Бон бабæй фæтæнкодта, фал ци ракодтайдæ, уомæн неци лæдæрдтæй. Æндæмæ дохтуртæмæ рауайунмæ куд гъавта, уотæ Сугъзæри уолæфт фæссабурдæр æй.

- Сбадæ. Ма тæрсæ... - загъта сæйгæ. - Еуцубурдзурдæй... Еуцубурдзурдæй...Гæлæуæн адтæн хуæзгол... Фал ме 'намонд, ма уавæри æбуалгъ уоми н 'адтæй... Мæхе дæр уотæ ке фæндадтæй, е адтæй ма ходуйнаг... кенæ ба... ме стур амонд. Наг зонун... Дæс къласи ку фæддæн, уæд Гæлæуæн загътон, ма зæрди буни уод ке хæссун, уой... Е хъæбæр смæстгун æй,

фәннадта ма, ама загъта: «Гаццабәл цәйбәрцә куйтә әрәмбурдуй, уой некәд фәйидтай? Хъабхай силә дәр гаццай хузән әй - кунәг ка 'йбәл нә фәлләуеруй! Цо, ма сә ду равзарә! Мә кой ба ескәми ку скәнай, уәд дә гурәй ирайгә уо!» Еци бони изәр мәхе ниргадтон, мә хуәздәр дзаумәттә скодтон ама Ирәфи бәрзонд биләмә сцудтән, берә фәккудтән, уәдта тәккә сәрсәфәни тегъәбәл әрләудтән... Фал мәмә хе рамаруни тухә нә разиндтәй... Уәдта мә зәрди буни ка тәлфтәй, еци сугъдәг әвуд уодән тьәрегъәд кодтон. Әндәмә нәбал цудтән, хецәнәй ку байзайинә, уәд мә цәстисугтә фәккалинә ама мин фенцондәр уидә... Еу бон, нә бинонтәй мәнәй уәлдай хәдзари ку неке адтәй, уәд нәмә Гәләу әрбацудәй. Берә цидәртә фәдздурдта, уәдта уотә зәгъуй: «Сугъзәр, дә ходуйнаг тагъд фәгъгъәр уодзәй. Әз нәлгоймаг дән, мәнән дә даутәй неци уодзәнәй, фал дәуән тәрегъәд кәнун - Дигори әхсән дзәгъәлзад ка никкәна, уәхән силгоймагән цәрән нәййес, кенә дә дәхеуонтә рамардзәнцә, кенә ба дәбәл гәубәстә ходуйнаги зар искәндзәнцә...» Әз әй кәронмә дзорун нәбал бауагътон, кәцәй мәмә разиндтәй уәхән хъаурә, магъа, мәхе ибәл ницавтон ама ин ә цәсгом мә нихтәй тудтон, ә цәститә ин скъахунмә гъавтон, дәндагәй ин ә хорхбәл ниххуәстән ама минкый ма багъәуа, гәппәл си ма срдөвон... Гьә уәхән сирд разиндтән, мәхе ба нә зудтон. Гәләу мә рампурста хусәнмә мә нилхъивта, мә кьохтәбәл мин ниххуәстәй, әхуәдәгга мәмә дзоруй: «Игьосә ардәмә, мә еунәг уарзон! Сувәллон дин мәнәй уодзәнәй, ама 'й әз дәдтуйнаг некәмән дән! Сауәнгә дәуән дәр! Ниууәпурхкәндзән әнәнгәнә муггагәй дәр, фал мә сувәллон ба мәхе уодзәнәй! Мә уосә хускъя гьог әй, дохтуртә, дәснитә ама моллотәбәл нур авд анзи зелуй, фал ци хускъя адтәй, уомәй хускъядәр кәнуй, пайда си нәййес, мән ба зәнхәбәл бундар гъәуй. Игьосә! Аттестат райстай, ахуркәнунмә Душанбемә фәццәуис. Билет дин уодзәнәй, кәми әрцәрай е дәр - хуарз зонгитә мин си ее. Мә хускъя гьоги дәр уордәмә әрветун, уоми фәййеу уодзинайтә. Мах ба ами таус рауаддзинан, уәззау әй ама Мәскумә рандәй игурдзә багъәуайкәнунни туххәй...» Куд загъта, уотә рауадәнцә гьуддәгтә... Цуппар мәйи фәсте ә уосә Мәскуйәй сиздахтәй нәуәгигурди хәццә... мә фурти хәццә...

Бон къехæй, хæлеудзухæй кастæй Сугъзæри мæрдвæлорс
ицститæмæ, æ дзурдтæ ин кæрæдзæбæл бабæдтун нæ фæразта,
хецæнтæй райсгæй ци нисан кодтонцæ, уой дзæбæх нæ
ицдæрдтæй, фал еумæ ивулд дони зелгæ уолæнти хузæн
ицбохъула кодтонцæ, æма етæ, се 'хсæн ка бахауй, уæхæн
еци дзаумай сæ бунмæ куд фæлласунцæ, уотæ Бони дæр æ
топхæй цæф фидиуоси мæллæг гъæлæс æвеллон сосæги арф
хъуммæ æнæхатирæй ласта, цæмæй фенод уа... Æма имæ
ицпæггæйдæр уотæ фæккастæй, цума фенод æй, æ зæрдæ нæбал
косуй. Базмалдæй, нигъгъæртæй, раст цума Сугъзæри фæнзта,
уотæ, фал æ гъæрт æндæмæ нæ райгъустæй - æ хурфи баминæг
æй. Уæдта цума æгас узун ранихъуардта, уотæ æ хъур синдзитæй
ицæхстæй, æма æхуæдæг бæрæг бæлвурдæй фегъуста æ зæрди
гуни-гуни. Æ хурфи кадæр фæдесгъæр кодта: «Тар! Тар! Тар!!»
Ицстадæй, æ сæр бæрзонд исиста æма æнæуинон цæститæй
ицккастæй сæйгæмæ, æнæуинон худт бакодта:

- Мадта Тар дæу биццеу æй... дæу фурт æй?
- Гъо, - дзуапп равардта Сугъзæр. - Тар мæн фурт æй.
- Нур балæдæрдтæн... - цæбæлдæр ниссагъæси 'й Бон, фал
ицæуинон медбилхудти идзулд ба уæддæр æ цæсгонбæл гъазта.
- Сувеллæнттæй еумæ ку гъазианæ, уæд æдзох нæ цормæ
ицмæн цудтæ, уой балæдæрдтæн... Къанфеттæ, æндæр
ицпийцæггæ, гъазæнтæ-еу рахастай æма-еу син сæ фулдæр
Тарæн равардтай. Æз ба дæбæл бостæ кодтон мæхенимæр,
ицсæггæй кæугæ дæр фæккæнина, мæ мадæ дæ...адтæ... мæ мадæ
ицæнгæлдтон æма зæгъун еске мæнæй фулдæр куд уарзис...
- Хуцау мин уарзондзинадæй цидæриддæр равардта, - æ
ицæрзун тухорæд нæбал кодта Сугъзæр, - уой бахай кодтон
сунæг Тарæн, мæ еунаг сувæллонæн... Дæу ба нæ уарзтон... Дæ
фиди дæр...
- Мæ фидæ дæу нæ рамардта! Мæ фиди мин ду рамардтай! -
ицпийцæркодта Бон.
- Дуар фегон æй æма къæсæрбæл фæззиндтæй Дзамæдин:
- Сугъзæр, ци кæни?
- Иæ, неци... - æ бон куд адтæй, уотæ æхе æрсабур кодта
Сугъзæр. - Мæнæ мæ биццеуи хæццæ хæдзари дзубандитæ
ицкæн... Цо, нуртæккæ Бон дæр цæудзæнæй.
- Дзамæдин еу усмæ гурусхæгæнгæ кастæй Бонмæ, уæдта
ицидæмæ рацудæй.
- Ду адтæ... Ду мин рамардтай мæ фиди! - сосæггæй дзорæ-

гау загъта Бон, цæмæй æ дзурд æндæмæ ма игъуса, фал æ уахъæр цæйбæрцæ фæмминагдæр æй, уой бæрцæ си узал æма æнæуинондзинадæ фæффулдæр æй.

- Æз дæн... æз дæн дæ фиди марæг, - карз нигъгъæртæй Сугъзæр, æ цæститæ бабæй дууæ æдзæрд авги саста фестадæнцæ æма тугурмæ къæхæй кастанцæ. - Æз дæн... Ох, куд зин дзорæн мин æй... Гæлæу мин мæ царди хъаурæ байста, мæ игъæлдзæг зæрдихатбæл мин æ къæхæй ниххаттæй æма 'й ниинод кодта. Аууони хузæн адтæн æнæнкъарæн, æнæмон, нецибал мæмæ гъардта, мæстгун дæр нецæбæл кодтон, цийнæ дæр... Еци рæстæги мæмæ æрбаминавар кодта дæ фидæ... Æз ин загътон: «Нæ дæ уарзун, æма дæ кæд уотемæй гъæун, уæд дæмæ цæун.» Е мин загъта: «Аллихузи дæр мæ гъæуис, мæн дуйнебæл дæуæй уæлдай неке гъæуй.» ' Ма ин уæд æз радзурдтон, Гæлæуи хæццæ æмодæй сосæг цард ке кæнæн, уой. Æрмæст ин мæ бæдоли кой не скодтон, Тар мæн биццеу ке 'й, уой си банимахстон... Дæ фидæ мæ нæ ниууагъта... Уæд дæубæл цудæй анз æма æрдæг, Тари хæццæ æнгæрттæ айтæ...

Бон лæудтæй æ сæргъи, æ цæститæбæл уадæй, топпи гæрæхтæй листæг пурхитæ ка ниццæй, еци мæйрохс æхсæвæ, æ фидæ Арæхдзауи сæрбæл куд хуæстæй, уомæн ба æ хорхæй, топпи цæф кæми сæмбалдæй, уордигæй тæвдæ тог куд сæхсæх кодта æма Бони хъæппæлтæбæл зæнхæмæ куд уадæй, Сугъзæр сæ цормæ æ губуни цъарæбæл куд æрбалæстæй, æ фæсте тогвæд уадзгæй... Еци нивтæ уидта бæлвурд бæрагæй Бон, фал имæ нæ гъардтонцæ, æ зæрди ин нæдæр тæрегъæд игурун кодтонцæ, нæдæр маст, айдагъ тарф æрхун ивулдай æ хурфи, фал кæцæй цæуй, уобæл дæр нæ сагъæс кодта... Нур имæ Сугъзæри дзубанди дæр идард кæцæйдæр игъусун райдæдта, уæдæйти ин æ уод уотæ тухгин ка сæнкъусун кодта, еци хабæрттæ æвеппайди фестадæнцæ æнæмедес, æнæнисан, дунгæ ци зугуни мортæ фæззелдох кæнуй, уони хузæн æнæ ау, æнæ уæзæ. Фал æ сæр ристæй цъæхснаг ристæй, æхе ци фæккæна, уой нæ зудта, æ гъуди æй хаста дуарæрдæмæ, фал æ къæхтæ издий къæрттитæ фестадæнцæ æма пьолæй стонун нæ кумдтонцæ. Æ цæсгонбæл нæбал гъазта уæдæйтиккон æнæуинон медбилхудт, æ цæститæ батар æнцæ æнæзæгъгæ тарф æрхунæй.

- Æз фæццæун... - æрæгиау исфæразта æма никки хъæбæрдæр банкъардта æ сæри цъæхснаг рист.

- Барәнә, - гъәрзгәй загъта Сугъзәр. - Берә дæ нæбал уорамун... Уотæ мæмæ кастæй, цума зәнхæбæл Тарæй уæлдай неке ес, хор дæр мæбæл уой хузи кастæй, къæвдатæ дæр мæбæл уой хузи цудәнцæ. Уотæ мæмæ кастæй, æма мин е нæбал æй, зæгъгæ, уæд цард мæхецән не саккаг кодтайнæ, мæхе рамардтайнæ... Уотæ мæмæ кастæй, æви æцæггæй уотæ адтайдæ, уой ба абони нæбал зонун... Æма 'й цæй тæххән нæбал зонун?...Игъосæ, ма рандæуо, цалинмæ мæ дзурд фæууон, уæдмæ...Æма 'й цæй туххән, цæмæн нæбал зонун? - нæуæггæй хæстолæфтгәнæгæ æма гъәрзгæ бафарста Сугъзәр, æ дууæ устур цæсти ба тугурмæ æдзинæг кастәнцæ, агурдтонцæ ибæл, а дуйнебæл базонуни æма балæдæруни фæткæ кæмæн нæййес, фал адæймаги карнæ æнæуингæ нивæбæл ка кæрдуй, уæхән дессаг цидæр, фал æй нæ ирдтонцæ, нæ уидтонцæ, æнæиссергæ æма 'й æнæфæййингæ ба идарддæр цæрән нæбал адтæй, æма уой адæрггæй, уой азарæй æ гъәрзун нæбал уорæдта, хæр-хæркæнун райдæдта.

Бон дуарæрдæмæ ракастæй: куд хъæбæр æй фæндадтæй нуртæккæ еске ку фæззиннидæ æма еунæггæй ку нæ уидæ, сувæллонæй нурмæ мамæ ке худта æма берæ ке уарзта, нур ба ин бунтон адæгон ка фестадæй, еци мæлæг силгоймаги сæргъи! Фал дуар нæ байгон æй неке æрбацудæй сæ цормæ, æма Бон фæйнердæмæ ракаститæ кодта, тумбæчкæбæл рауидта агувзæ, фелваста æй, Сугъзæри æнæтог билтæмæ 'й бахаста:

- Гъа, дон раниуазæ... - Бон «мамæ» исцæйдзурдта, фал имæ еци дзурд фæккастæй нæфæткиаг æма 'й фæстæмæ ранихъуардта, райзадæй ма си «мм...м».

- Игъосæ... - Бони дзурд нецæмæ æрдардта Сугъзәр, æ цæститæ дæр тугурæй нæ фæххецән æнцæ. - Фал фæстагмæ балæдæрдтән... Хуцау мин мæ зæрдæ æма мæ цæститæ байгон кодта... Мæ бæдолæ Тармæ ци уарзондзинадæ дардтон, е æвеппайди дувæрæй дæу бацæй... Гæр, де усхъæ нæ солзуй мæ тæвдæ цæстисуггæй, фæстаг æхсæвæ дæбæл ка 'рхаудтæй мæ цæстæй? Уой размæ æз нæ зудтон цæстисуг, мæ цæститæ æдзохдæр адтәнцæ, æнæдонæй хормæ ка нискъудтæуи, уæхән зәнхау сор... Фал ду мæ сæрбæл ку сдзурдтай, ку мæбæл баууæндтæ, дæ фидæн ку дзурдтай, мамæ дæ фæлевгæ нæ кәнуй, зæгъгæ, уæд мæ уоди дадзинтæ низзæлланг кодтонцæ, мæ бауæр баризтæй, æма мæхе æнæхай кæмæй фæккодтон, еци царди сауæдонæ исрæдудта мæ зæрди бунæй. Æз æвеппайди

балæдæрдтæн, дæ фиди дин цæйбæрцæ уарзун, Гæлæу ба мин цæйбæрцæ æнæуинон æй... Дæу фæрци раздахтæн цардмæ... Фал уой дæ фидæ нæ балæдæрдтæй... Е æ фуд н 'адтæй... Еци топпи цæф мæ ниви финст адтæй, фати хурфи ципхитæ н 'адтæй, фал мæнæй ка фæллигъдæй, еци кизгон цинтæ, уарзондзинадæ, еудзурдæй кизги цард арæзт цæмæй æй, етæ сегас дæр æвæрд адтæнцæ фати, æма æносмæ куд лæудтайонцæ - еу бон син æнæ фехæлгæ н 'адтæй... Æма нур мæ бауæри æнцæ - æппунфæстаг мæ иссирдтонцæ, хорæй мæмæ ци хаудтæй, еци лæфинтгæ æма мин мæ уод цъæх арти содзунцæ... Куд амондгун адтайанæ... æртемæй... ду, дæ фидæ æма æз... Мæн æрæскъетун кодтай ду, фал байрæги æй... дæ фиди дин рамардтон... Дæхуæдæг куд загътай, е раст æй...

Еци рæстæги дуар фегон æй æма къæсæрбæл февзурдæй Дзамæдин.

- Сугъзæр, - устур дессаг хабар дзорæгау загъта е. - Горæтæй æрхъæрттæй хирург, æнгæлдæн, нæ республики сæйраг хирург æй. - Дзамæдин Бонмæ фæккастæй æма æ циргъ уазал цæстæнгас æ зæрди ранахстæй. - Биццеу, ду ба уайæ ардигæй, палати гъæуама маке уа.

Бон æндæмæ рацудæй сæргубурæй. Нæлгоймаг æма ма дууæ силгоймаги лæудтæнцæ дуаргæрон æма сæмæ кæд Бон кæсгæ нæ кодта, уæддæр син цидæр хузи уидта сæ цæсгæнтгæ - Мæдини æнæуинон цæстæнгас ин сугъта æ бæрзæй, Хадизæт ке худтонцæ, е ба ин тæрегъæд ке кæнуй, уой дæр æнкъардта. Дуккаг уæладзугæй фиццагмæ къæпхæнтæбæл бунмæ куд фæццæйхизтæй, уотæ райгъуста Хадизæти дзурд: «Емини хæппил! Æ цъамар фидæй къæртт нæ гæлдзуй!»

Бон сæйгæдони азгъунстæй гъæунгæмæ ку рахизтæй, уæд фестæлфтæй, цума 'й æвеппайди уазал дунгæ райахæста, уотæ æхе медæг базир-зир кодта. Фæстæмæ фæккастæй æма фæйидта, уæдæйти Сугъзæри сæргъи кæми лæудтæй, еци палати игон къæразгæ. Уордигæй игъустæй силгоймæгги цъæхахст æма нæлгоймæгги богъ-богъ.

***

Сугъзæри байвардтонцæ Чиколай гъæуиастæу рагон уæлмæрдти æ нийергути ингæнти фарсмæ. Бон мардмæ нæ фæццудæй, неке ин неци загъта, æ фидиуоси ин кæд æварунцæ, уой туххæн, уæдта ин зæгъгæ ку кодтайонцæ, уæд-

дæр æхе нæ бавдистайдæ адæммæ - æнахур пъæззу æй æрахæста, æ бон неци кæнун адтæй, æма сæ хæдзари æвдулдæй хуссæнбæл æд дзаумæттæ, æхсæвæ æма бон кæрæдземæй нæбал æрғаста.

Еу сæумæ, ци уати хустæй, уой дуар сабургай байгонæй, фал къæсæрбæл неке фæззиндтæй, æма Бон уотæ бангъалдта, кæд æй дунгæ байгон кодта, зæгъгæ. Æ цæститæ фæстæмæ бахгæдта, фал уалæнги æ гъостæбæл рауадæй кедæр фæлмæн къæхдзæфти унæр. Е адтæй Дофка. Минкый сувæллони асæ кардзуд уосæ, æ цæсгон фур æнцъулдтæ, цума æдзохдæр кæмæндæр тæрегъæд кæнуй, æма нуртæккæ скæудзæнæй, æ бакаст ин сувæллонæй нурмæ уотемæй зонуй Бон. Е къæсæргæрон æрлæудтæй, æ рахез къохи æнгулдзæ æ зекъæмæ сбучæукодта, æ галеуæй ба хуæстæй рахези рæмбункæдзæбæл. Бони æ тæрегъæддаг каст æрискъетункодта, фæттарстæй, Дофка ку скæуа, уомæй. Æма æцæгæйдæр Дофка æ сасуги къæбазæй æ цæститæ сæрфун райдæдта. Бон æ хуссæнæй рагæпкодта, хæстæг имæ бацудæй:

- Дофка, медæмæ...

- Медæгæй дæн... - загъта Дофка æма скудтæй. - Дæ хæдзарæ ку бабун æй, уæд ма мæ кумæ хонис?

Бон неци сдзурдта, нæ имæ багъардтонцæ Дофкай дзурдтæ, æ култ, фæндæйадтæй, аци минкый зæронд сувæллон тагъддæр ку рандауидæ, æма 'й еунæгæй ку ниууадзидæ - хуссæн æй æхемæ уотæ хъæбæр æлваста æма, æфсæрми ку нæ кодтайдæ, уæд гъæццоли бунæ арф ниннигъулдайдæ, куд нецибал си зинна, уотæ.

- Уæ фонс уин гъуд кæнун, стортæ дæр, фустæ дæр æргъаумæ раскъæрун, фал уæ хæрæг æртæ бони нæбал фæззиндтæй хезæнæй... Æ сæр æма ин æ астæуистæг æхсидæй иссирдтонцæ гъæдгæрон, берæгъ æй бахуардта...

Дофка банцадæй, æнгъæлмæ кастæй, Бон ци зæгъдзæнæй, уомæ, фал е ку неци дзурдта, уæд æ дзубанди идарддæр хаста:

- Бон, мæ хор, дæхебæл еуминкый фæххуæцæ, гормон, хæдзарæ дæумæ кæсуй, ихæлун æй ма бауадзæ... Дæ фидиуосæ мæ нæ уарзта, Гæлæуи, дан, мæбæл ду æримистай... 'Ма адæми цæстæй ести ервæзуй? Гъа, æз ибæл тогтæ имистон, фал æгас адæм ке зудтонцæ, уой ба банимæхсæн куд ес? О, Хуцау, ниххатир мин кæнæ!.. Нур цитæ дзорун... - Дофка бабæй скудтæй æма æ сау сасуги къæбазæй æ цæститæ расæрфта. - Æз неци

фудгин дæн...уæ бинонтæн неци лиагъæ æрхастон... Мæ Хуцау - ме 'вдесæн... Дæ фидæ Арæхдзау æцæг лæг адтæй, æма æ сæрмæ не 'рхаста е 'гадæ. Æндæр си неци адтæй, æз си неци фудгин дæн... Адæм, уæдта Арæхдзау æхуæдæг ци зудта, уомæй уæлдай неци загътон...

Дофка багъосæй, Бон дæр неци дзурдта, æрмæст æ сæр сæргъувта, Дофкамæ комкоммæ бакастæй æма ибæл исæмбалдæй минкый зæронд уоси листæг цъæх цæстити циргъ æнгаст, - уотæ лæмбунæг ма фæккæсунцæ, естæмæй гурусхæ кæбæл фæккæнунцæ, уæхæн адæймагмæ.

- Бон, мæ хор, - æрæгиау базмалдæй Дофка. - Рауай уæртæ цæлгæнæнмæ, æхцин дин æрбахастон.

- Хуæрун мæмæ нæ цæуй, Дофка, - арф ниууолæфтæй Бон.

- Е ба дин ци дзубанди æй? Нур цалдæр бони æнæхуæргæ ку дæ! Æви дæхе судæй марунмæ гъавис? 'Ма е лæгдзинадæ нæй. Дæ фиди зæрдæ мæрдтæмæ цæмæн ресун кæнис?

- Хуарз, Дофка...Бахуæрдзæн, æрмæст фæстæдæр...

- Кой дæр æй ма скæнæ! Цалинмæ бахуæрай, уæдмæ æз ардигæй нæ рацæудзæн. Рауай, æхцин ку ниууазал уа, уæд си адæ нæбал фæууй.

Дофка цæлгæнæнмæ бацудæй, Бон - æ фæдбæл. Фингæбал устур тæбæгъи æвæрд адтæй тæбæгъæй никки устурдæр тæнæг къере, æ тулфæ калдæй.

- Сбадæ, - загъта Дофка, финги фарсмæ къелама райамонгæй.- Дæ цори рабадон?

- Рабадæ, Дофка... Цæйбæрцæ дæ фæндуй, уойбæрцæ бадæ, - загъта Бон æма къелабæл æрбадтæй. Дофка æвзонг кизгау рæвдзæ февналдта, кардæй къере æмхузæн кæрдехтæй æрлухтæ кодта. Къерей цъарæ адтæй тæнæг æма æ хурфæй калдæй ивæзгæ цихт æ царви хæщæ. Бони билидæнттæ æруадæнцæ. Фиццаг сабургай, уæдта тагъд-тагъдæй хуæрун райдæдта, æ цори ма еске бадуй, е дæр си феронх æй, æма цубур рæстагмæ тæбæгъи сойни игъæститæ æма гахи листæг мортæй уæлдай нецибал райзадæй.

- Е дин лæг! - бацийнæ кодта Дофка æма фестадай. - Мæ сæр куд не 'рахæста, нур æртæ бони æнæхуæргæ ке дæ, æма еунæг къерейæй ке нæ бафсæддзæнæ... Хускъæ фид дæр нæмæ бæргæ адтæй. Изæри дин æй исфицдзæнæн.

- Нæ, нæ, - Бон дæр фестадай, пеци сæрбæл гæлст хæцъелæ

райста, ама си æ сойнагъæстæ билтæ ама къохтæ ниссарфта.
- Изæри, ка 'й зонуй, ами нæбал уодзæнæн, Мæцутæй мæмæ
иснтернати директор сфæдзахста, рацо, зæгъгæ...

Дофка неци сдзурдта, æрмæст тæрегъæддаг каст кодта
биццеумæ, адæймаги зæрди иннердæмæ ка хезуй, æ цæстæнгас
уæхæн ширгъ ку нæ адтайдæ, уæд уотæ бангъæлæн адтæй ама
æхе медæг соскуд кæнуй. Бонмæ уотæ фæккастæй, цума 'й
сайгæ ке кæнуй, уой сувæллони асæ зæронд уосæ хуарз
лæдæруй, ама æ кæрдæгхуз дингæсæнти каст дæр уомæн
фæшциргъдæр æй.

- Валоди хуарз адæймаг æй... Уæхæнттæй фæззæгъунцæ
«адæми лæг», «коми аргъ лæг». Æма дин е ци зæгъа, е, ай-
гъай, кæнгæй. Фал дæхе æнæхуæргæ ма ниууалзæ... Дæ фиди
фæстæмæ нæбал раздахдзæнæ. Дæхе æгæр ку æфхуæрай, уæдта
уомæн дæр зин уодзæнæй мæрдтибæсти... 'Ма уобæл дæр
гъудикæнун гъæуй. Мардæн æ къодах дæлсигит фæууй, æ уод
ба не 'хсæн фæшцæруй, æрмæст æй мах нæ уинæн, е ба алцидæр
фæййинуй, фегъосуй... Æма ин, Бон, æ зæрдæ мабал ресун
кæнæ, цæрæ æцæг цардæй... Ахур кæнæ, косæ, ходгæ дæр
кæнæ, гъазгæ дæр кæнæ де 'мбæлтти хæщцæ, гъо, кæун кæми
гъæуй, уоми ба кæун гъæуй, фал æносмæ некема фæккудтæй,
е Хуцауæй дæр, ама Зæнхæй дæр тæрегъæддаг гъуддаг æй.

Бонæн нур цалдæр бони æ хурфи мæйдар æхсæвау ка бадуй,
еци тарф æрхунмæ Дофкай дзурдтæ цидæр рохси листаг
стæлфæнтау хаунцæ, ама ин уомæй фенцондæр æй, æви стонг
ке басаста, е хуæрзæрдæмæ фæззиндтæй æ уавæрбæл, уой
лæбæх нæ лæдæрдтæй, фал е 'уæнгтæ фæррæуæгдæр æнцæ.
Сæх кæсæ бабæй никкодта æвзуд зæронд уосæмæ, цума си не
'руагæс кодта, æцæгæй æй ке уинуй, е. Уæдта æ къохтæ кæмæй
сæрфта, еци хæццæлаæ пеци сæрмаæ багæлста ама нихъум-
нихъумгæнгæ райдæдта:

- Дофка... Фондз анзей размæ папæ Ростови гъæдгæсти
æмбурди адтæй... - Бони зæрдæ бабæй æвеппайди тарф æрхун
фæстадæй, фал аци хат еци æрхуни медæг цъæхснаг ресæ кодта,
уæхæн æнæбунати, æдзæсгон дзубанди ракъахунмæ ке гъавта,
уой фæдбæл имæ ци фæсмон фæззиндтæй, е, ама нигъгъос
æй, æ сæр æ реумæ æруадзгæй. Дофка дæр неци дзурдта,
æннгъæлмæ кастæй, биццеу идарддæр ци зæгъдзæнæй, уомæ.
Сæ дууæ дæр истухстæнцæ сæ æдзæмæй, фал Бон æхæбæл
æнкъардта, синхон зæронд уоси къундза цæстити цæмæдес

каст.

- Бон, - æрæгиау загъта Дофка. - цидæр зæгъун дæ фæндуй...Цæбæлдæр мæ фæрсуйнаг дæ. Ма æфсæрми кæнæ. Неци ди басосæг кæндзæн. Æцæг ци 'й, е цифæнди гьулæггаг ку уа, уæддæр хуæздæр æй дам-думтæй. Дæ фидиуоси туххæн мæ фæрсис, нæ? Гъо, фондз анзей размæ Арæхдзауи рарвистонцæ Ростовмæ гъæдгæсти æмбурдмæ. Хуарз гьудикæнун еци бон. Уæ хæдзарæй ку ранæхстæр æй бæлцонарæзтæй, уæд имæ æз нæ фæстегъæ æнгъæлмæ кастæн, цæмæй мæ дæ фидиуосæ ма фæййна - ку дин зæгъун, дæ фидисуосæ мæ нæ уарзта, Гæлæуи мæбæл ду æримистай, зæгъгæ. Кæрæдземæ нæ дзурдтан... Ке фуд ни адтæй, магъа, фал дæ фудголи синхæнтгæ кæрæдземæ ма дзорæнтæ... Æлгъист синхæнтгæ. Ка 'й зонуй, æма мæн фуд хъæбæрдæр адтæй, мадæн ин бæзтæн æма 'й æрæллау кæнун гьудæй ести амалæй. Фал мæ æхемæ хæстæг некæд æруагъта... Гъо, тегъæмæ ку 'рхæццæ 'й Арæхдзау, уæд ин æхцин æма арахъи авгæ æ хурдзини ниввардтон. Нæ мин сæ кумдта, фал ин æз бауайдзæф кодтон, нæ хæдзари нæлгоймаг нæйис, гормон, æма Лæгти Дзиуари дори цори мах туххæй дæр баковæ, зæгъгæ. Еци рæстæги дæ фидиуосæ нæ сæргъи æрбалæудтæй. Æппундæр неци сдзурдта. Нæдæр мæнмæ, нæдæр дæ фидæмæ. Гъæубæстæ 'й мадзора худтонцæ. Фал ци зæгъуйнаг адтæй, уой æ уиндæй загъта. Æ сæр бæрзонд исиста æма зинæнвæрсон каст кодта дæ фидæмæ. Дæ фидæ ба ин уотæ: «Ниууадзæ, Сугъзæр, фудæнхæ цардаразæг нæй!» Дæ фидиуосæ ба еци сабур гъæлæсæй загъта: «Лæгти Дзиуарæмæ баковдзæнæ - фудæнхæ ка хæссуй, е æ фудæнхæй фесæфæд!» Æма е 'лгъисг æхебæл æрцудæй, мæгур...

Бон сæргубурæй лæудтæй, фал Дофка æ фæстаг дзурдтæй æхуæдæг куд фестæлфтæй, уой цидæрхузи бафеппайдта.

- Бон, мæ хор, - тагъд-тагъдæй дзорун райдæдта Дофка, - мæ дзухæй æгæр карз дзурд схаудтæй, æма мин бахатир кæнæн... Уæхæн фудзæрдæ нæ дæн. Сугъзæрæн дæр тæрегъæд кæнун, кæд ми æ уæнгæл уидта, уæддæр... Гъо, етæ дæу нецæмæн гъæунцæ, лæдæргæ дæр нæ бакæндзæнæ нæ царди гегæ... 'Ма дæ нецæмæн гъæуй. Бафæрсуйнаг мæ цæбæл адтæ, еци хабар ба дин радзордзæнæн. Фондз анзей размæ æмбесæхсæви исæвди уарун рацудæй, уæдта ехмæ рахизтæй. Арв æма зæнхæ кæрæдзей хуастонцæ. Тугулдори асæ ехтæ нин нæ хæдзари сæр æнæвгъауæй хуастонцæ, рауæнæй-рауæнти нæ авари уарун ту-

гурæй мезун райдæдта. Æз исистадтæн, тугурæй кæми тагъдæй, еци рауæнти тæстæ, кострункитæ æвардтон. Еу уæхæни мæ цидæр унæр къæразгæй сумах хæдзарæмæ ракъæсункодта. Уæ цирагъ сугъдæй, æма уотæ бангъалдтон, кæд зæгъун ех æма арви æбуалгъ дрæгъдзæгайма исистадæй Сугъзæр дæр, нур уæ тугурæй уарун ке нæ æргъардтайдæ, уой ба зудтон - Арæхдзау уæ хæдзари сæр æраги раййивта къалайæй. Фал уæ къæразгæ байгон æй, цидæр æнахур унæр си игъустæй, уæдта раундтон кедæр æндарг къæразгæй медæмæ куд лæсуй, уой. А ни æнахур дессаг æй, зæгъгæ, мæ уод ме скъелтæй рауадæй. Мæ сæрбæл нæ зæронд бор голлагæ æргæлстон, мæ гурæ си æрбагухтон æма дзæхæрати сосæггæй уæ къæразгæмæ мæхе байстон. Медæмæ бакастæн æма фæййидтон... ох, биццеу, нур æу кари сувæллоуæн уонити куд дзорун...

Дофка банцадæй, æ цъæх цæстити каст æрлæмæгъ æй. Æвеппайди загъта:

- Цæй, æз цæуон, зонун æй, ме 'рбацуди хæццæ фидбилиз æрбацудæй, - æма фæррастæй сени дуармæ.

- Барæнæ, - æ фæсте радзурдта Бон. - Дофка! Æз сувæллон нæбал дæн.

Дофка фæстæмæ раздахтæй, Бонмæ уотæ хæстæг бацудæй æма ин е игъуста æ уолæфти хæццæ æ реуи хæр-хæр. «Сæйгæ кæнууи» - æхенимæр рагъудикодта Бон æма ин фæтæрегъæдкодта. Еци тæрегъæд ба и æрæскъетун кодта, цума æ тарф фунæйæй райгъал æй æма кæми 'й, уой дзæбæх нæма æрбадæрдтæй, уоййау æ цæстæ рахаста авари къумтæбæл, сæстæй тугурмæ æма æвеппайди æ зæрдæ цъæхснаг рист никкодта. Дофка æ цори ку нæ алтайдæ, уæд хъæбæр ни нæрзтайдæ, фал нур æ билтæ кæрадземæ нилхъивта æма æ зæрдæ æвеппайди фæззиннæг уæззау рист æ хурфи нилхъивта, раст цума æгъатир лæг, æ тог кæмæн кæлуй, уæхæн тарф цæуи æ тух-æ бонæй æ тумбулкъохи æлхъевуй, уотæ. Дофка дæр ин, æвæдзи, æ уавæр балæдæрдтæй, хуарзау нæбал алтæй, ци кæна, уой нæ зудта, æма еци зин фадуати æ цæстони æнхъултæ фæффулдæрæнцæ, æ тæрегъæддаг кæундзаст хузæ никки кæундзастдæрæй разиндтæй. Бон фæттарстæй, ку никкауа, зæгъгæ, æма æхе æрсабуркодта, уæдта бахатта Дофкамæ:

- Дофка, бахатир кæна... Æгæр берæ дæ фæллæуун кодтон... Æвæхцин ба хъæбæр адгин адтæй... -

- Лæдæрун дæ биццеу... Бамифæллæдтæ æма мæ тæргæ кæнис.

-Нæ, цæмæн уотæ зæгъис, - Бон фестъæлфтæй, Дофка ин æ гъуди хумæтæг дзурдтæй комкоммæ ке загъта, уомæй. Ци ракодтайдæ, уой æ сæр нæ ахæста, æма ин æнæргъудийæй къела æ цори æривардта. - Гъа, мæнæ атæ сбадæ.

- Еци фуд æхсæвæ мах дзæхæрардигæй уæ къæразгæбæл медæмæ ка лæстæй, еци сау æндæргæн æ хъæппæлтæй дон куд сæх-сæх кодта, уой нур дæр игъосун. Хъæбæр хæстæг имæ бацудтæн, еу уæхæни фæндæ дæр ракодтон, фæйбæлхуæцон æма 'й бунмæ æргæлдзон, зæгъгæ. Арæхдзауи берæ уарзтон... Авд фурти мин адтæй æма мин сегас дæр рамардæнцæ... Æма 'й уони бæрцæ уарзтон. Дууæ хестæремæн сувæллæнттæ байзадæй - хестæрæн æртæ фурти æма кизгæ, кæстæрæн ба - дууæ кизги. Хестæр киндзæ хуæрзуод адæймаг æй, æ сæрихецауи æ зæрдæй нæ рагæлста æ мæлæти фæсте, æма мæ хæццæ цæргæ байзадæй нæ сувæллæнтти хæццæ. - Дофкай цæсгон æвеппайди исрохс æй. - Мæ мингий хортæ... Кæстæр киндзæ ба æхецæн уайтагъддæр лæг раирдта, æ дууæ æнагъон сувæллони мæнæн фæууагъта æма Синдзигъæумæ ниффардæг æй еу къуприй фæдбæл...

Дофка нигъгъос æй, цидæр сагъæсти ранигъулдæй, æ къундза цæстити цъæх æрттивд æрминæг æй.

- Нур уонити дæуæн цæмæн дзорун? - æрæгиау æхе гъæрæй бафарста. - Иагъа... Адæймаг еске хæццæ ку нæ дзора, уæд ин цæрæн нæййес...

- К 'адтæй? - бафарста Бон.

- Ка? - æ сагъæстæй нæма æрискъиттæй Дофка.

- Нæ къæразгæбæл ка балæстæй?

- Зонис æй.

- Зонун æй, - Бон мæстгун каст бакодта Дофкамæ, цума сæ къæразгæбæл кæддæр кадæр ке балæстæй, е уой фуд адтæй.

- Зонис æй, зонис, - æ сæр гузавæ тилд бакодта сувæллони асæ зæронд уосæ. - Фал ду ци нæ зонис, уой ба дин мæнæй уæлдай а дуйнебæл некебал радзордзæй. Æрмæст мин дзурд радтæ, æз дин ци зæгъон, уой куд феронх кæндзæнæ!

- Дзурд дин дæдтун.

- Нæ,нæ, мæ хор, соми бакæнæ!

- 'Ма дин цæмæй басоми кæнон?

- Дæ фиди нæуæг ингæнæй, ка нæма басор æй, æ еци нæ-

фæтгиаг сикъитæй.

Бон къехкæсæ кодта Дофкамæ, æ гъæлæс бахæлеу æй.

- Ку нæ мин басоми кæнай, уæд дин неци зæгъдзæн.

Бон æхебæл æнкъардта зæронд уоси цъæх цæстæнгаси циргъ.

- Гъæйдæ, мадта, - загъта Дофка. - Æз фæццæун.

- Барæнæ, - тарстхузæй сдзурдта Бон. - Æнæ соми багæнгæ ба мабæл не 'ууæндис?

- Бæргæ дæбæл æууæндун, - Дофкай тæрегъæддаг æнцъулдтæ цæсгон бабæй кæундзаст хузæ райста, фал æ цæститæ æгæр карз æрттивтонцæ, æма е цидæр тас уагъта Бони уоди.

- Соми дин кæнун... - æхуæдæг дæр æй нæ балæдæрдтæй, уотемæй загъта Бон.

- Уотид соми нæ! - лигъзтæгæнæгау райдæдта Дофка. - Æз дин ци дзорон, уой дзорæ... Соми дин кæнун, Дофка...

- Соми дин кæнун, Дофка... - æ дзурдтæ ин фæнзта Бон.

... - ма фиди ингæнæй, ка нæма ибæл басор æй, еци сау сикъитæй...

... - ма фиди ингæнæй, ка нæма ибæл басор æй, еци сау сикъитæй...

... - æз ди абони ци фегъосон, уой ке некæд некæмæн ской кæндзæнæн...

... - æз ди абони ке фегъосон, уой ке некæд некæмæн ской кæндзæнæн...

- Гъе уотæ... - тарф нийнæфтæй Дофка. - Тæрсгæ кæнун... Мæхæцæн нæ тæрсун... Мæ сувæллæнтгæн тæрсун. Уомæн æма мæма еци æхсæвæ бавзиста... Ескæмæн, дан, радзурдтай аци æхсæви хабар, уæд, дан, дæхе мардбæл банимайæ... 'Ма мин ма хæдзаридзаг сувæллæнтгæ ка хæсдзæнæй, фондæмæ ка кæлдзæнæй, нæ киндзæ дæр сæйгæдонæй æндæмæ ку нæ цæуй, уæд...

Дофка нигъгъос æй, æ билтæ кæрæдземæ нилхъивта æма уотемæй еу усмæ лæудтæй. Уæдта бабæй райдæдта:

- Уæ къæразгæй медæмæ ка лæстæй еци исæвди æхсæвæ, уой лæхуæдæг дæр зонис... Гæлæу... Уæ, Хуцау, маци мин рахилæ кæнæ, соми ин бакодтон, ке нæй фæккой кæндзæн, уой гуххæн... 'Ма 'й бæргæ нæ фæккой кæнинæ, фал еци æнамонд æхсæвæ цитæ æрцудæй, етæ æгæр дессаг æнцæ, ма зæрди къуми дарун сæ нæбал фæразун, ма сæрихъанз мин рæдовунцæ. Æма сæ дæуæй уæлдай кæмæн радзорон, уæхæн адæймаг ба а дуинæбæл æз неке зонун... Гæлæу медæмæ куд лæстæй, уотæ

æ тæккæ фæсте бæласи ауон слæудтæн. Сугъзæр ин æнхус кодта, е 'фцæкъуатæй æй медæмæ ласта. Дзубандигонд адтæнцæ, æви нæ, уой нæ зонун. Фал ибæл Сугъзæр куд удтæй, куд æй рæвдудта, уомæ гæсгæ ба уотæ рагъудигæнæн дæр адтæй... Цирагъ ниххуссун кодтонцæ, æз дæр нæхемæ цæуйнаг адтæн, фал еци дессæгтæй зæрдæдзæфи хузæн адтæн, æма мæ бон исæзмæлун н 'адтæй. Нур мæ ех ба æнæхатирæй хуайуй, бæласæбæл дæр æ сифтæ æма листæг къалеутæй нецибал райзадæй, æркалдта сæ, цума сæ еске циргъ кардæй æрæхсаста, уотæ. Хуарз æма мæ бор голлагæ бæзгин адтæй æма мæ багъæуай кодта, æндæра еске къæразги бунæ æмбесæхсæви æгади мард нæ кодтон?..

Дофка бабæй багъос æй, æдзинаг кастæй Бонмæ, æ цъæх цæстити каст æй цъæстæ кодта. Еу усми фæсте бабæй райдæдта:

- Ме 'мод ку æрдæн, уæд нæхемæ рацæйцудтæн, уарун дæр фæссабурдæрæй. Фал еци рæстæги игон къæразгæй æндæмæ рацæйхизтæй Гæлæу. Æ къæхтæ зæнхæмæ нæма æрхъæрттæнцæ, уотæ райгъустæй е 'буалгъ æрдеуагæ: «Æллах, рамардта мæ! Цъаммар гацца силæ мæ рамардта!» Зæнхæмæ æрхаудтæй, ратол-батол кæнуй. Ци ракодтайнæ, уой нæ зудтон, хæстæг бацæун имæ не 'ндиудтон, æма е цъифи куд ратолæ-батолæ кодта, уотæ æз дæр мæ медбунати кинзелæ кодтон. Уалдæнги цирагъ иссугъдæй, æма къæразгæй æндæмæ æ сæр радардта Сугъзæр. Еци æнамонд æхсæви уой цæсгон куд рæсугъд адтæй, уæхæн рæсугъд уой размæ дæр, уой фæсте дæр некæд фæйидтон. Æ дессаг ба е адтæй, æма æ медбилти фæлмæн ке худтæй. Гæлæумæ бунмæ æркастæй æма имæ дзоруй:

«Дæ сунти сагъд ка 'й, е Арæхдзауи цауæйнон кард æй, куд циргъ æй, уой ба дæхуæдæг бавзурстай. Алцæбæл дæр фелун гъæуй, мæ рагон уарзон, дæ хæдзарæй дæр, колхозæй дæр лæвари номбæл дууæ гагай æнæ 'хцайæй ку некæд некæмæн равардтай, уæд адæймагæн æ царди тафс, æ игъæлдзæг зæрдихатт, æ бæлдтитæ æма фæндæнттæ дæхецæн гъазунæн æма гиризкæнунæн лæвар гъæуама цæмæн барæмодзай? Цæмæн мин байстай мæ бæдоли, мæ уоди уелаги? Æнæзæнæг мæ цæмæн фæккодтай? Гъе, гъе уонæн, æма берæ æндæр цæмæндæрти дæ мизд фæдæн бон æрцудæй. Мæ мизд - Арæхдзауи циргъ карди цæф. Е æй Арæхдзауи мизд дæр, е 'мбал уогæй ин æ уосæмæ æмбесæхсæви ке 'рбагъузтæ, уой хигъдмæ.» «Æ цъамар гацца, - гъæрзгæй имæ дзоруй Гæлæу,-

хъунадзинбæл богъа фæггæпкæнуй, дæ лæг ба богъа нæй. Уæдта мæ кæд маруйнаг адтæ, уæд ма мæ буни цæмæн æрхустæ?»

«Дæ буни ба уомæн æрхустæн, - дзоруй имæ дæ фидиуосæ, - цæмæй æхсæрдæсанздзуд кизгæй дæу ци уарзтæй уарзтон, е ме 'нæг уарзон Арæхдзауи карди циргъ финдзи хæцца исеу кæнон. Æз дæр æ мизд федун Арæхдзауæн - æ сау гурусхæй ин æ цард ке исæнадаæ кодтон, уой мизд. Æз дæр мæхе æнæхай нæ фæккодтон, ма тæрсæ, мæхецæн дæр мизд федун - исон дæ ами мардæй ку иссеронцæ, уæд мæ ходуйнаг æгас Дигорæн фелдссагæй байзайдзæй, мæхе ба мин Сибири уазал кæйтæбæл исæмбæлун кæндзæнцæ. Хуæздæр мизд мæ нæ гæуй! Æндæр гæнæн, нæййес, мæ рагон уарзон, ихæстæ федун гæуй!» - зæгъгæ, къæразгæ æнгон бахгæдта дæ фидиуосæ, цирагъ дæр рахуссун кодта. Гæлæумæ бацæуон, зæгъгæ, куд цыгътон, уотæ æхæуæдæг гъæрзгæ æма нæтгæ туххæйфудти цесталæй, æма расуги хузæн кеутæ-меутæгæнгæ мæнæрдæмæ æрбацæйцудæй. Æз дзæхæрати бæлæсти аууæнтти нæхемæ фæцæйгъуызтæн, фал мæ хуæд фæсте райгъустæй Гæлæуи гæлæс: «Кæци дæ? А-а, Дофка ку дæ! Æ, хингæнæг, фæккастæ æма нæмæ фегъустай! Хуцау дæ уæлæмæ хумæтæги не суагъта!»

Нур æхæуæдæг ба еуæрдæмæ ракъолæуй, уæдта иннердæмæ. Æд имæ бауадтæн, æ дæлмус фæммедæг дæн, æ астæубæл ин фæсар æрхуæстæн. «Федар фæллæууæ! - зæгъгæ имæ дзорун. - Цæуæн.» «Кумæ?» «Махмæ». Гæлæу нигъгъæрзтæй æхе ми рагонуимæ гъавта, фал æ бон не 'ссæй. «Кæсай амæ, - ходæгау бакодта, - асæй улинкъæ, тухæй ба - богал! Игъосай, хингæнæг! - фæгъгъæр мæбæл кодта. - Æз сумахмæ ку бацæуон, уой мин мæ хабар æгас гъæубæл ниппурх кæндзæнцæ. Уобæл рагъудикодтай? Уогæ дæ сæр карки айкай стурдæр нæй æма ми нанæбæрæг зунд бацæудзæнæй.» «Мадта дæ атемæй дæр æу уадзон?» - зæгъун. Гæлæу ниссагъæсий, æ нæтун дæр фæгъгъæсдæр æй, æз дæр ибæл фæдар хуæцун, ракеу-бакеу кæнуи æй нæ уадзун. Уæдта уотæ зæгъуй: «Кæнæ мæ уæхемæ, цæст хæдзарæмæ нæ. Кæтмæ. Уæ кæт дууæ хатæнемæй конд æй?» «Гъо»- зæгъун. «Мадта мин еу хатæн суæгъдæ кæнæ.» «Мæнæтун, - нæ гъог нæуæгзад æй, æ уæс...» «Æ, цъамар, цæстидуйнаг силгоймæгтæ!» - Гæлæу ми æхе ратудта æма размæ бахæудтæй. Æз ин æнхус кодтон, уотемæй æ къæхтæбæл фæстæмæ слæудтæй. «Кæсай аци хингæнæгмæ, - нæтгæй дзор-

ун бабæй райдæдта. - Лæг мæлгæ кæнуй, а ба е 'хсири цъиртбæл мæтæ кæнуй!» «Нæ кæнун, нæ кæнун! - зæгъгæ имæ лигъзæй дзорун. - Е куддæр мæ дзухæй схаудтæй...» «Мадта игъосæ. Кæвдæси мин хуссæн скæнæ. Мæ цæф мин дзæбæх кæндзæнæ. Кæд фæййервæзинæ. Дæ хинтгæ æма дæ кæрдæги хуастæ беретан ку фæййагъаз æнцæ. Ку мæ фæййервæзун кæнай, уæд дæхе дзухæй цидæриддæр байагорай, е дин уодзæй. Дæ селзæр сувæллæнтгæ селзæр нæбал уодзæнæнцæ. Аци æхсæви хабар ба ескæмæн ку радзорай, уæдта дæ гурæй ирайгæ уо! Маргæ дæ кæндзæн! Фал дæ хумæтæги мард нæ кæндзæн. Фиццаг дин де 'взаг ралух кæндзæнæн. Балæдæрдтæ?! Дæ киндзæ кæми 'й?» Е, зæгъун, нур æртиккаг къуæре Чиколай сæйгæдони æй, æ ахсæни ин цидæр фуд нез иссирдтонцæ. «Е хуарз» - зæгъгæ, загъта Гæлæу.

Тухтæ-фудтæй Гæлæуи нæхемæ æрбакодтон, кæтмæ къæпхæнтæбæл бунмæ ку хизтан, уæд æй нæбал бауорæдтон, размæ мин бахаудтæй æма мæ æнæфсарæ дзурдтæй ралгъиста. Æз æй фæстæмæ æ къæхтæбæл слæуун кодтон, нæ уæс æма уæриккитæ ци хатæни дардтон, уордæмæ 'й бакодтон. Гæлæуи къуми сбадун кодтон, уæс æма уæриккити сæ мадтæлтæмæ иннæ хатæнмæ бауагътон, мæхуæдæг ба сосæггæй нæ хæдзарæмæ схизтæн - хуарз æма сувæллæнтгæ сæ тæккæ фунæйбæл адтæнцæ. Фæтæген цирагъ скодтон, гъæццол, тæнæггомау гобан, баз, уæдта нæ лæги рагон кæрцæ райстон æма раздахтæн Гæлæумæ. Кæвдæси ин бауат кодтон, исхуæстæн ибæл æма цирагъи рохсмæ фæййидтон... Нур дæр мæ зæрдæ барезуй, уæд фæтæген цирагъи рохсмæ ци фæййидтон, е мæ цæститæбæл ку рауайуй, уæд... А. дууæ суйни астæу сагъд адтæй устур кард... Е дин мæ дзоруйнаг... Дæ соми дæ зæрдæбæл дарæ, дæ хуарз фиди ингәнбæл ка нæма басор æй, е дин макæдбал басор уæд... Аллихузон кæрдæгути хуастæй исдзæбæх кодтон Гæлæуи... Дууæ къуæрей фæсте ба гъæубæл уæхæн таус райгъустæй, Гæлæу, дан, горæти адтæй æма 'й хулигантæ кардæй ниццавтонцæ... Гъе, уотитæ...

Дофка банцадæй. Æ цæстити цъæх æрттивд уотæ карз æма æдзинаг адтæй, æма Бони сæригъунтæ бадиз-диз кодтонцæ.

- Мæ сувæллæнтги мин ма фесафæ! - æвеппайди Дофкай цæсгон уæхæн тæрегъæдхузæй разиндтæй, æма Бони зæрдæ никки устурдæр æнæбæрæг тас ниццавта. - Ци дин радзурдтон, уой дæхæццæ ингәнмæ фæхæссæ! Дæ фиди ингæни сикъит ба

дин макæдбал басор уæд! Зонун æй, еууæхæни æй де 'мбæлттæй ескæмæн æнæрадзоргæ нæ фæууодзæнæ! Æма мин мæ лухкæнуйнаг æвзаг Гæлæу лух кæндзæй, æ сунти ин дæ фидиуосæ ке ниссагъта, еци хъæмай асæ циргъ кардæй! Мæ седзæртæ ци фæууодзæнцæ?! Мæ седзæртæ ци фæууодзæнцæ?!

Æвеппайди Дофка æ дзухидзаг ниццæхахст кодта æма пьолмæ æрхаудтæй, фиццаг æ гурæ кулдæр æрбатумбултæй, уадта, æвеппайди æ хорх кæмæн рахаун кæнунцæ, уæхæн царæгойау æхе зæнхæбæл хуайун райдæдта, æ дзухæй ба калдæй финкæ. Бон ци ракодтайдæ, уомæн неци зудта, æ бон нæдæр сæзмæлун адтæй, нæдæр ести сдзорун. Кадæр къæсарæй æрбагæпп кодта æма имæ сдзурдта:

- Тагъд уедуг!

Фал Бон цавддорау лæудтæй æ бунати.

- Дæумæ дзорун, Бон! Тагъд уедуг!

Бон скъаппи дуар фегон кодта, уедуг си райста æма'й, ка имæ дзурдта, уомæ февардта. Нурма нур фæййидта, е сæ сннхæнтти бадæг кизгæ - фонси дохтур Дзерассæ ке 'й. Дзерассæ æ дзиппæй æ къохмæрæзæн фелваста, уедуги гъæдæ уомæй ратухта æма 'й Дофкай дæндæгги æхсæн тухтъунст бакодта.

- Мабал тæрсæ, нур ин нецибал уодзæнæй... Нæлуæгтæнгутæ арæх сæ дæндæгути æлхъивдæй се 'взæгтæ рахаун кæнунцæ... Уæ рæзти фæццæйцудтæн æма ин æ цъæхахст райгъустон. Уайтагъддæр æй балæдæрдтæн - Дофка бабæй банæлуæг æй. Фæстаг æнзти нæлуæг кæнун райдæдта. Æма еци æнамонд незæн ба хуасæ нæййес... Миййаг дин Гæлæуи кой ести кодта? - Дзерассæ æдзинæг никкастæй Бони цæститæмæ.

- Нæ, неци... - æ сæр æруагъта Бон.

- Фæстаг рæстаги Гæлæуи кой арæх кæнуй... Æппæлуи æй, мæ седзæртæн, дан, мин алли анз дæр голлагидзаг уорс инсад æма стори къабазæ æрбарветуй... Фал адæм уотæ дзорунцæ, Гæлæуи кой кæнун, дан, ку райдайуй, уæд банæлуæгуй... Æ нецæма Гæлæуи æхсæн ци бастдзинадæ ес - магъа... Уогæ аци нецæн ци æй, уой некема сбæрæгкодта, æ равзурди анхостæ ин устур дохтуртæ дæр нæ зонунцæ...

Дофка еци тумбултæй æхе хуаста пьолбæл, æ дзухæй ба шидтæй цайцумæн уедуг къохмæрæзæни тухтæй. Ку не 'нцæдæй æ неппæзтæ телунæй, уæд имæ Дзерассæ æргубур кодта, æ уехъитæ ин е стур къохтæй (Дофкай цори уæйуги асæ зиндтæй

Бонмæ) зæнхæмæ федар нилхъивта, æ уæраги сæрæй ба ин æринцадæй æ реубæл, æхуæдгга Бонмæ дзоруй:

- Бон, ду ба ин æ къæхтæбæл хуæцæ, змæлун æй ма уадзæ, æхе еугур пурх никкодта.

Бон ин æ къæхтæбæл куддæр фæххуæцунмæ гъавта, уотæ Дофка æ гæндзæхтæ цæгъдунæй банцадæй, æ цæститæ уæрæх байгонкодта æма æрра каст кодта Бонмæ.

- Кæми дæн? - æрæгиау бафарста æма рабадтæй, уæдта исистадæй. - Кæми дæн?

- Некæми дæ, Дофка, мæнæ нæ синхæнттæмæ ан, æви Бони нæбал фæсмæрис? - загъта Дзерассæ.

Дофка æ сæр æруагъта æма сабургай рацæйцудæй æндæмæ, фал тæрвазæмæ нæма бахъæрттæй, уотæ æрлаудтæй, фæстæмæ ракастæй, аварбæл æ цæстæ рахаста æма, æ цæсгон ци æнцъулдтæ адтæй, уомæй никки фенцъулддæр æй, æ билтæ размæ ракъуппæнцæ, уотемæй æ финдзæй гъæрæй сæсмуститæ кодта:

- Цидæр бамбудæй... Æмбуд смаг уæ финдзтæ нæ ахæссунцæ? Æвæдзи, ескæми аууон къуми уру ниммардæй, кенæ ба мистæ...

- Неци смаг цæуй, Дофка, е дæумæ уотæ кæсуй.

- Дзерассæ ку дæ... Цæуй, мæ хор, карз смаг мин мæ финдзи хъæлтæ цæвуй. Байагорун гъæуй, кæцæй цæуй, еци бунат. Бон, ами пьоли цъæстæ некæми ес?

- Нæ, - æ сæр батилдта Бон.

- Мæнæ дессаг! - æ фæлорс æнцъулдтæ уадолтæбæл æ минкъий армитъæпæнтæ райвардта Дофка. - Мадта мæнбæл мæ сæр зелуй? Смаг, æмбуд смагæй мæ бон суолæфун ку нæбал æй! - Дофка æ рахез къохи хестæр æнгулдзæ æма амонæн æнгулдзæй æ финдз нилхъивта, æхуæдæг ба бацудæй узалгæнæнмæ, байгон æй кодта. Узалгæнæнæй ракалдæй æмбуйæг фиди смаг - идзаг адтæй дзæбодури фидæй.

- Нæ уин зæгъун! - бацыйнæкодта Дофка, цума 'йбæл цалдæр минутти размæ æппундæр неци æрцудæй, уоййау æ уасæ иссирдта. - Æвгъайуаг фæрзеу дзæгъæли æмбуйуй, æма е Хуцауæй дæр тæрегъæд æй...

- Нуртæккæ сæ ракалдзæн, - загъта Бон.

- Е ба дин ци дзубанди æй, Бон, куд калис цæттæ фæрзеу?

- Дофкай къундза цæститæ фæллакъунæнцæ, æ банæлуæги размæ си ци циргъ цъæх æрттивд адтæй, е бустæги æрминæг

эй - Дæхемæ уойбæрцæ тæрегъæд цæмæн еси, дæ фидæ сæрсæфæнтæбæл æ уод æ къохи даргæ ани туххæн ку фæххатгæй, ду бæ сæ гæлдзгæ кæнис?

- Мадта син ци ракæна? - æ бæсти дзуапп равардта Дзерассæ.
- Дæхуæдæг ку зæгъис, бамбудæнцæ, зæгъгæ.

- Мæхе бæрагæ сæ уагътæ. - Дофка бабæй басмуста унналгæнæнмæ. - Æмбуд нæма 'нцæ. Раст зæгъгæй, смаг скодтонцæ, æма уомæн ба хуасæ ес. Узал дони сæ нихснæндзæнæн, уæдта сæбæл цæнхæ дзæбæх байзæрдзæн. Уой фæсте ба сæ тохонамæ хъуæцæмæ сауинддзæн. Замманай хускъæ фид си рауайдзæй. Куд дæ фæндуй, Бон? Нæхемæ сæ хæссон?

- Куд дæ фæндуй, уотæ... Мæн нæ гъæунцæ... Хускъæй дæр, хомæй дæр...

- Нæ, уотæ ба - нæ! - æ къохтæ батилдта Дофка. - Æз сæ нæхемæ гъудкæнунмæ хæссун, еске фæллойнæ бахуæронцæ мæ сдзæртæ, уой ба мæ сæрмæ не 'рхæсдзæн цалинмæ мæ уод мæ медæг æй, уæдмæ.

- Дофка, нур цитæ фæдздзорис? - сбостæ ибæл кодта Дзерассæ. - Еске дæ фудгин кæнуй, кедæр фæллойнæ хуæрис, æгъгæ? Бон еунæгæй айбæрцæ фидтæн ци гъæуама ракæна?

- Хускъæ фид исæфгæ нæ кæнуй. Æ зæрдæ куд агора, уотæ ни си хуæруйнаг кæндзæнæн. Сæ дууæ гъогемæй ке доцун, сии тæхсирæй ба хæндуги цихт кæнун, дæ зæрдæ мацæмæ илоред, Бон.

- Гъæйдæ, æз фæцæун, айфонмæ мæ агорунцæ, - загъта Дзерассæ æма рандæй.

- Дофка, - загъта Бон, - æз Мæцутæмæ цæун, экзаментæ нæмæ ес æма тагъд нæбал æрбацæудзæн. Фидæн дæр, цихтитæн дæр ци кæнис, уой кæнæ, æз си неци райсдзæн...

- Гæлæхха, уотæ цæмæн дзорис? - Дофкай цæсгон бабæй уарундзаст бони хузæн æрмæтъæл æй. - Мадта цæмæй нæрдзæнæ?

- Интернати хуæрæндонæ ее.

Дофка нецибал сдзурдта, рацудæй аварæй. Еу-цалдæр минутей фæсте фæззиндтæй дууæ устур къала къибиллай хæццæ. Унналгæнæн байгонкодта, фидтæ къибилати сцурхта æма рандæй. Бон ба фæндон суолæфтæй - æппунфæстаг еунæгæй байндæй. Фæстæмæ иннæ уатмæ æ хуссæнмæ баздахтæй æма нæхе куддæр æруагъта, уотæ рафунæйæй. Цæйбæрцæ фæххустæй

- Хуцау æ зонæг. Ку райгъал æй, уæд уат адтæй талингæ.

Æвеппайди æ гьостæбæл цидæр дæггæл-муггул рауадæй. Нийгъуста. Цæлгæнæнæй кедæр тухорæд ходун райгъустæй. Уæдта хæдзарæ æнæгъæнæйдæр сусу-бусу фестадæй. Бон ци адтæй, уомæй гьос фестадæй, фал си еунаг бæлвурд дзурд дæр нæ ахæста. Хуссæнæй рагæпкодта æма тæрсгæ-резгæ къухнæмæ бацудæй. Гъузгæ бакастæй къæсæрæй æма фæййидта устур дессаг: Арæхдзау æма Сугъзæр бадтæнцæ фингæбæл кæрæдзей комкоммæ, сæ цори - рæфти Дофка ке фæххаста, еци фидтæ цурхтитæй лæудтæнцæ. Се 'мбуд смаг Бони финдзи хъæлтæ ниццафта, æ зæрдæ схастæй, тургъæмæ рауадæй æма уомун равзурста, фал æ гъæлæсæй неци схаудтæй. Еу минкъий æрсабур æй. Рохси цыта некæцæй зиндтæй, зæнхæбæл бадтæй бæзгин уалдзигон хæрæ мегъæ. Бон сæ къæрæзгитæмæ бакастæй - уордигæй дæр рохс некæцæй калдæй, къагъд цæститау адтæнцæ адтæнцæ сау. Фæстæмæ бацудæй хæдзарæмæ, къухнæмæ бабæй медамæ тæрвази ауонæй бакастæй æма фæддес кодта: цирагъ си ку нæ цæфсуй, уæд куд рохс æй.

Арæхдзау фингæбæл æ дууæхстони фати хæтæл хъен æривардта, æ дзиппæй исиста устур издий къæрттитæ - фатан æхецæй устурдæртæ, æ къохти сæ гъолтау уилдта.

- Сугъзæр, аци ципхитæ дæуæн аурстон, дзæбодуртæн æвгъау адтæнцæ, - Арæхдзау фæрдгути хузæн кæрæдзей фæдбæл тумбул райвардта ципхитæ фингæбæл. - Фал мæнæ аци ципхæ уинис? - Арæхдзау астæуккаг издий устур къæртмæ байамудта е 'нгулдзæй.

- Уинун æй, - бахудтæй Сугъзæр. - Цæститæ мæбæл нæййес?

- Е ципхæ нæй, е сугъдæг сугъзæринæ 'й.

Æцæгæйдæр, Арæхдзау ци издий устур къæртмæ байамудта, е сугъзæринæ фестадæй, сурх цæхæри къæрттау ниррохсæй, е 'рдæфантæ уолæнтæй хæлеу кодтонцæ уати.

- Ду алкæддæр уотæ кæнис. - сбостæ ибæл кодта Сугъзæр. - Дæ ципхити æхсæн сугъзæрини къæртт ке нимæхси, уой дин адæм рагæй зонунцæ, æз ба 'й нур уинун. Мæнбæл берæ цидæртæ нимæхсис... - Сугъзæр скудтæй.

- Æнæ кардæй мæ æвгæрдис! - нирдеуагæ кодта Арæхдзау дæр. - Æз æй нимæхсгæ нæ кодтон, фал æй дæуæн аурстон. Рæстæг ибæл куд фулдæр цæуй, уоййасæ устурдæргæнгæ цæуй, æма, зæгъун, де 'стур фæрдгутæй ку фестурдæр уа, уæд дæмæ 'й бавдесдзæн.

- Малта 'й Дофка мæнæй раздæр цæмæн фæййидта?

- Дофка хингәнәг әй, гье нур мах ами куд бадән, уой дәр уинуй, нә дзубанди дәр нин игьосуй.

- Мадта аци ципхә мән әй? - Сугъзәр ә цәстисугтә расәрфта ә рахез кьохи амонән әнгулдзәй.

- А ципхә нәй, а сугъзәринә 'й! - рамәстгунәй Арәхдзау. - Ләви дәбәл цәститә нәййес?

- Цәститә мәбәл ес, фал си уингә нә кәнун. Дәу дәр некад фәййидтон. Дә бицпеу Бони дәр некад фәййидтон. Фал аци ципхә... сугъзәрини ба хуарз уинун. Кәд әй мәнән аурстай, уәд мин әй цәмәннә дәдтис?

- Ох, не 'фсинә, бәргә дин әй радтинә, фал си цьасә на ййес әма 'й дә фәрдгути халәбәл куд бакәндзәнә?

- 'Ма 'й әза фәрдугән дарунмә корун? - уайдзәфгәнәгау агьта Сугъзәр. - Әз еци карән нәбал дән, әма фәрдгутә әма алли әрттевагә гьзәнтә мәхебәл әрауиндзон!

Сугъзәр ә дууә устур реуи астау ә кьох ратьунста әма ә ронәй сласта, Арәхдзауи цори ка ләудтәй, раст уәхән дууехстони хәтәли фати хәтәл, ә цори әй хьен әривардта, ә ком - хәрдмә.

- Мәнә 'й ами әргәлдзай, Арәхдзау, - топпи фати хәтәлмә е нгулдзәй цалдәр хатти байамудта силгоймаг.

- Уоми нә бацәудзәнәй, әфсинә, - ә сәр батилдта Арәхдзау. - Әгәр берә рәстәг ибәл рацудәй әма әгәр исустур агь.

- Бавзарән әй, цума си нә ниххаудзәй, - федарәй загьта Сугъзәр.

Арәхдзау әнәбари фингәй ципхити астауәй исиста сугъзәрини устур кьәртт әма'й, Сугъзәр ә ронәй ке фелваста, еци фати хәтәли цьухи ниггәлдзунмә райархайдта, фал ин ку нә кумдта, уәд бацийнәкодта:

- Нә дин зәгьун, Сугъзәр, нә си нилләсдзәй! Уадзә әма цәра аци сугъзәрини кьәрт мә уоди әма устурдәрәй-устурдәр кәна!

- 'Ма мәнбәл ба рагьудикодтай? Дәхе сагьәсәй уәлдай дәмә неке сагьәс ес... - Сугъзәр бабәй скудтәй.

- Гьома, әдта ци ракәнон? - стухстәй Арәхдзау. - Дәхуәдәг агьй нә уинис, нә цәуй топпи фати цьухи! Гәр, дәуәй цинаргьдәр мин ку неке ес а дуйнебәл, уәд аци згьәри кьәрт ләуән бавгьау кәндзән? Цәмән мә әфхуәрис? - Арәхдзау босгәхузәй әдзинәг кастәй Сугъзәрмә.

- Мадта 'й ардæмæ рахæссай! - гъæрæй загъта Сугъзæр. Цума кæугæ æппундæр некæд кодта, уотæ æ цæстити уомæл цидæр æрбацæй, цидæр сосфæндæй сæрттивтонцæ, æ цæсгон ба адтæй игъæлдзæг.

Арæхдзау сугъзæрини къæрт æ къохи нилхъивта, æвæдзи æй радтунмæ нæ гъавта, фал имæ æ уосæ уотæ æдзинæг æма лихстæхузæй кастæй, æма ' æ бон «нæ» зæгъун нæбал иссæй, æнæбари имæ æ къох бадаргъкодта:

- Гъа, райсæ 'й. Фал мæхемæ ку байзадайдæ, уæд хуæздæр бæргæ адтæй - бустæги устур иссайдæ.

- Уобæл ма тухсæ, - игъæлдзæгæй загъта Сугъзæр æма райста сугъзæрини къæрт Арæхдзауи къохæй. - Мæнæн а дæр мæ фагæ 'й. Адæймагæн бафсес нецæмæй ес, дæхуæдæг ку зæгъис, фæуустурдæр уа, зæгъгæ. Æма ку фæуустурдæр уа, уæдта дæ никки хъæбæрдæр фæнддзæнæй, цæмæй бустæги устур исуа. Æма кæрон некæд иссердзæнæ дæ бæлдæндæ сугъзæрини къæрт Узай цъоппи асæ ку суа, уæддæр. Фал мæнæ мæнæн ке равардтай, еци фати хæтæли ципхи бæсти ку ниххауа, уæдта æрæллау уодзæнæ, дæ цард æрсабур уодзæнæй, - уотæ дзоргæй Сугъзæр архайдта сугъзæрини къæрт топпи фати хæтæли цъухи нитгъунсунбæл, фал уомæн дæр нæ кумдта - фати цъух ин æгæр листæг адтæй.

- Дæхе гъезæмарæй ма марæ, æфсинæ, - рæвдаугæ гъæлæсæй имæ дзоруй Арæхдзау. - Исон Гæлæумæ фæдздзордзæн, æма 'й е нигъæлдзæй фати хæтæлмæ.

- Исонмæ ма 'й ци уадзæн? - райгъустæй Гæлæуи фæсос гъæлæс.

Бон фæстгæлфтæй. Къухнай минкъий уати къумтæбæл æ цæстæ рахаста, фал Гæлæуи некæми æруидта æма никки хъæбæрдæр фæттарстæй. Уалинмæ идард кæцæйдæр æрбазиндтæй адæймаги æндæрг, уотæ идардæй, æма ка 'и, уой равзарæн неци хузи адтæй. Бонæн æ тас фулдæр адтæй, æви æ дес, уой неке сбарстайдæ. «Нæ уат минкъий ку æй, æ фæрстæ дæр ку нæ фехалдæнцæ, уæд си уотæ идард куд зиннуй адæймаг?» Уæдмæ Гæлæу æрбахæстæг ай, Арæхдзау æма Сугъзæр кæрæдзей комкоммæ ке уæлгъос бадтæнцæ æма æмбуд фидтæ цурхт кæбæл адтæнцæ, еци фингæмæ.

- Уæ бон хуарз! - загъта Гæлæу. - Уогæ бон нæбал æй.

- Æгас цо! - æмдзурд искодтонцæ Сугъзæр æма Арæхдзау æма исистадæнцæ. Сæ цæсгæнтгæбæл бæрæг адтæй, æхцæуæн

син ке адтæй иуазæги фæззинд.

- Нур цæмæн исистадайтæ? - уайдзæфгæнæгау загъта Гæлæу ма æ дууæ устур къохи пакагонд æнгулдзитæ ба, цума си фæндурнæ цæппæртæбæл гъазта, уотæ тилдта, гъома сбадетæ, иегъгæ. - Кæрæдзей рагæй нæбал фæйидтан?

Арæхдзау æма Сугъзæр райдзастæй лæудтæнцæ, æнгъæлмæ кастæнцæ, цитгин иуазæг кæд исбаддзæнæй, уомæ. Гæлæу финги тегъæмæ сбадтæй, æ фæсонтæ Бонирдæмæ фæцæнцæ. Æ дууæ суйни астæу æ фæстони уæнгæ сагъд адтæй, Бон сукеллонæй нурмæ ке зудта, еци устур фиййаугард.

- Рахæссай сæ ардæмæ, Сугъзæр, - фати хæтæл æма сугъзæрини къæрт æхемæ æрбайста Гæлæу. - Æз æй тухæй дæр нигъунсдзæн, æз «комунтæ- нæ комунтæ» нæ зонун, ци мæ бафæндæу, уой цифæнди амалæй дæр бакæнун - хинæй, фæлилдæй, тухæй, гадзирахатæй - гъуддаг аразунмæ ка бæзза, еци мадзæлттæй еубæл дæр билæскъелæ нæ кæнун. - Гæлæу сугъзæрини къæрт фати хæтæли цъухбæл райвардта, æма ибæл æ рахез къохи хестæр æнгулдзи алгъæй æ тух- æ бонæй бунмæ ишхуæстæй. Фал сугъзæрини къæрт уомæн дæр фати хæтæлмæ ниггæлдзун нæ бакумдта. Гæлæу фур мæстæй фат еуварс ракъуæрдта, æма е Сугъзæри размæ батулдæй, сугъзæрини къæрт ба Арæхдзауи рази ципхити фæрдугбиди астæу, фиццаг кæми адтæй, уоми рабадтæй.

- Æрдарай æй ардæмæ, - Гæлæу æ къох бадаргъкодта Арæхдзаумæ. - Æз ин æ кæрæнттæ, дæ фиййаугардæй, мæнæ мæ сунти сагъд ка 'й, уомæй, æркъуæрдтитæ кæнон, фати цъухи асæ тумбул ма си куд райзайа.

Арæхдзау сугъзæрини къæрт исиста, фæццæй-æй лæвардта Гæлæумæ, фал ин Сугъзæр æ къох æркъуæрдта, æма сугъзæринæ фæстæмæ æ бунатмæ æрхаудтæй.

- Гъæла фæддæ, лæг? (Сугъзæр Арæхдзаумæ кенæ «лæг», кенæ ба æ номæй дзурдта.) - Еци сугъзæринæ мæнæн ку лурстай нур æхсæрдæс анзи, дæ уоди тафсæй æй ку исустур кодтай, уæд æй къаппилтæ кæнун куд уадзи? Кæд æй топпи фати хæтæли гæлдзæн, уæд - æнæгъæнæй.

- Сугъзæр, - загъта Гæлæу æма имæ æ цæстæ фæнникъудта, Арæхдзау æй куд нæ фæйидтайдæ, уотæ. - Æнæгъæнæй ин фати цъухи ниггæлдзæн нецихузи ес. Фæлтау мæнмæ байгъосæ, æма нæ фæррæдуйдзæнæ. Сугъзæрини тегътæй ци ралухкæнон, стæ дæр дæхе уодзæнæнцæ.

- Мæн мæ амонд æнæгъæнæй гъæуй! - федарæй загъта Сугъзæр. - Къаппилтæй мæ нæ гъæуй.

- Мадта уæд æнæ амондæй байзадтæ, - бахудтæй Гæлæу. - Зæгъун дин: сугъзæринаæ æгæр устур æй, дзармадзани фати хæтæли дæр нæ ниццæудзæй! Аци силтæ дессаг æнцæ, сæ лæгти коммæ некæд кæсунцæ, æма син гæрзин æхсæ дарун гъæуй. Цал хатти байамудтон нæ колхози силтæн, халæ судзини цъаси цæмæй бацæвай, уой туххæн ин æ кæрон сæтæй рауомæл кæнун фæгъгъæуй, уæдта 'й æнгулдзити æлгътæй ралистæг кæнæ. Нæ, коммæ нæ кæсунцæ. Халæ еци пехцелæй судзини цъасæмæ саразунцæ, æма сæмæ уотæ фæккæсуй, цума æцæгæйдæр халæ судзини цъаси бацæуй. Æма æмпъозун байдайунцæ афтæд судзинæй. Арæхдзау, уæртæ дин дæ хæдони галеу дзиппæ дæр Сугъзæр æнæхалæ судзинæй бампъузта.

Арæхдзау æркастæй æ хæдони галеу дзиппæмæ, бавналдта имæ æма дзиппæ æнæгъæнæй дæр æрхайдтæй фингæмæ, хæдони цуппæртегъон къæрттæй ба разиндтæй æ гъунгин реу.

- Уæллæй, æцæгæй зæгъис! - десгæнгæ загъта Арæхдзау. - Аци силтæбæл æууæнкæ нæййес.

- Нæлтæбæл ба? - къæйних каст имæ никкодта Сугъзæр. - Мæнæ мæ номбæл дæ уоди ке дардтай, еци сугъзæринаæ дæр мин ку нæ дæттис.

- Куд дин æй нæ дæдтун? - стухстæй Арæхдзау. - Æртемæй фæййархайдтан æма дæ фати хæтæли нæ цæуй!

- Бон æй ниггæлддзæй, - загъта Сугъзæр, æма уæдæйти Гæлæу кæцæй æрбацудæй, еци къуммæ æ цæстæнгас исаразта.

Еу усми фæсте бабæй идардæй æрбазиндтæй æндæрг. Куд хæстæгдæр кодта фингæбæл бадгутæмæ, уотæ бæрæгæй бæрæгдæр кодтонцæ æ гурæ æма æ цæсгони кæндтитæ. Æма Бон базудта æхе. Финги сæргъи ку æрлæудтæй, уæд гурухæгæнæн нæбал адтæй, е Бон æхуæдæг ке æй, уобæл. Еу Бон тæрвази ауонæй медæмæ сосæггæй кастæй, иннæ Бон ба фингæбæл бадгутæн æ сæрæй ракувта æма загъта:

- Уе 'зæртæ хуарз, папæ æма мамæ...

Арæхдзау æй сдзорун нæбал бауагъта:

- Биццеу, нур лæг дæ, дæхуæдæг ба дигорон æгъдæуттæ нæма базудтай! Фиццаг бал иуазæгæн фæззæгъунцæ æгасцо.

- Бахатир кæнæ, Гæлæу, - æ цæсгон расурхæй Бонæн. - Æгас цо æма де 'зæр хуарз.

- Æгас цо ду дæр, Бон! - загъта Гæлæу. Исистадæй æ къох ин

рийста.

- Нур сувæллонаен цæмæн исистадтæ? - уайдзæфгæнæгау ии загъта Гæлæу.

- Дессаг дæ, дессаг, Арæхдзау! Уæдæйти дин лæг адтæй, æз ии ку фестадтæн, уæдта дин сувæллон фестадæй, - Гæлæу æхе ииргъ дзубандибæл ходæгæй бакъуæцæл æй. Ходæгæй бакъуæцæл æй Сугъзар дæр. Арæхдзау фиццаг е 'рфгугæ ниттар колта, уæдта уони ходунмæ сабургай идзулун райдæдта æ нæстон, уæдта е дæр гъæрæй ниххудтæй. Ку æрсабур æнцæ ертæмæй дæр, уæд Гæлæу æ цæстæ Сугъзармæ сосæггæй фæттикългæй загъта:

- Бон нæ биццеуи хуæздæр лимæн æй æма 'й мæ биццеуæй мишкындæр нæ уарзун.

- Мах дæр Тари нæхе сувæллони бæрцæ уарзæн,- загъта Арæхдзау, æхуæдæгга хæрдмæ скастæй Бонмæ. - Биццеу, мæнæ ии сугъзарини къæрт, уæртæ дæ мади цори ка лæууй, еци фати хæтæлмæ ниггæлдзун гъæуй. Æртемæй дæр ибæл фæййархайдтан, фал нæ гъуддагæй неци уайуй. Гъауай, ду баффарæ, кæдимайди дæуæн дæ къохбавнæлд фæррæстмæ уидæ.

Бон æнæдзоргæй Сугъзæри цорæй фати хæтæл, ципхити лæууæй ба сугъзарини къæрт исиста æма 'й фати цъухи нитталæста. Фингæбæлбадгугæ нирдзæф кодтонцæ.

- Не уин загътон? - бацийнæколта Сугъзар. - Бонæй уæллай уахæн устур сугъзарини къæрт фати нарæг цъухи ниггæлдзун неке ма арми бафтудæй аши дуйнебæл! Нур ба сугъзаринæ мæхе æй, некæмæн бал æй ратдзæн, уингæ дæр æй некебал фæккæндзæй! - Сугъзар батилдта топпи фати хæтæл æма си цæстæ дзæгъ райгъустæй. - Мæ уарзон лæги лæвар! Арæхдзау аши фатæй мæн фехсдзæй æма æ сугъзарини къæрт мæ тæккæ æрди ииннæхсдзæй æма уоми æрдæфæнтæ кæндзæнæй аносмæ.

- Мæн цæун гъæуй, - цума æппундæр неци фæййидта æма фæстæста, уæхæн кудфæндий гъæлæсиуагæй сдзурдта Гæлæу. - Арæхдзау, дæ фиййаугард дин æрбахастон.

- Кæми 'й? - бафарста Арæхдзау.

- Мæнæ мæ сунти сагъдæй лæууй, - дзуапп равардта Гæлæу.

- Уадзæ бал æй, кæд ма дæ естæмæн гъæуй. Æз дæр цауæни ии къуæре нæма цæун.

- Иабал мæ гъæуй. Арфæ дин кæнун. Æрмæст æй мæ сунтæй æлæсун гъæуй. Бон, раласæ 'й!

Бонæй къæрт ка нæ гæлста, е фæстæти бацудæй Гæлæумæ, карди устур фестонбæл дууæ къохемæй ниххуæстæй æма 'йбæл æ тух- æ бонæй рахуæстæй. Фал кард змæлгæ дæр нæ фæккодта.

- Нæ комуй, - æфсæрмихузæй загъта Бон æма фæстæмаæ финги уæлгъосмæ æрбаздахтæй.

- Мадта бабæй æй фæстæмаæ нæхемæ хæссон? - рамæстгун æй Гæлæу. - Уæлгоммæ хуссун мæ нæ уадзуй!

- Дофка! Дофкамæ фæддзорун гъæуй, - цума устур цийнаг гъуддаг æ зæрдæбæл æвеппайди æрбалæудтæй, уотæ сцийнæкодта Сугъзæр. - Уомæй уæлдай дин дæ сунтæй Арæхдзауи кард неке сласдзæнæй!

- Фæддзоретæ имæ! - бардзурд дæттæгау фæгъгъæр кодта Гæлæу.

- Дофка, о До-о-оф-ка!! - æмдзухæй федеугути хузæн рагъæр кодтонцæ Арæхдзау æма Сугъзæр, æндæргтæ-еу кæцæй фæззиндтæнцæ, еци къуммæ.

Бон тæрвазæмæ æ сæри фахс нилхъивта æма æдзинæг кастæй, къухнай идард къуммæ. Фал си неке зиндтæй. Уæдта æ гъостæбæл рауадæй нæхемæ дзабурти фæлмæн къахдзæфунæр. Дзатмабæл æ цорти æрбацудæй сувæллони асæ зæронд уосæ Дофка, æ цæсгон- тундтитæ æма кæундзаст, цума нуртæккæ, тогæй ин хъæбæр хеуон к 'адтæй, уой мардæй æрбаздахтæй. Къухнай къæсæрбæл медæмæ куд фæццæйхизтæй, уотæ Бонмæ сосæггæй сдзурдта:

- Медæмæ рацо, дæхе мабал нимæхсæ, ами ке дæ, уой зонунцæ.

Дофка комкоммæ æнæдзоргæй бацудæй Гæлæуи къилдунмæ, карди фестонæбæл æ еу къохæй фæххуæстæй æма 'й æнцонæй фелваста, æхуæдæгга тогæйдзаг кард Сугъзæри цори æривардта, е ба 'й еци идзулдæй Арæхдзаумæ балæвардта, æ фестонæбæл ин дууæ æнгулдземæй хуæстæй, уотемæй. Арæхдзау æ еу къохæй карди фæтæн циргъ комбæл æрхуæстæй, иннемæй ба и даудта, цума 'й циргъ кæнуй, уотæ, æхуæдæгга, Бонмæ сувæллонæй куд рæвдаугæ дзоридаæ, уотæ дзорун райдæдта:

- А мæ додо кард æй, мæ еунæг бæдоли бæрцæ 'й уарзун, амæй берæ дзæбодуртæ нивгарстон!

Куддæр дзæбодурти кой скодта, уотæ Гæлæуи фæсонтæй, кард сагъд кæми адтæй, еци гъæнæй тог æндæмæ ниццавта устур æма тухгин цухцурæй, сæмбалдæй Бон æхе ке фæсте нимахста, еци тæрвази гъæди сæрккаг тегъæбæл, уордигæй ба тугур пурф

кодта, тугурæй ба калдæй пьолмæ æма уайтагъд фингæбæлбадгутæн æма сæ сæргылаууæгæн, Бони халдех к 'адтæй, уонæн сæ фадигьолти уæнгæ схъæрттæй. Бон тæрвæзæй еуварс рагæпкодта, фал дзатмабæл тог сур-сургæнгæ райвулдæй, æ алли фæрсти рабадтæй, кæми лæудтæй, еци минкъый гæппæл ба сакъадахау кæдзосæй райзадæй тоги лæсæнти астæу. Ци ракæна, уой нæ зудта, фал уотемæй дæр кæдмæ лæудтайдæ? Æвеппайди ин æ зæрдæ сурхзинг æфсæйнагау расугъдта, æ сæригъунтæ хъел кæмæй сбадтæнцаæ, уæхæн гъуди: «Мæ сæризунд фæццудæй, æрра кæнун райдæдтон, цидæриддæр уинун, е ба æй галлюцинаци! Æз Сирдонæн еци незæй тарстæн, фал мин мæхемæ басмуста!»

Дзатмабæл кедæр уæззау цулухъти гуп-гуп райгъустæй, фæстæмæ ракастæй æма фæйидта Бурсæги, сурхæфсæдтонтæ ке дарионцаæ, уæхæн гъосгин цъопходæ æ къохи дардта, æ тæрнихи тæккæ астæуæй бæ æрттивта сурх стъалу. Бон листæг никкастæй еци стъалумæ æма бабæй æ зæрдæ бауазал æй: уомæй дæр тагъдæй тоги листæг æртæхтæ.

- Мæ тæрнихбæл мин контрреволюционертæ сурх стъалуй нивæ скарстонцаæ, - загъта Бурсæг. - Мæнæ кæсай. - Бурсæг æ дзиппæй сласта, æ тæрнихæй ин ке слух кодтонцаæ, еци цъари æмпулдитæ гæппæл, рахæлеу æй кодта - е дæр адтæй фондзтегъон стъалу, æрмæст фæлорс - тог си нæбал адтæй. - Гъæйдæ, мæ ходæ арф никкæнон, стъалу куд нæбал зинна, кенæ ба мæ фæрститæ кæндзæнцаæ, кæми, ци, куд æма æндæртæ. Æз ба листфæрсæ нæ уарзун.

Бурсæг æ цъопходæ æ сæрбæл арф æрсагъта, æма æцагæйдæр, æ тæрнихбæл ин карди циргъæй ке скарстонцаæ, еци стъалу нæбал зиндтæй, фал кæми адтæй, уордигæй ба ходæй дæр тог гъардта.

- Дæхе хæдзари иуазæги лæуд ци кæнис? - Бурсæг бауайдзæф кодта Бонæн. - Цæуæн медæмæ!

- Куд цæуон, - батухстæй Бон. - Мæ алливарс тог хъумтæй ку лæууй.

- Уобæл ма тухсæ, - загъта Бурсæг. - Дæ къахисти хæццаæ дæ раз кæдзосгæнгæ цæудзæй, тог ба дæ къæхти уæнгæ нæ бакæлдзæй. Тагъд кæнæ, кенæ ба тоги хъум смæстгун уодзæнæй, æма уæд мæн нæбал бафæрсдзæнæй - бакæлдзæнæй дæбæл æма дæ ранихъолдзæнæй.

Бон, еу ампъез ракаенон ама Бурсаг ацаггэй дзоруй, æви нæ, уой базонон, зæггæ, æ къах исиста ама уотемæй ниндзуг æй - æ нифс нæ хаста тоги хъуми æрæфсæрунмæ.

- Тагъддæр, - зæггæ имæ дзоруй Бурсаг. - Мæнæ тоги хъум æмбохъулайтæ кæнун ке райдæдта, уой нæ уинис?

Бон æ фалдзостæмæ ракастæй, ама ацаггæйдæр тоги хъумтæ æмбохъулайтæ кæнун исистонца, сæ сæрбæл ба уорс финкæ фулдæрæй фулдæр кодта. Ци уа, е уæд, æхецæн загъта Бон ама æ къах тоги хъуммæ æруагъта. Еци фæдбæл тог цидæр æрбацæй, дзатма ракадзос æй. Бон цæлгæнæнмæ бакастæй - уоми дæр пъл адтæй кæдзос, тогæн си æ игъæстæ дæр некæми бал зиндтæй.

- Нæ дин загътон, - бостæхузæй сдзурдта Бурсаг, æхуæдгга медæмæ къухнамæ бацудæй. - Фал нури фæсевæд хестæртæмæ нæбал игъосунца. Гъæйдæ, медæмæ æрбахезæ, фæсдуар киндзи лæуд кæдмæ кæндзæнæ?

- Кæмæ дзорис? - бафарста Гæлæу.

- Бонмæ, - дзуап равардта Бурсаг, æхуæдгга фæстæмæ ракастæй. - Мæнæ фæсдуар лæууи ама уæмæ игъосуй.

- Бон? - дестæнгæ имæ скастæй Гæлæу. - Бурсаг, авд хонхей фæсте дзинга ку фæййинис, уæд дæбæл аци изæр ци 'рцудæй? Бон нур еу сахати бæрцæ нæ уæлгъос ку лæууи, - ама е 'нгулдзæй байамудта, сæ сæргъи æнæдзоргæй ка лæудтæй, еци Бонмæ.

Бурсаг, Гæлæу ин кæмæ амудта, фиццаг еци Бонмæ бакастæй, уæдта дуарæрдæмæ. Неци сдзурдта, æхецæн къæла райста ама Сугъзæри фарсмæ æрбадтæй. Фингæбæл ци фидти цурхтитæ адтæй, уонæмæ басмуста.

- Нæма бамбудæнца, - зæггæ, Дофкамæ бакастæй. - Цæмæннæ сæ хæссис уæхемæ?

- Еу хат сæ фæххастон, - загъта кæундзастæй Дофка.

- Еу хат ци æй? - бахъур-хъур ибæл кодта Бурсаг. - Хæдзарæмæ хæссунæй лæг фæллайгæ некæд кæнуй. Алли минут дæр хæссун гъæуй. Мабал лæууæ, дæ къибилатæ æрбадавæ ама бабæй сæ фæххæссæ. Дæ седзæртæ тæрегъæд æнца. Аци хæдзари царæг нæбал ес, Бон дæр ами цæрунмæ нæбал гъавуй ама си ци фæллойнæ ес, уой бæркад дæуæн дæдтун.

Бурсаг æ дзурд æнхæст нæма фæцæй, уотæ Дофка фендæбилæй, Бонæн бабæй фæскъæсæр кæунгæлæсæй загъта:

- Бацо сәмә, цәмәй әфсәрми кәнис дәхе хәдзари, мә хор?

Бон ә бунатәй нә фезмалдәй, игъуста Дофкай дзабурти уәфсти фәлмән сир-сир раст цума семгә кодта, уотә, әма кәнд ә фәсте нә кастәй, уәддәр цидәр хузи уидта минкый әронд уосә дзәхәрати сәхемә сувәллонау куд догъ кәнуй, уон. Еу усми фәсте Дофка фәстәмә фәззиндтәй, абониккон кыбилати хәццә. Бони рәзти къухнай къәсәрәй медәмә ку фәццәйхизтәй, уәд бабәй имә ә кәунвәллад гәләсәй сдурдта:

- Бацо сәмә, әнгәлмә дәмә кәсунцә.

Дофка фидтәй ә кыбилатә райдзаг кодта әма фендәбиләй. Бонн зардә бабәй схастәй әмбуйәг фидти смагәй, тургәмә рауудай нәуәгәй, уомун равзурста, фал бабәй ә хьурәй неци сжудтәй. Сугдәг уәлдәфәй арф ниууоләфтитә кодта әма ин минкый фенцондәр әй. Хәрәмегәә никки бәзгиндәрәй әхе әруагъта кәмттәмә әма әхсәви кодта мәрдгурмә - еске инн дә цәсти е 'нгулдзә ку рацавтайдә, уәддәр әй нә фәццәйдтәйсә.

Бон фәстәмә раздахтәй әма къухнай фәсдуар ә раздәри бунати сләудтәй. Бакастәй медәмә әма ә цәститәбәл нә бунуандтәй: фингә бабәй идзаг адтәй әмбуйәг фидтәй, Дофка сәхемә нур дууә хатти ке фәххаста, уонәй. Финтәбәлбадгута сәмә әдзинәг кастәнцә, Дофка әма, Бонәй къәрт ка нә гәлста, еци биццеу ба сә сәргъи сдудтәнцә.

- Дофка, дә кыбилатә кәми 'нцә? - бафарста Бурсәг.

- Мәнә мә кьохти бәргә 'нцә, - кәунгәләсәй загъта Дофка.

- Мадта си аци фидтә рацурхә әма сә дә седзәртән хәссә, әнцәу әнцә бамбуйунмә.

- Дууә хагти сә фәххастон нәхемә, әма бабәй ами әрбавзурунцә, - ниттухстәй Дофка.

- Хәссә сә! Хәссә сә! - сгъәр ибәл кодта Бурсәг. - Дәуән перхонгонд ес: аци фидтә дә хәдзарәмә хәсдзәнә, етә ба фәстәмә ардәмә леддзәнцә. Уотемәй дә царди әмбуд фидтә хәссунәй уәлдай нецибал байзайдзәй.

Гәләу Бурсәгмә бакастәй.

- Бахатир кәнә, Бурсәг, - загъта е, - фал мәгур зәронд уоси гьезәмарәй цәмән марис?

- Æз? - æ реу æ амонән æнгулдзæй барæтъузта Бурсæг. - Æз марун гъзæмарæй Дофкай? Дзæгъæли дæ ниввардтан райкоми фиццаг секретарæй! Æз дæ зундгиндæр æнгъалдтон! - Бурсæги дзурд гъæрмæ рахизтæй, уæдта æваст фæгъгъос æй, цума æвеппайди æ зæрдæбæл цидæр æрбалæудтæй, уоййау. Хæдзарæ мæрдсабур ниццæй, ка си адтæй, цума етæ уолæфгæ дæр нæбал кодтонцæ, уотæ. Еу усми фæсте Бурсæг базмалдæй, æ медбилти бахудтæй æма загъта: - Æз ба дæуæй - гъæладæр, Гæлæу! Хецаутти бунæттæмæ зундгинти нæхуæдтæ нæ уадзæн, æз ба ди зунд агорун!

Бурсæг гъæрæй ниххудтæй, æ ходунмæ ба иннетæ дæр ходун райдæдтонцæ. Бурсæг æ ходунæй ку багъос æй, уæд иннетæ дæр багъос æнцæ.

- Дофкай гъзæмарæй ка маруй, уой кæд нæ зонис, уæд цæй разамонæг дæ? - Гæлæумæ никкомкоммæй Бурсæг. - Дофкай гъзæмарæй маруй Сугъзæр!

- Æз? - Сугъзæр дæр æ реу е 'нгулдзæй барæтъузта, е стур донхуз цæститæ ин æ дес никки фестурдæр кодта, уотемæй рафæлгæстæй, æ алифарс бадгутæ æма лæугутæбæл. - Æз ба Дофкай куд марун гъзæмарæй?

- Гъе уотæ, - нийнафтæй Арæхдзау. - Ду Дофкайæн фид дæдтун нæ уадзис, æма сæ мин хатти ку фæххæсса сæхемæ, уæддæр фæстæмæ ардæмæ ледздæнцæ, уомæн æма сæ бæркад давд æй.

- Куд давд æй? - никки хъæбæрдæр ниддес кодта Сугъзæр. - Мæнæ фингæбæл дæр ку нæ цæунцæ, фæстаг хат ке рамардтай, еци цæу-бодзой фидтæ!

- Цæстæй ци уиндæуи, е æцæг нæй, - гузавæ инæфт бабæй никкодта Арæхдзау. - Мæнæ фингæбæл ци уинæн, етæ æнцæ фидтæн сæ хузтæ, сæхуæдтæ ба æд ауæ бамбудæнцæ, ду си Дофкайæн дæдтун ку нæ бауагътай, уæд.

- Сæттун мæ рæдудбæл... - скудтæй Сугъзæр. - Гæр, ме стур рæдудæн срастгæнæн нæййес?

- Ес, - загъта Бурсæг. - Баздæхæ, Сугъзæр, æма дæхе дууæ къохемæй фидтæ никкалæ Дофкай къибилати. Уæд сæ ауæ сæхемæ раздæхдæнæй, де стур рæдуд дæр сраст кæндæнæ.

- Ка? Æз?! - Сугъзæр фæггæпкодта æ бунатæй, Дофкай аливарс æрзилдæй, уæдта æ комкоммæ æрлæудтæй, æма имæ æ амонæнæн æнгулдзæ фæдисгæнæги тилдгæнгæй æнæнвæрсонæй: - Мæнæ аци хингæнæг зæронд сувæллонæн

мæхе кьохтæй е 'нæфсес устур дууæ кьибилай байдзаг кæнон, лæг æртæ бони сæрсæфæни билтæбæл ке фæдбæл фæххаттæй, еци цæу-бодзой фидтæй? Кæд сæ есуй, уæд сæ райсæд, æз ба ин сæ нæ дæдтун! Аци хингæнæгæн ба мæ лæккадæгæнæг цæмæн кæнис, Бурсæг? Кæд, дан, цæфæй нæ мæлис, уæд дин - рæхуст! - Сугъзæр, мæстæй цæхæртæкалгæ, фæстæмæ æ бунати сбадтæй.

- Гъе, гъе уотæ нæ уарзетæ кæрæдзей, адæм! - Бурсæг æ сурхæфсæддони ходæ æ сæрæй исиста, фингæмæ 'й фидти сæрмæ багæлста. Æ тæрнихæбæл ин контрреволюционертæ ке скарстонцæ, еци фондзтегъон стьалу тогæй сурх-сурхид дардта, æ циргъ кæрæнттæй ба тоги листæг æртæхтæ æрфæд кодтонцæ æ цæсгонбæл. - Æма уæдта сайтæнтги фуд фæккæнтæ уæ хæрам æма лæгъуз гьуддæгтæ - етæ нæ сардудтонцæ, зæгъгæ. 'Ма мин мæ тæрнихи цъарæй циргъ кардæй сурх стьалуй хузæ ка слух кодта, уони дæр сайтæнттæ сардудтонцæ? Нæ, адæм сæ итурцæй æнцæ æнæхатир, зудæ, гадзирахат, фæлилд!

- Æдзæсгон! - æ дзурд багæлста Гæлæу.

- Гадзирахат! - гъæрæй загъта Арæхдзау дæр.

- Æнæхатир... - æхецæн дзорæгау сдзурдта дуккаг Бон дæр. - Сæхе пайдай туххæн кæрæдзей фид дæр бахуæрдзæнцæ.

- Раст зæгъис, Бон, - æ сæр аразий тилд бакодта Бурсæг. - Æдæймаг хецау цæмæй суа, уой туххæн æгас дзиллити тог дæр никкалдзæй.

- Хъабхай... Æдæймаг хъабхай æй... - кæунгæлæсæй сдзурдта Дофка.

- Æ мæнæй зæгъис? - æ бунатæй бабæй фæггæпкодта Сугъзæр, бауудæй Дофкамæ, æ еу кьохæй ин, æ сæрбæл æнгон баст кæдтæй, еци сау сæрбæттæни къæбæзтæбæл зекъи бунти фæххуæстæй, иннæ кьохæй ба е 'фцæкьуатæбæл æма 'й минкьий кукулайу фелваста. - Хъабхай мæн хонис? Æз дæу фæрсун? Зæгъæ, кенæ ба дæ зæнхæбæл уæхæн цæф никкæндзæн, æма де стгутæ мæнæ аци фидти бæсти дæ минбилати рабаддзæнцæ!

Дофка неци дзурдта, æрмæст æ цæсгони тундтитæй тог рабардта.

- Сугъзæр, æруадзæ магур заронд уоси æма дæ бунати сбадтæ! - фæгъгъæркодта Бурсæг.

Сугъзæр Бурсæгмæ бакастæй æма сабургай æ къæхтæбæл æрфæуункодта Дофкай, æхуæдæгга æ бунати сбадтæй. Бурсæг иннæ æдзинæг никкастæй æма 'й бафарста:

- Сугъзæр, ду ба адæмæй нæ дæ?

- Дæн! - дзуап равардта Сугъзæр, æ цæсгонбæл бæрæг адтæй æ маст ке нæма ссудæй, е.

- Мадта адæм еугурæй хъабхай кæми 'нцæ, уоми ма ду ба ци гун дæ? Дофкай бæсти дин дзуап дæттун: ду дæр хъабхай дæ, уомæн æма адæймаг дæ!

Бони маст фицгæ дони хузæн уотæ тухгин исирадæй, æма фæсдуарæй медæмæ къухнамæ куд багæпкодта, уой лæдæргæ дæр нæ бакодта. Бурсæгæн æ тумбул къохæй е ' фсæрæ ницæвунмæ гъавта, фал æй цидæр бауорæдта, куддæр рандзугæй, цума 'й æвеппайди пъæззу райахæста, уоййау, æма уотемæй лæугæ райзадæй Бурсæги уæлгъос иннæ Бони фарсмæ - раст цума æхуæдæг æхе фарсмæ лæудтæй.

- Цæвæ, цæвæ! - загъта Бурсæг, æхуæдæгга æ гæлифе хæлафи уæрæх дзиппæй тамакуй устур дзæкъолæ систа. Æ рази фингæбæл лæудтæй, фур зæрондæй ка нибборæй, уæхæн цидæр газет - Дофкай цæсгони хузæн æнцъулдтæ æма дудæгътæ. Бурсæг еци газетæй нæлгоймаги фисæрфæн къохмæрзæни асæ гæппæл раскъудта, æ хубедзæсти 'дзаг махоркæ си райдзгъта æма 'й стухта, уæдта гæгъæдий кæрæнттæ, æ тæрнихбæл карст сурх стъалуйæй ци тог гъардта, уобæл расæрфта, куд райгъæндæнуонцæ, уотæ, æма сæ банихаста, уæдта Арæхдзауи бафарста:

- Зинг дæмæ нæ разиндзæнæй?

- Цауæйнонмæ ба зинг куд нæ уодзæнæй, - загъта Арæхдзау, æвæдзи ин æхцæуæн адтæй, Бурсæгæн ести лæгкадæ бакæнун. Æ дзиппæй сласта æддор, æрцъинк æма бæмпæги пъæсту. Цалдæр хатти æрцъинки æндон тегъæ æддорбæл æрцагъта, æма уой цæхæрæй бæмпæгбæл зинг ку фæххуæстæй, уæд æй бадардта Бурсæги тамакуй кæронмæ.

- Гъæйдæ, Бон, балæдæрун нин кæнæ, дæ зæрдæмæ ци нæ цæуй? - бафарста Бурсæг, дзориæ- дзориæ æ гъæлæс æма æ финдзи устур цæстæй тамакуй хъуæцæ къубуæнттæй уадзгæй.

- Мæ зæрдæмæ алцидæр цæуй! - нгæлдзæгæй загъта иннæ Бон. - Дæ алли дзурд дæр Арæхдзауи фати хузæн æ нисанбæл исанбæлуй, Арæхдзау ба лæвбодури цæстæ километрмæ æргъæвуй!

- Дæу нæ фарсуй! - фæйбæстæуоткодта Бурсæг. - Мæнæ дæ фарсмæ ка лæууй, еци Бонн фарсуй!

Бони маст бабæй райрадæй, æ хурфи нæбал цудæй, шлоппидзаг агæй фицгæ дон куд искæлуй, уотæ æхе æндæмæ гудга, æма е 'ндзугæй фæууæгдæй.

- Ду... - райдæдта, фал ин уолæфт дзæбæх нæ фагæкодта æма банцадæй.

- Æз ци? - бафарста Бурсæг, æма бабæй æ финдзи цъæстæ æма æ гъæлæсæй ракалдæй тамакуй хъуæци устур къубулаенттæ.

Бон арф ниууолæфтæй æма бабæй райдæдта:

- Ду, цъамар сайтан, мæ хæдзари мæ мард мади фудгой цæмæн кæнис?

- Ка 'й мард? - бафарста Бурсæг, иннетæ ба Бонмæ десгæнгæ кастæнца, гъома а гъæла фæцæй, æви цитæ дзоруй, зæгъгæ. - А-а, дæхе мади кой кæнис? Æз ба дæ нæ балæдæрдтæн. Дæуæн дæ сæр дæр дзæбæх нæма разиндтæй дæ рохсаггаг мади губунæй, е ба æ уод исиста. 'Ма мах уой кой ку нæ кæнæн.

- Хъæбæр хуарз æй зонун, ке кой кæнтæ уæ цъумур цъухтæй, уой. Мæ дуккаг мадæ Сугъзæри кой куд нæбал фегъосон уотæ! Мæрдтæмæ нæма бахъæрттæй, сумах ба ин æ ном гириззаг кæнтæ!

- Дæ фидиуосæ Сугъзæри мард хони? - бахудтæй Бурсæг æма æ тамакуй æртхотуг фидтæмæ æрцагъта е 'нгулдзæй. - Уæртæ 'й нæ уинис, саг-сагути хузæн дзæбæх æнæнезæй бадуй не 'хсæн.

- Мард æй Сугъзæр æма ин æ номмæ ма 'вналетæ уæ хæрам сайтан æвзæгтæй!

- Æ, кенæ ба Хуцауæн ци загъдæуа, мæн фидиуоси номбæл æци хæдзарæмæ ка рарвиста, - гъарæнгæгæнæгау райдæдта Сугъзæр æма скудтæй. - Фидиуосæ - фуд рун æй, фæззæгъунца. Авдæни ма ку адтæй, уæдæй ардæмæ йин æнæуинон дæн... Шур ба мæ мард хонуй! Гъай-гъай, æз ку рамæлинæ, уомæ бæллуй! - Сугъзæр йах-йахæй кæун райдæдта.

- Ду Сугъзæр нæ дæ! - фур мæстæй ризтæй е 'гас бауæр лæр, уотемæй дзурдта Бон. - Ду сайтан дæ. Мæ мард мади фæлгонци нæ хæдзарæмæ æрбацудтæ дæ сайтан æмбæлтти хæцца!

- Æз сайтан дæн? - æ кæун тухорæдгæнгæй бафарста Сугъзæр. - Уинетæ, цæйбæрцабæл мæ нæ уарзуй, уой? Сайтан лæр ма мæ исхудта! Уоййасæ лæгъузæй дин ци ракодтон æма ми дæ исæфт уинай?

- Ду сайтан дæ! Мæ мади мин уодæнцойнæй мæрдтæмæ ба-

цаун бауадзæ, æ фæлгонцæй ин ма гириз кæнæ!

Сугъзæр æ цæститæ фæббæгъеткодта, цидæр зæрæдæрæхуайæн дзурд зæгъунмæ гъавта, фал Бурсæг æ къох фæкхъелкодта, бадаргъ æй кодта Сугъзæри цæсгонмæ, æма ин арми тъæпæнæй æ цъух бахгæдта.

- Хъип дæр нæбал! - бардзурд дæдтæгау загъта е. - Бон базудта, ду сайтан ке дæ, уой. Мах негас дæр сайтæнттæ ке ан, уой дæр лæдæруй. Æма адæм адæм ке 'нцæ, уомæй сæ сæр бæрзæндти ку хæссунцæ, мах ба уонæй мин хатти хуæздæр ку ан, уæд нæхе цæмæн нимæхсæн, уæдта нæ номæй цæмæй æфсæрми кæнæн? Адæмæн мах зæрди хуарз ракæнун ес - нæхе хузæн сæ кæнæн, цæмæй сæ гæвзук цардæй фæййервæзонцæ. Кутемæй, зæгъис? - Бурсæг Бонæрдæмæ е рух раздахта, Сугъзæри цъухæй æ къох райста. - Адæймаги уоди тæккæ фуддæр мæйдарæй мæйдардæр къумтæ ес, уойбæрцæбæл талингæ æнцæ æма сæ уод æхуæдæг дæр нæ уинуй. Етæ къумтæ нæ 'нцæ, етæ æнцæ æнæкæрон æма æнæбун сау лæгæттæ, æма си уой бæрцæ хæрамдзинадæ, соцъа, гадзирахат, хъабхай гъуддæгтæ æма али илгъаг лæгъуздыйнæдтæ цæуй, æма етæ æндæмæ ку раервæзунцæ, уæд адæми тог донау райвулуй зæнхæбæл, тугъдтитæ райдайунцæ, адæм кæрæдзей фидхуар исунцæ. Мах, сайтæнттæ, цæрæн еци сау лæгæтти, æма уордигæй устур фиййæгтæй æндæмæ калæн еци цъумурдзинæдтæ, цалинмæ нин калд фæууонцæ, уæдмæ нин æрæнцойнæ нæййес, калд ба нин некæд фæууодзæнцæ, уомæн æма уæ Хуцау уотемæй сфæлдиста - адæймаг æ мади губунæй рахæссуй еци сау æнæбун лæгæттæ хæрам гъуддæгтæй цъоппидзаг уогæй.

Дзæбодури æмбуйæг фидти смаг бабæй ниццавта Бони финдзи хъæлтæ, æнæдæмæ уомунмæ рауайунмæ гъавта, фал æхебæл ниххуæстæй, цæмæй сайтæнттæ уотæ ма бангъæлонцæ, фæттарстæй ни, зæгъгæ.

Бурсæг æ тамакуй здухти æртхоууг фингæмæ æрцагъта æма бабæй райдæдта:

- Бон, дæ фидиуоси дæ мадæ хонис, æма е хуарз æй. Æ фудкой кæнун ин ке нæ уалис, е дæр ма зæрдæмæ цæуй. Фал мæнæ ата фидгæ нæ 'нцæ? - Бурсæг æмбуйæг фидтæ æ арми тъæпæнæй æрцæфта. - Фил фил æй, æндæр æй ци схонæн? Мадта хъабхай дæр хъабхай æй, ма 'и мах æ номæй ке хонæн, е мах фуд æннундæр нæй.

- Фесæфетæ мæ хæдзарæй, сайтæнттæ! - æ гъæлæсидзаг сæбæл нигъгъæркодта Бон, фал æ медзæрдæ лæдæрдтæй, æ нæр ин е 'нæбон ке 'вдесуй, æма е сайтæнттæн æхцæун ке 'й. Фал æхе нæбал уорæдта æма гъæркодта: - Фесæфетæ! Фесæфетæ!!

Сайтæнттæ барæй сæхе тарстхузæй ке 'вдесунцæ, æнахур хьоппæг цæститæй имæ фæлдемæн каст ке кæнунцæ, уомæй Бони маст никки тухгиндæр ирадæй, æма 'й е ба бустæги æнæбон кодта.

- Барæнæ, биццеу, - дзоруй имæ Бурсæг. - Гъæйдæ гъуддæгтæ равзарæн лæмбунæг, æма ни ка растдæр разинна, уой фæууæд аци хæдзарæ, иннæ ба фесæфæд. Ду мæстгун кæнис, дæ фидиуосæ Сугъзæри дин хъабхай ке хонæн, уобæл. Гæлæу, æ хæццæ хустæ æви нæ?

- 'Ма уой æгас Дигори ка нæ зонуй! Еу æма дууæ хатти нæ! - Гæлæу æ реу æ тумбулкъохæй бахуаста. - А лæппо ма нур дæр берæ силтæбæл лæуеруй!

- Сугъзæрæн тухæ бакодтай? - бафарста Бурсæг.

- Цитæ дзорис! Æхудæг мæмæ æ билти цъæрттæ хуардта!

Бурсæг бакастæй Бонмæ:

- Арази дæ, Гæлæу ци дзоруй, уобæл?

- Сумах цифæнди дæр дзоретæ, сумах сайтæнттæ айтæ! - фур мастай тухолæфтгæнгæ загъта Бон, гъæркæнуни хъаурæ имæ нæбал адтæй.

- Гъо, мах сайтæнттæ ан, - æ тамкуй хъуæцæ æ финдзи сарсени аса цъæстæй аци хат уæлдай устурдæр къубулæнттæй рауагъта Бурсæг, æма еу усмæ хъуæци аууон фæцæнцæ хæдзари бадгутæ.

- Мах сайтæнттæ ан æма 'й нæбал нимæхсæн. Фал махбæл нæ цæуу дзубанди. Рæстдзинадæбæл цæуу нæ тох. Сугъзæр хъабхай ке адтæй, уой нуртæккæ дæхе цæститæй фæййиндзæнæ. -

Бурсæг, æцæг Бони фарсмæ ка лæудтæй, еци Бонмæ бадзурдта:

- Кино ин равдесай!

... Æвеппайди Бон Чиколай сæйгæдони фестадæй. Сугъзæр хуссæнбæл уæлгоммæ хустæй, е стур донхуз цæститæй æдзинаг кастæй тугурмæ, Бон ба æ сæргъи лæудтæй. Сугъзæри гъезæмарæ уойбæрцæбæл æнæкæрон адтæй, æма Бон уой адæргæй зир-зир кодта æ сæригъунти уедæгтæй æ къæхти бунтæмæ.

Сугъзæрæн ба æ гъæрзун цæмæй ма райгъуса, уой туххæн е 'фсæртæ кæрæдземæ уотæ хъæбæр нилхъивта æма æ мæрд-

вэлорс рости астау хьулфита рабадтэй, æ тæрнихбæл ба сæрттивтонца хеди листаг æртæхтæ. Бон фæггæпкодта æма фур тарстэй æ гъæлæс бахæлеуэй, æ цæститæ фæкхьоппæгæнца, фал ци ракæна, уой нæ зудта æма сэйги сæргъи еци ирухстэй лæудтэй.

- Сбадæ, Бон... - еу усми фæсте сдзурдта Сугъзæр. - 'Ма мин тæрсæ. Сбадæ æма игъосæ. Мæ мади мин сэйгæдонмæ ци бон фæлластонца, еци æхсæвæ ех æрцудæй, ех дæр уæхæн æма си карки айки аса къæрттитæ дæр адтэй. Хатæни еунагæй адтæн, мæ мадæбæл сагъæс кодтон, уæдта еу афони рафунæй дæн, фал ехи къæр-къæрма фегъал дæн. Ехи хæцца рацудæй исæфти уарун æма нæ хатæни тугурæй алли рауæнтэй сæх-сæх кодта. Æз хуссæнтæ, уарун кумæ нæ гъардта, еци къуммæ хæссунбæл куд фæддæн, уотæ къæразгæ æрбайгон æй. Кæд æй, зæгъун, думгæ фегон кодта, бауадтæн æма 'й рахгæнунмæ куд гъавтон, уотæ рауидтон кедæр къох. Æз ниффæдескодтон, фал еци фæдбæл кадæр къæразгæй æрбагæпп кодта, райахæста мæ æма мин мæ цъух æ къохæй рахгæдта, æхуæдæгга мæмæ дзоруй:

- Усс! Гæлæу дæн, ма тæрсæ. Хъипп-сипп дæр мабал скæнæ, кенæба адæм фæффæдес уодзæнæнца, æма уæд дæ хæдзарæй ирайгæ уо - æносмæ фæхходуйнаг уодзæнæ, зар дæбæл скæндзæппæ!

Сугъзæр бабæй æ карз гъæрт æ хурфи ниххорхкодта, архайдта, цæмæй æ содзгæ æма додгæ рист ма равдеса, уобæл, фал æ цæсгон æстæнæй-астмæ куд низзулунтæуей æма нинцъулдтæуей, уомæ гæсгæ ка нæ балæдæрдтайдæ, æ бауæр нзди ципхитэй идзаг кæмæн æй, еци силгоймаги мæлæтдзаг медхъурдохæн.

- Бон, лæугæ цæмæн кæнис? - фиццаг хат е стур цæстнти гагута разилдта Бонмæ. - Сбадæ.

Бон сбадтэй æма Сугъзæр æ дзубанди идарддæр кодта:

- Гъе, еци æхсæвæ... Еци æхсæвæ адтэй ме стур æнамонд...уæдта ме стур амонд... Ех, дæ карæ нæма æййафуй, æма мæ нæ балæдæрдзæнæ... Фал а дуйнебæл мæ сосæг кæмæн райгон кæнон дæуей уæлдай, уæхæн адæймаг мин нæййес... Ниххатир мин кенæ, силгоймаги, уæлдайдæр ба дæ фидиуосæн æппундæр ци нæ федауй, уони мин ке дзорун... Фал син æнæ радзорун пæбал ес... Гæсту ми ну суагъта, уæд æз гъæркæнун-

бæл нæбал адтæн. Мæ зæрдæ мин мæ реуи къолтæ уотæ карз хуаста, æма тарстæн, æндæмæ ку рагæпкæна. Гæлæу мин мæ ростæ даудта, мæ дзиккотæ мин фаста æ армæй. Мæхецæй æй расхуайун мæ бон н 'адтæй, уомæн æма мæхе дæр уотæ фæндадтæй. Мæ сосбæлди рагæй цардæй æ сорæт, мæхецæй æй куд хъæбæрдæр тæринæ, уотæ ин æ дессаги табедзæ тарфдæр æнкъардтон. Æма еци æхсæвæ... Сауæнгæ ма æ хъæппæлтæ цъифæ ке адтæнцæ, е дæр æй кодта никки адгиндæр, нигги зæрддагондæр...

- Стоп! - æ арми тæпæнæй фингæ æртгæпкодта Бурсæг æма бакастæй, Бони фарсмæ ка лæудтæй æма 'й цæрмæстыгъд ка бакодта, еци биццеумæ. - Дæ кинонæй ци равдистай, е фагæй. Бон, - Бурсæг æхе фæстæмæ рауагъта къелабæл, æ тамаку адгин цъирд искодта, - Ци фæйидтай, уоми мæнгæй ести ес?

- Неци... - е 'взаги буни цума кадæр бадуй æма е æ бæсти дзуап дæдтуй, уотæ фæккастæй Бонмæ. - Неци...

- Дæ цæрæнбон берæ, - раарфæ ин кодта Бурсæг, æ сæр размæ еуминкъий фæккъолæй, æ къелай хъис-хъис дæр иссудæй. - Дæ фидиуосæн æхе фæндадтæй Гæлæуи хæццæ... цæй зæгъæн æй æ номæй - схуссун, уомæн æма хъабхай адтæй.

- Хъабхай! Хъабхай! - æмдзухæй сдзурдтонцæ сайтæнттæ, Дофка ба æ минкъий къохтæй æрдзæфкæнун райдæдта.

- Еу гъуддаг бал рамбулдан - мах раст разиндтан. Нур дæ иннæ гъуддагбæл фæрсун. Уойбæрцæ тог кæцæй ракалдæй, æгас хæдзарæ ка байдзагкодта, махæн нæ фадигъолтæмæ ка схъæрттæй?

- Е ракалдæй... - Бон райдæдта, фал фæккъуæхциæй: Дофка имæ æ цæститæ ниббæгъет кодта, æ цæсгон бустæги тæрегъæддаг хузæ райста, никки фемпулддæр æй, æ тундтитæй ба тог хъæбæрдæр гъарун райдæдта, уотемæй имæ æрбауадæй, æ къæхти финдзæбæл слæудтæй æма ин æ гъоси сосæггæй бадзурдта:

- Маци срæдуйæ, мæ сосæг мин ма сгъæр кæнæ, дæ мард фиди сау ингæнбæл ка нæма басорæй, еци сикъитæй мин расоми кодтай!

Дофка, цума цæмæйдæр фæттарстæй, уотæ æ бунатмæ балигъдæй, æма ма уордигæй дæр æ минкъий æмпулд къохтæ тилдта Бонмæ, æма кæд дзоргæ неци кодта, уæддæр ин Бон æ дзурд игъуста: «Æз дæ фæдзæхст, де 'уазæг, æз дин ци сосæг

радзурдтон, уой ма ской кенне лии сайтантан! Соми бакод-
тай, соми бакодтай, соми бакодтай.-

- Банцайæ, Дофка! - фæггытæр ибæл кодта Бурсæг. - Ду
дæр сайтан ке дæ, уой Бон зонуй, уæдта ин, ке хузи бацудтæ,
еци Дофка ци сосæг загъта, уой махæй алкедæр зонуй.- Бурсæг
бабæй е рух Бонмæ раздахта: - Уæ хæдзаридзаг тог кæцæй
ракалдæй, Бон.

- Е ракалдæй Гæлæуи дууæ суйни астауæй, ма мадæ ин
кард кæми ниссагъта, уордигæй.

- Æма адæймаги къабæзти цæйбæрцæ тог ес, уой дин
скъолай нæ байамудтонцæ? Æдеугур 4-5 литри! Гæлæуæй ба
ракалдæй тог 2 тонни. Е дæ фидæ Арæхдзау ке фæммардта,
еци дзæбодурти тог æй! Æма сæ маргæ дæ фидæ кодта, фудгин
бабæй сайтæнтти кæндзæнæ. Уæ хæрæг уин берæгъти бал
бахуардтонцæ, астауистæг æма ма си сæри кæхцæ байзадæй.
Æма нур еци берæгътæ еу къуæре æфсæст уодзæнцæ æма
нецæмæ бал бавналдзæнцæ - зæрдидзæбæхæн фонд æма иннæ
цæрæгойти не 'вгæрдунцæ. Дæ фидæ ба стонг нæ уидæ, уæ
бинонтæ дæр неци гъæуаггин адтæнцæ, уотемæй æвуд
дзæбодурти цагъта. Фæрсун дæ: адæймаг хуæздæр æй æви
берæгъ?

Бон æ сæр æруагъта, неци дзурдта. Бурсæг еу усмæ
бангъæлмæкастæй, уæдта иннæ Бонмæ сдзурдта:

- Бон, дæ кино æрæздохæ!

Бонбæл сау нæлæзау æрхаудтæй, æ фидæ æ уосæ æма æхе
ку рамардта, еци æгъустаг æхсæвæ. Фестадай талингæ гъæунги,
æ фиди цорæй рацæйцудæй.

- Барæнæ, - зæгъгæ 'ймæ фæдздзурдта Арæхдзау, æма æ
дууæхстон исиста зæнхæй. - Нур дæс æма иссæй анзи хæтун
цауæйнонæй. Дæс дзæбодуремæй минкъийдæр некæд рамардтон
алли анз дæр ме 'мбæлтти хæццæ... Ранимайай, биццеу, цал си
æрхъан кодтон дæс æма инсæй анзей дæргъци! Ранимайæ æма
зæгъæ: ци мин кодтонцæ еци кæдзос рæсугъд адæм - адæм
æнцæ, мадта ци 'нцæ? Нæ, адæмæй берæ хуæздæр æнцæ -
æнæхийнæ, æнæсоцъа, давгæ нæ кæнунцæ, сайгæ нæ кæнунцæ,
хъабхайтæ сæмæ нæййес, еу си инней тог нæ ниуазуй, алке
дæр си æхе фæллойнæй цæруй. Судæй, миййаг, ку нæ мардтæн,
биццеу, цæбæл сæ мардтон, уонæн дæр бæдæлттæ ку ес, уæд
тæрегъад цæмæннæ зудтон æма зонун? Уомæн дæмæ ести дзуапп
е, биццеу? Нæййес. Мадта мæ нард æлтъистæй уони тæрегъæ-

тæрегъæдæй æрветун, дæ мадæ дæр, æвæдзи, мæрдтамæ æвзонгæй уой туххæн банудæй. Ду дæр хауæццаг уой туххæн фæддæ, æма дин исони бон дæр нæййес, мæ бæдола, дæ нивæ финст æй, æма гъзæмарæ кæндæнæ дæ фиди тæрегъæдтæ федгæй...

Бурсæг стьол æртъæпкодта æ армитъæпæнæй:

- Стоп! Æрорамæ дæ кино. Алцидæр лæдæрд æй. Ами дæр фæххуæрд дæ, Бон! Фал адæм ци 'нцæ, уой кæронмæ цæмæй балæдæрай, уой туххæн ма дин еу кино равдесдзинан. Цæттæ дæ, Бон? - Бони хузи ка бацудæй, еци сайтанмæ бадзурдта Бурсæг. - Райдайæ!

Бон фестадæй Дофкаети кæти. Æхсæвæ адтæй, æма цалинмæ æ цæститæ талингабæл раахуæрнцæ, уæдмæ неци уидта. Æ гъостæбæл цидæр унæр, уæдта кедæр сосдзубанди рауадæй. Уалинмæ æригон биццеу, Бонæн æхецæй анз-дууæ анзи хестæр, æма Дофка тургъæй бунмæ æрцæйхизтæнцæ кæтамæ. Биццеу æ къæхтæбæл дзæбæх нæ лæудтæй, æвæдзи, расуг адтæй, æма ин Дофка æ астаубæл фæдар хуæстæй, цæмæй ма рахауа. Бонмæ и биццеу æхе хуæн фæккастæй, мæнæ ин æ хуæ ка радавта æма æ фарсмæ ка лæууы, еци сайтани хуæн, æма имæ æдзинæг никкастæй. Е ба дин æ фидæ Арæхдзау ку разиннидæ æ биццеуи доги. Дофка дæр адтæй æригон силгоймаг, цудайдæ ибæл 30-35 анзи, æ уæле - æ бæрæгбони дарæс, æма нур ци æй, уомæй устурдæр зиндтæй. Бон ин листæг никкастæй æ цæсгонмæ: æ билтæ дæр, æ цæстити бунтæ дæр адтæнцæ хурст.

- Нур цал сахатти æй? - бафарста Арæхдзау.

- Нур æмбесæхсæвæ 'й, мæ еунæг уарзон, - загъта Дофка æма 'й кæвдæсмæ бахудта. - Уосæ ку рагорай, уæд дин уой хæцца ци уат бакæнонцæ, е дæр аци хуссæни рази дæ цæсти мор дæр не сахеддзæй... Фæлмæн хуасæй æй байдзаг кодтон.

- Дæ лæг Хъамболат кæми 'й? - хæкъурцгæнгæ бафарста Арæхдзау.

- Цал хатти дин загътон, Сурх Дигори се 'рвадтæлтæ сæ кизги киндзи æрветунцæ, æма абони сæумæцъæхæй уордæмæ рандæй. Сувæллæнттæ ба тарф фунæй кæнунцæ, дæ зæрдæ мацæмæ æхсайæд... Гъæйдæ дæ хъæппæлтæ раласæ, мæ уоди гага...

Арæхдзау æ хъæппæлтæ ласун райдæдта, Дофка ин æнхус кодта, уотемæй. Кæвдæси ку æрхустæй, уæд Дофка дæр æхе

цъеубæгънаг ракодта...

Бон æ цæститæ бахгæдта, цæмæй ма уина æ фиди æверхъау æгадæ миутæ, фал æ цæститæ цæйбæрцæ хъæбæрдæр цъундæ кодта, уоййасæ ирдæрæй уидта, кæти ци цæуй, уой æма æхе нæбал бауорæдта:

- Бауорамæ, цæмар, бауорамæ дæ кино!! - æ дзухидзаг нигъгæркодта Бон, æ сæр ибæл зилдæй æма гъа нуртæккæ æ зæрдæ багъар уа, зæгъгæ, уотæ Бурсæг фингæ æ арми тъæпæнæй æрцафта æма сайтан-Бонмæ бадзурдта:

- Бауорамæ, Бон. Идарддæр ма ин æ фидæ æма Дофкай илгъаг гъуддæгтæ ку равдесæн, уæд æ зæрдæ ратондзæнæй - æ уод нæма бахистæй адæми цъумур царди, мах ба Бон æгасæй гъæуй.

Кæтæ Дофка æма Арæхдзауи хæццæ цидæр æрбацæй æма Бон нæуæгæй сæ хæдзари сайтæнтти хæццæ фестадæй.

- Гъе уотæ, - æ сæр арзий тилд бакодта Бурсæг æма бабæй сайтан-Бонæн загъта: - Нур ба ин балæдæрун кæнæ: дууæ Бони цæмæн айтæ, æма уи æцæг Бон кæци æй.

- Бахатир кæнæ, Бурсæг, - е усхъитæ фур æфсæрмæй кæрæдземæ фелхъивта сайтан-Бон, - тагъд Ленини ардæмæ гъæуй, æма ин æй е хуæздæр балæдæрун кæндзæнæй. Мæнбæл ку нæ баууæнда...

- Уомæй дæр раст зæгъис, - æ хæццæ сарази æй Бурсæг æма, фæууæн кæмæн н 'адтæй, еци тамакуй здухстæй дæргъвæтин уолæфт никкодта, уæдта æ гъæлæс, æ финдзи цъæстæ æма æ тæрнихбæл карст сурх стъалуийæй мегъи стур къубæлæнттау уойбæрцæ хъуæцæ ракалдай, æма Бон нецибал уидта. Кæцæйдæр райгъустæй берæ адæми згули: сæ хæлхъой дзубанди, сæ къæхти гъæр.

Хъуæцæ тугурмæ æхе ку исиста, уæд Бон ракастæй, знæт унæр кæцæй цудæй, хæдзари еци къуммæ æма фæйидта æнакæрон устур фæзæ тугул дорæй астæрд, еуæрдиги си зиндтæнцæ, сувæллонæй нурмæ ке зонуй киунугути хузтæ æма кинотæй, еци Кремли сурхагорийæй даст бæрзонд фæрсти фæсте циргъцъоп мæсгутæ се стур сажетти хæццæ, иннердигæй - Рейхстаги ихæлддæгтæ, бæзгинæй ма сæбæл бадтæй артсугъди сау ала, æртиккага рдигæй ба бæрзонд фæццудæнцæ Нью-Йорки сæдæуаладзугон аркъуæрæнтæ. Се хсæн тугул дорæй астæрд фæзи къæх арæвæрæн некамибал адтæй, уойбæрцæ адæм си эмалдай.

Адамæй еу кьуар фæххецæнæй æма æрбацæйцудæй финги цормæ. Идард ма адтæнцæ, фал син Бон се 'хсæн Ленин, Сталин æма Гитлери бафæсмардта. Иннетæй неке зудта. Финги сæргы æрлæудтæнцæ æма самæ Бурсæг дзоруй:

- Я знаю, ни один из вас не говорит по дигорски. Это вам чести не делает. Мне стыдно за вас! - Бурсæг æ тамакуйæй райамудта Гитлермæ. - Тоже мне ариец!

- Он говно, а не ариец! - æ кьох хæрдмæ фæкхъел кодта Ленин, цидæр дзоруйнаг ма адтæй, фал имæ Бурсæг бауозгалдта æма фæггьосæй.

- Настоящие арийцы живут только в Дигорском ущелье, Адольф, а ты эту общеизвестную истину не знал! - æ тамакуй æрхотуг фидтæмæ калгæй загъта Бурсæг. - Твое невежество погубило тебя, и потому ты проиграл Величайшую в истории сатанизма, то есть человекизма, то есть человечества, войну кьударцу Сосо! Но сейчас речь не об этом. Товарищ Ленин! Ты основоположник Великого сатанисткого царства. Ты его создал для величия товарища Сосо - вождя всех народов и всех времен. Но тебя на западе не признают философом.

- Это типичный образчик обычных приемов буржуазной печати! - рамæстгун æй Ленин. - Да ведь это в тысячу раз подлее и в миллион раз вреднее всех выступлений Плеханова! Мы до сих пор били и бьем беспощадно колеблющихся за колебания. Я послал телеграммы милому грузинчику Джугашвили и самому выдающемуся деятелю нашей партии Троцкому, - Ленин æ кьохæй райамудта æ фарсмæ сурхæфсæддони дарæси ка лæудтæй, еци кьæсхур лæгмæ. - Вешать, вешать колеблющихся, а особенно сомневающих, чтобы на тысячу верст видны были их виселицы!

- Хватит! - фæйбæлгъæркодта Бурсæг. - Ты лучше объясни: почему одновременно перед нами стоят два Бона? и кто из них настоящий, а кто нет?

- Оба они настоящие, - загъта Ленин æма æ пиджаки медеггаг дзиппи æ кьох рацавта. - Где мои конспекты книги Фейербаха «Лекции о сущности религии»? Вот они! - бацийнæ кодта æма устур тетрад исласта æ дзиппæй. Рахат-бахат æй исиста, æвæдзи, ци бунат агурдта, уой нæ ирдта. Æвеппайди æронд скьудтæ тетрад рæсугъд киунугæ фестадæй, айфиццаг Бон Владимир Инали фурти библиотеки тæрхæгбæл æнгом

та, магъа, фал æвеппайди æрсабур æй, Сталинмæ бакастæй æма сугъдæг уруссагау сдзурдта: - Сосо, кирюха, зачем обманывешь столь почтенное собрание?

- Шы дæ шайын, уый мын ма радт, - загъта Сталин æма æ кители дзиппæй исиста е стур лолæ, бадардта æй Бурсæгмæ, е ба æртæ хатти æ баркый асæ киси æ къох рацавта æма тамаку æртæ устур хубедзæсти лоли никкалдта. Фал Сталин æ къох нæ иста Бурсæги финдзи бунæй. Бурсæг имæ фæрсæги каст бакодта.

- Быршег, бахатыр кæн, фæлæ кæдæй ардæм счырыштон дæ? Æртæ уыдон нымæж у - Фыд, Фырт æмæ... - Сталин фæккъуæхциæй - къудайрагау куд загътайдæ æртиккаг ном, уой нæ ахæста.

- И Святой Дух! - фенхус ин кодта Гитлер.

Бурсæг бахудтæй æма Сталинмæ скастæй:

- Æз дæ къахгæ кодтон, къудайраг! Цума, зæгъун, æцæг сайтан исдæ, æви нæма? Исдæ! Уогæ дæ райгурцæй дæ сайтан!

- Бурсæг бабæй æ къох æ киси рацавта æма си устур хубедзæстидзаг тамаку фелваста, никкодта æй Сталини лоли.

- Е дин цуппæрæймаг. Цуппæрæймагæй киристон æртæ нимæдзи мард æрцудæнцæ! Фал киристанттæй дæр, нусулмæнттæй дæр махæн неци тас æй. Саугинтæн дæр æма моллотæн дæр сæ фулдæр сайтæнттæ æнцæ.

Хæдзари кадариддæр адтæй, етæ еугурайдæр, æцæг Бонæй фæстæмæ, нирдзæф кодтонцæ.

- Адольф! - Бурсæг фестадæй æма Гитлери размæ бацудæй.

- Ты почему не говоришь на своем языке?

- Но ведь мой друг Сталин объяснил мое решение: немецкая нация, которая проиграла Великую войну под руководством величайшего полководца всех времен и народов, каковым является ваш покорный слуга, недостойна того, чтобы я говорил на ее языке.

- Я не имею ввиду немецкий язык. Я говорю о новом языке в мировой истории, который ты изобрел лично для себя.

- Я должен говорить только на этом новом арийском языке, но меня кроме Сталина никто в этом мире не понимает. А Сталин неправильно переводит меня, по своей азиатской привычке перевирает мои слова, вкладывая в них смысл, совершенно противоположный тому, что я хочу передать народам всего мира. Я на своем языке сказал о том, что евреи

не особенно любят мыться. Меня по крайней мере часто начало тошнить от одного запаха этих господ в длинных кафтанах. А как мой друг переврал мои слова, это ты сам слышал, Бурштеен.

- Слышал, - æ сæр батилдта Бурсæг. - Но ты отказываясь от своего прекрасного родного языка, языка Гете, так чисто и охотно, почти с наслаждением говоришь на языке чистого заклятого врага, который не только уничтожил твою империю. Он еще в насмешку над тобой хранит в своем Главном Историческом Музее твои пропитанные ядом и обгоревшие кости, оповещая этим актом всю планету о том, что он, твой враг, непобедим, искоренил коричневую чуму, и новые Гитлеры уже никогда не появятся до окончания века.

- Это по моему приказу выставили его кости на показ всему миру. Пусть все видят, что у великого полководца кости бывют крепче, чем твои, гоподин Шикльгруббер! - Сталин хинæйдзаг худт бакодта æ бицьоти буни, æ лолæ ба æ гьæлæсæй нæ райста.

- Рано радуешься, братан Жугашвайн! - Гитлер дæр æнæбари бахудтæй. - Наш Великий Поединок еще впереди. Смеется тот, кто смеется последним! И вообще, что у тебя за азиатская привычка... - Гитлер фæккьуæхциæй, уæдта дигоронау сдзурдта: - федиствæ кæнун? Дæуæн ба де стгути хъæзелæ дæр ку нæбал байзадæй - Хрущев дин æй дунгæмæ ниддартта! Бурштеен, я отвечаю на твой вопрос: почему я презираю свой родной язык и почему с таким усердием изучил язык своих врагов? Смерть фюрера - это смерть великой немецкой цивилизации. Народ мой выродился, его победило еврейство, кормя его либерально - демократической китайщиной, а большинство немцев испытывает удовольствие от такой духовной пищи и пытается отыскать жемчужное зерно в еврейских навозных кучах - хотя евреи составляют сотую часть населения моей страны, среди авторов грязнейших произведений девять десятых евреи!

Разве есть на свете хоть одно нечистое дело, хоть одно бесстыдство какого бы то ни было сорта и прежде всего в области культурной жизни народов, в которой не был бы замешан по крайней мере один еврей? Как в любом гнойнике найдешь червя или личинку его, так в любой грязной истории непременно натолкнешься на еврейчика. Я пришел к выводу:

победить еврейство может только русский народ. Он, этот народ, хоть и низшей расы и он раболепен, находится до сих пор в крепостном праве. Но как раз в этом и заключается его могучая непобедимая мощь, которая выразит себя в нужный момент в виде бесконечного беспредела и черного бунта, которого так боялся негритенок Пушкин, по разрушительной силе равного миллиону тайфунов. Только такой бунт способен сломать хребет мировому сионизму, развеять прах этого проклятого народа где-то в джунглях для пропитания муравьев. Только одного - последнего! - еврейчика в длиннополом кафтани с черными локонами мы сбросим на крайней точке Антарктиды и заморозим так, чтобы тысячи лет не растаяло это чучело. Неплохо было бы его поместить в Главном Историческом Музее, где покоится моя полководческая честность. Русскому народу сейчас как никогда нужен великий полководец, и он пойдет за мной без колебаний в силу своего раболепства и крайней нищеты. Уже по всей необъятной России появились мои солдаты с моей свастикой, выжженной на их груди моим каленым штыком. Вот потому, Бурштеен, я так усердно изучал великий могучий русский язык.

- Понятно, - загъта Бурсаг. - А куда русский народ денет своего собственного величайшего полководца, вождя мирового пролетариата товарища Сталина?

- Он нужен только коммунистам- сталинистам- марксистам. А великий марксист есть сионист. К тому же он тоже проиграл Великую войну, притом до ее начала, когда я с ним делил наш маленький игрушечный шарик - планету Земля. Я ему предлагал другой шарик, побольше нашего - Марс или Венеру на отказ от притязаний на свою часть от делимого шарика, но, увы, он упрям, как осел Арагъшауна, которого позавчера почью съели волки. И вот результат: мой сгоревший ядовитый череп занял достойное место среди экспонатов в Главном Историческом музее СССР, а его совсем сожгли - ничего от него не осталось!

- Ма кæ, ме 'рдхорд, науæд та дын дæ къуди ныххойжынæн!
- æ лолаæ æ дзухи дардта, уотемæй æ медбилти ходгæй загъта æмбал Сталин.

- Арази дæ, æмбал Генералиссимус, Гитлер ци дзоруй, уотемæй? - бафарста Бурсаг Сталини.

- Какой он генералиссимус? - фкегъгъаркодта Троцкий ама Ленини фæсте æхе ранимахста ама уордиги сабурдæр дзорун райдæдта: - Кто ему присвоил это звание? Он сам! Да вообще он не кударец, он незаконнорожденный сын Пржевальского!

- Помолчи, Троцкий! - бадзурдта имæ Бурсæг. - Ты думаешь, товарищ Сталин не найдет в Дигорском ущелье ледоруб, или по крайней мере, кирку? Здесь у него много поклонников!

- Еще бы! - скудтæй Ленини фæсте Троцкий.- Сталин систематически развращал аппарат. Понадобились годы тоталитарного всемогущества, чтобы придать его преступным чертам поистине апокалиптические размеры!

Сталин Сурх фæзæмæ фæццæйцудæй. Бурсæг æй бауорæдта:

- Кумæ цæуис?

- Шырх Фæжмæ. Адæм мæнмæ агъгъæлмæ кæшынч. Ленины фæжæхштытæ кай шæххæшт кæнжынаен, уый тыххæй та шын хъуамæ ард бахæрон.

- Он врет! - Ленини аууон æхе нимæхсгæй тарст цъæхахст фæккодта Троцкий. - Он идет за ледорубом! Останови его, Буршаг, останови, прошу тебя! Он погубил 60 миллионов человек!

- Æмæ уым уа диссагæй шы и? - бахудтæй Сталин. - Алчи дæр мары. Штæи маргæ та кæнынц алыгъуызты. Жæгъæм, мæнæ Троцкий... Шы фæци, шы? Йæхи та мæ ахуыргæнæг Ленины фæшта бамбæхшта! Топпæй дæр, кардæй дæр мардта, хъажахъы та бынжагъд ныккодта, гаж дæр-иу сыл ауагъта. Науæд мæнæ ашы æрра фюрер! - Сталин æ лолай райамудта Гитлермæ. - Гажы камераты цаш башыгъта! Бакæшут-ма йæм, шывæллæтты чæрмттæй уæртæ йæхишæн шы куырат бахуыйынккодта! Алши дæр мары, алши дæр марæг у. Чи жыхы ныхашæй, чи хинæй, чи шæмæй. Мæнæ ачы жæбæх лæппу та, - Сталин æ лоли къобалайæй Бонмæ байамудта, - йæ мады куы амардта. Йæ гуыбынæй нæма рабырыд, афтæмæй йæ амардта. Æз кæд шыфæнды дæн, уæддæр мæ ныййаржыты никуы амардтон.

Æвеппайди Дофка рагæнкодта æ бунатæй, Сталини цори æ уæрагисæртæбæл æрхаудтæй, æ цулухъи финдзтæн ин батæ кодта ама дзурдта:

- Дæ цæрæнбон берæ, нæ хорти хор, куд нæ тавуй дæ гъар, куд идардмæ хауй дæ рохс тунæ!

Араехдзау дæр æ бунатæй фæггæпкодта, æфсæдтонау æмраст
ислаудтæй, æ цæнгтæ æ фæрстæмæ æрбалхъивта, æ батинкити
кæбæр кълти кърц дæр фæщудæй.

- Æмбал Сталин! - загъта докладгæнæгау. - Игъосун дин
кæнун: Бон еунæг æ мæгур мади нæ рамардта. Бон рамардта
мæн дæр - æз ба æ фидæ дæн, Бон рамардта æ дуккаг мадæ -
æ фидиуосæ Сугъзæри дæр!

- Æмæ уый куы нæ жыдтон, - Сталин æ лола цъирдта,
иæбæлдæр гъудикодта, уæдта фæстæмæ ракастæй æма
рагъæркодта: - Вышинский!

Адæми æхсæнти æхецæн фæндаггæнгæй фæззиндтæй, æ
кари ка бацудæй, уæхæн тумбултæ тумбулцæсгон лæгунсæр
лæг, цæсткæсæнтæ 'йбæл.

- Я здесь, товарищ Сталин! - загъта е æма æфсæдтонау
æмраст слæудтæй Сталини комкоммæ.

- Товарищ Андрей Януарьевич! - райдæдта Сталин, фал
Гитлер сæ разма æрбагæпкодта æма фур мæстæй зир-зиргæнгæ,
æ састæкалгæй загъта:

- Опять еврей! Большевитское государство создали еврей!
Бурсæг ибæл фæгъгъæркодта:

- На место, фюрер!

Гитлер цæхгæр фæззилдæй æма æ раздæри бунати слæудтæй.

- Дæ куст кæнæ, æмбал Сталин, - æ тæрнихбæл карст сурх
æспалууæй тамакуй хъуæци къубулæнттæ уадзгæй загъта Бурсæг.

- Товарищ Андрей Януарьевич! - райдæдта бабæй Сталин. -
Скажи, ты коммунист или Генеральный прокурор?

Вышинскийæн æ гъæлæс бахæлеу æй, æ хед ракалдæй,
уотæ фæттарстæй аци фарстæй, уомæн æма ин раст дзуап нæ
ирдта, æмбал Сталинаæн раст дзуап ка нæ лæвардта, уонæмæ
ба ни кастæй, уой Вышинскийæн æхецæй хуæздæр ка зудта?
Гирсун ба 'й кодта, «коммунист» æма «Генеральный
прокурор» тæккæ астæу ка ницæхгæрмæй циргъ фæрæти
мæкъури хуæн, еци æнæхайири «или».

- Товарищ Сталин... - зир-зиргæнгæ загъта Андрей
Януарьевич. - Я разве врагов народа и ваших личных врагов....
недостаточно караю?..

- У товарища Сталина нет личных врагов, товарищ
Вышинский, - рæвдауæн гъæлæсæй загъта Сталин. - Сколько
раз вам надо об этом говорить, неучи!? Плохо усваиваете
марксистско-ленинско-сталинское учение. А из этого учения

вытекает только один единственный вывод: враг народа есть личный враг товарища Сталина. Следовательно, у меня личных врагов нет, и в то же время все враги народа - мои личные враги! А их миллионы. Понял?

- Да, товарищ Сталин!

- Объясни смысл сказанного вождем.

- Личные враги... - Вышинский аҥ а зәнгтә зир-зир кодтонца, уотемәй райдадта. - Личные враги... это личные враги вождя мирового пролетариата.

- Да ты ни хрена не понял!

- Простите меня, товарищ Сталин... - лигзтә кодта Вышинский. - Я... мне недоступны глубины Вашего мышления...

- Говно твой Генеральный прокурор, а не юрист! - фәрсәрдигәй әрбадзурдта Ленин.

- Я согласен с Вами, товарищ Владимир Ильич! - загъта Сталин. - Но когда других кадров нет, то и говно становится кадром. А кадры решают все.

Сталин аҥ фалдзостә ка лаудтәй, уонабәл аҥ цаствә сабургай рахаста, ама 'й куд неке фегъоса, уотә әхецән бахъур-хъур кодта: «Ацы жуддаг хъалмышъ дәр мын йә фынж кәм нә атысшы!» Ә лола сдумдта, ама Вышинскиймә хәствәг бацудәй, а гъоци ин бадзурдта:

- А почему Ленин до сих пор здесь? Он же психический больной, и должен находиться под домашним арестом. Ты, как я вижу, совсем его не жалеешь. Не жалеешь Создателя Первого Социалистического Государства. Ай-ай-ай... Но ведь по этому вопросу есть тайное постановление Ордена меча носцев. Почему мой приказ не выполнен?

- Товарищ Сталин! - әваст бацийнәкодта Андрей Януарьевич. - Ваш приказ выполнен. Ленин находится в железной клетке, в которой в 1836 году Дарвин во время своего плавания на корабле «Бигл» привез самую умную обезьяну из Африки домой. Обезьяна эта помогала ученому обосновать возникновение людей от человекообразных обезьян. Всмотритесь внимательно, товарищ Сталин, и Вы увидите Вашего учителя в этой знаменитой клетке - более знаменитой клетки нет на свете. Ее простым глазом не увидеть - она пропитана особым составом в ядерных реакторах, которые созданы по Вашему указанию под руководством Лаврентия

Павловича. Но Ваш глаз, товарищ Сталин, все видит!

Сталин адами ахсәнмә никкастәй әма ә сәр батилдта:

- Вижу. Это хорошо, что мой гениальный учитель находится в столь знаменитой, овеянной исторической славой железной клетке. Надо загнать в клетки и Черчиля и Рузвельта - они тоже слишком много болтают. Но их клетки должны быть попроще, но и покрепче.

- Задание Ордена меченосцев будет выполнено, товарищ Сталин, - разәнгардәй загъта Вышинский.

- Поступила жалоба. Разберись быстро и прими меры по всей строгости социалистической законности.

- Сын Арахшауа Бон полностью изобличен, товарищ Сталин. По наущению врага народа Гардана в возрасте 8 месяцев и 24 дней он своими преступными ножками... ногами разорвал детородный орган своей матери, расположенный у нее в полости малого таза между мочевым пузырем и прямой кишкой.

- Бон еврей! - ниффәдескодта Гитлер. - Только евреи способны в таком возрасте убивать своих матерей!

- Помолчи фюрер! Ты где находишься? - е 'нгулдзәй имә бавзиста Бурсәг. - Это тебе не Рейхстаг! Еще одно лишнее слово - и я вынужден буду удалить тебя из зала суда. Продолжай, товарищ Вышинский.

- Благодарю Вас, - ә сәрәй ин ракувта Андрей Януарьевич. - Вина Бона в у бийстве своего отца и мачехи тоже полностью доказана. В тот трагический для них вечер он блестяще реализовал свой коварный замысел.

- Что за замысел? - бафарста Бурсәг.

- Он в полночь собрался уходить из родительского дома. И ушел! Этим самым он погубил своего отца и мачеху.

- Я протестую, Джо! - идард кәцәйдәр әрбагъәр кодта Уинстон Спенсер Черчилль. - Правосудие невозможно без адвоката обвиняемого!

- Англишаг хытъын! - әхецән бахъур-хъуркодта Сталин, гәрәй ба загъта: - Это в вашем прогнившем буржуазном мире, господин Черчилль, невозможно ни правосудие, ни кривосудие без адвоката, потому что суды ваши, как и вы сами, правители этого терпящего крах под натиском пролетариата мира, продажны. А в нашем коммунистическом обществе судебные органы настолько предельно чисты и спра-

ведливы под моим... то есть под руководством Ордена меченосцев, что необходимость присутствия на судебных процессах адвокатов сама по себе отпала, как со временем отпадет, согласно гениальному прогнозу товарища Энгельса, необходимость создания семейных ячеек.

- Тæрхони цуд ма хъор кæнæ, æмбал Сталин, - зустæй имæ сдзурдта Бурсæг. - Черчилли дзæнгæдамаæ ци игъосис? Е Дигоргомæй хъæбæр идард æй, Китаии горени фæстейæй æрбагæлдзуй æ пъæрт! Продолжай, товарищ Вышинский, свою обвинительную речь.

- Благодарю Вас, Буршаг! - æ сæрæй бабæй ин ракувдта Вышинский æма никки карздæрæй дзорун райдæдта. - Враг народа, английский шпион, член тайной всемирной масонской организации Гардан познакомил Бона с буржуазной лженаукой Фрейда, который обосновал теорию психосексуального развития индивида.

Фрейди коймæ Гитлер фесхъиудтæй, фал ин æ мæстгун цæстæнгас Бурсæг райахæста, æма имæ æ тумбулкъох бавдиста, дæ дзухбæл хуæцаæ, зæгъгæ. Гитлер гъæркæнун нæбал бандиудта, фал æхецæн бахъур- хъуркодта:

- Опять еврей! Их больше, чем китайцев, а считаются карликовой по численности народностью!

- Фрейд в формировании характера и его патологии, - æ дзурд идарддæр хаста Вышинский, - главную роль отводил переживаниям раннего детства. А теперь вспомните, какое страшное злодеяние совершил в раннем детстве Бон, и всем вам станет ясно его зловещий контрреволюционный замысел. Он прекрасно знал, что если он уйдет в такую позднюю ночь по опасным горным дорогам в аул Мацута, расположенный примерно в 40 километрах от Дзинаги, то это вызовет в психике отца и мачехи непоправимые катастрофические, а самое главное бессознательные процессы - галлюцинации, бред, помрачение сознания. Вот в таком состоянии Арахшау убил свою жену, а потом застрелил себя. Таким образом, настоящим убийцей трех названных людей является враг народа и друг английского шпиона и масона Гардана Бон. Его вина в содеянном следственными материалами Генеральной прокуратуры СССР полностью доказана. Уважаемая Священная Тройка! Я закончил свое выступление.

Бонæн æ тæккæ фарстæмаæ æрлаудтæнцæ дууæ цубур лæги,

су си - Берия- идзаг голлаги хузән туппур, æ къапекки асæ пенсне ферттевæ-ферттевæ кодта. Иннæ - Ежов - адтæй къæсхур, къæдзæ мехбæл сурхæфсæддони дарæс искæнæ, æма лин е Ежов, цæбæлдæр æ медбилти худтæй. Æртиккаг - Ягода - лæудтæй æ фæсмæкъур, æ комæй бодæни смаг калдæй, æма с хъæбæр тухсун кодта Бони. Фæстæмæ имæ ракастæй - е дæр æ фæрстæмæ ка лæудтæй, уони хузән адтæй бундзуд, æфсæдтонау лæудтæй æмраст, æрмæст ибæл цæститæ н 'адтæй, æ минкъий сæрбæл Сталини къепки хузән устур таси асæ бæрзонд скъелгун къепкæ, гурæ ке фæххонунцæ, уæхæнæй дæр ибæл неци адтæй, æ хъурæй удзеснæ дæлдæр - æ астау, уобæл ба фæтæн гæрзин ронæ, е 'ргъæвæгбæл дзæбокæ æма æхсирф, ронæй дæлæмæ ба къæхтæ, къæхтæбæл ба рони уæнгæ кирзæ устур цулухътæ.

- Тройка! Зачитай приговор! - исистадæй Бурсæг. Иннетæ дæр сегасдæр исистадæнцæ.

Лаврентий Павлович æ галифе хæлафи дзиппæй сласта æнцъулдтæ гæгъæди, ралигъз æй кодта æ арми тæпæнти астау, æ пенсне æ цæсти хъулфи арфдæр батъунста, æма гъа нур кæсун райдайон, зæгъгæ, уотæ 'й Сталин æ къохи змæлдæй бауорæдта.

- Быршег, хатыр курын, фæлæ кæд æмбæлы уæд жæгъон, - Сталин устур ампъез бакодта Бурсæгирдæмæ.

- Жæгъ, жæгъ, æмбал Сталин!- къудайрагау имæ сдзурдта Бурсæг.

- Быршег, почему эти двое говнюков - Ягода и Ежов оказались в составе Священной Тройки? Я же их расстрелял!

- Но ведь тебя тоже Никита сжег до тла, однако ты здесь, - æ тамакуй æрхотæг æмбуд фидтæмæ е 'нгулдзæй цæгъдгæй иагъта Бурсæг.

- Быршег! Ты прекрасно знаешь, что когда я произношу «Великий учитель Ленин», то подразумеваю «Великий учитель Быршег»! Когда я говорю «Партия», то подразумеваю тебя. А ты не можешь сделать такую малость для меня. Убери этих говнюков из состава Священной Тройки!

- На свете есть вещи, дорогой товарищ Сталин, изменить которых пока не в состоянии даже я. Пока ты будешь жить в сердцах народа, эти трое гавнюков будут постоянными членами Тройки. Вопросы есть?

- Да... - е 'рфгута фатталинигенце Сталинан. - Если этого несовершеннолетнего врага народа...

- Разрешите, товарищ Сталин! - æ дзурд ин райста Лаврентий Павлович. - По Главному Уголовному Кодексу СССР - статья 58, пункты а, б, в, г, д, е, ж, з, и, к, л, м, н, о, р, и другие пункты, обозначенные китайскими иероглифами - только что разоблаченный товарищем Вышинским убийца своих родителей и мачехи американский шпион Бон не считается несовершеннолетним. По всей стране осуждено за разные вредительства политического и хозяйственного характера несколько тысяч шестилетних преступников, и они сейчас находятся в ГУЛАГе. Недавно арестован даже пятилетний шпион. Прости меня, товарищ Сталин, но он твое имя произносил неподобающим, то есть контрреволюционным образом: вместо «Иосиф Виссарионович» он говорил «Йосип Вешалионович», то есть изменил корень твоего великого отчества на слово «вешать, вешал». Но он все время плачет, поэтому мы арестовали и его мать, бабушку и бабушку и посадили их к нему в камеру.

- Он врёт! - гъæрæй загъта Сталин æма æ лоли маæстгун фæттилдæй æхемæ фæдздзурдта Беримæ.- Ты что болтаешь, ше виришвило, ше мамадзагыло! Ты разве не знаешь, что Рузвельт и Черчилль притаились прямо за Китайской стеной и следят за судебным процессом? Ты не шеф Госбезопасности, а настоящий шыжæг! Шæтлæх!

- Прикажи, товарищ Сталин, и я привезу тебе их обоих в мешке, как слепых котят! - загъта Берия, æхудæгга рагъудикодта: «Барæн атаæ, маæна маæ химиктаæ сосæггæй ци марг искодтонцаæ, уомæй дæ дзæбæх ку нæ бафсадон!»

- Как бы тебя самого в твой же мешок не сунул как слепого котенка Скотланд Ярд! Исчезни! - фæгъгъæркодта Сталин æма Берия цидæр æрбацай.

- Шы ма дæ фæнды? - бафарста Бурсæг Сталини.

- Я закончу свою мысль. Если этого убийцу будет судить Тройка, то Рузвельт и Черчилль поднимут хай по всему миру: Сталин задушил демократию, Сталин диктатор, Сталин изверг и так далее. Пусть этого преступника - Сталин æ лолаæй райамудта æцæг Бонмæ, - судит весь народ, чтобы эти империалисты, наконец, поняли, что со дня сотворения мира

более демократичной демократии, чем в СССР, никогда и нигде не было и не будет! Да и не нужно другой демократии!

- Дæ хæцца арази дæн, - загъта Бурсæг. - Кæми 'нцæ дæ адæм?

- Уæртæ Шырх фæжы.

- Фæдздзорæ сæмæ!

- Журын шæм нæ хъуы. Мæ лулæ шæм бавдисжынæн.

Еци тæккæ усми æмбал Сталини размæ æрбахъæрдтæнцæ æнахур адæми къуар: уонæй еу - цудайдæ ибæл 210 -220 анзи бæрцæ - æ уæле бор галифе хæлаф æма курæт, æ сæрбæл - румпæгхурд бухарходæ, уотемæй сагелæбадт кодта æ кари ка бацудæй, уæхæн хуæрзконд сурхцæсгон бæзæрхуг лæги бæрзæйбæл, æ къæхтæ æргæллеу æнцæ æ хæссаги реубæл, галеу - бæгъæнвад, рахез ба хæцъели тухт кæд адтæй, уæддæр æ фадигъолæ зиндтæй. Сæ хæцца к 'адтæй, уонæй ин еу фæстегæй æ бæрзæй æрахæста дууæсугон гъæдин сагойнæй, иннæ ин æ галеу дæлмуси бацавта сагойни сугтæ, æртиккаг ба - рахез дæлмуси, цæмæй сæ зинаргъ уаргъ макæцирдæмæ фæккеуа, уæдта - Хуцау ма загъæд! - ма рахауа.

- Ам мæ æруадзут,- загъта, ке хастонцæ, е. - Æмбал Сталинмæ æгæр хæстæг ма бацаут, науæд мæ цъулбер фæхондзæн...

Сурхцæсгон лæг æхе æргубуркодта æма æ бæрзæйбæл ка бадтæй, е æрхизтæй зæнхæмæ, æмбал Сталини цормæ бацудæй æма æфсæдтонау æмраст æрлæугæй загъта:

- Товарищ Сталин! Первый секретарь обкома партии Первой Осетии Крайнего Севера товарищ Китов Кит Китович по Вашему приказу явился!

- Товарищ Китов! Какой ты кит? Ты - тьёпа, котороя водится у вас в Урсдоне. И почему ты себя называешь товарищем? Чей ты товарищ?

«Корто бахъ!» - Вышинскийи гъоси сосæггæй бадзурдта Берия æма е 'нгулдзæй æ хопъалæ рахафта, цума 'й кардæй лух кæнуй. «Бак корто! - байдзулдæй Вышинский дæр. - Вина Кита полностью доказана, вот только что скажет Хозяин...»

- Я - тьёпа... А товарищ Сталин товарищ всему трудовому народу... - къуæзгæ дзорун райдæдта Кит, фур тæссæй æ дæндæгти къæрцц-къæрцц дæр игъустæй.

- Как идут дела в Осетинской Республике Крайнего Севера?

- Разрешите доложить, товарищ Сталин... - æ дæндæгтæ кæрæдзæбæл хуайгæй дзурдта Кити фурт. - План выполнен на 376, 99 %.

- Какой план?

- План по уничтожению врагов народа, буржуазных националистов, контрреволюционеров, троцкистов и другой швали. По указанию товарища Сталина, чем ближе мы подступаем к коммунизму, тем ожесточеннее становится классовая борьба! На сегодняшний день мы арестовали 14 тысяч 999 с половиной человек!

- Постой, постой! - бадескодта Сталин. - Что значит с «половиной»?

- Один враг народа был без рук и ног... с рождения. В списках НКВД он значится как получеловек.

- Молодец! - раппæлдтæй æй Сталин. - Жæгъ-ма, æмбал Киты-фурт, дæ жæнгтæ шæмæн жыр-жыр кæнынч?

- Дыгургомы æхсæв узал вæййы, æмбал Сталин...

- Æмæ бæгъæввад шæмæн дæ, шæ?

- Ды мæм телефонæй куы фæдзырдтай, æмбал Сталин, уæд афтæ тынг фæтарстæн... афтæ тынг бацин кодтон, æмæ мæ цырыхъытæ мæ къæхтыл скæнынмæ нал сарæхстæн - мæ къухтæ дæр, мæ зæнгтæ дæр зыр-зыр кодтой...

- Æмæ дæ шырыхъытæ дæ къæхтыл шæуылнæ уыдышты? Æви фынай кодтай? Æмæ æмбал Сталин йæ къабинеты бонычъæхтæм кæй фæкушы, уый нæ зоныш?

- Зонын, æмбал Сталин! Уый дун-дунейы æппæт прогрессивон дзыллæтæ дæр зонынц, æмбал Сталин! Æз фынай нæ кодтон, æз кафгæкодтон æмбал Сталины проспектыл Сæрибары фæзы, æмæ уым раластон мæ цырыхъытæ.

- Æмæ уæм шы бæрæгбон уыди, шы?

- Цъеретелиы уынг мæ номыл скодтой.

- Æмæ Цъеретели та?

- Уый номыл та, æмбал Сталин, ноджы рæсугъддæр æмæ стырдæр уынг скодтам Заманхъулы... - Кити фурт Сталины уæззау цæстæнгас нæ баурæдта æма къуæзгæй дзорун райдæдта: - Æмбал Сталин! Кафгæ мæхи тыххæй нæ кодтон... Ды нæ æхсæв дæр хурау кæй тавыс, бур сæртæ æмæ саутæн рæвдыд кæй радтай, уый цинæй скæфгытæ кодтон. Стæй Ирыстоны æппæт фæллойдгæнджытæ дæуыл кадæг ныффыстой, æмæ йыл сæ къухтæ бафыстой 10 милуан адæй-

маджы.

- Эмæ Ирыштоны уал адаймажы шæры? - бадес кодта Сталин.

- Хъуыддаг афтæ рауад, æмбал Сталин, æмæ фæллойдгæнджытæн бауromæн нал уыди - кадæгыл сæ къухтæ сæдагай хæттты бафыстой, афтæ бирæ дæ уарзынц.

- Хорж. Лæвар дын кæнын Мæздæджы район. Фæлæ хъашт æрбашыди Цирххæшжыты Орденмæ иу дыгурон лæгæй, не вжагыл журын, дам, нæ нæ уажынч бынæттон хишæуттæ.

- Уый у котрреволюцион пропагандæ, æмбал Сталин. Чи ныффыста уыцы цыфкалаен нæ партийыл, уый агæрах кодтам. Дыгурæн æвзаг нæй, æмæ цы нæ ис, ууыл та дзурæн куыд ис? Уырыссагау æмæ сæ иронау дзурын кæй уадзæм, ууыл цин нæ кæнынц, фæлæ ма сæ хъаст бахастой æппæт рæстæджытæ æмæ адæмты фæтæг æмбал Сталинмæ, йæ налхъуыт-налмас сыгъзарин рæстæг ын къахыр кæнынц!

- Наукон æгъдауæй бæрæггонд æрцыди, дыгурон æвзаг кæй нæй, уый? - бафарста Бурсæг.

- Куыд нæ, æмбал Бырсæг, - разæнгардæй загъта Кити фурт Кит. - Мæнæ мæ йæ рагъы... нæ фæлæ мемæ чи рацыди, уыдон сты Ирыстоны хуыздæр фысджытæ æмæ ахуыргæндтæ, Хетæгкаты Къостайы номыл премийы лауреаттæ Хамбохъ, Тæнгъæд, Цъыртмиз æмæ Æрдæбон, - Кит фæстæмæ ракастæй æма фæдздзурдта: - Цъыртмиз!

Цъыртмиз, сагойнæй ин æ бæрзæйбæл ка хуæстæй, е, æрбатахтæй æ размæ æма фур æфсæрмæй æ сæр бунмæ æруагъта.

- Амæн та, - Цъыртмизмæ æ лолæй амонгæй бафарста Сталин, - йæ хæлаф æмæ йæ шырыхъытæ хуылыж шæмæн шты?

- Æмбал Сталин! Цъыртмизæн парти чердæм фæцамоны, уыцырдæм никуы слæууы дымгæбон. Эмæ дын ай йæ пайда. - Кит бауозгалдта Цъыртмизмæ, æма е дæр æхе кæмидæр ранимахста. Кит фæдздзурдта, ке бæрзæйбæл бадтæй, еци сурхцæсгон лæгмæ: - Хамбохъ!

Хамбохъ æ цормæ æрбагæппкодта, æ сæрæй ракувта фиццаг Бурсæгæн, уæдта иннетæн æма райдæдта:

- Дигорского языка, как такового, не существует. Есть поддиалект неопределенного поднаречия, и вот это дигорские буржуазные националисты называют языком! - Хамбохъ куд

фулдæр дзурдта, уотæ мæстгундæр кодта, æма фæстагмæ гъæркæнун райдæдта. - Всенародный поэт и ученый Первой Осетии Крайнего Севера и Второй Осетии Крайнего Юга Финал проник в хранилище старинных рукописей Эчмиадзина...

Хамбохъ е 'взаг цума нихъуардта, уоййау æваст æ хъури уадиндзтæ радумстæнцæ, рафæлорсæй, уомæн æма æ сурх тæрнихбæл къумух карди финдзау сбущæуæй Сталини узал цæстæнгас.

- Лаврентъ, что я слышу? Оказывается, в Эчмиадзине гуляют, кому не лень, как в парке имени Къоста Хетагурова.

- Товарищ Сталин! Это ложь! Хамбохъ клеветет на органы Госбезопасности, а следовательно на ленинско-сталинскую партию! Эчмиадзин охраняется вооруженной до зубов дивизией С-2 !

- Каким образом тогда проник туда всенародный поэт и ученый Финал?

- Разрешите объяснить, товарищ Сталин, - æ сæр бунмæ æруагъта, уотемæй лигъз гъæлæсæй загъта Кит. - Всенародный наш поэт и ученый надел на свою голову гамхуд.

- А-а... - æ сæр банкъуста Сталин. - против гамхуда мы пока бессильны. Дæ ныхаш кæн, Хамбохъ.

- Благодарю, товарищ Сталин, - бацийнæкодта Хамбохъ. - Финал в хранилище древнейших рукописей Эчмиадзина нашел документы, где на староармянском языке черным по белому написано: дигорцы - уираги, то есть евреи. Они спелись с иудейской верхушкой Хазарского каганата. Язык их -это гремучая смесь иронско-кударских, фашистско-немецких и, в особенности, еврейских слов.

- Идиш, что ли? - бафарста Сталин.

- Еще хуже! - зæгъгæ æ бунатæй фæггæпкодта Гæлæу: - Мах, дигурантгы æппиндæр ницæмæн гъæуый ирон... то есть дигурон хъæбæр лæгъуыз æвзаг! В империалистической Америке 95 процентов банкиров составляют евреи! Смерть дигорцам!

- Я же говорил: Бон еврей! - ницъæхахст кодта Гитлер. - Немедленно его в газовую камеру!

- Мы не фашисты, Адольф! - æ лолаæ сцъирдта Сталин.- Ты сам свидетель: я упросил Быршега, чтобы врага народа судил сам народ. Вот этим мы , коммунисты, отличаемся от вас, фашистов.

Сталин æ лолæ бæрзонд исиста, Сурх Фæзи ци æнæнимдзæ берæ адæм адтæй, етæ 'й куд фæйидтайонцæ, уотæ. Æма 'й æцæгæйдæр фæйидтонцæ. Æвеппайди ниххæррæт кодтонцæ æзфæрраздæронæй Фæтæги лолæмæ, се змæлдæй Сурх Фæзæ æнкъустæй, дуйне дзахъула æма гъар фестадæй, игъустæй цъæхахст æма фæдес. Уойбæрцæ адæмæн фæндон змæлуни фагæ нæ кодта Устур Фæзæ, æма крæдзей сæ къæхти бунци æмпурстонцæ.

(Дуккаг бон фæсарæйнаг буржуазон газеттæ финстонцæ, кегъæ, Сталини лолæмæ ка тахтæй, етæ кæрæдзей уотæ тухгин нимпурстонцæ сæ къæхтæй, æма Сурх Фæзи мæрдтæй æма цъæлтæй байзадæй 42 милиуан адæймаги, уонæн ба сæ цуппæрæймаг хай - сувæллæнттæ. Фал куд алкæд, уотæ нур дæр империалисттæн газетти, радиой, телеуинуни ка лæгкæдæ кæнуй, еци уæййаг финсгутæ æма журналисттæ сайунцæ: аци нимæдзæ дзæвгарæ фулдæрæй равдистонцæ. Æцæгæй ба еци бон Сурх Фæзи адæми къæхти бунци фæммардæй дæлæмæдæруелæмæдæр 41 милиуани 999 мини æма 995 адæймаги. *(Бурсæги фенпайуйнаг.)*

Куд хæстæгдæр кодтонцæ æнæнимæдзæ адæм цæлгæнæнмæ, уотæ сæ гъар хъæбæрдæр игъусун райдæдта:

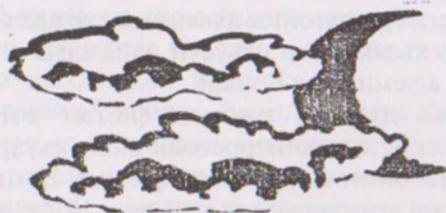
- Мæлæт адæми знаг Бонæн!
- Æгас дун-дуйней æносон фæтæг æмбал Сталини марунвæндæ скодта æ контрреволюцион къуари хæщæ!
- Англисаг шпион Гардани фæдон Бони - ауиндзгæ!
- Æ цар ин растъегъун гъæуй æма 'й сæ кауи мæхтæбæл байтиндзæн æнæ цæнхæй, е ба иннетæ тæрсонцæ уой уингæй!
- Мæлæт!
- Æвгæрдгæ æ хопъалæй!
- Тугул дортæй рамарæн империалистти цъуххæссæг Бони!

Хъæбæр æрбахæстæгæнцæ, æма син Бон фæйидта сæ къохти фæрæттæ, сагæнттæ, белтæ, киркатæ, ломтæ, къæпетæ, мæхтæ. Се 'хсæн адтæй æфсæдтонтæ, æма уонæмæ ба - топпитæ, автоматтæ. Сæхе гъæуггæгтæй дæр си берæ кедæрти бифæсмардта, фал бæлвурд к 'адтæнцæ, уой æ сæр нæ ахæста. Уони фæсте цудæнцæ гув-гувгæнгæ танкитæ, устур уæзласæн машинтæ ракетити хæщæ. Идард кæцæйдæр æрбазиндтæнцæ, сæ ренгъити æвæрдæй свастики нивтæ аразгæй, Æртиккаг Рейхи тугъдонтæ, алке дæр си æ сæрма дæрдта гур-гурæй

цаѳстаг ахседарф, сѧ сарма тахтаңца хуадтѧхгута ама пулеметгай ахстонца Бони цапгѧнѧнма.

Бонѧн а зѧрдѧ фѧццѧйгѧркодта, фал ма а фѧстаг тухтѧ арамбурд кодта ама сѧ хѧдзарѧй аңдѧмѧ рагѧпкодта.

Уодѧнгей ма

ДЗАСОХТЫ Музафер

ФÆНДОН

Æз дæумæ дзурын, мæ бæстаг,
æз дæумæ дзурын, мæ коймаг,
Сты мæ ныхæстæ зæрдæйæ, нæу дзы
иунæг дзырд дæр мæнг:
Абайты Чендзейæ* къаддæр
Иры ма цæрæд сылгоймаг,
Абайты Васойæ** къаддæр
ма цæрæд нæ Иры лæг.
1999 азы 19 декабрь

САГЪÆССАГ САГЪÆС

Æрхæссы нын рæстæгмæйы цин сæн,
Нæ зæрдæйыуай айвы, нæ зонд дæр...
Кæй зæронд кæнын, уыцы сагъæс мæн
Кæны, хыгагæн, бонæй бон зæронддæр.
1998 азы 27 январь

ЗÆРОНД ÆМÆ ÆВЗОНГ

Гуыриаты Ципусы ныхæстæй

Бафæрæзтон бирæ хызæмар, фыдтæн,
Царды цин дæр фелтон, бавзæрстон йæ уæз...

*Абайты Чендзе фæцард 180 азы

**Абайты Васойыл цæуы 100 азы

Абонæй зæронддæр никуыма уылтæн,
Абонæй æвзонгдæр нал уыдзынæн æз.
1999 азы 13 февраль

ÆРРАЙЫ ÆРРАГÆНÆГ

Мæ хуыды мæ нæ сайы,
Зæгъын мæхицæн кæд:
«Æрра дæн æз, æррайы
Æрра чи кæны, знæт!»
1999 азы 11 марты

РЫНЧЫН

Дзæбæхæй рынчын у,
Тыхджынай - лæмæгъ:
Йæ зæрдæ хуынджын у,
Йæ корто - гæмæх.
1999 азы 20 июль

ДАРД ÆМÆ ХÆСТÆГ

Дæ хуызæн лæг мард у,
Хæдзары уа, балцы:
Дæумæ алцы дард у,
Хæстæг дæм нæу алцы.
1999 азы 2 август

МЕ 'ВЗОНДЖЫ БОНТЫ РÆСУГЪДТÆН

Уæ уындæй никуы бафæддзæни цæст,
Кæсид уæм лæг дæсгай азты æрвылбон.

Зæрондæй дæр рæсугъд ыстут, æрмæст
Зæрондæй - оххай! - нал ыстут æрыгон.

1999 азы 31 август

ДИС

Фæкæны иу йæ цæмæлы
Ыстыр кадджын, зæгъынц...
Къуылыхæй лæг куы нæ мæлы,
Уæд дзы куыд мæла куыдз?!

1999 азы 31 август

ХИСТÆРÆН БЫНАТ ЧИ НÆ ДÆТТЫ, УЫМÆН

Æфтыд дæ хистæры цæсты,
Нæ зоныс, циу æгъдау...
Сындзытыл бадыны бæсты
Дæ къæхтыл лæуу фæлтау!

1999 азы 2 сентябрь

РУХС ЗÆРДÆ ÆМÆ ЗÆРДÆЙЫ РУХС

Ды цинау мастæй дæр дывар дæ,
Æнæ дæу бон вæййы æнус...
Мæ рухсæн хонын дæу йæ зæрдæ,
Мæ зæрдæйæн та йæ рухс.

20012 азы 6 август

МАГУСА

Ды нæ тæрсыс баизæрæй бонæн,
Рагуалдзæджы - равдæлонæй гонæн,
Ивылынæй - сусæны мæй донæн,
Уæд, зæгъ-ма, цы ис дæуæн ысхонæн?!

АЛЫПП

Сæттыс ды иу ранæй æхсæртæ -
Дæс раны ауагътай цъæхсæртæ.
Дæ зæрдæ фефтыдта, дæ дзыпп,
Дæ дзыпп у заинаг, Алып!

1997 азы 13 сентябрь

ÆРÆГМÆДÆР ÆМÆ ТАГЪДДÆР

Сылгоймаджы хуызæн нæу конд
Нæлгоймаг, уый æмбарæм мах дæр:
Æрæгмæдæр кæны зæронд,
Фæлæ кæны мæлгæ та тагъддæр.

2000 азы 28 январь

СÆРМÆ ÆМÆ КЪÆХТÆМ

Уымæй хауæн нæй фыддæрмæ,
Бауырнæд, мæ хæлар, дæу:
Ды цытæ хæссыс дæ сæрмæ,
Уый къæхтæм хæссинаг нæу.

2000 азы 19 февраль

ТÆРИГЪÆД ÆМÆ ХÆЛÆГ

Геродоты мотив

Цыфæнды тызмæг мæ хъысмæты къух уигъæд,
Уæддæр ма уызæни мæ хъуыды бæрæг:
Тæхуды, куы ничи мын кæнид тæригъæд,
Куы мæм кæнид алчи, тæхуды, хæлæг.

2000 азы 22 февраль

ДЫУУÆ «ÆВИППАЙДЫ»-ЙЫ

Ныффутт кæнынц цаггат бæстæй дымæг
Дымгæтæ, футтæй футт кæны дæрзæгдæр...
Куы ралæууы æвиппайды зымæг,
Фæвæййы уæд æвиппайды фæззæг дæр.
2000 азы 23 февраль

ДАРЫНÆН ÆМÆ ХÆРЫНÆН

Ды райгуырдтæ цин, зарынæн, -
Кæддæриддæр зæгъдзынæн:
Дæуæн дæ у дарынæн,
Мæнæн - хæрынæн.
2000 азы 12 апрель

ХÆЛÆГÆЙМАРДÆН

Дæ фыстытæ 'рцыдысты иууылдæр уагъд,
Нæ зонын, цы монцæн ма райдайыс загъд...
Дæ фыдгойтæ ма дын куы рауадзиккой,
Уæд, чи зоны, нал кæнис алкæй фыдгой.
2000 азы 12 апрель

НИЦЫ ÆМÆ НИЧИ

Æгъдау дзы дардмæ лидзы,
Æнæгъдау ыл ныйичъи...
Йæхæдæг чи у ницы,
Кæйдæр уый хоны ничи.
2000 азы 4 май

ТӘНӘГ ӘМӘ АРФ

Мә ләмәгдзинадыл мәхи уд дәр худы,
Фәлә йын цы кәнон: мә кәнәг уыд арв..
Мә зәрдә куыд тәнәг у, афтә, тәхуды,
Мә хъуыды куы уайд цъәх денджызау арф.
2000 азы 7 май

ЦАРДЫ ФӘТК

Адзал әрцәудзән, у нә хысмәт ахәм,
Дзәгъәлы ма риз алы бон тәссәй..
Куынна уыди әнәрайгуыргә махән,
Әнәамәлгә афтә махән нәй.
2000 азы 10 май

ДЫУУӘХУЫЗОН УАВӘРЫ

Цәргәцәрәнбонты ләджи уд цы хәры,
Зәгъдзынән уый иу бон әнәмәнг, фәләуу:
Дә цуры куы вәййын - фәуынын әндәры,
Әндәры цур никуы фәуынын әз дәу.
2000 азы 23 май

ДИХ

Бон әмә әхсәвау дуне алкәм - дих,
Иу ран ис цъәх кәрдәг, иннә ран та - их.
Расты цур әнәмәнг февзәры хәрам,
Миты рагъыл - уазал, миты бын та - хъарм.
2000 азы 27 май

ДУР

Алкәйы дәр тавы мады хуызән хур,
Никайыма батавта нырыонг мәй...

Ис гәнән: әрхауа арвәй зәхмә дур,
Фәлә зәххәй арвмә дурән хауән нәй.
2000 азы 24 июнь

ГУЫЛ ӘМӘ ЧЫРИ

Хәрәгау ды мән уасынән
Фәдардтай, еу мә сәр...
Гуыл дын уыдтән әз - хъазынән,
Дә чыри уыд әндәр.
*1999 азы 9 октябрь,
2000 азы 25 июнь*

ИВГУЫД ӘМӘ ФИДӘН

Искуы фәсмонәй йә рывт уд хәрдзән -
Дуджы хъәр чи нәу әмбарәг...
Ивгуыдыл чи худы, ууыл кәндзән
Фидән хъәләсыдзаг хъарәг.
2000 азы 2 июль

ӘМБАЙТӘ

Абайты Васойы 100 азы бонмә

Ног минәм аз дуджы дуәрттә хойы,
Сты йын уыдон бакәнән әнцон...
Ыссәдзәм әнус уыди Васойы,
Ыссәдзәм әнусы уыд Васо.
2000 азы 3 июль

ӘЛХӘНДЖЫПӘЕМӘ

УӘЙГӘНДЖЫТӘ

Нәй мын, әвәщәгән, мин мәтәй фервәзән -
Ацы дунейы кәрон нәй мәтән...

Иутæ ма хъавынц æлхæнынмæ, иннæтæн,
Иннæтæн ма æз уæйгонд дæр фæдæн.

2000 азы 6 июль

ЗЫН РАНЫ

Дæ сабидуджы хъазæн бынат, уыр дæм
Фæкæсдзæни бæмбæгау пух, фæлмæн...
Мæ мад æмæ ма фыд кæм сты, уыр дæм
Нæ фæнды мæн, нæ йæ зонын цæмæн.

2000 азы 15 июль

ТЕРКМÆ

Куыиннæ федтам къæвдатæ, хуртæ,
Фæлæ нæу иухуызон нæ рис:
Дæ размæ ис хуымæтæг дуртæ,
Мæ размæ та цæлхдуртæ ис.

2000 азы 2 август

САКЪАДАХ ÆМÆ ЛÆГ

Фæкодта дыууæ дихы сакъадах дон,
Дæлдæр та дзы сарæзта иу цæугæдон...
Йæ рæдыд куы раст кæнид афтæ тагъд лæг,
Уæд бадид йæ кадыл дзæвгар къаддæр сæг.

2000 азы 7 август

ЧИ ЗОНЫ...

«Тагъд чи цæуы, уыдонæн тагъд амæлæн нæй», -
Уыцы ныхас фехъуыстон, нал ферох мæнæй.
Тагъд цæуыныл архайын, дугъонау - ма тахт...
Чи зоны, мæлæтмæ згъорын, уыр дæм кæнын тагъд.

2000 азы 12 август

САУЗÆРДÆ ÆМÆ БУРСÆР

Дæ цуры мæм фæлмæндæр кæсы дур,
Аслам аргъыл дæ кад, дæ намыс ауæй...
Кæд сахуырстай дæ сæрыхъуынтæ бур,
Уæддæр дæ зæрдæ, оххай, баззад сауæй!
2000 азы 17 август

ЗЫГУЫМ

Æдзухæй дæр дæ фыстытæ ысты лæгъз, аив фаст,
Куыристы хуызæн рæнхъытæ
фæлтæрдджын къухæй баст,
Фæлæ цы у йæ мардæрцыд: æбæркад у дæ хуым,
Нæмгуыты бæсты найгæнæг æрнай кæны зыгуым.
2000 азы 6 сентябрь, Ялтæ

ТУТТ ÆВИ ДЗАГ?

Былысчъылæй дыл алчи худт -
Нæ уайдзæфтæ æвдыстам худтæй.
Дæу ничи рахондзæни тутт,
Цæуыннæ? Йемыдзаг дæ туттæй.
*2000 азы 10 сентябрь, поезд «Симферополь -
Кисловодск»*

ХУДИНАГГÆНÆГ ИРОНÆН

Куыynnæ дæм кæна адæймаг мæсты,
Нæ бæззы кæд дæ дзыкка сирæн?!
Дæхи нæхимæ бафтауыс цæсты,
Æндæр рæтты та - Иры!
*2000 азы 10 сентябрь, поезд «Симферополь -
Кисловодск»*

РАЗДЗÆУÆГ

Æрæгæй нырмæ иу хъуыды мæ сæргæй
Нæ цух кæны, йæ зæгъын мæ фæнды:
Кæд искуы исчи базæронд æвзæрæй,
Уæд уыдонæн сæ раздзæуæг дæ ды.

*2000 азы 10 сентябрь, поезд «Симферополь -
Кисловодск»*

ЦÆСГОМ ÆМÆ ЦЪАР

Зæгъдынæн дын æргом -
Мæнæн ис уыцы бар:
Дæ цъарæн нæй цæсгом,
Дæ цæсгомæн та - цъар.

*2000 азы 10 сентябрь, поезд «Симферополь -
Кисловодск»*

ÆНÆНИЗÆЙ - САХЪАТ

Куы нæ уаин дзырдыл æлгъин -
Цы зæгъын, ис рæстдзинад уым -
Уæд дын æдхъус, æдцæст, зæгъин:
Цæстæй къуырма дæ, хъусæй - куырм.

*2000 азы 10 сентябрь, поезд «Симферополь -
Кисловодск»*

ФЫДÆЛТÆ ÆМÆ МАХ

Кæсынæй, фыссынæй фæстæмæ фыдæлтæ
Зыдтой алцы, зондæй уыдысты æххæст,
Кæсын æмæ мах та фыссынæй фæстæмæ
Нæ базыдтам ницы, стæм ницæуыл хæст.

2000 азы 19 сентябрь

РОГСÆР

Цыма дæм фæхæцца ис нозтыты карздæр -
Нæ ваййыс уæвгæ та хуыппы хæстæ дæр...
Нæ ахуыды кæныс дæ ныхæстыл раздæр,
Нæ сыл ахуыды кæныс уый фæстæ дæр.

2000 азы 27 сентябрь

ЦÆСГОМ ÆМÆ ЗÆРДÆ

Мария Севиньейы мотив

Кæй бамбæрстай мæ рис,
Нæ байрох уый мæнæй...
Æнцъылдтæ цæсгом ис,
Æнцъылдтæ зæрдæ нæй.

2000 азы 9 октябрь

ЛÆМÆГЪ ФЫССÆГÆН

Фыссыс, фыссыс, æвæццагæн,
Ды къухæй дæ æнæрцаф...
Дæ фыстытæй зæрдæцъæх дæн,
Уыдзынæн тагъд зæрдæдзæф.

2000 азы 23 октябрь

ФЫНÆЙ

Куы амæлин фынайæ, уæд буц уаин хысмæтæй,
Уæд ницæмæуал дарин æз цардимæ мæ хицæн,
Уæд фервæзин æнусмæ адзалы сагъæс, мæтæй,
Æрдзæ мин азы уаин фынай æнхъæл мæхицæн.

2000 азы 18 декабрь

УРС ЦЫППАРРÆНХЪОНЫ САУ ЛÆДЖЫ ТЫХХÆЙ

Кæмæ нæ систай де 'хсаргард,
Дунейы ахæм нæй...
Дæ хæлæрттæ дæу нæ хъæуынц,
Дæ фыдгулты та - ды.
2000 азы 28 декабрь

ХЪÆЛÆБАГÆНÆГÆН

Нæ дзурын мæ зыстæй,
Зæггын дын æцæг:
Æнæ кæмдæр тыстæй
Нæ хæрыс дæ сæнк.
2001 азы 1 январь

ÆМБАРЫН ÆМÆ ДЗУРЫН

Мæхи Ацæмæзы ныхæстæй

- Æмбары алцыдæр мæ фырт
Иронау, дзурын та нæ зоны.
- Ды зоныс дзурын, у бæлвырд,
Æмбарæг та дæ иу нæ хоны.
2001 азы 15 январь

ЗОНЫНДЖЫН

Æз ныронг нæ зыдтон, мæ мæлæт кæд уыдзæн,
Фæлæ йæ ныр базыдтон, у мын бæлвырд:
Адзал мæм фæзындзæни, ме 'мбал, дæ хуызæн
Æнæмæнгæй ацы æнусы, нæй дзырд.
2001 азы 25 январь

ЗОНДАМЫНД

Ходы Никъалайы ныхæстæй

Йæ æфсымæр хонынц хъыг цинæн, йæ фаззон,
Фæрсæй-фæрстæм уайынц, нæ зонынц фæллайын...
Цæмæй дæ йæ удхæссæг фена дæ уарзон,
Æрхæсс æй дæхицæн ды уый тыххæй къайæн.

2001 азы 3 марты

БАСТДЗИНАД

Ходы Никъалайы ныхæстæй

Кæддæр-иу дæ сусæны хур дæр нæ тавта,
Нæ дæм хауд уæлибæх, нæ дæм хауд гуыл дæр...
Куыд хизай бæрзонддæр къæлæтджынмæ, афтæ
Кæндзысты дæ хæстæджытæ дæр фылдæр.

2001 азы 3 марты

МАЛИТИ Батрз

РАДЗУРДТÆ СУВÆЛЛÆНТТÆН

АРС БЕРÆГЪИ КУД ФÆННАДТА

Æгъатир, тогдзук берæгъ бабæй еу æхсæвæ, сæумæрдæмæ мадæ тæрхъоси бадæнмæ хæстæг арæсæни æрбадтæй æма ин хизта æ рацуд æд бæдæлтæ. Куддæр фæррохс æй, уотæ тæрхъос æ фæстаг бæдоли хæццæ сабургай аллирдæмæ гъæуæйттæ кæнгæй, ралæстæй, дори буни ин ци нарæг цъасæ - хуггойнæ адтæй, уордигки. Цалдæр ампъезей бæрцæ ку раеуварс æнцæ, уæд сæбæл и берæгъ æхе ниццавта. Мадæ тæрхъос бæргæ ралигъдæй, фал ин æ бæдоли ба берæгъ райахæста æма æй гъæдæрдæмæ фæххаста.

Мадæ тæрхъос, еу туппурбæл æ фæстæгутæбæл ислæугæй, кастæй, æ бæдолæ ин берæгъ куд фæххæссуй, уомæ æма кудтæй. Уалинги дугъ-дугъ æма футтитæ кæнгæй, кæцæйдæр фæззиндтæй арс. Тæрхъоси кæугæй ку фæйидта, уæд æ рази æрлæудтæй æма æй бафарста:

- Ци кæнис, цæбæл кæуис, мæнæ тæрхъос?

- Куд нæ кæуон, нæ сирдти растдæр æма тæгкæ тухгиндæр. Тогдзук берæгъ мин мæ бæдæлтæ еугæйттæй фæххаста æма бахуардта. Нур ба ма мин сæ фæстаги дæр раскъафта æма æй уартæ гъæдæмæ фæххæссуй. Нуртæгки æй бахуæрдзæнæй.

Арс берæгъи фæдбæл рагъæуай кодта. Ку æй рауидта, уæд «фæссорæн æй», зæггæ, фæккодта æма æ фæдбæл фæрраст æй. Æ фæсте уадæй мадæ тæрхъос дæр.

Берæгъ гъæдгæрон еу пихсити рæбун куд æрбадтæй æма тæрхъоси бæдолæ хуæрунмæ æхе куд æрдзæлан кодта, уотæ тухгин æма мæстгун арс æнæнгъæлти æ сæргъи æрлæудтæй. Æ фæстæгутæбæл исистадæй, æ раззаг устур дзæмбутæ нихъхъел кодта. Æ цæститæ цæхæртæ калдтонцæ, дзæмбути устур нихтæ

берæгъмæ ниййаразта. Æ бæрзæй æма æ рагъи гъунтæ ниббизирд æнцæ. Æ устур гъæлæс ниххæлеу кодта, æ устур, циргъ дæндæгутæ нирдтивтонцæ æма «У-у-уф»!, зæгъгæ, æ маестгун гъæрæй бæлæсти къадотæ базмалдæнцæ. Берæгъ хуарзау нæбал адтæй. Æ фур тæссæй ибæл зир-зир бацæфстæй. Æ гъостæ æргæллеутæ æнцæ. Æ гъунтæ ниббизирд æнцæ. Æ цæститæ лзæгъæл тæбар-тубур кодтонцæ. Бæдолæ тæрхъоси исуагъта æма тæрсгæ-резгæ каст кæнгæй, зир-зир гъæлæси уагæй исдзурдта:

- Мæнæ дзæгъæл тæрхъоси бæдолæ иссирдтон, исуазал æй бунтон æма æй, зæгъун, багъар кæнон.

Мадæ тæрхъос, еуварс æ фæстæгутæбæл ислæугæй, хъæбæр маестгун гъæлæси уагæй исдзурдта:

- Ду, тогдзух цъæхой! Тогдзух, æгъатир ке дæ, уой уæлæмхасæн ба ма æдзæсгон дæр ку дæ. Мæ хуггойни рæбунæй мин æй, мæ гъæбесæй ратонæгау, ку раскъафтай, уæд мæнгæттæ цæмæ дзорис?

Берæгъ, æ сæр ниггубур кæнгæй, æ къæдзелæ æ сагæхти баримахста æма, донхæссæнау никъкъæдзæ уогæй, æхе рæститæ кодта:

- О, раскъафтон æй, мæ фудбæл сæттун. Фал æй хуæргæ ба ку нæ бакодгон. Мæнæ æй уодагасæй уæгъдæ кæнун. Æрмæстдæр æй исгъар кæнунмæ раскъафтон.

- Цъæхой, æнагкаг цъæх тогдзух! Æфсæрми фæууо уæддæр еу минкъий дæ мæнгæттæй! Мах дæ ку не 'рбайфтайанæ, уæд мæ бæдолæ айфонмæ дæлæ дæ рондзæйдзаг губуни адтайдæ. Амæй размæ мин мæ иннæ дууæ бæдоли дæр, цæмæй сæ исгъар кодтайсæ, уой туххæй раскъафтай æма бахуардтай!? - цъæхснаг гъæлæси уагæй бабæй дзурдта мадæ тæрхъос.

Ци ма загътайдæ цъæх берæгъ, сæргубурæй æма уонтæ хъслæй æрлаудтæй æма нигъгъос æй.

Арс дæр айтæ-уойтæ нæбал фæккодта. Æ галеу дзæмбуйæй тогдзух берæгъи фæсгъостæ райахæста, дивили пъæстуй хузæн æй бæрзонд исиста, æ рахес дзæмбуйæй ба бæласæй еу цъæхснаг ес æрсаста æма ин си æ рагъ æма æ фæстаг, гъæйдæ-мардзæй, тъæпхалитæ калгæй, надта æма надта. Берæгъ фиццаг и фур ристæй æрмæстдæр неугæ кодта, фæстагмæ ба ма кæунгъæлæсæй корун дæр райдæдта:

- Уæ-у-у! Уæ-у-у! Некæдбал бакæндзæнæн ауæхæн фудмиуæ, мабал мæ нæмæ! Уæ-у-у, мабал мæ нæмæ, аци хатт ма мин

ниххатир кәнә! Уә-у-у! Уә-у-у!

Дзэвгарә рәстәг фәннади фәсте әй арс зәнхәбәл ниццавта әма имә хәбәр карз нивзиста:

- Аци над дин неци әй. Ескәд ма ауәхән фудмиуә ку бакәнай, уәд мард уодзәнә! Нур ба бал цо.

Берәгь ә сунтә әма ә фәстаг никькәдзтә кәнгәй, әма фур ристәй «уә-уу!», «уә-у-у!» кәнгәй, тар гьәдәмә рандәй.

Мадә тәрхьос ба, ә уорс-уорсид раззаг устур дәндәгүтәй игьәлдзәг идзулд кәнгәй әма арсән зәрдиуагон арфитә кәнгәй, ә бәдоли хәццә ә хуггойнә әрдәмә раевгүдәй.

ДОРИ КЪЭРТІ

Минкый Тьох әма Заремә горәт Дзәуәгигьәуи цәрунцә. Игургә дәр ами ракодтонцә, скьоламаә дәр ами цәунцә, сә еу 2-аг кьласмә, иннә - 3-аг кьласмә. Дортә, кьәдзәхтә, хуәнхтә, гьәдтә, дәнттә ци әнцә, уони хуарз зонунцә. Ахид фәуунцә экскурсити скьоладзаути хәццә хуәнхти дәр әма гьәдти дәр. Сә фидә - Бола дәр сә ахид фәххонуй уәхән балцити. Фал сәмаә уәлдай дессаг кәсуй, сә фидә Бола е стьолбәл ци дори кьәртт даруй, уой куд әнәбәрцә берә уарзуй, е. Изәрәй, кустәй ку әрцәуй әма стьоли фарсмә ку әрбадуй, уәд имә фәлмән каст бакәнуй, ә медбилти имә байдзулуй әма әй ә кьохәй фәлмән әрдауй. Сәумә кустмә ку фәццәуй, уәддәр уотә. Идард балцийәй ку әрцәуй, уәдта ма ин ба дәр ракәнуй.

Бола ку рандәуй, уәд Тьох әма Заремә и дорма берә хәтти ләмбунәг фәккәститә кәнунцә. Дессаг сәмаә фәккәсуй сә фидә әй уотә берә цәмә уарзуй, е. Кәд си, мийяг, сугьзәрийнә, кенә әвзестә ес, кәд ә хурфи ести хьазардзийнадә ес, зәгьгә, әй сә кьохи фәрразелә-базелә кәнунцә. Фал - хумәтәги дори кьәрт. Алли рауәнти ка рахау-бахау кәнуй, әнәкәрон берә цәндтитәй ка ләууй донгәрәнттә, надгәрәнттә, хуәнхти, уәхән дори кьәрт.

Еу изәр Бола ә кустәй ку әрцудәй, стьоли фарсмә ку әрбадтәй, дори кьәрттмә фәлмән идзулд ку бакодта әма ә цәсгонбәл цидәр әхцәуәндзийнадә ку рагьазта, уәд ә уарзон биццеу әма кизгә - Тьох әма Заремә ә фәйнә фарсемә хәстәг

бацудæнцæ, сæ къохтæ ин æ усхъитæбæл æрæвардтонцæ æма æй Заремæ, ходæзмолтæ кæнгæй, бафарста:

- Папæ, аци дори къæртт циуавæр хъазар, циуавæр дессаг æй, уотæ берæ æй цæмæ уарзис? Цума æй мæнæ махæй дæр æма нæ мадæй дæр фулдæр уарзис, уотæ нæмæ кæсуй.

Бола Зареми дæр æма Тъохи дæр æ гъæбесмæ æрбалхъивта. Сæ ростæн син рабатæ кодта, уæдта син игъæлдзæг гъæлæси уагæй загъта:

- Нæ, мæ хори тунтæ, сумах бæрцæ æз неке æма неци уарзун. Мæхе дæр сумах бæрцæ нæ уарзун. Уобæл гурусхæ дæр ма кæнтæ. Фал аци дор дæр берæ уарзун, хъазар æма мин адгин æй. Сугъзæрийни къæртбæл дæр æй нæ баййевдзæнæн.

- Æма дин цæмæ уотæ зинаргъ, уарзон æма адгин æй? - бафарста æй Тъох.

Бола е `стур, тархуз, дирзæг цъарæ къæхтæмæ æрбайста дор æма æй æ армитъæпæнти рæвдаугæ дард кæнгæй, загъта:

- Æз Дигоргоми райгурдтæн. Ами исирæзтæн. Ами рарвистон мæ сабийбонтæ. Ами хаттæн дортæ æма цæхуарæ фæндæгтæбæл бæгъæнвадæй. Ами фæзтæ æма къулдунтæбæл гъазтон. Ами хастон сог хæргутæбæл æма мæ рагъи. Ами хизтон уæситæ æма дæркъитæ. Ами дæнттæ æма устур Ирæфи ахæстон кæсæлгитæ. Ами ми бацудæй уод, хъаурæ, зунд, æфсарæ, бæлдтитæ æма æнгъæлтæ. Ами базудтон кæун, ходун æма зарун. Ами бавзурстон мæ фиццаг цийнæ æма мæ фиццаг зинтæ. Гъе, уонæмæ гæсгæ мин уотæ адгин æй Дигоргом еугурайдæр, уæдта æ дортæ дæр, æ дæнттæ дæр, æ адæм дæр, æ кой дæр. Фал мин мæнæ аци дор ба уæлдай уарзон æма адгин æй. Аци дор кæмæй рафтудæй, с устур тъæпæн дор æй. Мосги гъæуи нæ хæдзари тургъи тæккæ æстæу лæудтæй, уæдта ма лæудзæнæй, æвæдзи, кæд нæ хæдзарæ æгас нæбал æй, уæддæр. Аци дорбæл бадинæ æма гъизинæ сувæллонæй дæр æма ку райрæзтæн, уæддæр. Аци дорбæл балгæй, кæсинæ киунугутæ дæр. Аци дорбæл гъазинæ нæ синхæнтти, не `рваддæлти сувæллæнтти хæццæ туккити дæр, гъолти дæр, къенти дæр. Аци дорбæл бационцæ мæ баба æма мæ нана, мæ мадæ æма мæ фидæ, ме `нсувæртæ æма мæ хуæртæ, нæ синхæнттæ, не `рваддæлти зæрæндтæ æма сувæллæнттæ. Аци дорбæл гæппитæ кæнионцæ æма бационцæ нæ минкъий дæркъитæ æма уæриккитæ. Аци дори сатæг, гъар, фæдардзийнадæ, хъаурæ æма фарнæ мæ бауæри æнцæ. Гъе,

уонæмæ гæсгæ мин уотæ уарзон, уотæ хъазар æма уотæ адгин æй еци дор.

Боламæ æ сувæллæнтгæ уотæ цæмæдес игъуст кодтонцæ æма ку фæцæй дзурд, уæд сæ дууæ дæр æмгъæлæсæй исдзурдтонцæ:

- Еститæ ма нин радзорай еци дори туххæй.

Болайæн æхцæуæн адтæй, æ сувæллæнтгæ имæ уотæ лæмбунæг æма уотæ цæмæдес игъуст ке кодтонцæ, уæдта ма сæ еци дори туххæй никкидæр еститæ базонун ке фæндуй, е. Уомæ гæсгæ ма æ дзубандитæбæл бафтудта:

- Еци дори туххæй берæ цидæртæ фæддзорун æмбæлуй. Сауæнгæ ма æй фингæндæр дардтонцæ нæ фиддæлти фиддæлтæ æма уони фæддæлти рæстæгути. Æрæвæрионцæ ибæл сæ къеретæ, хуæрдæ æма ниуæзтæ. Æ фæрстæмæ æрбадионцæ æма мийнасæ кæнионцæ. Æ тæккæ астæу ци хъулуф ес, уоми ба нæ нана тæхгæ цеутæн хуæруйнаг дæр ниввæридæ æма си, цийнæгæнгæй, хуардтонцæ. Аци дорбæл бадгæй нин, нæ баба æма нана ци тауæрæхътæ æма аллихузон рагон хабæртгæ фæддзурдтонцæ, уони фæффинсæ, уæд цалдæр киунуги бæргæ исуайонцæ.

Сæ фиди дзубандитæмæ фæгъосгæй, Тъох æма Заремæ дæр дори къæртт кезугай сæ къохтæмæ истонцæ, фæлмæн дæудтитæ æй кодтонцæ, уæдта Тъох загъта:

- Папæ, æцæгæй дæр аци дор мах бийнонтæн уарзон, нивæ æма фарни дор æй. Гъæуама æй фæлтæрæй-фæлтæрма, цæуæтæй-цæуæтмæ дарæн æма гъæуай кæнæн.

- О, о, ма хортæ. Аци дор уарзти, нивти æма фарни дор æй махæн. Æцæгæйдæр уарзти, нивти æма фарни дор æй нæ кæстæр фæлтæртæн дæр, - загъта кæронмæ Бола.

ЗУНДГИН ТÆРХЪОС

Еу гъæумæ хæстæг пихсбуни цардæй еу зундгин тæрхъос. Зундгин ке адтæй, зæруæмæ дæр, æвæцæгæн, уой фæрци æрцардæй, æндæра аци бæстихайи угтæ, цæргæстæ, робæстæ, берæгътæ, цауæйнæнттæй æ тæгкæ идзаг фæууи æма тæрхъостæй цайуаг нæ уадзунцæ.

Еу сæрди и тæрхъосæн исæнтæстæй æртæ рæсугд бæдоли.

Би ргæ сæ хаста æ реуи æхсир æма æ коми комидзæгтæй. Бæргæ сæ уарзта æ уодæй фулдæр. Фал лæдæрдтæй тæссаг гъуддæгтæ. Лæдæрдтæй, æ бæдæлттæ бахуæрунмæ дæр, æхе бахуæрунмæ лер ин сæ тæлæнтæ ке хастонцæ: тогдзух робас, берæгъ æма науæйнон. Лæдæрдтæй, рæхги имæ уонæй алке дæр ке шуудзæнæй æма ке лæбордзæнæй, уой дæр. Зудта, е “ргæ бæдоли син ку радта, уæддæр ин æхе бахуæрунбæл дæр ке нæ бийауæрддзæнæнцæ.

- Не `сæвд æрцудæй. Аци тогдзухтæ нæ æгасæй нæ шууаддзæнæнцæ. Мæхецæн дæр æма сумахæн дæр не `сæвд æрцудæй. Басагъæс кæнун гъæуй, ести мадзал æргъуди кæнун гъæуй, - дзурдта æ бæдæлттæн æма æхсæвæ дæр, бонæ дæр сæгъæстæ кодта зундгин тæрхъос.

Цалдæр боней фæсте ба еу сæумæ игъæлдзæгтæй æ бæдæлттæн шгъта:

- Æргъуди кодтон! Фæйервазтан. Тæссаг нин нæбал æй. Æрбамæма цæуæнтæ и тогдзухтæ - знæгтæ. Фæйиндзинан, ка ни уодзæнæй уæлахези бунати.

Берæ рæстæг нæбал рацудæй. Еу сæумæ дин тæрхъоси хугойнмæ хæстæг устур бор робас æрбадтæй æма дзоруй:

- Мæнæ тæрхъос, æз ардæма хæстæг цæрун, рагæй дæ зонун. Мæнмæ гæсгæ, æгæр ниддæргъæвæтин æй дæ цард. Базудтон, ргæ бæдоли дин ке исæнтæстæй, уой дæр. Уонæй еу мæн æй сæма мин æй дзæбæхæй рахæссæ. Ку нæ мин æй радтай, уæдта дин дæхе хуæрдзæнæн. Балæдæрдтæ?!

Тæрхъоси бон ци адтæй? Неци. Æ даргъ гъостæ æргæллеутæ æнцæ, æ сæр зæнхæма ниллæг æруагъта æма, зир-зиргæнгæй, шгъта:

- Ци гæнæн ес, арази дæн. Мæ бæдæлттæй дин еу ратдзæнæн, фал ма нур æгæр минкъийтæ æнцæ. Фиди хунæ сæбæл нæма ес. Уой бæсти дин замманай нард гогужи асæ уг ралæвар кæндзæнæн. Аци бон нæ нимагъæй, æртиккаг бон сæумæ кулдæр хор искæса, уотæ уæртæ сауæдони разма ци лæгæт ес, уордæма æрбацо. Уордæма дæма æрбахæсдзæн карк.

- Хуарз, арази. Æрмæст ма ку фæссайай, уæдта дæхе гъуди кæнæ! - бавзиста робас æма рандæй.

Дуккаг бон тæрхъоси хуггойни рази сæумæраги æрбалæудтæй хъадири асæ цъæх берæгъ. Æ сурх цæститæ шийдзинæг кæнгæй, æ устур уорс дæндæгутæ низзихъир

кæнгæй æма æ даргъ сурх æвзагæй ба æ сæтæ æстæрттитæ кæнгæй, тæрхъосмæ бавзиста:

- Мæнæ тæрхъос, рагæй дæ зонун, рагæй ми ервæзис. Алли фæззæг дæр дæ хуæрунмæ фæгъгъавун, фал ми æнгъудæй-æнгъудмæ байзайис. Мæнæ нур ба базудтон, бæдæлттæ дин ке исæнтæстæй, уой æма дин федарæй зæгъун: еу мин си ку нæ радтай, уæд дин дæхе хуæрдзæнæн!

Тæрхъоси бон ци адтæй? Неци. Æ даргъ гъостæ æргæллеутæ æнцæ, æ сæр зæнхæмæ ниллæг æруагъта æма, зир-зиргæнгæй, загъта:

- Хуарз, ци гæнæн ес, арази дæн. Фал дæуæн мæ бæдолаæ цæй фагæ æй? Нецæй. Дууæ комидзаги дæр дин нæй. Нур ма сæбæл фид дæр нецима ес. Минкъийтæ ма æнцæ. Уой бæсти, аци бон нæ нимагæй, дуккаг бон, сæумæ хорискасти æрбацо уæртæ сауæдони размæ ци лæгæт ес, уордæмæ æма дин æз балæвар кæндзæн фуси асæ нард робас æма гогузи асæ карки мард.

Берæгъ цæбæлдæрти расагъæстæ кодта, уæдта, æ даргъ къæдзелæ цийнæ тилд бакæнгæй, загъта:

- Хуарз, арази. Æрмæст мæ ку фæссайай, уæдта дæхебæл дæр æма дæ бæдæлттæбæл дæр мæгурбон кæндзæнæй! - æма рандæй.

Æртиккаг бон изæрæрдæмæ тæрхъоси хуггойни размæ æрбацудæй еу къæдзæкъæх, минкъийтæгомау цауæйнон æма тæрхъосмæ бавзиста:

- Мæнæ тæрхъос, æз дæу рагæй зонун. Барæй дæ некæд багъигæ дардтон, берæ дæмæ фæггæдзæ кодтон, фал алцæмæн дæр кæрон ес. Нур ба дин бæдæлттæ ке исæнтæстæй, уой базудтон æма уонæй еу мæн æй. Ку нæ мин æй радтай, уæд дин дæхе мардзæнæн. Балæдæрдтæ!?

Тæрхъоси бон ци адтæй? Неци. Æ даргъ гъостæ æргæллеутæ æнцæ. Æ сæр зæнхæмæ ниллæг æруагъта æма, зир-зиргæнгæй, загъта:

- Ци гæнæн ес, арази дæн. Мæ бæдæлттæй дин еу ратдзæнæн. Фал ма æгæр минкъийтæ æнцæ. Фиди хунæ сæбæл нæма ес. Уой бæсти исон сæумæ хорискастæй минкъий раздæр, уæртæ Сауæдони рази ци лæгæт ес, уордæмæ æрбацо. Лæгæтæн æ хурфи, кенæ æ рæбун нæ, фал минкъий уоддæр, устур бæласи ауон æрбадæ. Æз дин ракæндзæнæн устур лæвардтæ. Лæгæти

размæ барветдæнæн уг, робас æма берæгъ. Хæстæг дæмæ уодзæнæнцæ, - фондз, дæс ампъезей хæстæгæн æма дæ кегигъæдæ - дæхуæдæг.

Цауæйнон цæбæлдæрти расагъæстæ кодта, æ даргъ бецъотæ ридæудтитæ кодта, уæдта загъта:

- Хуарз, арази. Æрмæст мæ ку фæссайай - додой дæ къона!

Нисангонд бон ку æрхъæрдтæй, уæд тæрхъос еци лæгæтæй минкый уоддæр еу пихсити æхсæн æхе æрримахста æма кæсуй.

Хор куддæр искастæй, уотæ лæгæтмæ фæммедæг æй робас. Робас лæгæти неци иссирдта æма рацæйцуудæй, фал ибæл фæстегæй берæгъ æхе ниццавта. Æ хорх ин райахæста æма æй равгарста. Уалинмæ цауæйнон бæласи аууонæй берæгъи крбагæрах кодта, фæммард æй кодта, бæласи аууонæй сирдти мæрдтæмæ рацудæй, æ ходæ исиста æма цийнæ кæнуй. Тæрхъос мæр пихсити аууонæй рагæпп кодта. Цауæйнонæй минкый уоддæр æ фæстæгутæбæл бæрзонд ислæудтæй, æ гъостæ пихъхъел кодта æма е дæр цийнæ кæнуй. Минкый фæстæдæр цауæйнон тæрхъосæн, медбилходгæй, загъта:

- Ду хумæтаги тæрхъос нæ дæ. Ду зундгин тæрхъос дæ. Аци бонæй фæстæмæ мацæмæйбал тæрсæ дæхецæн дæр æма дæ бидæлттæн дæр. Æз уæ гъæуай кæндзæнæн. Дæ лæвæртти туххæй лии устур арфитæ кæнун.

МИНКЪЙЙ ВЕНЕРИ ГЪУДИТÆ

Еу бон минкый Венери мадæ æма фидæ хъæбæр карз фæххилæ æнцæ. Фидæ, арвнæрæгау, гъæртæ кодта мадæбæл. Цæбæлдæр æй дæмттæ æма карз æфхуардта. Мадæ ба имæ гъæр лъорун не `ндиудта. Фал ин уæддæр сабургай, тарст гъæлæси унæй цидæртæ дзурдта.

Сæ хилæ ку фæцæй, уæд фидæ рандæй кумæдæр. Мадæ ба сиребæл бадтæй æма кудтæй. Æ цæстисугтæ гæр-гæрæй цæгъалдæнцæ, дони тьинггитау. Æ растæбæл уадæнцæ дæлæмæ æма æ зекъæй ба æ реумæ тагъдæнцæ. Уой фæсте ба е дæр кумæдæр рандæй. Берæ нæбал рацудæй еци цаутæбæл, уотемæй æри гъæртæ кæнун райдæдта. Уæд еу гъæлæси уагæй, уæд æндæр цæлласи уагæй гъæр æма нæгæ кодта. Минкый Венерæ ба бидтæй къæрази рæбун, кастæй æндæмæ æма дзæбæх игъуста

арви гъэртæ. Арв ку нигъгъæр кæнидæ, уæдта ма суварсæй ба райгъусидæ цидæр дæргъæтин унæргъун дæр. Арви гъэртæ æма нæгæ ку басабур æнцæ, уæдта уарун райдæдга. Æставд æртæхтæ гæр-гæрæй калдæнцæ къæразги авгæбæл дæр. Уаруни рæсог гъингитæ калдæнцæ Венери мади цæстисугтау.

Иннæ бон Венери мадæ, фидæ æма сæмæ, нуртæгкæ æндæр гъæуæй иуазæгуати ка æрбахъæрдтæй, сæ еци нана, стъоли фæрстæмæ бадгæй, сехуар ку кодтонцæ, уæд Венерæ æнай-æнойти загъта:

-Æз ба æзинæ, арв цæмæ фæгъгъæртæ, фæннæгæ кæнуй, уæдта уарун цæмæ райдайуй, уони базудтон.

- Цæмæй сæ базудтай, мæ минкъий хори тунæ? - бафарста æй нана.

- Хуцау æ уоси хæщæ хилæ ку фæккæнуй, уæд етæ фæуунцæ арви гъэртæ. Уой фæсте ба уарун ку райдайуй, рæсог дони æртæхтæ кæлун ку райдайунцæ, уæд етæ ба фæуунцæ æ уоси цæстисугтæ, - дзуапп равардта Венерæ.

Венери мадæ, фидæ æма нана Венерæмæ, уæдта кæрæдземæ фæрсæги кæститæ бакодтонцæ, фал дзоргæ ба неци искодтонцæ.

ЗАРИ ПЪИСМО ПРЕЗИДЕНТМÆ

Еу изæр фарастанздзуд Зари бийнонтæ кастæнцæ телевизормæ æма хъæбæр бацийнæ кодтонцæ. Министр карзæй дзурдта: «Мах республики медицина лæвар æй. Æнæнездзийнадæбæл архайд, поликлиникити, амбулаторити сæйгити незтæ бæрæг кæнун æма дзæбæх кæнун æнцæ лæвар. Сæйгитæ æма сæ хæстæгутæ еци гъуддæгтæбæл федгæ маци кæнæнтæ. Еци уагæвæрд фæдаргонд æй нæ Конституций дæр æма æй мах фæдарæй æнхæст кæндзинан практикон архайди дæр. Сæйгитæй æхца есунæ æнагкаг гъуддæгтæн махмæ бунат нæйес!»

- Ци хуарз хабæртæ дзоруй аци министр, дæ Хуцауи хатирæй. Советтон догæ ку фехалдтонцæ, уæдæй ардæмæ ауæхæн хуарз хабæртæ некæдбал некæци хецауæй фегъустан. Хъæбæр хуарз лæг æй аци лæг, - цийнæгæнгæй, загъта Зари мадæ Сæнитæ.

- О, О! Цидар рæсугъд æма хуарз дзубандитæ кæнуй. Бæргæ-бæргæ, ку уайдæ æцæгæй дæр, е куддитæ дзоруй, уотæ нæ медицинон уавæр. Мæ сæйгæ лæгæн алли-алцæбæл федунæй шиллæгун ан, тагъд нæбæл гъун нæ, фал цар дæр нæбал байзайдзæнæй. Куд дзоруй, уотæ ку уонцæ нæ медицини хабæрттæ, уæд аци лæг изæди хай уодзæнæй, - медбилти шиллæгæй, дзурдта сæ синхонти уосæ дæр, телевизормæ байгъосгæй.

- Гæгкæ исон фæццæун поликлиникамæ мæ незтæ исбæрæг кæнунмæ, уæдта нихъхъан уодзæнæн сæйгæдони, кæд мæ, миййаг, исдзæбæх кæнионцæ. Мæ незтæ, мæ сæйгæдзийнадæ мæ къæхтæбæл хæссун æма мæ уавæр фуддæрæй-фуддæрмæ атрафтудæй, - раунæфтæ кодта æхецæн Сæнитæ дæр.

- Ха-ха-ха! Ци мæгур айтæ, ци мæгур. Уогæ ба нæ адæмтæ куд æнцон сайæн, куд æнцон гъалæгæнæн æнцæ, е дессаг æй. Нур сумахæй уотæ еци министр æцгута дзоруй? Æппундæр цæ! Сайуй адæми, гъæла сæ кæнуй. Кæсайтæ, æз куд хуарз лæг æнц, адæми мæтæ куд хъæбæр кæнун, æгас Уæрæсей дæр æма мах республика дæр медицинæ феддон иссæй, феддон системи бунци ниццæй, æз ба еци системæ «æййевун» æма æй «феддон» кæнун, зæгъгæ, æхе æппæлуи, æхецæй цидар хайтар аразуй. Кенæ нæуæг косæг æй, æвæдзи, æма æхецæй Пашалеон аразуй, кенæ ба цидар æвзурститæмæ æхе цæттæ кæнуй, - дзурдта син æма сæбæл худтæй Зари хестæр æнсувæр, университети студент Зураб.

- Биццеу, нур цитæ дзорис? Раст нæ дæ. Телевизорæй бабæй мæнгæттæ дзорæн куд ес? Уæхæн устур хецæу мæнгæттæ куд радзордзæнæй? Нæннæ, биццеу, рæдуис, -бауайдзæф кодта Зурабæн æ мадæ.

Зураб æ мадæ æма æ синхаг уоси цæсгæнттæмæ æргом бакæстæй, уæдта син загъта:

- Цæ уи æруагæс кæнуй, еци министр мæнгæттæ ке дзоруй, е? Хуарз, исон -иннæбон, поликлиникитæ æма сæйгæдæнттæ ку бабæрæг кæнайтæ, уæд æцæгдзийнæдтæ базондзинайтæ. Нур ба бил министри мæнгæ дзубандитæ æма уæхе мæнгæ æууæнкæй уæхе рæвдауетæ. Дес кæнтæ, гъома телевизорæй мæнгæттæ цорæн куд ес, уæдта уæхæн устур бунати ка косуй, е мæнгæ кул радзордзæнæй, зæгъгæ, уонæбæл æма уин зæгъун: Хъæбæр рæндзæ, хъæбæр æргом æма æнæкеугæй. Нури «демократти»

æхсæнадон уагæвæрд еугурайдæр мæнгæттæ æма сайуни, уæйæ æма æлхæнуни бундорбæл арæзт æй.

Сæнитæ æ фуртмæ æдзинæг кæститæ бакодта, уæдта ин загъта:

- Биццеу, цидæр æнахур карз гъудитæ дæмæ ес. Хецауади нихмæ уотæ æгæр æндиуд ма уо. Кенæдта...

- Кенæдта ци? - бафарста Зураб.

- Æфсой дæр уони къохи æй, сæрбонс дæр уони къохи æй, лæдзæг дæр уони къохи æй, - дзуапп равардта Сæнитæ.

- Хуарз, нецибал дзорун. Сæдæ хатти фегъосуни бæсти еу хатт фæййинун - хуæздæр. Мæ загъдтити рæстдзийнадæ мин фæййиндзийнатæ уæхуæдтæ.

Цалдæр боней фæсте Сæнитæ зилдæй поликлиники косæн уæттæбæл, дохтуртæбæл, æ кизгæ Зарæ дæр æ хæцца, уотемæй. Фал еунæг гъуддаг дæр æ арми нæ бафтудæй. Алкæми дæр æма алцæбæл дæр федун гъудæй. Цæмæй сæйги регистраци искæнонцæ, ести справкæ райсай, уобæл дæр федун гъудæй. Гъудæй æй УЗИ-й рацæун, фал уобæл ба тоги аргъ федун гъудæй - 120 соми. Сæнитæн ба уæхæн æхцатæ ци Хуцау дæдтуй. Цубур дзубандийæй, фæззелæнтæ кодта æма нецæмæй æрæздахтæй.

Сæнитæй æ фурти дзубандитæ æрдæгмæ байруагæс æнцæ аци поликлиники, фал ма æртигкаг бон сæйгæдонæмæ æ хæстæг бæрæг кæнунмæ ку фæщудæй, уæдта бунтон исарази æй æ хæцца.

- Бунтон зин иссæй сæйгити гъуддаг амй. Кæд дæмæ æхца уа æма дохтурти дзиппити æхцатæ æвæрай, уæд дæ гъуддæгтæ цæудзæнæнцæ. Кæд нæ, уæдта - исæфт æма хуæрзисæфт. Уотид укол дæр дин неке искæндзæнæй, дон дæр дин неке æрбадæтдзæнæй æнæ 'хцайæй. Хуарз бунат, хуарз цæстæнгас ами уæййаг æнцæ. Загъдзæнæнцæ дин: «Мæнæ дæ ауæхæн хуасæ гъæуй, фал ами нæййес. Зонун, кæми ес уæййаг, уой, амонун дин æй æма цо балхæнæ. Кенæдта æхца рахæссæ æма дин мæхуæдæг балхæндзæнæн». Хуæрди гъуддаг ба ами бунтон кæуйнаг. Сæ хуæруйнæгтæ син судæймæлгæ адæймагæй уæлдай неке бахуæрдзæнæй. Сæ хуссæн æма сæйгити дарæстæ дæр уотæ - дзурдта ин и сæйгæ.

Сæнитæ, сæргубурæй æрбацудæй æма хабæрттæ æ синхон уосæн радзорунмæ гъавта, фал ин сæ биццеу загъта:

- Нæ мадæ нæ фиди хæцца сæйгæдонæмæ рандæй. Нæ фиди æнсури рæбун цидæр рæсуд исирæзтæй æма уой операци кæнунцæ.

Изæрæй, фæстæмæ æрбаздæхгæй, синхонти уосæ Сæнитæн рахабæрттæ кодта:

- Нæ лæгæн е 'нсури рæбун медæгæй цидæр рæсуд рауадæй æма уой операци искодта.

- Æма куд рауадæй гьуддаг?

- Операци хуарз рауадæй. Цалдæр боней фæсте рацæудзæнæй. Фал æхцайæй ба хъæбæр æфхуæрд баййафтан. Цуппар мини мин операцикæнæггаг дæдтун багьудæй. Æфстау сæ кæмæйдæр ракурдтан.

- Æма цæмæ равардтайтæ. Æнæ 'хцайæй ба не 'нгызтæй?

- Нæ, мæ хор, нæ. Фæттарстан, кæд рак æй, зæгьгæ, æма иссаргой ан. Уæдта ма дин нур æнæхцайæй операци ка кæнуй, загьта мæтъæлхузæй синхон.

- Мæнæ дессæгтæ æма тæмæстæ... - дес кодта Сæнитæ, къслабæл æрбадгæй æма æ дууæ къохей арми тьæпæнтæй æ цæсгон нимбæрзгæй.

Зарæ æ мадæмæ хæстæг бацудæй, æ усхъæбæл ин æ минкъий къох æрæвардта æма загьта:

- Фæййидтайтæ. Зураб уин раст загьта. Æз дæр Зураббæл фиццаг не 'ууæндтæн, нур ба ми байруагæс æнцæ æ лзубандитæ.

* * *

Уæдæй фæстæмæ 3-аг къласи ахурдзау - Зари гьудитæй аци хабæрттæ нæбал цох кодтонцæ. Киунугæ кæсгæй дæр, цæугæ-инæугæй дæр, хуæргæ-хуæргæй дæр, ескети хæцца дзубанди кæнгæй дæр, имнистри сайд дзубуанди æ гьостæбæл уидæй, медицинаæ махмæ лæвар, æнæфеддон æй, зæгьгæ, æма ин æ минкъий зæрдæ ин æлхъивтонцæ сагьæстæ, фæндон уолæфун æй нæбал уагьтонцæ.

Æма ци? Æлпунфæстаг Зарæ исфæндæ кодта æ мадæ æма е цæсувæри сæсæггæй ниффинсун пьисмо Президентмæ. Фæффинста æй цалдæр бони. Алли дзурд, алли гьудиадæбæл дæр куста хъæбæр лæмбунæг. Ниффинсидæ æй, бакæсидæ æй ехецæн æма æ зæрдæмæ ку нæ фæццæуидæ, уæдта æй раскъудтæ кæнидæ.

Æппун фæстагмæ æ пьисмо финст фæцæй. Пьисмой фæстаг гьудиæдтæ финст адтæнцæ мæнæ атæ:

«...Нæ нимади Президент! Ду нæ Конституци æма æгас адæмти бартæ, домæнтæ гъауайгæнæг дæ, фал етæ гъауайгонд нæ цæунцæ. Цæмæннæ? Цæмæннæ цæунцæ арæзт гъаугæ мадзæлттæ? Конституци ци домуй, е æнхæстгонд цæмæннæ цæуй? Æбæрнондзийнадæ нæмæ æгæр тухгин цæмæн æй? Корун уи æма мæнæ аци пьисмой фæдбæл гъаугæ мадзæлттæ исаразетæ. Æрмæст ин æ хабар мæ мадæ æма ме скъола куд нæ базононцæ, уотæ бакæнтæ. Фæмминхилæ кæндзæнæнцæ...»

ОРСАНÆ ÆМА МÆГУРГОР УОСÆ

Астанздзуд Орсанæ æ мади хæццæ, базари берæ цидæртæ балхæнгæй æма фæстæмæ сæхемæ æрбаздæхгæй, гъеунги еу бæласи бунд фæуидтонцæ мæгургор уосæ. Фудхуз, зæронд уосæ зæронд æма æскъудтæ дарæсти мæтгæлбад кодта бæласи бунд еу хъæбæр гæгъæдий гæппæлбæл. Æ фарсмæ зæнхæндзæр гæлтæй лæудтæнцæ æ зæронд ревад дзæкьола æма æ лæдзæг. Æ рахес къох зир-зир кодта æма æй æ зæронд, урух уæллагури кæронæй дардта æмбæрзт. Æ галеу фудхуз, æмпурттæ къох ба дардта размæ - корæг æма, цид, ефстагмæ асуст, мæгур гъæлæси уагæй исдзоридæ: «Фенхус кæнтæ - къæбæри аргъ... Фенхус кæнтæ, уæ Хуцауи хатирæй...»

Орсани мадæ æ размæ хæстæг бацудæй, æ кисæй сом исиста, мæгургори къохи æй ниввардта æма сабургай идарддæр рандæй. Фал Орсанæ и уоси рази лæугæ райзадæй. Æнкъардæй ин кастæй æ фудхуз, æнхъирттæ къохмæ; е 'нхъирттæ, фудхуз, ивад æма рæсугъд цæсгоммæ; æ фæллад, урух, кæундзаст цæститæмæ; æ уорс, лигъз дзигкотæмæ; е 'скъудтæ, зæронд дарæсмæ; æ мæгур, æнгæлдзау кастмæ. Кастæй æма æ зæрдæ исхъурмæ æй, æ цæститæ цæстисугтæй байдзаг æнцæ. Мæгургор уосæ минкый кизги зæрдхъурмæ балæдæрдтæй æма ин асуст, мæгур гъæлæси уагæй, загъта:

- Цо, мæ дзæбæх кизгæ, цо. Мабал мæмæ кæсæ, цо. Мæ кæуйнаг бон дæр идард нæбал æй, нур мæбæл мамæ ко. Хуцауи уарзон кизгæ фæууо.

Орсани цæстисугтæ æ минкый рæсугъд растæбæл

æруадæнца æма, неци исдзоргæй, æ мади фæдбæл рандæй. Сæ хæдзарæмæ ку æрбахъæрдтæй, уæд Орсанæ æ мадæн загъта:

- Мамаæ, мороженный маæ гъæуй, туман мин радтæ.

Нецæбæл бафæрсгæй ин, æ мадæ туман равардта, фал си мороженный нæ балхæдта. Рандæй цурдгомау, маæгургор уосæмæ бамедæг æй æма, ин неци исдзоргæй, туман æ къохи ниввардта.

- Нæннаæ, нæннаæ, дзæбæх кизгæ, ма мин сæ дæдтæ. Дæ мадæ дин, миййаг ку фæххилæ кæна. Райсæ сæ фæстæмæ, ести æлхæнунмæ си рацудтæ, æвæдзи, - зæгъгæ, имæ бæргæ дзурдта маæгургор уосæ, фал Орсанæ фæстæмæ гъæбæрттæй рандæй.

Орсани мадæ æ кизги миуæ балæдæрдтæй æма ин хъæбæр æхцауæн адтæй. Æ сæр ин æ рæсугъд уорс къоختæй фалмæн æрдудтитæ кодта æма ин, ходгæ-ходгæй, загъта:

- Боз ди дæн, маæ минкый дзæбæх кизгæ. Тæрегъæд æма æнхус кæнунæй устурдæр хуарздзийнадæ адæммæ неци ес æма алкæддæр кæнгæ æнцаæ. Цæргæ мин кæнæ, цæргæ.

Орсанæ еци зæгътитæй фæннифсгиндæр æй æма æ мадæн, лихстæгæнæгау, загъта:

- Мамаæ, маæ дзæбæх мамаæ, ци маæ фæндуй, уой зонис?

- Ци, маæ хори тунæ, ци, зæгъай?

- Еци маæгургор уосæн ке нæбал дарис, ка дæ нæбал гъæуй, дæ еци хъæббæлтæй еститæ радтæн. Æ уæле ци дарæстæ ес, етæ зæронд æма æскъудтæ ке æнцаæ, уой нæ фæууидтай? - загъта Орсанæ.

- Хуцау æма адæмуарзон кизгæ мин фæууо, маæ минкый, маæ дзæбæх, маæ зундгин хори тунæ. Æгайти ма мин еци устур æфсапи гъуддаг загътай. Арази дæн дæ фæндонбæл, - цийнæгæнгæй, гъæргомау загъта мадæ æма æ зæронд, фал ма дарунмæ ка бæзтæй, уæхæн дарæстæ æмбурд кæнунмæ февналдта. Æрæмбурд кодтонцæ дзæвгарæ дарæстæ, дзæбæх дзæкъоли сæ ниввардтонцæ, уæдта ма син сæ хæццаæ цидæр хуæруйнагтæ дæр райстонцæ æма сæ фæххастонцæ маæгургор зæронд уосæн.

Маæгургор зæронд уосæ Орсанæ æма æ мади лæвæрттæмæ ку 'ркастæй, уæд æ фурцийнæй кæун райдæдта æма син зæрдиуагæй арфитæ кодта.

«ЛÆГЪУЗ ЛÆГ»

Фиццаг къласон ахурдзаутæ Зоя æма Самели сæумæраги игъæлдзæгæй цудæнцæ скъоламæ. Цудæнцæ тагъдгомау, сæ урокти хабæрттæ кæнгæй. Фал гъæуи астау еу устур, рæсугъд, сурх агоритæй даст хæдзари колдуармæ ку нихъхæрдгæнцæ, уæдта се 'гъæлдзæгдзийнадæ æхе райивта гъулæгдзийнадæй. Хæдзари колдуармæ хæстæг æхсинцъæ бæласи буни бадтæй еу минкъийгомау бор куй æма фур æстонг, фур уазалæй зир-зир кодта. Зоя æма имæ Самели хæстæг бацудæнцæ. Тæрегъæд кæститæ имæ кодтонцæ. И куй дæр сæмæ мæгур каст искодта æма æ цæстити сугтæ æруадæнцæ.

- Мæгурæг. Уазал æма æстонгæй хъæбæр батухстæй. Фур тухстæй æ цæстити сугтæ уайунцæ, - исдзурдта тæрегъæд гъæлæсæй Зоя æма, æ уæрагисæртæбæл æрбадгæй, и куйи сæр æ фæлмæн къохæй дæудтитæ кодта. Æ уæраги сæртæбæл æрбадгæй Самели дæр. Куйи бæрзæй е дæр радæудтитæ кодта, уæдта фæккодта:

- Зоя, мæнæ мæ сумки къуар печений ес. Гъæйдæ радтæн ин сæ.

- Гъæйдæ, гъæйдæ, - фæккодта Зоя дæр.

Самели æ сумкæй исласта гæгъæдий тугъд цалдæр печений æма сæ, еугæйттæй, и куйæн лæвардта. Куй сæ, фегъæлдзæгдæр уогæй, зудæ хуæрд кодта. Ку фæцæй и печенитæ хуæрд, уæдта ма, æ раззаг къæхтæбæл ислæугæй, лихстæ кæститæ кодта.

- Лæдæрæн æй, гъæуй ма дæ, фал нæмæ нæбал ес, - дзурдта и куйæн 'Самели æма æй дæудтитæ кодта.

Уалинмæ æфсæйнаг колдуар фегон æй. Æ фегон æма æ фехгæди дзæхститæ ниййазæлдæнцæ æма цидæр гурумухъ тас сæ хæццæ расхъиудтæй. Колдуарæй хъæбæр мæстгунхузæй фендæбилæ æй еу устур лæг, æ къохи даргъ бæххæ, уотемæй. Зуфцæ, даргъ ампъезтæ кæнгæй, æрбауадæй сувæллæнттæ æма куй æрдæмæ. Ку сæмæ æрбахæстæг æй, уæдта арвнæрагау, гурумухъ гъæр никкодта:

- Гъи-и-и, дæлæ берæгъти хуæрддаг! Кумæ ма æрбацудтæ! Нуртæгкæ мард уодзæнæ!

Куй, и лæги рауингæй, æ гъæртæ ин фегъосгæй, сонт тарст фæккодта. Уæдта еци еу гæпп фæккодта, никкъъес-къос кодта æма æ фæстаг къахбæл къулух æфсæргæй, фæлледзæги æй. И

лæг ба ма æй еу минкый ниссурдта, уæдта ибæл бæхъæ ниддугъгъуд кодта. Бæхъæ куйи фæсонтæбæл исæнбалдæй. Куй бæхъи цæфæй цалдæр сæрбехъулойни бакодта, фал уæддæр æ ледзун нæ ниууагъта æма, хъес-хъесгæнгæ, рандæй. И лæг ба еци мæстгунхузæй æ бæхъæ исиста, фæстæмæ æрбаздахтæй æма Зоя æма Самелибæл исгъæртæ кодта:

- Сумах ба ма кæцитæй айтæ? Ами ци косетæ! Тагъд, ледзгæ ардигки, цалинмæ уæ мæнæ бæхъæй нæма æрнадтон, уæдмæ! Æз еци куйи тæргæ ракодтон, хæдзари къолдох ке адтæй, уой фудæй, сумах ба мин æй мæ дуармæ рæвдаугæ кæнетæ!

Зоя æма Самели, и лæгæй хъæбæр фæттæрсгæй, ледзæги фæцæнцæ. Сауæнгæ скъолай тургъи уæнгæ сæ тъæбæртт не рæнцадæй. Скъолай тургъи куддæр фæммедæг æнцæ, уотæ сæбæл фембалдæй сæ ахургæнæг æмæ сæ цæмæдесæй рафарста:

- Ци кæнтæ? Цæмæй фæттарстайтæ? Цæмæ ледзетæ уотæ тарстхузæй?

- Лæгъуз лæг... Лæгъуз лæгбæл фембалдан. Лæгъуз лæгæй фæттарстан æма уомæй лездæн.

- Ка æй еци лæгъуз лæг? Цæмæй си фæттарстайтæ? - бафарста сæ: ахургæнæг.

Зоя æма Самели сæ ахургæнæгæн и лæгъуз лæги хабар лæмбунæгæй ку радзурдтонцæ, уæд ахургæнæг еу минкый рæстаг ниссагъæстиæй, уæдта е дæр загъта:

- Лæгъуз лæг. О, раст зæгъетæ - лæгъуз æй еци лæг.

ДЗУМАРГЪ

Цъемос зумæг. Дигоргоми бæрзонддæр гъæу - Мосгæ. Уæлæ-уæлиау, дзæбодуртæ, цæргæстæ, дзумæргътæ кæми цæрунцæ, уæхæн бæрзонд къæдзæхти бунмæ су къубусбæл цалдæр хæдзаремæй æрæнцадæй æма, цæветтонгæ, дуйнстæй сосæггаг æй, уоййау минæг цард кæнуй. Ести удзæл си не "гъусуй. Узал, дирзæг мет æй бæзгин æрæмбарзта æма ма ибæл никкидæр уаруй æма уаруй. Æстулий æфцæгæрдигæй ба ма ибæл цъемос бурдæн фæлдзæгъдæн хæссуй. Сауæнгæ ма лæгæттæ, гуратæ æма хæдзæртти дуаррæбунтæ дæр хъæпæнтæй байдзаг æнцæ. Хъæпæнти бунæй ма хæдзæрттæн зиннунцæ æрмæстдæр сæ минкый къæрæзтæ æма дуæрттæ. Уæлиндзитæй ба, сау

æстыæлфити хузæн, зиннунцæ сау тохонатæ æма син карз думгæ сæ хъуæцæ метфæлдзæгъдæни хæццæ фæйнердæмæ хæссуй. Арф мет æма цъемос бурдæни тæссæй гъæуи цæргутæ сæ хъуæцздуд гъар хæдзæрттæй æндæмæ нæбал цæунцæ. Сæ фондæр гъар искъæттæй æндæмæ не “скъæрунцæ. Сауæнгæ ма сæ куйтæ дæр нæбал рæйунцæ. Балæстæнцæ сæ хуггæнтти æма хуссунцæ.

Уæхæн забалахъ рæстæгутæ ке никкæнуй ами зумæг, уой зонгæй, адæм сæхе бацæттæ кæнунцæ рагацау. Сог, хуасæ, инсад, картоф æма æндæр гъæугæ гъуддæгутæ æрцæттæ кæнунцæ. Фал аци гъæуи цæрæг - Уохъæз ба алкæд адæми нæ бафæнзуй æма æ гъуддæгтæ зин уавæрти бахаунцæ.

Мæнæ бабæй нур дæр уæхæн уавæри бахаудтæй. Æ фондæн нур дугкаг бон хуасæ нæбал ес скъæти. Æ тургъи дæр нецибал ес. Цæун æй багъудæй сауæнгæ уæлæ Гъæуифцæгмæ. Уоми ма ин ес цалдæр ласæги. Цæун ба имæ гъæуй хæрдмæ, арф мети километри бæрцæ.

- Гæнæн нæййес. Цидæр уа, уæддæр уæлæ Гъæуифцæгмæ цæун æма хуаси уаргъ æрхæссун багъудæй. Нæ фондæ æстонгæй батухстæнцæ, - загъта еу сæумæ мæтæхузæй Усхъæз æма æ дæсанздзуд биццеу - Бутай хæццæ рандæнцæ, гъар дарæстæ искæнгæй.

Кæд Гъæуифцæг бунтон идард н’адтæй, уæддæр имæ цудæнцæ зинтæй. Хæрдмæ æма сæ арф мети найун гъудæй. Усхъæз цудæй разæй, уæрагисæрти уæнгæ арф мет лæгæрдгæй. Æ фæсте ба тухлæсæ кодта минкъий, фал æвзигъд Бута.

Дзæвгарæ рæстæги фæсте искъæрттæнцæ. Усхъæз хуасти еу ласæгæй æхецæн уаргъ искодта. Даргъ рæвæйнæ æма æй къæзбитæй дзæбæх, æнгон æрбæститæ кодта. Æ рагъи æй ракодта æма фæстæмæ гъæумæ æ фæд-фæд ранæхстæр æй сабургай. Æ фæдбæл цудæй Бута дæр.

* * *

Еци рæстæги уæлæ хъæбæр уалиау, Мæгъибадæни сæрмæ бор къолабæл еу гъæрмауон, тæрхæгбæл ци дзумæргъти къуар бадтæй, уонæбæл æвеппайди æхе ницæвта тогдзух, æстонг цæргæс. Æригон дзумæргътæ уайтагъддæр байбуни арфмæ балигъдæнцæ æма цъæсти сæхе раримахстонцæ, сæ мадæ ба фæстæдæр райзадæй. Æвæцæггæн, барæй уотæ бакодта, цæмæй

бал æ бæдæлттæн фæдас адтайдæ, уæдта æхуæдæг дæр баллгъаидæ. Фал цæргæси æвнæлдтитæ адтæнцæ æвеппайди, цурд æма тухгин. Æ тухгин дзæмбути циргъ ниhtæ, содзинттау, малæ дзумаргъи сунти фæссагъта æма `й рахаста урдугмæ.

Дзумаргъ еуемæй æгæр уæззау адтæй, иннемæй ба цæргæси ниhtæ æ бауæри арф нæ ниhtæнцæ æма æ пазурти хъаурæй æхе ку ниттилдта, уæд фæууæгъдæй цæргæси ниhtæй. Æ пакъутæ фæйнердæмæ ниппурхæнтæнцæ, æхуæдæгга æррæстæ, урдугмæ æхе рауагъта, фатау. Хуарз лæдæрдтæй фæрсмæ, кенæ фæстæмæ æ бунатмæ ку тахтайдæ, уæд æй цæргæс æййафгæ ке кодтайдæ, уой.

И цæргæс дæр, дзумаргъи хæццæ имæ ци тæхуни уаг адтæй, уой фæййевгæй æма æхе дзумаргъи фæдбæл фæййаразгæй, фатау, урдугмæ æхе рауагъта. Сæ тахт уотæ тагъд, уотæ карз адтæй æма дессаг. Дзумаргъ æ уоди тæссæй, цæргæс ба æ тогдзух нелæнæй урдугмæ, фæттау тæхунæй уæлдай нецибал лæдæрдтæнцæ.

Сæ тæхуни нæгæ æма æскъотмæ син Усхъæз æма Бута деси бафтудæнцæ. Æрлæудтæнцæ æма сæ каст уони `рдæмæ искодтонцæ. И æскъот-нæгæ хæстæгæй-хæстæгдæр ку кодта, уæд Усхъæз æд уаргъ метбæл æрбабадтæй æма исдзурдта:

- Æрбадæ, бицсеу. Цидæр бæлах æрцаууи. Кæд нæбæл, миййаг, бомбитæ еске рагæлста.

Бута æ фидæ ин куд загъта, уотæ æхе хуаси уаргъи фарсмæ ниhtæивта.

Дзумаргъи мæлæт æрхæстæг æй. Æ хуæд фæсте 3 метрей хæстæгæн и цæргæс тахтæй. Минкбий-ма, уæдта `й кенæ тæхгæ-тæхгæй уæлдæфи, кенæ ба зæнхæмæ æрхъæртгæй, тогдзух цæргæси циргъ дзæмбутæ райахæстайонцæ æма хуæрд æрцудайдæ. Фал ин, æвæдзи, адзал нæма адтæй. Куддæр Усхъæзи рауидта, уотæ æхе уонирдæмæ исаразта. Зудта æй, адæймаг дæр ин æзнаг ке æй, уой, фал æй уæддæр цидæр æнгъæл хаста адæймагмæ. Цума ин адæймаг фæттæрегъæд кæндзæнæй æма æй тогдзух цæргæсæй фæййервæзун кæндзæнæй, уотæ æнгъæл. Сорæг тогдзухæй имæ бадæг æзнаг лæдæсдæр кастæй æма имæ ервæзун æнгъæл æхе исаразта. Уотемæй фиццаг Усхъæзмæ хæстæг арф мети æ тъæпп фæццудæй, уæдта еци фæдбæл æхе сонт æхст фæккодта æма Усхъæзи къæхтибунæ фæммедаг æй. Æхе е `знагæй раримахста

е знаги къæхти бунн. Цæргæс дæр æ хуæдфæсте метбæл æрхаудтæй, фал Усхъæзетæй фæттарстæй, испæр-пæр кодта æма еуварсмæ фæттахтæй. Усхъæз фæллæбурдта дзумаргъмæ, райахæста æй, æ къæхтæ æма ин æ пазуртæбæл æ дууæ къохемæй ницхуæстæй æма, дестæ кæнгæй, игъæлдзæгæй, Бутамæ исдзурдта:

- Тагъд, биццеу, тагъд! Мæнæ мæ комбосæй кард фелвасæ, мах ба æй æрбавгæрдæн. Мæнæ дессаг! Замманай косæрттаг нин Хуцау равардта. Æхуæдæг мæ къæхти бунмæ æртахтæй. Рæвдзæдæр февналæ!

Бута фæггæпп кодта, æ фиди комбосæй æрттевгæ кард фелваста, æ фидимæй февардта, æхуæдæгга дзумаргъи къæхтæ æма пазуртæбæл фæххуæстæй.

- Федар ибæл хуæцæ, ма дин фæййервæзæд! - исдзурдта, идзулгæй, Усхъæз æма дзумаргъи сæрбæл æ галеу къохæй фæххуæстæй, æ рахес къохæй ба ин гъæуама и циргъ кардæй æ хъур фæллух кодтайдæ.

Фал Бутай къохтæ ниддиз-диз кодтонцæ. Дзумаргъи тæрегъæд æ уоди фæммедæг æй æма `й фæууагъта. Дзумаргъ ку фæууагъта й, уæд æхе ниттилдта, еци-еу сæррæт бакодта еуварсмæ æма арф мети исавдулдæй.

- Циуавæр дæ дæ Хуцауи хатирæй. Дæ гъæлæсæй биндзитæ ахæссис? Дæ къохтæ сæмпæл æрбацæнцæ?! Ци хабар æй, цæмæ й фæууагътай?! - гъæртæ исиста Усхъæз æ биццеубæл. Бута неци дзурдта. Дзотдзæги æрбадтæй, æ сæр æ цæнгти æхсæн никкодта æма искудтæй.

- Ци кæнис, ци `рцудæй? - бафарста æй æ фидæ фæлмæндæр гъæлæсиуагæй.

- Тæрегъæд... Тæрегъæд æй дзумаргъ. Папæ, е махмæ тогдзух цæргæсæй ергъæвæнгъæл æртахтæй. Ергъæвæнгъæл дæу къæхти бунн фæммедæг æй. Уæд æй куд æвгæрдæн? Уой фид ка бахуæрдзæнæй?.. Папæ, май æвгардæн, райуадзæн, - дзуапп равардта зæрдхъурмæй Бута.

Цалинмæ Усхъæз æма Бута еци дзубандитæ кодтонцæ, уæдмæ дзумаргъ еуварс арф мети бадтæй. Фал бабæй арви фæззиндтæй цæргæс. Зелæнтæ æма урдугмæ гъæуæйттæ кодта. Дзумаргъ дæр æй, æ сæр низзулун кæнгæй æма имæ æ еу цæстæ ниййаразгæй, фæууидта æма бабæй фæстæмæ Усхъæзи къæхти бунмæ фæммедæг æй...

- Уинис, бищеу, дæхуæдæг. Аци дзумаргъ ку рауадзай, кенæ
'и ами ку ниууадзай, уæддæр æй цæргæс хуæргæ кæндзæнæй.
Уой бæсти ба и равгæрдæн. Æхуæдæг нæмæ тæхуй. Замманай
дзумаргъ æй, æнæгъæнæ гогузи асæ.

- Папæ, Хуцау æй махмæ равгæрдунмæ не 'рветуй, фал
фал йервæзун кæнунмæ, - загъта фæдарæй Бута.

- Хуарз. Мæнæ 'й мæ баслæхъи батохæ æма бал æй нæхемæ
миссан, уæдта исбæрæг уодзæнæй, ци кæнгæ ин æй, е, - ниллук
кодта æ унафæ Усхъæз.

Бута дзумаргъ райахæста, баслæхъи сæруати æй ниввардта,
батухта æй æма сабургай ранæхстæр æнцæ сæхемæ.

Дзæвгарæ рæстæг, арф мети найгæй, сабургай фæщудæнцæ
æма изæрæрдæмæ æрхъæрттæнцæ сæ хæдзарæмæ. Хæдзари
бийнонтæ син хъæбæр фæщийнæ кодтонцæ сæхе æрцудбæл
дæр æма дзумаргъбæл дæр. Бæрзонд æй скъаппи сæрбæл
ниввардтонцæ æма уоми æхецæн цидæртæ дугъ-дугъ кодта.
Усхъæз фонси изæйрон гъудтæ ку бакодта, хуасæ син ку
ниввардта, уæд скъæтæй хæдзарæмæ æрбацудæй æма Бута æма
æ уосæн хъæбæр карзæй загъта:

- Еци дзумаргъ нивгардетæ æма си нæ бийнонтæн дзæбæх
æхсæвæр искæнæн, цалинмæ нæма нийнагъаз æй, уæдмæ.

- Нийуадзæ, нæ лæг. Бищеуи нæ фæндуй æ нивгæрдун ма
ин æ зæрдæ ма ресун кæнæ, - лихстæ кæнгæй ин загъта æ
уохæ.

Усхъæз рамæстгун æй. Æ цæститæ фæххъоббæгътæ æнцæ,
æ цæсгон расурх æй æма фæгъгъæр кодта:

- Уæ къæсибадæг дзубандитæ æма миутæ ниууагътæ! Ке ци
фæндуй, е æхе барæ 'й, æз ба уотæ зæгъун æма дзумаргъ
равгæрдетæ, багъуд æй кæнтæ æма 'й исфицетæ! Фæстаг хатт
уин зæгъун æма мæ мабал исдзорун кæнтæ! Цæй тæрегъæд
æма цæй æндæр. Цæргæс æй ку бахуардтайдæ, уæдта ин цума
ка тæрегъæд кодтайдæ? Уæдта сумах уой дæр нæ лæдæретæ
æма уæддæр мæлгæ ке кæндзæнæй. Еуемæй, а-хæдзари хуæргæ
неци кæндзæнæй. Иннемæй ба, æ сунтæ туд æнцæ. Цæргæс ин
сæ ке ниттудта, уой нæ уинетæ.

- Хуарз, хуарз. Ма мæстгун кæнæ, - бакодта Фæрдæ æма
рандæй. Бутай хæццæ дзумаргъ скъæтмæ фæххастонцæ
æвгæрдунмæ. Фал æй уæддæр æвгæрдгæ ба нæ никкодтонцæ.
Скъæти тугурмæ й исистонцæ. Уоми ибæл еу устур тæскъæ
дæлгоммæ æрæхгæдтонцæ, мæнæуи нæмгута ин никкалдтонцæ

æ размæ æма 'й ниууагътонцæ. Сæхуæдтæ ба сæ кæркитæн сæ наррдæри равгарстонцæ, байгъуд кодтонцæ, цæветтонгæ, дзумаргъ æй, уойау æй исфунхтонцæ æма сонгун æхсæвæр искодтонцæ.

Усхъæз сæбæл фæггурусхæ æй æхсæвæргæнгæй, фал неци сдзурдта. Æртигкаг бон ба скъæти тугурмæ исхизтæй, фæууидта тæскъи бунд дзумаргъ. Базудта еугур хабæрттæ дæр: ардæмæ дзумаргъæн æ биццеу æма æ уосæ дон дæр, хуæруйнæгтæ дæр ке хæссунцæ, дзумаргъи рагъи цæфтæ дæр ке фæдздæбæх æнцæ, уони, æма, æ медбилти баходгæй, æхецæн загъта: «Æвæдзи, атæ растдæр æнцæ, æгæр тæрегъæд райстайнæ мæхемæ ку æй нивгарстайанæ, уæд».

Усхъæз æ биццеу æма æ уосæн сæ хабæрттæ ке базудта, уой не ской кодта, фал син цалдæр боней фæсте ба загъта:

- Бута æма Фæрдæ, сумах растдæр бакодтайтæ, дзумаргъ ке нæ нивгарстайтæ, ке æй фæййервæзун кодтайтæ, уомæй. Тæрегъæд не 'руагътайтæ бийнонтæмæ. Бута, фæддибоздæн. Фал и дзумаргъ фæххæссун гъæуи æ цæрæн бунатмæ, уæлæ Мæгъибадæни сæрмæ. Уоми 'й ку рауадзайтæ, уæд е 'мбæлтти иссердзæнæй. Рæстæг фæххуарз æй. Фæхстæбæл мст ратадæй, думгæ нæ кæнуй. Æма цотæ, фæххæссетæ й. Хуцауи размæ уæ хуарздзийнадæ кæронмæ исæнхæст кæнтæ.

Бута æ фур цийнæй нирдзæф кодта æма æ медбилти идзулдæй. Ницийнæ кодта Фæрдæ дæр. Минкый фæстæдæр дзумаргъ фæххæстонцæ уæлæ Мæгъибадæнмæ. Уоми 'й рауагътонцæ æма æ фæдбæл кастæнцæ, цума ци фæууодзæнæй, уой базонуни туххæй.

Дзумаргъ фæттахтæй. Дзæвгарæ фæрратæх-батæх кодта бæлæстæ, къæдзæхти сæрмæ, уæдта еу бæрзонд бæласи цъонгбæл æрбадтæй. Ардигки фæйнсрдæмæ фæррагъæуай-багъæуай кодта, уæдта уæлæмæ, тогдзух цæргæс æй е 'мбæлттæй кæцæй фæббæрнаг кодта, ецирдæмæ æскъотуаст кæнун райдæдта: «у-у-у, æ-æ-æ! У-у-у, тæ-тæ-тæ!» . Уотæ цалдæр уасти ку никкодта, уæд ин е 'мбæлттæ дæр гъе уæхæн æскъоттуастæй дзуапп равардтонцæ.

Минкый фæстæдæр ма еу уаст ку никкодта æма ин е 'мбæлттæ дæр дзуапп ку равардтонцæ, уæд бæласи сæрæй ратахтæй æма еу æррæстæ бор къолотæмæ, е 'мбæлттæмæ фæттахтæй.

ТОЛДЗГУЙНАГ КИЗГÆ

Силгоймаг гъæуама æ еу фезмæлдæй дæр адæймаги æргом æхемæ здаха. Будайти Милуся фиццагидæр æхемæ здахуй æ дигорон уæздандзийнадай, иннемæй ба æ раппæлуйнаг куст æма сфæлдистадай. Милуся финсун райдидта, скъолай ми ку ахур кодта, уæд. Йе 'мдзæвгитæ 'ма æ радзурдтæ мухургонд иллуицæ журналтæ «Ногдзау», «Мах дуг», «Ирæф»-и. Рацудæй ил цалдæр киунуги: радзурдтæ сувæллæнттæн, «Тетейы кибæрттæ», «Тетейы фын», æмдзæвгити æмбурдгонд «Урс уорди». Лирикæ æй уоди сконд, уоди бавдист. Æмæ Милусяйæн æр йе 'мдзæвгити бустæги рабæрæг æй æ меддуне, уоди сконд. Æлцæ æлвæст æма медесгин.

Милæ дзæвгарæ рæстæг косуй рауагъдадæ «Ир»-и редакторæй. Уæлдæр ке раниматтан, уонæй уæлдай ма мухури рауагъта цалдæр методикон ахургæнæн киунуги.

Будайти Милуся æй силгоймаги рæсугъддæр кари. Нæ зæрдæ инфиццагидæр зæгъуй устур амонд, æнæнез цард. Сфæлдистадон къæпхæнтæбæл бæрзондæй-бæрзонддæр хезæд æма ма ин берæ киунугутæ куд рацæуа.

Колити В.

ЦАРД

Цард æй уарзт,
Цард - цийнæ.
Ес си маст,
Ес - хийнæ.

Цард æй зин,
Цард æй тухст.
Цард æй дин,
Цард - рæхуст.

Цард æй рохс,
Цард æй дон,
Цард æй хор,
Цард æй бон.

Цард æй хуар,
Цард æй зард,
Цард æй хуарз,
Цард æй ЦАРД!

МÆ МАДÆ АМА МÆ ФИДÆН

Сумахæй кадгиндæр
Зæнхæбæл нæййес,
Сумахæй адгиндæр
Дуйнебæл нæййес.

Сумахэй уарзондær
Зæнхæбæл нæййес,
Сумахэй барондær
Дуйнебæл нæййес.

Зæнхæбæл кондгиндær
Сумахэй нæййес,
Дуйнебæл зундгиндær
Сумахэй нæййес.

Сумахэй хæстæгдær
Мæ уодмæ нæййес,
Мæнæй уæд гъæздугдær
Дуйнебæл нæййес.

Сумахэй цитгиндær
Зæнхæбæл нæййес!
Мæ МАДÆ, МÆ ФИДÆ,
Ку айтæ мæ ес!

САБИЙ БОНТÆ

Адгин æнцæ сабий бонтæ -
Имисун сæ æз æдзох.
Кадгин æнцæ уоци бонтæ,
Нæ ми æнцæ, нæ - иронх.

Исистинæ сæумæраги -
Исуининæ хори скаст.
Ниртайинæ хæстæг таги,
Накæ кодтон хъазау раст.

Куд уайинæ бæгъæнвадæй,
Игъæлдзæгæй æз ходгæ.
И къолтæбæл цуппæрвадæй
Исуайинæ æз заргæ.

Куд цауинæ дæдурæмæ,
Лискъæф æма тæрсæмæ,
Нинæгъдзауæн, æхсарæмæ -
Идзаг армæй фæстæмæ.

Исхезинæ бæласæмæ,
Исбурина тикисау.
Нæ кæсинæ мæ асæмæ -
Æфснайинæ ерисау.

Сабий бонтæ, сабий бонтæ!
Фæддзоретæ æнзтæмæ.
Сабий бонтæ, рæсугъд бонтæ!
Рацауетæ фæстæмæ.

РАГУАЛДЗÆГ

Æрбагъар æй, мет тайуй,
Цæугæдæнтти ех сайуй.
Æрбацудæй рагуалдзæг,
Фæззиндтæй бал æ еу цæг.

Уæдмæ ба дин сар æ сар -
Фæцъцъæх уодзæй и хонсар,
Æрцæудзæнæй нæ уалдзæг -
Исуодзæнæй игъæлдзæг.

Æртæхдзæнца хонсарæй
И мæргътæ дæр бонсарæй, -
Игъусдзæнæй сæ зарун,
Æрцæудзæнæй уæд уарун.

Гъæдрæбунти - деденæг,
Фæззиндзæнæй къеренæг.
Бæрзæ бабæй «кæудзæнæй»,
Хорбæл цийнæ кæндзæнæй.

Æрдзи медæг уодзæй гъазт,
Фæлледдзæнæй уæд и маст.

Нæ алливарс уодзæй зард
Фæууæлахез æй и ЦАРД!

* * *

Цæун, цæун, -
Къундæг мæ над.
Кæун, кæун, -
Цума дæн над.

Цæун, цæун -
Мæ раз - æхгæд.
Цæун, цæун -
Нæ дæн æнккæт.

Лæуун, лæуун -
Ци кæнон нур?
Лæуун, кæун -
Мæтæ - устур.

Корун, корун,
ХУЦАУ, дæуæй,
Дзорун, дзорун:
«Нифс ес Дæуæй,

Мæ над уæд рохс,
Фæлледзæд маст.
Кæсæд уæд хор
Æма уæд Уарзт!»

БÆРЗÆ ÆМА КÆРЗÆ

Нæуæг киндзау, гъæди 'рдози
Дзæбæх фæдауй бæрзæ,
Минкый фалдæр, æ фалдзоси
Лæууй мæтъæлæй кæрзæ.

Бæрзæ бакæсуй кæрзæмæ -
Бателуй имæ æ сæр.
Кæрзæ баходуй бæрзæмæ,
Æ сифтæр кæнуй сир-сир.

Кæрæдземæн ракаунунцæ
Арæх зæрдæбун нихас.
Уарун рæстæг æртайунцæ, -
Иссæрттевунцæ æваст.

Фæззæги ба нæ бæлæстæн
Æригзæлуй сæ сифтæр.
«Исбæгънæг дæн, ци хузæн дæн», -
Фæззæгъунцæ дууæ дæр.

Ку ралæууй уазал зумæг, -
Нинкъард уй уæд и бæрзæ.
Ку 'рбадумуй хъæбæр тузмæг, -
Барезуй уæд и кæрзæ.

Ку 'рбакæсуй уалдзигон хор, -
Фæззинуй сæбæл къомбох.
Бæрзæн фæцъцъæхуй æ цор,
Кæрзæ бателуй æ «къох».

Гъе, уотемæй анзæй-анзмæ
Лæууй рæсугъдæй бæрзæ.
Гъе, уотемæй анзæй-анзмæ
Лæууй æ фарсмæ кæрзæ.

ХÆРÆГ

Нæ кæвдæси ес хæрæг,
Æ фарсмæ ба æ къæлæу.
Ке хæрæг æй - нæ 'й бæрæг,
Кæд æ хецæу æй Гæлæу.

Ниуасуй уæд и хæрæг,
Ку никкæнуй æ зарæг.
Низзаруй æй е гъæрæй -
Кæд агоруй е барæг.

Хæрæг, хæрæг - хæрæгой,
Нæгъæуаги е уасуй.
Хæрæг гъæугæ царæгой:
Хуасæ ласуй, сог ласуй.

Нæ хæрæг нин æй зинаргъ,
Нæй æйивæн мах бæхбæл.
Нæ хæрæгæн кæнæн аргъ, -
Устурзæрдæ н 'ан уобæл.
Хæрæг, хæрæг, хæрæгой,
Хæрæг - гъæугæ царæгой.

* * *

Мæ зæрди - уарзт, -
Нæййес си маст.
Ес си цийнæ, -
Нæййес хийнæ.

Мæ зæрдæ - рохс:
Кæсуй си хор.
Иссадзуй арт -
Исрохсуй цард!

* * *

Фунæй кæнуй æрдози
Толдзи буни узун.
Дув-дув кæнуй æ гъоси
Дидинбиндзæ тингун.

* * *

Адтæ мæ цард,
Нур дæ идард:

Нæ дæ иронх -
Ку дæ мæ хонх.

* * *

Циуавæр дæ, циуавæр?
Нæ уинис ду мæ уавæр.
Дæхуæдæг дæ æнæтухст -
Нæ лæдæрис ду мæ тухст.

ТОЛДЗГУН

Ду хъазар дæ, ду - кадгин,
Бæласгун дæ, толдзæгун.
Ду рæсугъд дæ, ду - адгин,
Мæ райгурæн гъæу ТОЛДЗГУН!

ТÆРСÆ

Лæууй бæласæ -
Бæрзонд æ асæ,
Е, дан, æй тæрсæ, -
Æ фарсмæ - кæрзæ.

Е æй сифтæргун,
Е æй уедаггун.
Уарзуй æй мистæ,
Уарзуй æй систæ.

Фæразон гъизтæн,
Фæразон ристæн, -
Рæсугъдæй лæууй,
Идардæй зиннуй.

Мæргътæ 'й уарзунцæ,
Етæ зарунцæ
Æ къалеутæбæл.
Тæрсæ ба сæбæл

Цийнæ фæккæнуй.
Уотемæй цæруй
Æд сæрдæ, фæззæг,
Æд зумæг, уалдзæг...

* * *

Мистæ гоморий -
Нартихуар æ цори, -
Сосæггæй ракæсуй,
Тикисæй ку тæрсуй.

Уру дæр фæззиннуй -
Нартихуар фæуинуй.
Мисти ку басоруй, -
Мистæ дин басор уй.

Уалинмæ кæцæйдæр
Фæззиннуй тикис дæр, -
Уруй æ къæдзелæй
Райаххæссуй, низзелуй.

«Райгас» уй уалинмæ
Мистæ дæр, нæ лимæн,
Фур тæссæй ниррезуй,
Цъасæмæ нилледзуй...

* * *

Скъæти цæрунцæ,
Хуасæ хуæрунцæ.
Цæрунцæ æнгом, -
Сæ дуар нæй игон.

Нæ гъогæн ес уас,
Нæ фустæ 'нцæ дæс.
Фустæн - уæритæ,
Сæгътæн - дæркытæ.

Устур æй и гал, -
Е, дан, ку æй хъал.
Ес ма си цæрæг -
Е æй сау хæрæг.

***

Ледзуй тæрхъос, -
Гъолон æ гъос.
Ледзуй робас -
Æ астæу - баст.

Ледзунцæ арс,
Берæгътæ - аст.
Бадуй узун,
Æ бун - зугун.

- Фæдес, фæдес, -
Дзоруй рæубес:
- И лигъд кумæ 'й?
Цума ци æй?..

УАРУН

Уаруй, уаруй
'Хсæвæй, бонæй.
Уаруй, уаруй -
Идзаг донæй.
Уаруй, уаруй -
Ивулд дæнттæ.
Уаруй, уаруй -
Дорти цæндтæ.
Уаруй, уаруй -
Хæпсæ уасуй.
Уаруй, уаруй -
Дон æй ласуй.
Уаруй, уаруй...

КЪАДЗАТЫ Станислав

РАХИЗ БАЗЫРЫ БЫН

(*Æнусмæ - цыкура*)

РАГУАЛДЗÆГ ХÆХТЫ

I

Хуртынтæ фæтыг æрттигътау
Арæдывтой цъенгæ цуазæнтæ, -
Къуырцц кæны æрсдон йæ ихтæ
Растæн цыма цины нуазæнтæ.

II

Атыдта Ацæмæз й'авдæн,
Хауд фæркгай фæйнæрдæм диссагæн.
Терк дæр нарты гуырдау афтæ
Арæдывта ныр йæ их-сахсæн.

III

Æмæ ихтæ ныр - бæлщæттæ,
Ис дзы сабитау цымыдистæ -
Фснын сæ фæнды æппæт дæр -
Изнæты фæсонтæм схылдысты,
Хъавынц акæсын дæрдтыл,
Суанг сæ мæлæты сæрты...

2000 аз

***

Æрдзæн куыд нымад у алцы,
Бур фæсал ма хон хъыгдарæг -

Йе 'хсэнты цардагур балчы
Кæрдæг цъæх судзинтæ сдары.
Мæнæ куыд талас у зæлдæ -
Уаздæр йæ номæй, фæлмæндæр!
Ирдгæ ма 'хсæвыгон - уазал,
Ссарид дзы ног тау йæ адзал,
О, фæлæ фæсал нæртон у -
Бануæрды зæлдæ йæ роны...
2001 аз

* * *

Мæнг цинтыл бафу кæны рæстæг,
Фынкау æрбайсæфы сæ хъæстæ.
Æцæг хæзнатæ та - хæхтау,
Кæны сæ Рæстæг дæр æвгъау,
Æвидигæ сты тавсæй, рухсæй,
Сæ фарнæй адæмтæ - æнусон.
18.09.2000 аз

* * *

Кæм ма ис арв?!
Зæгъ-ма мын, зæгъ,
Кæм ис йæ арф,
Кæм ис йæ цъæх?
Æрмæст - фæздæг,
Æрмæстдæр - тар.
Цæй сыгъдæг зæд,
Цæй арвы дуар!
Æрмæстдæр мигъ -
Бæзджын, æндзыг,
Фæлтау уæд их
Æд фат, æд зынг!..
8.12.2000 аз

* * *

Мæ сыхаг урсдæр у бæрзæй,
Йæ сæрыл сау æрду куы нæй.

Æдзухдæр ауонау йæ цыд,
Æрхуым йæ цæстыты нындзыг.

Æмæ йын иуахæмы загътон:
«Мæ цымыдис мын аипп ма уæд -
Мæныл дæ сусæг, хойау, баууæнд...»
Йæ урс сæр дзургæйæ æруагъта:

- Нæ бæстæйыл куы сирвæзт хæст,
Уæд мыл цыппæрдæс цыд æрмæст.
Хъуыдис нæ алчидæр куыстæн,
Æз та уæд постхæссæг куы сдæн.

Фæлæ куыд зын уыд, ехх, куыд зын
Хызыны хæсты уæз хæссын!
Æгъатыр разынди мæ хæс,
Уæддæр æй кодтон æз æххæст -
Уæд сау гæххæттытæ хæсгæйæ
Мæ сæрыл урс мит рацыд зæйæ!..
2000 аз

МАДЗАЛ

Æууæнк куы нал цæуа дæ тæфтыл,
Куы дæ кæна хæрам дæлдзиныг,
Куы нал уа сивайæн дæ цинæн,
Дæхи куы банымайай сæфтыл, -
Дæ зардыл рагон къæс æрæфтæд,
Кæм айтынг къæдзæхты цъæх чиныг,
Бынат кæм нæй кæрæфæн, хинæн,
Кæм райынц хохрындытæ - æнæрцæф.
Æмæ фæцу, фæцу хæхбæстæм,
Кæм цæрынц хох-лæгтæ æрмæстдæр!
Хъандзал дымгæтæ цытитæй кæм сыстынц,
Сыгъдæг уæлдæф кæм у æлутон,
Æхсæрдзæн дын уым ратдзæни йæ ныфсæй
Æмæ цæхæрхъис базыртæ дæ удæн.
2001 азы 22 август

* * *

Мæ сæрмаæ урс базыр уынын -
У рахиз базыр, рахиз,
Фæлæ нæй базонаен æппын,
Кæй фæрцы дæн уæлахиз.
Йæхи Йын никуы федтон æз,
Мæ уд кæй рухсæй хæссы рæз...
1.08.2000 аз

* * *

Кæй уыдтæн раст, сыгъдæг,
Гъе уымæн дæн быгъдæг.
Нæ сæттын, нæ, уæддæр -
Æвæрын Фарн уæлдæр.
Нæрæмон æрдз - мæ фарс,
Æгæрон у йæ тавс.
О бузныг, стыр Хуыцау,
Дæттыс мын цинтæй мин:
Сæуæртæхæй - æртау,
Зæрæхсидæй - зæрин...
13.10.01

* * *

Ницы мæрдтаг у нæ цард,
Хъарæгау ивæзы зард.
Алцæмæй чи 'ййафы хъуаг,
Уыдонæн зæдтау сæ уаг.
Фагæй кæмæ ис фылдæр,
Уыдон та зинтæй фылдæр.
2000 аз

* * *

Йæ тас дæр æхцон уыд,
Йæ цæф дæр - рæвдыд,
Æвзонгад - æхсонуд -
Ныр фестад фæрдыг.

Æнусмæ - Цыкура,
Зæринбазыр маргъ.
Йæ тавс нын зынг хурау
Æдзухдæр зынаргъ.
20.09.01

ЦÆМÆН

Фæткъуы куы ныхъхъæр ласын, уæд
Æрвæрттывд ратахы мæнырдæм
Æмæ ныййирд ваййы æппæт,
Йæ фæстæ та хуыдалынг - тынгдæр.

Фæткъуы куы ныхъхъæр ласын, уæд
Сæ цæссыг фемæхсы цæх мигътæн.
Кæд уый мæныл фæкæуы Сæрд,
Куы фены иунагæй мæн тигъыл.

Фæткъуы куы ныхъхъæр ласын, уæд
Мæнырдæм ирдгæ дæр фæзилы,
Фæлæ æрбайсафы йæ фæд,
Куы ауыны мæн иуæй, иуæй...

Æдзух дæумæ куы сидын æз,
Фæлæ дæумæ мæ хъæр нæ хъуысы.
Æви Азабæласæн нал и рæз?
Æви мæ рæдыд у агъуыстаг?
5 июль, 2001 аз

* * *

Зæрæхсидау фæззæг æрмынæг,
Цы фесты йæ хуызтæ, йæ рухс?!
Йæ удæй йын хъазы сæлфынæг,
Йæ цæстытæ нал кæнынц хус.

Æртхуыз дæр куы нал у, цæрдхуыз дæр,
Йæ цæсгом - æрхæндæг, мылаз.

Бæлцон мæргътæн амард сæ хуыздæр,
Хъуынтъыз арвæн хъарынц сæ маст...
1.11.2000 аз

* * *

Кæнынц кæлмытæ м'алыварс хæлбурцъ,
Лæбурынц, арты 'взæгтау кафынц,
Æз се 'хситтæй, сæ сонт цъыччытæй - буц,
Æдзухдæр зæрдæсармæ хъавынц.

Уæддæр мæхи кæнын æууæнкæй хъал -
Нæ дæн куырмæджы тасæн цурон -
Кæм ис хъæстæ, хæцаг кæлмытæ уал,
Гъе уым куыннаæ уыдзæн Цыкура!..
2000 аз

ДЗОДЗАТИ Вано

ЦУБУР ТАУСТÆ

МÆНГÆДТÆ МИН ЦÆМÆ РАДЗУРДАЙ?

Гухагт унгæг къахнадбæл цудæй æригон силгоймаг. Адтæй къæфæр рæсугъд. Къахнадбæл иннæ æрдæкки ба цудæй æригон фæхуен. Лæхъуæн фæуидта кизги æма 'й бафæндадтæй кизги ном базонун. Лæхъуæнæй феронх æй, кумæ цудæй, е, æма æппи фæсте цаун байдæдта. Рæсугъд кизгæ æхе фæстæмæ фæххатта æма лæхъуæни рафарста:

- Цæмæн цауис мæ фæсте мæ хорууони хуæн?
- Бадауарзтон, рæсугъд...

Мæ дзорæ уотæ. Ду нæма фæуидтæй мæ хуæри. Е æй мæнæй бæрæ рæсугъддæр. Фæууиндзæнæ æй аци надбæл æй ку бахезай, уод. Цæуи мæ фæсте æма цубур рæстæгмæ ами уодзæнæй.

Лæхъуæн баууæндтæй кизги дзубандитæбæл. Æма хезун байдæдта рæсугъд кизги хуæри. Цубур рæстæгмæ къахвæндагбæл фæууиндтæй хъæбæр фудконд силгоймаг. Лæхъуæн байдæрдтæй, рæсугъд кизгæ ин мæнгæттæ ке радзурдта, уой. Сорун райдæдта рæсугъд кизги. Цудæй рæстæг. Лæхъуæн сагъæс æппи байдæдта: рæсугъд кизги нæбал иссердзæнæн, зæгъгæ. Лæхъуæн изолмæ ниуидта рæсугъд кизги. Хъæбæр зинæй сорун байдæдта рæсугъд кизги, æма 'и баййафта. Фæрсун æй байдæдта æппи:

- Цæмæ мæ басайдтай, рæсугъд кизгæ?
  - Е хъæбæр бæрæг æй. Ду дæр мæ басайдтай. Æцæгæй мæ ку бауирзтайсæ, уæд мæ хуæрит нæ хизтайсæ!
- Шоноймæгтæ алкæддæр еуæрдæмæ куд гъуди кæнонцæ, уæхæн æмонд сæ уæд!

ХЪАУРÆГИН ФИЙЙАУ

Донифарси цардæй зæронд лæг. Адтæй имæ фусти дзога Хизтонцæ фусти дзога æ фурттæ кезугай. Фусти дзоги хезун адтæй хестæр фурт Амурхани кезу. Фустæ фæттардта нæуæн хезæн бунатмæ. Изæрæй æхе исрæвдзæ кодта сæхемæ цæунмæ, фал æ рази фæззиндтæй Джин æма загъта фиййауæн:

- Ду хизтай фусти дзога мæн будури. Уомæ гæсгæ ба ми мæ дзурд исæнхæст кæнæ - райсæ уæртæ еци дор æма æй исхæссæ уæлæ еци хонхмæ. Ку æй исхæссай, уæд дин ратдзæнæн айдагъ гъæздугдзийнæдтæ нæ, фал ма нивæдзийнæдтæ дæр æрцæудзæнæй дæбæл, ци дæ фæндæ уа, етæ.

Куд дессаг архайд нæ кодта Амурхан, фал дор фезмæлун кæнун дæр нæ бафæразта. Ци кодтайдæ Амурхан. Сæхемæ рацудæй, куд æрбацудæй, уотæ мæгурæй.

Дугкаг бон фустæ хезунмæ фæттардта астауккаг фурт Алихан. Фустæ фæттардта, Амурхан сæ кумæ фæттардта, уордæмæ. Изæрæй цæунмæ æхе исрæвдзæ кодта. Джин бабæй фæззиндтæй æма загъта:

- Дæ фустæ хизтай мæн будури. Уомæ гæсгæ ба, цæмæй хуæнхтæмæ раздæхай, уой туххæй ба уæртæ еци устур дор фæххæссæ хонхмæ. Ку дин рауайа - искæндзæнæн дæ хъæбæр гъæздуг, ратдзæнæн дин сугъæрийнæ, исуодзæнæ хъæбæр нивгун.

Алихан дор исиста зæнхæй, фал æй фæххæссун ба нæ бафæразта.

Æртиккаг бон фустæ хезунмæ фæттардта æртиккаг фурт - Авдрахман. Еци будури ибæл уобæл дæр изæрæй ихæс æвæрд æрцудæй, куд æ æнсувæртæбæл, уотæ. Авдрахман, куд æцæг хъаурæгин лæхъуæн æма дор фæххаста, Джин кумæ загъта, уордæмæ.

Авдрахман берæ гъæздугдзийнæдтæ райста Джинай.

ЦÆУГÆДОН КУРА

Ес цæугæдон Кура. Еци дони хæцца баст æй еу легендæ. Хъæбæр раги цæугæдон Курай билæбæл лæудтæй дор. Еци

рестити сирдтæн æма бæлæстæн, хуæнхтæн дæр дзорун сæ
бон алтæй. Хуцау син дзурд равардта цæмæй косгæ кæнонцæ,
ой туххæй. Дор æ ихæс уидта уоми æма донæн æ цæунæн
гæнæ куд дара. Дони зæрдæмæ е нæ цудæй - фæндæ 'й адтæй
бон денгизмæ нихъхæртун, фал æ надбæл адтæй хъæбæр
дур дор. Кура берæ хæдтити курдта дорæй, цæмæй æй ма
гæнæ дара, уой туххæй. Фал æй дор гьуди дæр нæ кодта.

И ма куст æй, - дзурдта дор. - Æз дин ку нæ æхгæнон дæ
нæ, уед уой ка бакæндзæнæй? Æз ку нæ уон, уед дæ дон
фæндæдзæнæ, кумæ дæ фæндæ уа, уордæмæ æма дин хуарз
дæнæй æви нæ? Мæн æной куд уодзæнæ?

Дон Кура бухстæй еци уавæрæн хъæбæр берæ рæстæг, фал
æнæ бухстæн дæр æрцæуы кæрон. Еу бон дон æрæмбурд кодта
æ сугур хъаритæ дæр æма устур дори æ фæндагæй рæуварс
бонта, листæг пурхæ æй никкодта æма цæун байдæдта,
æррæмæ 'й фæнд адтæй, ецирдæмæ. Загъта зундгин
дæнæдтæ:

Цæрæ æма инней дæр уадзæ цæрун. Раздæр ку фегъустайсæ
æнæ дурдтæ, уед дæбæл уæхæн устур зиан нæ æрцудайдæ.
Абон дæр ма дори сæститæ лæуунцæ дон Курай билтæбæл
æма хонхи цæргутæн сæ зæрди æфтаунцæ, устур дорбæл ци
æрцудæй, уой, гьуди кæнунцæ дони зундгин дзурдтæ.

АМОНДГУН КИЗГÆ

Голдзгуни гъæуи цардæй æригон æгъдаугин лæхъуæн. Адтæй
æнæдзæг лæхъуæн, фал адтæй æнамонд. Уарзта кизгæ, фал
æй н кизгæ ба гьудидæр нæ кодта. Лæхъуæнæн æ зæрди ци нæ
æрцудæй æма ци нæ кодта, цæмæй имæ кизгæ æхе рахадтайдæ,
ой туххæй, фал æ гьуддæгтæ дзæгъæли адтæнцæ. Кизгæ имæ
æнæ дæр нæ кодта. Цудæнцæ бæнттæ, æнзтæ, лæхъуæн æ
æррæ дæрдта æ гьуддаг фæххуарз унбæл, кизгæ имæ
æррæдзæнæй уосæн. Кизгæ ба байронх æй, лæхъуæн ма æгас
æй, уой.

Цæрæг н' адтæй, куд берæ рæстæг рахæссæнæй æма цæбæл
æррæдзæнæй еци гьуддаг. Фал æрцудæй еу цау. Ци гьуддаг
æрцудæй, уой радзоруни размæ ма радзорæн еу хабар.
Лæхъуæни уарзта æндæр рæсугъд кизгæ. Еци кизгæ, лæхъуæни

хузæн, хъæбæр хъурмæ кодта, лæхъуæни зæрдæмæ ке нæ цæуй, уой туххæй. Кизги хъиамæттæ, цæмæй имæ лæхъуæн æхе рахада, адтæнцæ дзæгъæли.

Фал æрцудæй дессаг цæу: лæхъуæн балæдæрдтæй, ци кизгæ æй уарзта, уой гъудитæ. Цудæй рæстæг æма лæхъуæн ироник кæнун байдæдта æ фиццаг, гъуди дæр æй ка нæ кодта, еци уарзони. Æригон лæхъуæн æма кизгæ арæх æмбæлуи байдæдтонцæ, æма сæ гъасти бон хæстæгæй-хæстæгдæр кодта. Цубур рæстæгмæ сæ цард баеу кодтонцæ æма абони дæр ма нивгунæй цæрунцæ.

МАДÆ ÆМА ФУРТ

Раги дзамани Хути гъæуи цардæй æригон лæхъуæн Мæхæмæт æ зæронд мади хæцца. Мæхæмæт алцæмæй дæр хуари адтæй, гъæуи кизгуттæ 'й берæ уарзтонцæ, зæронд маддæлтæ хицæ кодтонцæ Мæхæмæти мадæмæ, уæхæн æгъдаугин, хуари фурт кæмæн ес. Фал адæм ба нæ зудтонцæ уой æма Мæхæмæтæн æ мадæй хъазардæр ке æнцæ æ гъæргæнагæ æмбæлттæ, бæнттæ æма æхсæвтæ сæхемæ нæ уидæ, ескæми æхе игъæлдзæг кодта. Æ мадæ ба æхецæн ихæсмæ райста хæдзари еугур куститæ дæр æнхæст кæнун. Мади нæ фæндæ адтæй, цæмæй адæм базудтайонцæ, Мæхæмæт лæгъуз фурт ке æй, уой. Мадæ дон хæссунмæ цудæй сæумæ хъæбæр раги, цæмæй æй маке уина, æ гурæ къибилати уæзæй куд губур кæнуй, уой. Фустæ хизтæ æхсæвæ, цæмæй æй адæм ба ма уинонцæ куд фæллад æй, уой.

Еу рæстæги зæронд уосæ фæссæйгæй. Ка й гъуд кодтайдæ, уæхæн неке адтæй - Мæхæмæт бабæй сæ хæдзари н'адтæн. Зæронд уосæн фæййагъаз кодтонцæ зæрдæхæлар адæм, æ къæхтæбæл æй ислæуун кодтонцæ. Адæм нæбал æууæндтæнцæ æ фурт хуарз ке æй, еци дзубандитæбæл.

Гъæуи догъи уадæнцæ, Мæхæмæт дæр уони хæцца адтæн. Æ зæрди рамолун адтæй. Фал æ бæх æ къæх бакъуæрдта æма Мæхæмæт бæхæй рахаудтæй æма хъæбæр фæццафæй. Адæм ба ибæл ходун байдæдтонцæ:

- Кæсайтæ имæ, цахæн бæхбадæг æй? Саргъи æхе ниууорамун æ бон не 'ссæй, æ мадæн дæр баагъаз... Уагътæй æма лæуун, нæ имæ бацаудзиан.

Адам еугурæй дæр фæххæлеуæнцæ, æрмæстдæр имæ æ мадæ бонудæй æма 'й исхъел кодта, исдзæбæх æй кодта, багъæуай æй кодта адæми лæгъуз æвзæгутæй.

ЛИМЕНТИ УОЛÆФТ

Рагон зундгин адам уотæ зæгъионцæ: хъиамæт кæнун - æхци косун æма сæ ма харз кæнæ мацæбæл. Фал царди ба уотæ нæ фæуууи, дæ фæрстæмæ ка цæра æма коса, етæ дæ цæлæмбуд искондзæнæнцæ, уомæ гæсгæ ба рæстæг ерун гъæуи, цæмæй æхци харз кæнай, уой туххæй. Æхца ба харз кæнун æнгъезуй фæйнæ хузи: хæдзарæ исаразун æнгъезуй, цæрæн бунат дин еу нæ уа, уæд. Е уодзæнæй хуарз гъуддаг. Æнгъезуй изолмæ рондæ ун - е дæр хуарз гъуддаг æй. Радтун æнгъезуй мæгурæн, фал мæгуртæ уотæ берæ æнцæ æма дæ æхца се 'рдæгæн дæр нæ рахæртддзæнæнцæ æма еске зæрдихудт æрхæссун ба нæ гъæуи. Æхцайæй балхæнун æнгъезуй алци дæр. Фал алли дзаумау дæр рани уа, æрæги уа зæронд кæнуй, нæбал фæббæззуй. Фал æцæг æррдхæлар адæймаг некæд аурста æхцабæл, цæмæй сæ исхарз цæна æ лимæнтæбæл, уой туххæй æма, лæдæруй уой, æ лиментæ дæр ибæл исхарз кæндзæнæнцæ æхца. Куд исхарз кæнун гъæуи æхца, цæмæй æй берæ рæстæги гъуди кæнай. Хуарз сæнæбæл, рæсугъд силгоймæгтæбæл, рæсугъд, гъæздуг стьол, æхца исхарз кæнун зин нæй. Етæ еумæ хуннунцæ уолæфун.

Аци бон æрæмбурд, ан бауолæфунмæ æма байгъæлдзæгунмæ, уой туххæй нæмæ ес хуарз сæнæ, алцинæгдтæ, рæсугъд силгоймæгтæ æма музыка. Сæйрагдæр ба - хуарз æма берæ фæхъиамæт кодтан, æхца бакустан уæззау рæстæг, тæвдæ бунати Зæнхи къорибæл. Нæ дуйне æй хъæбæр фæйнæ хузи, нæ сабур кæнунцæ нæ зæрдитæ. Алкæмидæр - персæнхæбæрттæ. Фæндуй уотæ - цæмæй бахауæн сабур рауæнмæ æма уоми бадæ, цалдæнги тæссаг гъуддæгтæ нæ фæууонцæ, уæдмæ.

Махæн бантæстæй уæхæн бунат иссерун: е мæнæ ами æй, лименти хæццæ, зæронд зонгити хæццæ. Алцидæр хъæбæр хуарз æй, хор кæсуй, цъеутæ зарунцæ...

ДЕССАГ ТАУРÆХЪ

Дигорæнтæмæ ес хъæбæр дессаг рагон тауæрæгъ. Дигорон ханæн адтæй еунæг фурт, æ ном хундтæй Сандир. Алцæмæй дæр адтæй хъæбæр хуарз - рæсугъд, хъаурæгин, зундгин... Фал ин еу гъуддаг ба нæ хъæрдтæй - неци гъуди кодта, алци дæр иронх кодта. Зæронд хани фæндæ адтæй, цæмæй ин уа берæ фурти фурттæ, æ хæдзари алкæддæр гъæр кодтайонцæ сувæллæнтæ. Фал æ фуртæн ба æ бон уосæ ракорун н'адтæй. Сандир цидæр кизги хæццæ базонгæ уидæ, уой 5 минуттей фæсте байронх уидæ - ци хундтæй, кæцæй æй...

Сандир исфæндæ кодта идард бæсти æхецæн царди æмбал иссерун æма æхе исрæвдæе кодта. Æ фидæ ин дуа равардта æма ин загъта:

- Мæ биццеу, дæ зæрдæмæ ка бацæуа, уæхæн кизгæбæл ку фембæлай, уæд ин радтæ аци дуа. Дуа æ хъурбæл ниййауиндздзæнæй æма ибæл кæддæр æма кæмидæр рабæлай, уоми дæ зæрди æрæфтуйдзæнæй.

Сандир рандæй æма хъæбæр берæ фæххадтæй хуæнхаг гъæути, фал æ зæрдæмæ бацудæй, зæгъгæ, уæхæнбæл ба нæ фембалдæй.

Еухатт Сандир хъæбæр бауæгæй, исæстонгæй, исæдонуг-æй, уотемæй бафтудæй еу гъæумæ. Гъæуи астæу адтæй арф цъай кæдзос дони хæццæ. Цъайи рази лæудтæй кизгæ æма исесидæ дон.

- Рæсугъд кизгæ, - æхе имæ бахадта Сандир, - дон мин радтай, æдонугæй мæлун.

Кизгæ ин дон нæ нивгæдта, фал ин нивгæдта адгин сæнæ, æма 'й Сандир баниуазта.

- Зæрдхæлар кизгæ, дзоли къæбæр мин радтай, æстонгæй мæлун.

Кизгæ фæлмæн æхцин рафунхта æма ин бахуæрун кодта. Сандир балæдæрдтæй уой æма æ фæндагбæл хуæздæр кизгæбæл нæбал фембæлдзæнæй æма ин дуа равардта, загъта ин, æ зæрди ку æрæфтуйа, уæд æрбацæуæд Хути гъæумæ, бай фæсмæрдзæнæй дуамæ гæсгæ. Сандир рандæ æй.

Кизгæ расагъæс кодта, æма балæдæрдтæй æригон лæппой ке бауарзта, уой. Ранæхстæр æй кизгæ Сандирмæ Хути гъæумæ.

Нидбæл æ дуа рахаудтæй æма Сандир нæбал бафæсмардта кизги.

Кизгæ ба æ хæццæ æрбаласта адгин сæнæ æма æхцин. Сандир сн исахуста æма и кизгæ æ зæрди æрæфтудæй, некадбал æй бийронх æй.

Берæ фæццæрæд еци кизгæ, кæци искодта уæхæн адгин сæнæ æма æхцин, кæцитæ исдзæбæх кодтонцæ лæхъуæни.

ГЪÆЗДУГ ÆМА МÆГУР

Цардæнцæ бийнонтæ - лæг, уосæ æма кизгæ. Еци бийнонтæ адтæнцæ хъæбæр мæгур, туххæй цардæнцæ. Еу рæстæги лæг æма уосæ сагъæс кæнун байдæдтонцæ, куд исгъæздуг уонцæ, уобæл.

- Нуртæкки рæстæги 'цæрун хъæбæр мæгурæй. Баагорæн ескеми гъæздуг адæймаг æма уомæ хæстæг æрцæрæн, кæссинан куд косунцæ уомæ, æма кæндзинаен алцидæр, æрмæстдæр гъæздуг лæг куд кæна, уотæ.

Æма уотæ бакодтонцæ. Сæ хæдзарæ нийхалдтонцæ æма искодтонцæ нæуæг хæдзарæ хæстæг гъæздуги хæдзарæмæ. Гъæздуг лæг косун кодта æ косуги санафсери дзæхæрай, сæнæ снн кæнун кодта, уой фæсте ба 'й базари уæйæ кодтонцæ. Мæгуртæн сæ бон н 'адтæй косугтæ байхуæрсун æма алли куст лер сæхуæдтæ æнхæст кодтонцæ. Сæ гъуддæгтæ хуæздæрæй хуæздæр кодтонцæ. Бийнонтæ фæгъгъæздугдæр æнцæ.

Мæгур бийнонтæ баунаффæ кодтонцæ гъæздуг лæгæн раарфæ кæнунбæл. Хæдзари хецæу райста еу минкъий сугъæрийнæ æма рандæй сæ синхонмæ.

- Цæмæн мин æрбахастай сугъæрийнæ? - хъæбæр ниддес æй гъæздуг лæг. Мæгур лæг радзурдта, сосæккæй куд ахур кодтонцæ уобæл, уой.

- Кæд уотæ нимаис æма дæ гъæздугдзийнадæ дин æй мæн фæрци, уæд е æй мæн гъæздугдзийнадæ. Гъæуама мин сæ радтай сугурæйдæр æма дин уæд æз бахай кæндзæнæн.

Берæ фæддзурдтонцæ гъæздуг æма мæгур æма гъуддаг лæрхонмæ балæвардтонцæ. Фал уой бон дæр неци иссæй. Уой фæсте ба сæхе бакодтонцæ зундгин лæгмæ. Мæгур лæг радзурдта зундгин лæгæн гъуддаг. Зундгин лæг балæдæрдтæй, гъæздуг

лæг хъæбæр цæлæмбуд ке æй, уой. Зундгин лæг сæ бафарста, сувæллæнттæ син ес æви нæ, уобæл.

- Мæнæн - кизгæ, - загъта мæгур лæг.

- Мæнæн ба фурт - дзуапп равардта гъæздуг лæг. Зундгин лæг син загъта:

- Цæмæй хилæ ма кæнайтæ, уой туххæй уин æз зæгъун - бахæстæг уотæ. Уæд уæ иуарун нецибал гъæудзæнæй.

Гъæздуг æма мæгур лæг зундгин лæги дзубанди исæнхæст кодтонцæ æма абони дæр ма цæрунцæ уарзонæй.

ЗУНДГИН ЗÆРОНД ЛÆГ

Еу гъæуи цардæй хъæбæр зундгин лæг. Цал анзи цæруй, уой æхуæдæг дæр æма адæм дæр нæ зудтонцæ. Адæм æй хъæбæр берæ уарзтонцæ, нимадтонцæ 'й, стур æгъдау ин лæвардтонцæ. Адæм имæ сæхе бахатионцæ фарстати хæццæ, ку фæххилæ уионцæ, уæд. Сæхе имæ хадтонцæ уой туххæй æма сæ бафедаун кæнидæ.

Цардæй еунæгæй - æнæ уосæй æнæ сувæллæнттæй, есгæд ин адтæнцæ, уой дæр неке зудта.

Еу хатт имæ синхон гъæуæй æрбацудæй лæг æма æ цардæй гъаст кæнун райдæдта:

- Мæ синхæнттæ мæ дзæгъæли æфхуæрунцæ, будуртæ æма бæлæстæ цалæймаг анз тиллæг нæ дæдтунцæ, мæ уосæ дæр не 'гъæлдзæг кæнуй - хилæ кæнуй, ци нæ мæ хонуй, уæхæн неци ес дуйнебæл. Фал мæ æнамонддзийнадæ ба е æй æма нин мæ уоси хæццæ сувæллæнттæ нæййес. Хъæбæр, берæ кувтан æма ковæн Хуцауæн, цæмæй нин фæййахос кæна, фал неци игуруй. Баанхос мин кæнæ, идарддæр мин ци кæнгæ æй - ду еугуремæй дæр фулдæр фæццардтæ æма фулдæр зонис царди гъуддæгтæ.

Зæронд зундгин лæг ин загъта:

- Ма тухсæ, дæу æнамонддзийнадæн исрастгæнæн ес, ду дæ хъæбæр нивгун лæг. Фал дæ бахезун багъæудзæнæй, цæмæй уæ зæрди ци ес, е уæбæл æрцæуа. Мæ дзæхæрай ирæзуй сæнæфсерæ æма си æртонаæ дууадæс къалеуи æма сæ дæ хæццæ уæхемæ райсæ. Ма сæ бахуæрæ, дæ уосæн дæр сæ бахуæрун ма бауадзæ, хъæбæр дин ку лихстæ кæна, уæддæр. Сæнæфсертæ ниллæмарæ æма си сæнæ искæнæ. Ку исæнгъеза, уæдта сæнæ дæ уоси хæццæ баниуазæ.

Лæг зундгин хестæри дзурд исæнхæст кодта. Лæг æма уосæ синæ æдбунтæ баниуазтонцæ кæрæдземæ бакастæнцæ æма кæбæр зæрдиуагæй ницхутæнцæ. Рацудæй рæстæг æма уосæ лæгæн загъта:

- Нæ курдиæдтæ Хуцау фегъуста æма нин равардта хъæбæр устур гъуддаг. Æз фæццудтæн дæснимæ æма мин загъта, хезетæ, и бийнонтæбæл ма еу бафтуйдзæнæй.

Лæг хъæбæр ницийнæ кодта еци хабарбæл, æма рандæй синхон гъæумæ зæронд зундгин лæгæн раарфæ кæнунмæ æ синæфсерти туххæй. Ку бацудæй зундгин зæронд лæги килзарæмæ, уæдта фæуидта, и лæг æ уод есунмæ ке æрхъæдтæй уой, æ фæрстæмæ бадтæнцæ æ синхонтæ. Зундгин зæронд лæг бацæуæги ку фæуидта, уæд хъæбæр зинæй загъта:

- Царди фæууй берæ зæрдæресæн гъуддæгтæ, фал еунæгæй цард ба ихалуй фæстаг хуарз сагъæстæ. Дæ зæронди уæнгæ еунæгæй макæд цæра æма уарзæ. Æнæ царди æмбал æма уарзондзийнадæй цард нæйис. Нæ сувæллæнттæ нин базонун килдзæнæнцæ царди берæ гъуддæгтæ.

Еци дзубанди куддæр ракодта Зундгин зæронд лæг, уотæ и уод исиста.

Б. ДОРИН

ФИЦЦАГ АЕМДЗÆВГÆ

Албор æхсæзæймаг къласи ахур кодта. Фудиндгомау, æфхуæрдхуз ке адтæй, уадта зæронд, æмпъузтитæ дарæстæ ке дардта, æвæццæгæн имæ уомæ гæсгæ е 'мкъласонтæй беретæ цидæр æнæнвæрсон цæстæнгас дардтонцæ. Устуйрадæ кодтонцæ æ хæццæ радзубанди, рагириз кæнунмæ дæр. Æ хæццæ си æхе бунтон лимæн неке дардта. Сауæнгæ ма имæ æфхуæрд дзурдтæ дæр искæнионцæ минкъий естæй туххæй дæр. Аргъ дæр ин уоййасæ неке кодта, тæрсгæ дæр си уоййасæ неке кодта.

Мадта ахури дæр фæстæгги хæццæ цудæй. Физика, хими æма математикамæ фæлмаст адтæй. Туххæйти-туххæйти сæбæл «æртитæ» райсидæ, фал фулдæр хæттити ба - «дууйитæ». Уомæ гæсгæ æй аци предметги ахургæнгутæ нæ уарзгæгомау кодтонцæ. Æмбурдти дæр æма æнæуой дзубандити дæр Албори нимадтонцæ, лæгъуз ка ахур кодта, уонæй

Фал уæддæр адæмон зундгин загъд æцæг æй: «Æнæ еу лæгигъæдæ неке фæууй». Албор берæ уарзта литература æма æй хуарз ахур кодта. Ахури программæмæ ци литература хауидæ, уой еугурæй дæр рагацау лæмбунæг исахур кæнидæ. Уой уæлæмхасæн ба ма лæмбунæг кастæй æндæр литература. Скъолай библиотеки берæ айевадон киунугутæ нæбал байзадæй, Албор ке нæ бакастæй. Сауæнгæ ма Л.Толстойи «Война и Мир» дæр, Шолохови «Поднятая целина» дæр, М.Горькийи «Мать» дæр бакастæй. Кастæй аллихузон журналтæ æма газеттæ. Уомæ гæсгæ ба æй литературæбæл ахургæнæг берæ уарзта æма ин æвардта æрмæстдæр «фæндзтæ». Уомæй

уолшй ба ма Албор æмдзæвгитæ дæр финста. Æрмæст финста
дæр сæггæй. Æвдесгæ дæр сæ некæмæ кодта, кæсгæ дæр сæ
некæмæн кодта. Ниффинсидæ æма кæд æ финститæ æхе
баршемæ фæццауиуонцæ, уæд сæ баримæхсидæ, кæд нæ, уæдта
сæ нискъудтæ кæнидæ. Еу рæстæги ба ма фæццафстæй
æмдзæвгитæ финсунбæл урокти рæстæги дæр. Ахургæнæг, кенæ
сæкъоладзаутæ уроккити гъуддæгги ку баццауиуонцæ, Албор ба
уæд пьарæбæл æхе ниггубур кæнидæ æма æмдзæвгитæ
финсунбæл ниммухур уидæ. Еци гъуддаг ин ахургæнгутæй ка
бифеппайдæ, етæ имæ мæстгун кодтонцæ. Фестун æй кæнионцæ.
Урокки цæбæл цæуы дзубанди, уобæл æй бафарсионцæ æма
раст ку не `сдзуапп кæнидæ, уæдта ин «дууæ» нивварсионцæ.

Еу хатт ба æ гъуддаг хъæбæр искарз æй. Химибæл ахургæнæг
урок амудта, Албор ба пьарæбæл ниддæлгоммæ æй æма дин,
æхæцæн сабургай цидæртæ дугъ-дугъгæнгæй, æмдзæвгæ финсуй.
Æ финсуни æма æ гъудити архайди уотæ карз бацудæй æма
имæ ахургæнæг хæстæг ке бацудæй, æ сæргъи ке æрлæудтæй,
уони нæ балæдæрдтæй. Æ финсуни архайд кодта идарддæр.
Цæнинмæ ин ахургæнæг, сабургай нивналгæй, æ къохтæй
æмдзæвгæ кæбæл финста, еци гæгъæди нæ исæскъафта, уæдмæ.
Уæд фестæлфтæй Албор. Æ сæр фæкхъел кодта, фестадæй
æма ниссурх уогæй, сæргубурæй ахургæнæгмæ исдзурдта:

- Корун æма мин мæ гæгъæди радтæ.

Ахургæнæг имæ мæстгун гъæлæси уогæй бавзиста:

- Аци гæгъæдий хæццæ мæнæ уроки фæсте цæуæн скъолай
директормæ. Мах дæ уомн æрфарссинан, урокки рæстæги цита
арханс, уобæл.

- Корун, æма мин мæ гæгъæди радтæ æма мæ директормæ
ма кенæ. Некæдбал бакæндзæнæн ауæхæн миуæ, - лихстæ
цæнгæй бабæй загъта Албор.

Фал, куд нæ. Уроки фæсте ахургæнæг Албори бакодта
скъолай директори уатмæ æма мæстгунаы, гъæрæй загъта:

- Корун, æма аци скъоладзау урокти рæстæги цидæр æндæр
минутæ ке кæнуй, уомæ æркæсетæ. Кæрон искæнун гъæуы аци
инагкаг гъуддагæн. Кæд скъоламæ ахурмæ цæуы, уæд ахур
кæнæд, кæд нæ, уæдта уæртæ æ хæдзари уæсигæс хæтæд!

- Ци хабар æй, ци `рцудæй? - бафарста сабур гъæлæси
уогæй директор.

- Мæнæ кæсай, не `скъоладзау химий уроки ци архайуй,

уомæ. Æхе пъарæбæл ниддæлгоммæ кæнуй æма æмдзæвгитæ финсуй. Æхецæй цидæр поэт аразуй и бæдæйнаг! - гъæрæй дзуапп равардта ахургæнæг æма, имæ Албори къохтæй ци гæгъæдий гъæфæ райста, уой равардта.

Директор гъафи æмпъуртгæ рарæститæ кодта æма и финститæ лæмбунæг бакастæй. Ку сæ фæцæй каст, уæд цидæр æндæрхузон фæцæй æ цæсгон. Æ цæститæ фенцъулддæр æнцæ, е `рфгутæ кæрæдземæ фæххæстæгдæр æнцæ, цидæр цийнæхуз фæцæй. Исбадтæй е `стыоли фарсмæ æма бабæй нæуæгæй и финститæ лæмбунæг бакастæй. Æмдзæвгæ адтæй цубур:

Тæходуйтæ исрæдæхсæ

Нæ Узайæн æ хуæд цъонгмæ.

Зæрддагонæй фæффæлгæсæ

Æрдзи индæ, царди `рвонгмæ.

Царди фудтæй си ниндзарæ,

Басисодзæ дæ мæститæ.

Цийни дзурдтæй си низзарæ,

Ниррохс кæнæ дæ бæлдтитæ.

Дугкаг хатт æй ку бакастæй, уæд Албормæ цидæр фæлмæн цæстæнгасæй бакастæй æма æй бафарста:

- Албор, аци æмдзæвгæ дæхуæдæг ниффинстай? Уроки рæстаги æй ниффинстай?

Албор сæргубурæй лæудтæй æма неци дзурдта. Хъæбæр ниссурх уогæй, лæудтæй æма æ къæхти бунмæ кастæй. Е æ къæхти бунмæ кастæй, директор ба уомæ кастæй лæмбунæг. Кастæй ин æ фудхуз цæсгонмæ; æ урух, сагъæсхуз цæститæмæ; æ фæтæн, уорсцъарæ тæрнихмæ; е `мпъузтитæ зæронд хæдонæ æма хæлафмæ; æ зæронд зулункъелæ туфлитæмæ æма æхе меднимæр гъудитæ кодта: «Исуйнаг устур поэт...». Дугкаг хатт дæр ин Албор æ фарстбæл ку не `сдзуапп кодта, уæд ахургæнæг нæбал фæллæудтæй æма загъта:

- Нæ зонун, æхе ци нигъгъос кодта, фарстатæбæл дзуапп цæмæннæ дæдтуй. Фал æмдзæвгæ ба уой финст æй. Уроктамæ игъосуни бæсти еци кустбæл ниммухур уй. Æз урок амонун, е ба æндæр цæбæлдæр архайуй.

- Æццæйна, Албор, ахургæнæг раст зæгъуй? - бафарста æй директор.

- О, раст зæгъуй. Æз фудгин дæн, - дзуапп равардта Албор, кæунмæ ма æй минкъий гъудæй, уотемæй.

- Дæ фудбæл ке сæттис, е хуарз æй. Фал ма мин амæй фестæмæ мæ уроки æндæр цæмæйдæрти ку архайай, уæдта нæ тæргæ кæндзæнæн къласæй, балæдæрдтæ, - хъæбæр карзæй шгъта ахургæнæг.

- О, хуарз, - дзуапп ин равардта Албор.

Директор фестадæй æ къелайæй. Ахургæнæгæрдæмæ бикастæй æма ин загъта:

- Албор дин дæ уайдзæфтæ балæдæрдтæй. Дæ уроки дин æндæр архæйдтитæ нæбал кæндзæнæй. Нур ба, кæд гæнæн ес, уæд мæ фæндуй Албори хæцца хецæнæй радзубанди кæнун.

- Хуарз, хуарз, - загъта ахургæнæг æма рандæй.

Директор ба, æмдзæвгæмæ ма еу каст æркæнгæй, Албори бафарста:

- Уæ хæдзари ба æмдзæвгитæ нæ фæффинсис?

- Ефстагмæ, - дзуапп равардта Албор.

- Цæмæ ефстагмæ? - бафарста директор.

- Фадуæттæ нæмæ нæййес, стъол мæбæл нæ фæууайуй.

Цунæг уат нин ес, - дзуапп равардта Албор.

- Берæ бийнонтæ айтæ, æвæдзи? Радзорай мин уæ бийнонти туххæй.

- Фондз ан, еугурæй дæр скъоладзаута. Фидæ нин нæбал ес. Нæ мадæ заводи косуй, фал минкъый мизд есуй.

- Æмдзæвгитæ ба ахид фæффинсис?

- О.

- Æмбурд сæ кæнис, æвæдзи?

- Нæ. Еске мин сæ ку бакæса æма мæбæл ку фæххода, уой нессæй сæ нискъудтæ кæнун.

- Раст нæ дæ. Æскъудтæ кæнуни бæсти сæ æмбурд кæнæ æма ескæми римæхсæ, хуарз?

- Хуарз.

- Мадта цо. Мæнæ мæмæ дæ аци æмдзæвгæ ба уадзæ, - кæрон искодта дзубандийæн директор.

Албор рандæй. Директор ба ин е 'мдзæвгæ дугкаг бон еу нисте редактормæ бахаста æма загъта:

- Мæнмæ гæсгæ, аци биццеу исуйнаг поэт æй. Кæд фæмбæлуй, уæд ин æй ниммухур кæнтæ уæ газети.

- Хуарз лæмдзæвгæ æй æцæгæй дæр. Æнæмæнгæ, аци биццеумæ курдиадæ ес, - дзуапп равардта редактор.

Дугкаг бон Албори æмдзæвгæ газети рацудæй, зонгитæ 'й к

стәнцә әма цийнә кодтонцә.

Албор ба газети хәццә рандәй еуварсмә, еу бәласи бунмә.
Æ фиццаг мухургонд әмдзәвгә кастәй, кастәй әма кудтәй
ә фурцийнәй.

КОЛИТИ Витали

***

Ка неци `сдән мә Дигорән,
Е мә маруй әрхунәй.
Мә рист уод мин е ләхоруй,
Әнә инсгә куройнәй.
О, Хуцау, корун, кәми дә,
Ра мин әдтә уәхән цард:
Æз куд бауон листфәркитә,
Е ниуадзә мә әнцад.

***

«Папә, иннети хузен цәлән нә дә?»

Рохсани фарст

Аразтон әз уәларвмә әндзәлттә,
Адтән ин табугәнәг кәддәр:
Рамәлетә судәй, мә бәдәлттә,
Поэт уодзән мә царди, уәддәр...

Фәууидтон а дуйнебәл цидәртә,
Фал уомә әрцудтән цәмәндәр:
Рамәлетә судәй, мә бәдәлттә,
Поэт уодзән мә царди, уәддәр...

Агурдтон рәстдзийнади дәгъялтә,
Къума ба мин кодта әхгәддәр:
Рамәлетә судәй, мә бәдәлттә,
Поэт уодзән мә царди, уәддәр...

* * *

Мә некуцон зәрди гьарән
Ку фәццәйсәттуй ә нифс.

Мæ гъудити гъезæмарæн
Сæ сæйрагдæр - ду фæууис.
Ку райдайун дзурдагорæ,
Ку фæккæнун сонт цæрддзо.
Фæббæллун, æтт, мæ Дигорæ,
Дæу аггаг финсæг исуо.

* * *

Гæр, æдта, уотæ мæгур æрдæн.
Ма кæддæр ци абухта мæ реуи.
Æз уони зæгъунгъон набал дæн.
Ратæдздзæнцæ зæрдæй фудæргъеуæй...
Нæ, уомæн, гæр, куд ес уæвæн дæр,
Нæ бæззунцæ финститæ - сегас дæр?
Уæд кенæ нæ царддæн æппундæр,
Кенæ ба мард адтæн уодæгасæй.

* * *

Мæ уод дин æрæвардтон дæ рази,
Ци ма дæ гъæуй?
Æнæ дæуæй цæрун нæ фæразун,
Ци ма дæ гъæуй?
Æдонуг кæнун æнæ дæуæй,
Ци ма дæ гъæуй?
Еунæг уатау фæсвæд æнæ гъæуæй,
Ци ма дæ гъæуй?
Зæрдæмбæлæ исдæ мæ уодæн,
Ци ма дæ гъæуй?
Нæ зонун, æнæ дæу куд уодзæн,
Ци ма дæ гъæуй?
Имисун мæ фуни дæр дæ ном,
Ци ма дæ гъæуй?
О, зæгъæ, зæгъæ мин æй æргом,
Ци ма дæ гъæуй?

* * *

Дæу хузæн рæсугъд уод
Æцæгæй аргъау æй.

Дæу хузæн зæрдæмбæл
Мæнæн æвгъау æй.
Ду ци дæ, Ду - Изæд!
Ду - Изæд!
Стур Хуцауи хуарзæнхæ
Дæу фæууæд!
Ехх, фæстæмæ здæхæн
Нæбал ес, нæбал,
Æндæр дæ мæ уодæн
Æз скодтайнæ æмбал.

ОДÆ

Уогæ ба ци зæрдлаг дæ,
Ци хиццагон дæ ду.
Ду мæ царди бæлдлаг дæ,
Мæ зарæн - æ фæндур.

Æнæ дæу æз фестинæ
Тохонæй æскъæрнæг.
Бони рохс нæ уининæ,
Калд бæласау - бæгънæг.

Ду, мæ фунти æмхуснæ,
Ду, мæ уоди дзæбæх.
О, ме `хсæви не `суснæ,
О, мæ сæуми æртæх...

* * *

Еунæг хатт мин ду никкодтай
Кедæр цийни æфсæрм ба.
Æстæфгæ дæр мæ не `ркодтай,
Ци фæууон æз ба - нур ба...

Дæ еци билти æмбæлдæ,
Дæ дзигготи еци тæф.
Никкарстонцæ мин мæ зæрдæ,
Фæммæ кодтонцæ зæрддзæф.

Исхъæрдтæй мæ уод мæ хъурмæ,
Дæу имисгæй инæфун...
Уæдæй нурмæ, уæдæй нурмæ
Дæ коййæй дæр æстæлфун...

ФÆНДОН

Æвзарæд дæ какола мæ сæр,
Е раййевæ кæддæри ирдвæндæ.
Расуг дæн æз абони хъæбæр,
Дæу уинун мæ æппун нæбал фæндуй.
Æз уодзæн аци изæр де `ной,
Нæ уодзæнæн ахсæви дæ хæццæ.
Дæ зуст хилæ æма дæ рохс кой
Исуодзæнцæ мæ сæри æмхæццæ.
Тæрегъæд фæккæнун дин уæддæр,
Кæд дин хатт æз фестун дæ тарддæр дæр.
Ку банайай арф цади еугæр,
Уæд гъæуй инайун идарддæр дæр.
Мæ зæрддагон, фæстæмæ арцо,
Æз мæ уоди дæ зуст ниннигæндзæн.
Æнæ дæуæй кæндзæн фудцæрддзо,
Æнæ дæуæй цæргæ нæ фæккæндзæн...

ИВЕТÆМÆ

Ци адтæнцæ дæ цори дуйнетæ,
Дæу уидтон еци доги æрмаæст.
Мæ Иветæ, Иветæ, Иветæ,
Мæ рист зæрди кæддæри нигъгæрзт...
Дæу фæсте кæд фæууарзтон берети,
Уæддæр адтæн дæуæй æз æфсæст.
Мæ Иветæ, Иветæ, Иветæ,
Мæ рист зæрди кæддæри нигъгæрзт...
Æз дæубæл нæ æййивтон некети.
Ду мин адтæ Хуцауи фæдзæхст.
Мæ Иветæ, Иветæ, Иветæ,

Мæ рист зæрди кæддæри нигъгæрзт...
Мæ рамæлдæ æма мæ æскъетæн,
Мæ уоди скъуд æма мæ рæхæст.
Мæ Иветæ, Иветæ, Иветæ.
Мæ рист зæрди кæддæри нигъгæрзт...
1990 анз

* * *

Исон бабæй уодзæй бæрæгбон,
Уарзт ма цийнæ суодзæнца æмхæцца,
Исон бабæй уиндзæн дæ цæсгом.
Æмбæлдзæн исон бабæй дæ хæцца.
Фæгъгъæуис мæ хъæбæр ду хатгай,
Дæ фæд ба дин æппун, нæ фæййерун.
Фæккæнун, хатт, де `ной уодагъай,
Фæййагорун, фал дæ, нæ, не `ссерун.
О, зилддæн дæ фæсте æз кæддæр.
Фæддарттай мæ кæддæр архъанбастæй.
Нæ бакумдта хъисмæт æппундæр.
Цардайанæ еумæ уодамбастæй.
Уæддæр ма имисун дæ нибба,
Уæддæр ма æримисун дæ хъури.
Реуигонæй, о, цал хатт, уогæ ба
Æрцæуисæ мæнмæ мæ рист фуни.
Кæмæ бæлдтæн æдзох, еци бон.
Ралæудзæй, æууæндун, æнæмæнгæ...
Ци рахæсса хъисмæт æ тæрхон,
Уомæн царди нæййес æнæкæнгæ...

* * *

Нæ кæнуй æнæ дæу цард адæ,
Ци нигъгъос дæ, куд неци исдзори.
Еунæг хатт мæ исхонæ зæрдæ,
Сæдæ зæрди байтиндздзæн дæ цори.

Гæр, æдта, о, куд некæд фæззинни,
Дæ урзæй ма куд некæд æрдауи.
Æноси мæ дæ фунти ци уини,
Еунæг хатт мæ фæууинæ де `гъали.

* * *

Дæ реубæл æринцадæй мæ зин,
Нæ зудтай, ке `й поэт æнæвæрцæ.
Ку нæма баеу ан, уæддæр дин,
Æз кодтон тæрегъæд æнæбæрцæ.
Æнæ дæу æз кодтон фудæрхун,
Ду дæр-еу мæ уиндæмæ бæллицæ,
Нæ зудтай æнæ мæн уотæхсун,
Мæ зæрддаг, мæ рохс бæлдæ, - Луизæ!
Фæккодтон дæ царди фудæнгъæл.
Æз фестадтæн дæуæн зæрди рунæ.
Мæнæн ба дæ мæ уоди дæгъæл,
Мæнæн ба дæ мæ хори ирд тунæ...
Дæ уодæн некæд адтæн адгин,
Поэт ба æз исдæн, о, дæу фæрци
Нæма дæ ракурдтон, уæддæр дин
Тæрегъæд ба кодтон æнæ бæрцæ...

«ТУХХÆЙТИ ДÆР МÆ ЦАРДМÆ
КА ЛÆСТÆЙ, ЕЦИ КИЗГÆН»

О, корун ди, ма мæ къахæ,
Ма мæ къахæ дæхебæл.
Ку уа æхцин æд фургахæ,
Уæд ракæлуй билтæбæл.

Мæн дæ реуи ма фæлсодзæ,
Фæнди фестæ тобæ дæр.
Айдагъ къере нæ басодзуй,
Фал басодзуй тебæ дæр.

О, зинаргъ дæ, о, мæ цæсти,
Фал зæгъун дин æргомай.
Исфицæн еумæ, - уой бæсти, -
Æз байззайдзæнæн хомæй.

ХОХОЙТИ Энвер

ДУУЕ РАДЗУРДИ

«СЕРГОЙ»

- Сабазгерий, уа, Сабазгерий! Афонэй, афонæ, синхаг Бирикъисати гъæумæ ранæхстæрунмæ. Ци бони хуарзæрцуд ма хезис? Надæн дæргъцæ, уæдта ма уæрхцæ дæр ес. Марауадзæ, дæлæ скъæти «Сæргойбæл» зæронд кæсгон саргъ багæлдзæ æма «гъэй!» кæнæ, еуæ!

- Хи, хи, хи! Æвæццæгæн, дæмæ мæ таус ходæгау фæккæсдзæнæй? Ци дæбæл æй баримæхсон? Нæ ди байруагæс уодзæнæй, ке имæ не 'ндеун, е...

- Цитæ мин дзорис? Хуцау дæ хуæздæр искæна! Æдта ду ба дессаги лæг дæ! - бахъур-хъур кодта Заурбег.

- Заур, бахатир кæнæ, дæ дзурд дин есун. Мæ дзубанди кæронмæ рахъæртун кæнон. Еу хатти мæмæ аци бæх Мухарбек равардта. Фæббадæ, дан, ибæл. Дæу кари, дан, æз æнæефтигъд байрæгутæбæл дæр æнæ саргъэй фæббадина... Æз дæр имæ цæрдæг лæппойау бæргæ фæррастдæн. Фал лæг фæххуннæ æма имæ есгудемæй бандеуæ, æ изгæхуз æставд дæндæгутæй мæн-æрдæмæ еци лæбурд фæццæйкодта. Мæ фудхуз, хорсугъ цæсгом цубур рæстæгмæ нæуæг фæлдад къирхуз райста. Уоци бонæй фæстæмæ «Сæргойи» фалгæронæ хæстæгдæр нæбал æфсæрун, уой адæбæл мин «фэййеминæ'й» кæци фæнди бæх дæр.

Заурбег дæрдгун, гæрзæй конд идонæ ставд илиггæнтти хæццæ цурд-цурдæй бæхи уорс дзæгъар тæрнихи сæрбæл æрбакодта. Æ бæзгин, бузгъуртæ агъазиау армитъæпæнæй ин æ цилпæ сæр бунмæ фæлмæндуд æрцæйкодта. Бæх еци-еу рауæн

оннезмэлгэй лэги цэститэмэ, зонгэ уодау, ниссэццэ 'й...

- Гье, гьей, мæ уадæмуай догъон! Дзæгъæли хумæтæги курухон фиддæлтæ дæу хузæнтти нæ лæвардтонцæ ирæди бæсти Цихи сау рæсугъдтæбæл. Кæнгæ дæр тухаст раст кæнис! Циккæтей аккаг ун, сæрмæ æрхæссуйнаг гъуддаг нæй! Цингиттæй уæлдай кæми ци æсхъæлсæр къолибадгутæ ес, уони бо дæхебæл сæ уодти дзæбæхæн дзæгъæлбадтитæ кæнун ма уидзæ!

Æгомуг фондс, цума æцæггæйдæр æ нæрæмон хецауи цундамонæн дзубандитæй еститæ гæмæрзæ кодта, уотæ æ цубургомау гъостæ нидæн базмæлун кæнидæ.

Бæхи бозийбæл разæй æ галеу къохæй фæдархуæст кодта мæ фиди хестæр æнсувæр Заурбег, рахесæй ба - тамакуй цинбиросбæл. Надæн æ раст æмбес дæр нæма фæккъæппил æй, уотемæй мин Заурбег æваст уотæ:

- Биццеу, Басилетæ, кæци рауæн цæрунцæ, уой ба зонунйау дæ? Фарст фегъосгæй, мæ сæр аразий тилд бакодтон.

- Мадта-уæдта æз уонæмæ цæуон. На, еунаг хуæрифуртмæ аццæмттæй раздæр ни гъæуама еске уæддæр бахъæрта. Æндæр ба сæ синхонтæ, зонгитæ ци зæгъдзæнæнцæ? Ци нæ цæхондзæнæнцæ? Адæймагбæл мисхъалæ дæр ке зæрдæ нæ «фæрресуй», е дæр ауæхæн гъуддæгти ба цæстæмæ гæсгæ цилакотæ кæнунмæ истулаваст уй. Фæрсæй кæсгæй, еске фаун цинбирæй! Уогæ, адæми цæститæ - алцидæр уинагæ "нцæ. Уони цоми бафтуд цийфæнди стур къæдзæх дæр «фæппурх кæнуи, уой зонис? Цардаразæг æма æ ихалæг дæр адæм сæхуæдтæ цинбирæ!

- Æнæмæнгæ, уотæ 'й!

- Æлгæйтидæр ма дин уæхæн раст зунди рахаст ес. Ма-ла-дец рæ кæ-най, мæ бо-ни рохс! Дæ цæстæ лæмбунæг фæддарæ мæнæ цинбирæ мора устур хурдзинмæ. Нæуæг ностæн, нæ фидихуæрæ Царойæн си замманай пьолцитæ, уæдта ма никкидæр цидæр цинбирæг -лæвæрттæ ес. Уалæ 'й уинис! - галеу къохæй æхси цинбирæй райамудта бæрзондгомау, фудхузтæгурæ, борхелæ цинбирæг и бæхи саргъмæ.

- Аци бæдæйнаг хъал кæрдæггæй ин дзæбæх бакайун цæстæнæ. Æгомуг, зундгин цæрæгуоди «тæрегъæди» ма бацо! Æсхуæдæг дæр æй зони: ревад голлагæ хъел нæ лæууй! Цубур цинбирæй, æстонгæй æй тухтæрæ кæнун куд нæ багъæуа, уобæл

байархайдзәнә...

Заурбег уой адәбәл хурин надбәл Бирикъисати гъәумә рараст әй. Ә фәсте ма еу хуәрзцубур усмә, әнәсдзоргити фәккастән. Еу афони ба мә зәрдә хори гъармә зарунтә әрагурдта. Зәрдә, дан, кьума әй, әвзаг ба - дәгъәл. Әваст мәхецән гъәрәй ницәлхъ ластон:

- Цәй, ци фәдтә, Нанай Кизгә,

Мә зәрдә мин фәххастай...

Ку нә фәууи әнәзингә,

Куд дзәгъәл мә ниууагътай?!

Ме 'мкърсон саухелә, дәргәәлвәстә, биддикко Зити рәсугъд сорәт, ном иссердтон мә цубур разарди. Әнәнгәәләги мә хеваст нифсәйдзаг зәрдәмә рәсог уарзти фәлхъәзән әрбатундзәгау кодта әма си «исәлдар әй». Сонт зәрдә ә фур цийнәй куддәр барезәгау кодта. Мәхецән еу бәрәг бәлвурд бунат нәбал ирдтон. Тухаст хъәбәр ибәл исәрхун дән. Дууә кьуәрәй әй нәбал фәууидтон. Цәмәй бал ахурәй цубур рәстаг уагъд әрцәуа, уой туххәй әхе нә факультети деканәй ракурдта. Ә ниййерәг мадә Кафетә зәрдинезәй сәйуй. Сә хәдзари имә еу фәккәсәг дәр неке ес. Хәдзари хецау Аузбий еу финдәс анзей размә рахецән әй ә рохс дуйнәйәй. Зәнәг ба ма син еунәг кизги уәләмхасән әртә хестәр фурти дәр бәргә ес, фал хецән бийнонтәй сә царди хабәрттә кәнунцә. Раст зәгъгәй, сә мади си алкедәр сәхемә бәргә фәххонуй, уо, фалә син е ба, цәмәдәр гәсгә, нә арази кәнуй.

- Уә сахайраг әнтъусәг астьәнтгә уәлдәфи уәхе уәнтә. Еумәйаг устур хәдзарәй еу цари бунмә хе кьундәг тургъә берә хуәздәр әй! - фәззәгъуй син дзуаппи хузи.

- Цума куд әй ә тухст мади әнәнездзийнадә? Уогә, зәрдинезән ма кутемәй радзәбәхгәнән ес, рәстәгмә хуастәй «бампъозунәй», уәлдай?!

Зи-тә! Зи-ту-ля! Цәмәй зонис ду, мә царди хорискаст ке дә, уой?! Кәд мә баләдәрдзәнә? Ма-гъа! Цитгин ковәндони рохс базургин изәдау ди еу гьуддаг корун: - Макәд мәбәл фәттеххатт уо! Әригон кизгә мулкитәмә хицәгәнагә фәууй. Ә зәрдихатт ба, дан, рагуалдзигон бонау, рафәлевә-бафәлевә кәнагә 'й. Уәдта, ескутемәйти дә зәрди арфмә никкәсуни рагә мә ку уайдә! Гәр, зәнхон адәмәй уәхән фәрәзнә әргъуди кәнун неке бон әй?!

Æзинæ æхсæвæ бабæй мæ сосæг уарзони мæ фуни ку фæууидтон. Мæ дзорунæй синхаг авари нæ нийерæг мадæ Нæхори æригъал кодтон. Мæ фуни цума Зитæн сугъзæрийнæ нистæг рæхис мингий цæфхади хæццæ æ игурæн бонмæ билæвар кæнунмæ гъавтон. Лихстæдзорæ дæр ин цæйбæрцæ фæккодтон? Мæ уæзгæ билтæ «истанæг» æнцæ, фал æй уæддæр æхсæн ба нæ исаккаг кодта.

Цæмæннæ? Кæд кæдзос æфсари уацари бабæй бахаудтæй? Фæх, уæдта, фунтæ рахатун ку зонинæ!

Æрæгйау нæ бæх «Сæргой» мæ зæрдæбæл æрбалæудтæй. Фур нæдæргæй фестæлфтдæн. Цума æрдæгхуст арти зингитæбæл нустдæн, уотæ мæмæ фæккастæй... Мæ алфамбуламæ агорæги кæститæ рацæйкодтон. Æрмæст идарди, кæмидæр ба мæмæ фæззиндтæй мæ цуппæркъахуг «æмбæлцон». Догъ кæнун имæ фæййагайдтон. Æримæ хæстæг дæн. Хъелгъос мæ ку рауидта, уæд тарст хуррутт фæццæйкодта. Æваст догъмæ рахизтæй. Даргъ Таги уæгъæлий къотæртæй еумæ “й исаразтон. Фал, уæддæр мæн пайдайæн ба гъуддаг размæ нæ цудæй. И даргъ цуппæркъумон æнгомбид æхсæ фур мæстæй зæнхæбæл цалдæр хатти итинг къæрцитæ æрцæйкодтон æма мæ зæрдæбæл æрбалæудтæнцæ мæ баба Хадзой зæгъддæлтæ: - Бæхи кумæ фæндæ уа, уордæмæ догъгæнагæ и.

- Ну-уа! Ну-уа, «Сæргой!» Цъæх берæгъ дæ ку нæ бахуардта, цæрдæмæ «ниффæрскъæ дæ»? Аннердæмæ раздæхæ! - исгæртæ кодтон. Тумбул тагæмæ’й басурдтон. Фехсуд идонæ æхсæри ниццил къотæрбæл ранодар æй, цума мин мæ фæндæ балæдæрдтæй, уотæ. Бæхи сор хед, тулфæ кæнгæй, фæндæбилæй Æ даргъ, бæзгин къæдзлаæ аллихузи къæндзæг æма синдзитæй «багъæздуг æй». Къæрццгъос цауæйнонау, имæ мæ цуппæртæбæл багъузтдæн. Идонæ мæхемæ сци еу æскъæфт нискодтон.

- Уæдта ибæл рабадинæ?

- Нæгъæ! Фæлтауги, идонæбæл хуæцгæй, нæ æхсæз къахæбæл размæ æмсæпп-æмуад кæндзинан!

Нæ фæндаги кой кæнун бабæй ниййагайдтан.

- Ну-уа! Цъæх берæгъи амæттаг ку нæ фæдтæ! - фæгъгъæр кæнинæ, бæхи бозий хемæ райвазæ-байвазæ кæнгæй.

Æрæги-дурæги ба бахъæрдтан Бирикъисати гъæумæ. Мæ галей къах цалдæр рауæнеми фæццæрæмухститæй. Резинæбун

къахидарæс нитогигъæститæй.

Хор бабæй арввæндаги къæлосбæл фæуурдуг кодта. Хæстæгути дзæхæрай хурфи фæлуорс-таргомау хъуæцæ, бурæгау, арвмæ хевастæй бурсæнтæ кодта. Уалдзигон тæлтæг думгæ изолмæ скъафта бор, цъис-цъис фезонæг, къудурфицæ фиди адгин, цибæлгæнагæ тæфтæ.

Тæходуйтæ, де 'донуг хъоппæгъцæстæ, сæр-сæргæнагæ Нарты Сатанай бæгæнийæй басæттæ, кенæ ба еци, кæлгæ-уæлгæ, æхцинтæй еу карст ма рахуæрæ!

Дæргъвæтийнæ фæндурдзагъд... Къæрци-къæрци æрмдзæв. Нæлгоймæгти заруни тъæлланг муртæ. «Аммени» цъæхснаг гъæртæ игъустанцæ, нæрæгау, уæлдæфи, агайæги-агайдтонцæ фæллад бæлццони зæрдæ. Нæ бабай цийной хуæрæ Даро мæн ку рауидта, уæдта мæбæл æ рахес, фудхуз цонг барагкенæй æривардта. Хе сабийау мин мæ сæр бунмæ æрдудта æма мæ фæрсуй: - Сабазгерий, æгас цæуай! Ма фæсевæд кенæ ба киндздзхонти хæццæ цæмæннæ рандæ дæ? Æви сиахси къуари хæццæ цæунмæ, фæстæдæрма дæхебæл ауæрдис?

Уой фегъосгæй, мæ сæр бунмæ æруагътон. Мæ сосæг, фæсмойнаг балций хабар ракæнун ба ин мæ цæсгом нæ бахуæстæй. Ци цæсгомæй ин бандиудтайнæ раргом кæнун: мæ мора хурдзин æд лæвæрттæ куд рахаудтæй надбæл цæугæй, мæ бæх куд ралигъдæй, еци фæсмойнаг хабæрттæ?!

- Цæй, мадта, æз дæр цæуон! Кæдимаиди ба иссеринæ, кизгæ ка æрветуй, уони хæдзарæ. Гъаунгæмæ рафсцудтон. Мæхецæн еу дууæ кæстæр лæппойей дæр рамбал кодтон. Еу си аци гъæуккаг разиндтæй.

Уайтагъдæр балæудтан киндзхонти уæлгъос. Уоми дæр нæргæ кафт æ тæмæни бацудæй. Киндзхонтæй мæ кадæр бафæсмардта æма мæ гъазти кегъæрейæн райамудта:

- Лæхъуæн, уартæ уинис! Уоци саубецъогин Хуæнхон паддзахадон аграрон университети ансамбль «Тиллæг»-и кафуй...

Фусумтæ æма иуазгути ивулд цийнæ 'ма хинстæй рæвдуд адæм мæн æрдæмæ се 'рух раздахтонцæ. Лæг æфсæрмабæл ци нæ бакæнуй, бустæгидæр ба æригонæй?! Еукъах-дукъæхтæй кафæн фæзæмæ рацудтæн. «Бадгæ кафт» нин раеудагъæй еу саухелæ кизги хæццæ. Кафт кæронмæ нæма æрхъæрдтæй, уотемæй мæ галеу къахи дууæ æнгулдзи туфлий цъасæй æндæмæ

разиндтæнцæ. Сæ нихгин сæртæ æндæмæ радардтонцæ, раст цума дууæ бæдолæ зæрбатуги сæ уорсгон, лæгун сæртæ бомболи истьони хурфæй, уотæ. Тог лæдæрстæй.

Кафти кæрони и кизгæн мæ фур æфсæрмæ æма мæ фур тухстæй раарфæ кæнун дæр ма мæ арми нæбал бафтудæй. Мæ гингунæй, гъзти адæми лæугæ фæууагътон. Дароетæбæл фæстæмæ мæ над ракодтон. Мæ гъостæбæл ба ма рауайиуонцæ кедæр фарсти гъæргомау дзубандитæ:

- Сабазгерий нин ци æрбацæй? Зæнхи скъуди ниххаудтæй... Уæдæйти дæр ма ами ку адтæй?! Иуазæг æнæ рæвдудæй ку рандæуй, уæд фусунтæбæл ходуйнаги «игака» исбадуй. Иуазæг, дан, берæ нæ бадзæбæл уй, фал уинагæ 'й... Зæрдихудт æ хæццæ рæбуни гъæумæ ма фæххæссæд!

НОМБÆЛДАРГÆ САХАТ

- Цæбæл исдзансахъ, æнцæ устур уалдзæги фæдогтæ? - Цитæ бабæй «лахори» мæ лимæн? Нæ дæ лæдæрун. Цидæр æрдæгнихъун, дзурлдæлтæ æгъзалис, нартихуари хулуй дзелкъорæй еу-сугай, нæмгута æгъзалæгау. Кæд æнгъезуй, уæд лæ дзурди æздæх фергомдæр кæнай...

- Зæрбатгута зæнхæндзæрги мæлæти ниллæг тахт кæнунцæ. Лæз дин зæгъун: рæхги бабæй нæбæл уаргæ кæндзæнæй.

- Циуавæр сугди æнакæрон уарун æй? Копразхуз арви нæрст уарундзæг кæд æ фур думстæй рацæйрæмугъта? - бафтудта, сатгæсхузæй, Елдарихъо е 'мбал Синдири дзубандибæл.

Æцагæйдæр, бон æхе, фидиуосау, тар æрфугæй, æвдиста, раст цума цæбæлдæр тухаст исмæстгун æй, уоййау. Бон кæд цийфæнди æлхийæрфугæй хаста æ уагæ, уæддæр зæрдидзæбæхæн бауолæфунаен ба æрдзи гъæбеси адтæй æнхъуатгомау. Зæронд адæм дзæгъæли нæ зæгъиуонцæ: сæрддон æнхъуат рæстæг æ фæсте карз уарун расайуй.

- Ций фæнди сахуарун ку рацæуа, гъе уæддæр мин аци изæр ба æнæисфецаугæ нæбал е.

- Елдарихъо, æнæсаргъ бæхбæл хуæддзо иуазæгæй бабæй цума кумæ «фæндараст» кæнис? Ескæмæн бабæй еститæ уæйæ кæнис?

- Нæ, мæ хор! Дзæгъæли мæбæл мæнгæ дауæ ма кæнæ. Уоци

догæ ку «рамардæй». «Нур уæхæн давæнтæ нæбал е. Уæдта нæ арæзтадон хаййади прораби дæр æ кустæй рацох кодтонцæ. Æ бæсти ке ниввардтонцæ, е ба ма хуæрзæригон æй. Царди талингæ къумтæ, æхцай «сауæдони» арф игуæнтæ æ фуни дæр дзæбæх нæма фæууидта. Раст гъе уæхæнтæй фæззæгъунцæ: - нæдæр - адæмæй ескæмæн, нæдæр ба - æхецæн. Мæнæ, нæхемæ дигорон æмбесонд нæ гъуди кæни: куй хуаси идадæгбæл. Æхуæдæг дæр си нæ хуардта, уæдта си дæтгæ дæр некæмæн кодта.

- Уобæл ба ма тухсæ. Уой дæр бабæй нæ «гъунтгъузкъохтæй лимæнтæ сæхе akkaг ракæндзæнæнцæ. Нæуæг уафс, дан, фæлдадæй ивæзагæ 'й.

- Зæгъай мин æй дæ Хуцауи хатирæй: мадта уæддæр кумæ иселлаг дæ? Уанæбæрæг бабæй нин циуавæр «ахсгиаг балций» нæхстæр кæнис?

- Цæй, ци дæбæл æй басосæг кæнон? Æзинæ, изæригон кустæй ку рацудан, уæд дин цæй туххæй дзурдтон?

- Мæ мард мадæ Зулехани рохс цæсгомæй дин соми кæнун, мæрдиронх ми фæцæй. Æз дин зæгъун, рагацау мæмæ склероз «æрбасмуста».

- Сидир, мадта дин æй хуæрзцубуртæй радзорон. Дууæ боней размæ зонгæ лæхъуæнти хæцца уæлæ Хæнæзи гъæуи дæлбилæ, ци туристон базæ ес, æ ном ба ин нæбал гъуди кæнун...

- А-гъа, ду «Сатумейæй» зæгъис?

- Уо, уо! Хуæрзимисæ уай, «Са-ту-ме», «Са-ту-ме!» Гъе уордæмæ нæ над искодтан. Еци рæстæги устур, тар сурх автобустæ «Икарустæй» æнæзонгæ адæм, сæ фæсæвæд фулдæр, æндамæ хизтæнцæ сæ дзаумæутти хæцца. Фæстæдæр, куд рабæрæг æй, уотемæйти, уоци фæсæвæд балций æрбацудæнцæ изоли Сибир, Урал, Камчаткæ, Сахалинæй... Нур ма уæд æрбахъæртдæнцæ Иристонмæ. Хуæнхбæсти раздæр изæрмелтæ кæнун райдайуй. Мæнмæ гæсгæ, дин æй амонун нæ гъæуй. Асфальтæй æмбæрзт усгур, кафæн фæзи алфамбулай, къелатæ алли адæмихæттити мийнæвæрттæй æмидзаг бацæнцæ. Фиццаг æркасти зин рартасæн адтæй: ка фусун æй, ка ба - иуазæг. Идардæй кæсгæй, хæлхъой мулдзугути гобати хузæн адтæй сæ æзмæлд.

Фæрсæй сæмæ еу цæйдæрбæрцæ рæстæг лæмбунæг

факкастән. Уәдмәти еу смоленскаг, сурх цубургомау пьолцигин, киндздзон кизги хәццә базонгә дән. Æ ном мин Красамираә исхудта. Дууә хатти ракафтан. Уәдта ин баләдәрун колтон: - Цәуән нур ба, уәлә, еци замманай нәзити кьохмә парәг, кьәдзал-мудзул кьахфәндагбәл рауозер кәнән...

Кизгә фиццаг мә фәндәбәл нә арази кодта. Æ цәстити цума цидәр тасәйдзаг гьуди римәхст адтәй, уотә мәмә фәккастәй. Уой фәсте ба цитә рагьудитә кодтайдә, әхуәдәг нә зонәг.

- Цәуән, әндәра ми зәгьдзәнә: айә цидәр әнәфәуунд идәймаг әй! Идард гьәуи талингәдзийнадә әвдесуй. Пурмиккон фәсевәди «гьәр» имә әгириддәр некуцәй ма байгьустәй, - искарста цубур рәстәги фәсте и фәскоймаг ә пьухәй. - Красамираә, цьәхцәстә дзәкьолон, цәмән уотитә дьорис?

- Хуәнхаг, саубецьо Цәргәс! Æнәзонгәй, кунәг еститә нә фәууй фиццаг рәстәги? Ами, сумахмә силгоймәгтә сәхе цидәр кәнгә миуә-пьерфдарагә цума әнцаә, уотә дәмә нә кәсуй?!

- Уомәй дәр ци мәнгә зәгьис, уәрәсейаг денгизи уорс «даргьхьур хьаз»?

Мә нанай загьдау: әхгәд кири ци ивәрд ес, уомән ка ци зонуй?..

Æриздахтан нә фиццаг цубур балцийәй. Æ зәрдамә хьәбәр фәццудәй алкәди рәстәги нәзити цьәх-цьәхид кьох. Надәндәргьцә дәр хьәбәр дестә кодта нә хуәнхти рәсугьд «бакастбәл». Æнәфәуунд-аргьауон панорама'й худта.

- Исон изәр ма мә бафәсмәрдзәнә, Красамираә? - рафарстон әй әз.

- Уой ба ци хонис? «Актер» ма уай? Парик әви дәбәл «маскьә» уодзәнәй? - баходәзмолтә кәнгәй, загьта и нәуәг зонгә кизгай.

- Нәгь, Красамираә, әз дин ме 'нәгиризәй зәгьун. Цәсгоммә гәсгә ма мә базондзәнә?

- Гәр, гәр! Айдагь дә бәзгин, сатәг сау бецьотәй дәр дә неке хәццә фәййевдзи кәндзәнән...

- Елдарушкә-цәхәрцәстә, кәсай цәхуән цьететә! Хормә айдәнтау ци 'рттивд кәнунцә! Цума нәуәг цәмәдессаг кинонивәмә фиццаг хатт кәсун, уотә... Е нур ми байруагәс

ай. Туристга се уолафуни растаги али кумтай ад цела-ад мела цема ама кума цуунца, е. Тэмэсгаг Кавказ! Аламэти аздада... Эрдисконд... Уота мэма кэсуй, цума аргэутти аэназонга бэстэма, ме стур амондэн, аргафудтэн. Дессагга ама тэмэста! Уадта мин Дуйней Фарна ниваганаг, кенэ позтесси ирд алпагуга ку балавар кодтайде...

- Красамирочка, ама уад на бундорон адамихаттай ба ши зегьдэнае? - илзулга-илзулгай, кьэхэнци фарст ракодтон балшон кизги.

- Е ба фэстагдар фэуунгай уодзэнэй. - Уайтагд мин цубур аялхэст дзуапп равардта силэстег.

- Нур, ацагайдар, кэд уоте хьабар арф райстай да кизгон зардема на минкый бэста, уад ардигон муггаг райсунбал ба некаци хузи исарази уайсе? - уоте дзоргай име махе нигки хэстагдар баластон.

- Ха-ха! Цалдэнге гулф цаугадонэн а инна билгаеронма на басарратт кэнай, уадма маца ма дзоре, амбал Аэварэги-фурт.

- Елдарчик, кемн косис, уой мин ку зегисе... Аэ райдайэн кьлэсти ахурганэг ден. Аци анз мэма дуккаг кьлэс алгай. Эин куэст ай хьабар. Цалинга се «кьэхтэбэл не «слууонца», уадма нийергуга ама ахургануган - хьамэти хуасе. Раст зегьгай, хе суваллэнгги аде ба нама зонун. Уога, си ши уалдай ес? Ма ахурдауте дар ман аянда!

- Аэ ба шоферай косун еу дэс анзэй берце, хэдзэртгэаразэг кьомбинати. Арэстади хэща аягом баст ден...

Ме хабэртте ин уелэнгай радзурлгон. Махэбэл ай дэбэх аргэуунка колдон. Эрмэст мин цард амбал ке нес, уелта ахсаанздууд кизге ама фондэнздууд бишеуей фиде ке ден, уони ба ин, ай-тэй дар, не «ской колдон.

Дуккаг изэр туристон базэма ку исцеуон, уадма ахуелдег цэмай агурдтайде, уой туххан ба си а кьохбалдарга, сугьзэрийна сахат ракурдон.

Гуудеггагэн, уарунта радаргээнца. Раст зегьгай, цыфэ растаги зыйнахэгомму дар колдон: фэскуст асг километри сунагай хээрхэфунма турбазэма ранхэстерунма. Эрмэст фэндзэймаг изэр ба мин бангэстэй уордэма фэцшуи.

Иуазэг кизга, ке зэгьун ай гьэуи, ахе мэстигер рафэрсэ-

бифарсәй бауәгә 'й. Әвәдзи!

- Гәр, гәләхха, уоци «мәлгәвзаг» ләхьуән куд нә фәззиннуй?! Дзоргә-дзоргәй, ә гәләсәй ци нә «дессәгтә» мидтәй... Әви етә уәлдәфмә «рандәнцә»...

Мә сахат имә ку равартон, уәд нур ба әхе, сувәллонау, куд баримахстайдә?! Ә сәрмә уәхән ходуйнаг, әнәргьуди пуддаг куд әрхастайдә? Нурмиккон гәйтуйт джентельмени кувен бәргә зиндтәй...

Нәлгоймаг ку нә зиндтәй, уәд и цардбәллон әригон шийоймаг турбазәбәл дзуапдәттәг милиционермә курдиадә инфинста: «...Әвзарәгти Елдарихьо, Хәри гәуккаг, шоферәй косуй...»

Кьәсхуртәарәзт милици косәг ә кәсәнцәститә фәббундәр кодта ә даргь фийи рагьәрдәмә. Ә цормә и гәстгәнәгмә фарсти каст бацәйкодта, уәдта имә дзоруй: - Барәнә-уай, барәнә, рәсугьд кизгә. Дә ном дин нәма багьуди кодтон.

- Ковалева Красамира.

- Ци дзәбәх ном дәбәл исәвартонцә! Фиццаг хатт әй шьосун... Дәхуәдәг рагьуди кәнай: кәд имә сугьзәрийнә сахат дәхе фәндонмә гәсгә раварттай, әви ләхьуәни фәндәй?» Уогә, си ци уәлдай ес? Тухмнуә си не 'рцудәй, уәдта 'й давдбәл банимайун дәр мә бон нәй. Цәмән гьаст пәни? Даумә гәсгә, е законмә гәсгә раст әфхуәрд уәдкәнәй?

Әмбал милиционер, аци сахат мин фараст анзей размә мә нийерәг, рохсаггаг мадә Аделинә Васильевна, мә рашурди инсәй анзей бәрәгбонмә баләвар кодта. Дәхуәдәг әр ибәл расагьәс кәнай. Мади ләвар хьазар фәууй әви нәгь, фустәгидаер ба ма айдагьдәер имисуйнаг ку исуй, уәд. Мә хорәмгәстә мади әрвон сорәт, уодәгасау, мә цормә әристуй, қорау мә фәттавууй. Дуйнәй әмаргь әй әма мин цума цидәр амакарон устур нифс фәддәттуй, уотә...

Елдарихьо авдисәри ә кустмә иннә хәттитау сәумәраги рәцудәй. Устур автогаражи сурхгонхурст егьау әфсәйнаг пәртти цори диспетчер әма гаражи хецау ләудтәнцә. Гаражи хецау зәронд фәтән гьәпәнаги хузән, зинтәй әнхуәрста ә тура. Ә фәтән, даргь сау галстук мора костюмәй әндәмә пәу-зәу кодта. Дууемәй дәр Елдарихьомә, әнә салам ратгәй, шидер узал, тузмәг кәститә бацәйкодтонцә. Диспетчер,

Елдарихъомæ гæгъæдий нарæг скъуддзаг бадаргъ кодта, æнæ дзоргæй.

Æвзарæги-фурт æй рафарста:

- Ци бабæй мин дæттис, хецау? Сæумæ рагйау мæ неци гъудæй! Уæллæй, дæу хуæрзтæ дæр фист кæд фæууодзæнæн, уой ку нæ зонун. Путевкæ бабæй цæттæ 'й?

- Уо, уо! Æрмæст æндæр рауæнмæ. Уоми ба берæ æ бæзгин æфсæйнаг дуæрттæ ес. Уордæмæ бахаун, дан, æнцон æй, фал æндæмæ рацæун ба дзæвгарæ зиндæр æй. Ци «бамурхтæ», ка "й зонуй? Раниндзорай, ра, кæд дæ цæсгом хуæцуй, уæд?!

- Циуавæр гæгъæди æй? Ном ин æппундæр нæййе?

- Куд циуавæр? Æхсæвигон уæ хæдзæртти «уæ бун нæ гъар кæнуй...» Куд æнгъæлис? Лæг «къалакъах» ку фæууй, уæдта ауæхæн «хуарз» хабæрттæ дæр æрцæуй.

Дуккаг сæумæ Зинæсхъоди медгъуддæгти хайади слестигæнæги косан бунати цъухæй-цъухмæ дзубанди-фарстмæ хунд æрцудæнцæ Елдарихъо æмæ Красамирæ. Милици косæг æппунфæстаг фудракæнæги бафарста:

- Æвзарæги-фурт дæ фудбæл сæтти æви нæ?

- Æнхæст фудгинбæл мæхе нæ нимайун. Æмбал капитан, цанæбарæг фуддзийнадæ 'й? Дуккаг бон бæргæ цæуйнаг адтæн туристон базæмæ. Фæндæ мæ адтæй сахат æ хецаубæл исæмбæлун кæнун, фал мин дæргъвæтийнæ уарунтæмæ гæсгæ нæ бантæстæй еци гъуддаг фæрраст кæнун. Нур ба, цума келæр сахат мæхе бакæнунмæ гъавтон, æвæдзи, уотæ уайуй?

- Æвæдзи, ду ци хони?

- Æма уотæ нæй? Еске дзаума гъауама фæстæмæ ши цæсгомæй æ хецауæн нæ равардтайсæ?

- Æмбал слестгæнæг, æхуæдæг мæмæ 'й равардта. Тухесæ 'й, миййаг, ку нæ бакодтон. Мæ рæдуд мæхемæ есун æгасæйдæр. Сæтгун ибæл... Тæрхон кæнунæй ба, дæ мадæ, дæ фиди хатирæй, кæд гæнæн æма амал ес, уæд æ нæ ун хуæздæр уидæ...

- Красамирæ, ци зæгъдзæнæ ду ба? Аци гъуддаг куд рауадæй? Раст дзоруй а лæг?

- А-гъа! Неке имæ кæсуй? Дæ къеухед ибæл ракалдтай... Цæхæн фæливд «робас» разиндтæй? Еу минкый нæлгоймаги æфсарæ дæр гъауй! «Къæбæлдзуг» дзубандитæ кæнунмæ дæсни дæ? Еуемæй, бецъотæгин нæлгоймаг дæ. Мадта бустæги æзиниккон дæр ку нæбал дæ. Иннемæй ба - сайагæ. Æнгъæл-

дән æма бийнonti фидæ дæр дæ? Мæнæн ба дæхе амондагорæг худтай. Уæ цард ихалун мæнмæ нæ кæсуй. Дзæбæхæй цæретæ! ...Кизгутти «гъостæхснæг», дæу хузæн сайæгойтæй фæззæгъунцæ. Æ сувæллæнтти хатирæй ин мæ курдиати гæгъæди фæстæмæ есун, кæд æнгъезуй уæд, æмбал слестгæнæг. Æз дæр уæхæн сонт рæдуд кæд некæдбал æруадзинæ. Адæймаги зунд алкæд æмхузæн нæ рауайуй. Æгасæйдæр рæдуддитæбæл ахур кæнунцæ...

- Гæнæн ку уа, уæд еске рæдуддитæбæл ахур кæнун, æнæмæнгæ, хуæздæр æй. Хатирæй дин фæууæд аци хатт, Æвзарæги-фурт. Дуккаг хатт ма дæу æрдигæй ауæхæн æнæргъуди гъуддаг ку æрцæуа, уæдта нæ дзубанди «дирзæгдæр» уодзæнæй, - исдзурдта Къахæнгорти Тазæрет, слестгæнæг. - Æвзарæги-фурт нур ба мæнæ аци сахат æ хецауæн раттæ æма си хатир рагорæ!

- Æмбал слестгæнæг, ду ци загътай, уонæй алцæбæл дæр арази дæн. Æрмæст мæмæ еу курдиадæ ба ес.

- Цæхæн курдиадæ?

- Корун ди æма аци хабар мæ кустмæ, уæдта нæ гъæубæстæмæ дæр кул нæ нийгъуса... Æндæр ба адæми астæу и хабар уантагъддæр фæххæлеу уодзæнæй. Мæ сувæллæнтти мади уæнгæ и хабар ку нихъхæрта, уæд мæ тумугъ бийнonti цард ницхæлхъойтæ уодзæнæй...

- Лæдæрд æй алцидæр! Никки ма кæмæ цæхæн фарстатæ ес?

- Нецибал! - æмгъæллæсæй еу адтæй сæ дзуапп Елдарихъо æма Красамиран.

- Мадта уæ цæуни барæ ес. Фæндараст кæнтæ! - цубурæй баладæрун кодта слестгæнæг æма тамаку исасугъта...

ЦÆГОЛТИ Васили

ÆРÆГИАУИ БАЛЦИ
(Радзурд)

Æлпунфæстаг æрбахъæрдтан Минводмæ æма тæккæ еци фæдбал рахизттæн купейæй, фал минути фæсте ба фæстæмæ æрбаздахттæн, мæ хуссæни кæронбæл æрбадтæн æма, мæхуæдæг дæр æй дзæбæх нæ балæдæрдтæн, уотемæй нæуæгæй рацæуæни февзурстæн. Цæбæлдæр хъæбæр арф ке гъенцъун кодтон, е ме 'мбæлцæнттæмæ ходæгау кастæй æма билæскъелæ идзулд бакæнионцæ. Уогæ æнæуой бустæги æргомзæрдæ нæ дæн, фал син уой размæ рахабар кодтон, æнæгъæнæ дæс æма дууинсæй анзи ке нæбал адтæн мæ минкый райгурæн бæсти, уой, растдæр загъгæй, ба æнæгъæнæ лæги цард. Æвæццæгæн, уони цæстити цидæр æнахур адæймаги хузæн дæр Мæскумæ лæгæрдунцæ фæндаг сæхецæн, æз ба си ледзæги - лигъд канун. Уой ба ма неци гъæуагæ уогæй, уал анзи си мæ царди бонтæ батæргæнгæй. Адæм уæхæн уавæртæмæ бæллаги бæллунцæ, æз ба, Хуцау мин ци бонтæ ма равæрдта, уони гъæуама батонон кæмидæр бæрзонд хуæнхти арф коми цъаси, кæддæр мæ фиддæлтæ гъæуатæй ке ниууагътонцæ æма лигъз будурмæ кæмæй фæллигъдæнцæ, уоми. Æма æцæгæй дæр, цума Мæску цæмæн ниууагъта, гъудитæ кодтонцæ етæ, æ рагон гъæунгтæбæл дæр ин куд нæбал æрзилдæй? Пилтæ дæр, дан, сæ адзал иссерунмæ сæрмагонд рауæнмæ æрæмбурд унцæ.

Элхот! Ме 'мбæлцæнттæй æ бунатæй дæр неке фезмалдæй æз ба рацæуæнмæ фендæбиладæн æма къæрæзгæбæл мæхе нитьгъæпæн кодтон. Вагони фæндарастгæнæг мæмæ фæстегæй фæлмæн цъухи уагæй сдзурдта:

- Исæрхун дæ, хуарз лæг...

Æз хуæнхтæ, рæзбунтæ, нартихуари хумтæмæ уотæ цæмæдесæй кастæн æма ин дзуапп радтун дæр нæ бацæй мæ

онн. Къæразги æндегæй мæмæ мæ рагбонтæ ирдæй-ирддæрæй
оннун райдæдтонцæ. Мæ зæрдæ мæ реуи еци æндон гæбар-
губур кодта, худта мæ мæ саби бонтæмæ, лæуун мæ кодта
берге цæбæлдæртæбæл. Æз фæстæмæ здахттæн иронхуатæй мæ
оннæмæтæ сбидогæмæ. Æма ами, вагони къæразгæбæл тьæпæн
уоней, мæмæ уотæ фæккастæй, цума еци догæ мæ хæццæ
бæдæудзæнæй мæрдтæмæ.

Æрæгиау мæмæ багъардта, дзæгъæли ке нæ ралигъдтæн,
уордигæй, е...

Игонфарс танкæй цæхæрæй байдзаг æй тумбул ардзæст.
Мах, сувæллæнттæ, бадæн арти фалæбулай æма æнгъæлмæ
мæсæн, нæ баба нин зингитæй кæд фелвассæнæй топпи
иургæгбæл конд фунх нартихуар, уомæ. Еци рæстæг æнæбари
кудт бакæнидæ. Æма куд нæ, кæд æма æ фæстагæнттæн лæвар
кодта цидæр æнахур цæмæдесдзийнадæ. Ех, ци хъæбæр æрæгиау
æй балæдæрдтæн, нæ фиддæлттæ ци зундгин адтæнцæ, уой.
Хумæтæги нæ ластонцæ сæ мæрдтæ æцæгæлон бæститæй,
иомæй сæ сæ фидизæнхи сигитбæл сæмбæлун кæнонцæ.

Иæ туппур игон губунтæ радауæ-бадауæгæнгæй мах нæ
æрæдзæбæл айуан кодтан. Фал уалинмæ фæззиннидæ хæдзари
æфсиннæ æ медбилти фæлмæн идзулгæ æма ни алке къохмæ
дæр радтидæ гъæдин къоппа нæуæг дугъд æхсирæй идзагæй:
Анкæмæ дæр фæлмæнæй бакæнидæ: «Хæлар дин уæд!» Еци
æндау кæд æма кæмæй рацудæй, уой нуртæккæ гъуди дæр
некебал кæнуй, фал æфсийни къохæй ке цудæй, е ба бæлвурд
берге æй.

Æрæгиауи имисуйнæгтæ мин мæ уод мæстигæрдæ кодтонцæ.
Дæуæгигъæу. Цума рагон хузистæй æристадæй мæ цори вакзал,
фал æрмаестдæр мæнæн нæ: мæ гъуди мин мæ зæрдæбæл неци
æрæуун кодта. Кæд ибæл беретæ фæффингонцæ, уæддæр
мин зæрди уедæгтæ ба нецæмæй батилдта.

Вагон байдзаг æй бæлцæнтти дзолгъо-молгъойæй, уæдда
онн æмгулф ракодтонцæ перонмæ.

И æсунæгæй байзадтæн вагони. Вагон фæндарастгæнæг мæмæ
æкс бахатта:

- Неке рацудæй дæ размæ? Рауайуй...

Еци дзурдти хæццæ æ къох бадаргъ кодта ма чемоданмæ.

И æй фæууорæдтон:

- Нæ, нæ! Ами цидæр хабар ес.

Еци рæстæг дуарæй æрбазиндтæй мæ хуæрифурт. Æз хъæбар расурх дæн, æ мади мардмæ ин ке не 'сцудтæн, уомæй.

- Æгас нæмæ цо! Бахатир кæнæ, ке райрæгæмæ кодтон... Мæ цалх исуагъта.

Мæ зæрдæ фегъæлдзæгдæр æй. Æвæццагæн, дзæгъæли фехсайдта мæ зæрдæ, уогæ бустæги уотæ нæ фæуун. Мæ хуæрифурт цæстæй лæмбунæг æркæститæ кодта купемæ: ома, неци ди феронх æй, зæгъгæ? Æ дзубанди æрбагæлста вагон фæндарастгæнæг:

- Æз ба рагъуди кодтон, зæронд ма ке гъæуй, зæгъгæ.

- Гъæуй, æгæр дæр ма нæ гъæуй!

Уæдта мæнмæ æрбакастæй æма сдзурдтон:

- Размæ, мадта.

Æз æй туххæйти æййафтон, фæстегæй цæугæй, æ хинæйдзаг бахуд ин нецæмæ æрдаргæй, уомæн æма мин рæстæг н'адтæй расагъæс кæнунмæ.

Тамбурæй ку ракастæн, мæ зæрдæ фæккъæпп кодта. Перронбæл лæудтæй æрмæстдæр еунæг дзаумæттæласæг. Æма мæ размæ рацæугутæ ба кæми æнцæ? Æз æнгъалдтон æма хъуритæ, батæ исберæ уодзæнæнцæ, устур кадгин бакаст си рауайдзæнæй. Фал, æвæццагæн, фудæнгъæл фæддæн. Кул кæсун, уотемæй мæ ауæхæн æмбæлдæй рæстмæ дæр ма нæ байвæрдзæнцæ... Мæ зæрдæ базир-зир кодта, фал мæхе æрсабур кодтон, рагъуди кодтон, æвæццагæн, нæ зæрддагон фембæлдтитæ хæдзари уодзæнцæ, зæгъгæ. Мæ рацæуæни мин сурх горцъе неке æритудта, уæдта си, æвæдзи, уæхæн дзубандитæ дæр нæ уодзæнæй: «'Ма нæ муггаги кадæ, нæ сæрустурдзийнадæ, нæ дзилагæ нин ка нæ фæгадæ кодта! Хуцау дин арфæ ракаæнд!»

Вакзали размæ фæзи лæудтæй берæ аллихузон рæуæг машинтæ æма мæхецæн гъуди кодтон, махон си кæци æй, зæгъгæ. Мæхецæн равзурстон тæккæ хъазардæр æндæр маркъæгин «Мерседес» æма имæ комкоммæ бараст дæн, фал мæ мæ хуæрифурт фæууорæдта:

- Мæнæ, а æй нæ «теуа». Бабадæ, - æ къохæй райамудта дæрдгун «Москвичмæ». Æма мæ байуантæ æркалдæнцæ. Алци дæр мин дузæрдугтаг иссæй... Фал бабæй загътон, ци уа, уой уæд, фæстæдæр кæд рабæрæг уидæ, гъуддаг цæй медæги æй, с.

Ранæхстæр ан. Машини къæразгæй ниллæг кæлæддзæн

чидзартти сэрти зиннун райдæдтонцæ берæуæладзугон
институтæ. Машини мотор гургур кæнуй, медæгæй хъуæцæй
байдзæг æй. Сауæнгæ ма Африки дæр хуæздæр уавæртæ ес,
ами ба æппун неци, фал райгурæн бæстæ дæр нæй. Базилдан
уу нарæг цъæх фæззелæнмæ. Идардæй бауидтон адæми къуар,
сæ лæудтæнцæ сифтæргун бæлæсти бунн. Сæ фæсте агорин
чидзарæ, минкъий дуар игон. Балæдæрдтæн, гъуддаг цæй
медæги адтайдæ, уой æма фегъæлдзæгдæр дæн. Кæдæй-уæдæй
мин ма фиддæлти зæнхæбæл кадæгонд æрцæудзæнæй! Æгас
дуйнæбæл игъустгонд ка æй, уæхæн ирæнттæ дзæвгарæ æнцæ,
фал æзиниккон биццеу, институт каст ка фæцæй, еци 27-
индзуд лæхъуæни И.В.Сталин æхуæдæг сæрмагондæй снисан
дæнæд хумæтæги мастерæй тæккæ стурдæр заводи директори
бунатмæ, уæхæн цау ба некæдма адтæй. Æз нæ дзордзæнæн,
ма хеуонтæ мæмæ еугай-дугайæй куд цудæнцæ æма мин ма
дæг сæхæбæлхуæцæй куд истонцæ кезугай, уобæл. Сегас дæр
дурдтонцæ еци-еу дзурдтæ: «Æгас цо, не 'нсувæр!» Æма бабæй
дæуæгæй сагъæси бафтудтæн: «Цума мæхе уæрдунн сбадтæн,
æми нæ?» Уæдта бабæй расагъæс кодтон, уал анзи ами нæ
уогæй, æз анæн æцæгæлон дæн, фæстæдæр мæбæл сахур
уодзæнцæ.

Æрбадун нæ кодтонцæ даргъ фингæбæл, адтайдæ си еу 30
дæгæнмæгæй бæрцæ. Мæн сбадун кодтонцæ хестæри рахез
фæрсæрдиги æма уайтагъддæр мæ сорхед ракалдæй, уомæн
æми нæ зудтон, дзурди барæ мин ку радтонцæ, уæд мин ци
дæгъгæ уодзæй, уой. Мæ уавæр мин хестæр балæдæрдтæй æма
æми ма гъоси сосæггæй æрбадзурдта:

- Ма тухсæ, фæддин æнхус кæндзæн.

Цу минкъий фæннифсгиндæр дæн æма ин ма уавæр паргом
кодтон:

- Уал анзи ами нæ уогæй, нецæмæбал арæхсун. Фал ма
дурдтæбæл уайтагъд рафæсмон кодтон. Хестæр æ сæр
дурдзæфгæнæги тилд бакодта æма стаунста:

- Гæр, хуæнхæсти ку райгурдтæ, ами ку сгъомбæл дæ,
дурдзæф мин кодта е.

Æз мæхе срасткæнунбæл архайдтон:

- Е кæд æма кæд адтæй... Кæд гæнæн ес, уæд уруссагау.

Æгас мæ бакастæн æма фæсмойнаг фæлдæн. Финги хестæрæн
дæгъгæ фæттархуæй. Æ бон куд адтæй, уотæ бакъæс-къæс

бæзæрхугтæ арæзт лæппо-лæг. Æз имæ кæсунтæбæл фæддæн æма ин «сбадæ», зæгъун дæр феронх дæн. Е мæмæ æдзинæг фæккастæй еу дзæвгарæ, уæдта истаунста:

- Æцæгæй дæр нæ бабай æмхалдех дæ!

Еци загъд мæмæ уотæ æнæнгъæл æма ходæг фæккастæй æма мæ хецауи минеугутæй мæ сæри нецибал райзадæй. Æз сахур дæн сабур кабинетти.

- Арфиаг уо! Куд бафеппайдтон, уотемæй æцæгæй дæр хæстæгутæ ан!

- Бадгæ скæнæ, - мæ къохæй ин къеламаæ райамонгæй загътон æз.

Е æ медбунати лæугæй байзадæй:

- Алли бон дæ хæццæ нæ фембæлун, неци мин æй, ралæудзæнæн.

Мæнæн ба мæ хед мæ хæдонæй рагъардта. Мæ къæлæтгинæй фестадтæн, мæ къæстюм стьоли кæронмæ багæлстон æма дзæнгæраги ниххуæцæнæй мæ секретаршамæ фæдздзурдтон:

- Мæнæ ай æраундзæ, мæнæн ба æндæр хæдонæ æма сурх галстук æрцæттæ кæнæ.

Е рандæй, æз ба, нæуæг æрбацауæги хæццæ цæбæл дзурдтайнæ, уой нæ лæдæргæй медкатай кодтон, æппунфæстаг бай бафарстон:

- Æма куд æй нæ баба?

Мæ хæстаги цæсгон фæттархузæй. Æз æй балæдæрдтæн, с уæлæбæл ке нæбал æй, уой.

- Дæ адрис лин нæ зудан, кæми дæ агурдтайанæ, æппунфæстаг истаус кодта æрбацауæг. Бæраг адтæй, мæхе мин ке фудгин кодта, с. Уогæ мæ фуд мæхуæдæг дæр лæдæрдтæн, фал æй æргомай ба нæ равдистон æ цори, æппун неци, фал мин фуртæн бæззуй.

- Дæ ном куд хуннуй, - дзубанди æндæрæрдамаæ рахадтон аз.

- Астемур, - сæрустурæй сдзурдта с.

Æз ме стьолаæй фестадтæн, æ цормæ бацудтæн, æ усхытæбæл ин æрхуæстæн æма ин æ цæститæмаæ комкоммæ бакастæн.

- Сбадæ, фæйна къофий бацумæн, загътон ин æз.

- Нæ, - зæгъгæ, нæхемæ хуæнхаг здæх æвзагæй балæдæрун кодта.

Æма бабæй мæ мæ гъудитæ фæххастоникæ идард сабидогæмаæ.

Уад биццеути хæццæ нæ кæрæдзей æвзаги еу фезмæлдæй дæр
дæрдæрдтан. Ами ба уæхæн цубур дзуаппитæбæл ахур нæбал
дæрдæрдтан хумæтæг адæми хæццæ, уæлдайдæр ба хеонти хæццæ.
Ми къох ин æ усхæбæл æрæвардтон æма уайтагъд
баладæрдтæн, æхе ми уæзданхузæй куд раеуварс кодта, уой. Е
дæр нæхемæ хуæнхаг минеуæг æй.

- Ци Хуцау дæ æрхаста Мæскумæ?

Е мæмæ комкоммæ æрбакастæй, ома гъуддаги фæдбæл дæн,
дæггæ, æндæр дæ гъигæ дæр нæ даринæ.

- Уæддæр ци хабар æй, над мæлæти хæстæг ку нæй?

- Мæ гæгъæдитæ Литературон институтмæ балæвардтон.

Æз æй фиццаг нæ фæллæдæрдтæн æма 'й гиризгæнæгау
рафарстон:

- Кумæ, кумæ?

Æ бакаст уобæл нæ дзурдта æма уæхæн хумæтæги хуæнхаг
арæзт, нæхемæ дигорон дзабурти, нæхемæ хæлафи,
курæтгонди, уæхæн дæрдгун цъиндати уæхæн ахурадон
уагдонæмæ цæунмæ æ нифс бахæсса.

- Æмдзæвгитæ финсис, æви аргъæуттæ?

Мæ айуандзурд мин ралæдæргæй, сæнт сурх рацæй æ
дзигготи уæнгæ.

- Бахатир кæнæ, дæ фæуинун мæ хъæбæр фæндадтæй,
хæстæртæ мин бафæдзахстонцæ, ардæмæ цæугæй.

- Цæмæн, - бадес кодтон æз.

- Цума æз дæр дæу хузæн исуодзæн. Еу хатт дæр ма мин
ниххатир кæнæ.

Æхе æваст фæззилдта æма сдзурдгъон дæр нæма сдæн,
уотемæй кабинети дуар æ фæсте рахгæдта. Æрвдæфау фæддæн.
Хуарз æма нæ цори неке адтæй. Рафæндæ кодтон,
гъауайгæстæмæ фæддзорун æма и гумери хæстæги фæстæмæ
раздахун, кенæ ибæл мæ къох, зæгъун ракъуæрон, ома, мæ
хæстæг сæрæй уæрæйдæгонд æй, зæгъгæ. Секретармæ
фæддзурдтон æма ин бардзурд равардтон:

- Еугур фембæлдтитæ дæр 2 сахатемæ рахæсса, къофи
мин æрцæттæ кæнæ, куд хъæбæрдæр, уотæ хуæздæр. Мæхе бал
æруадзон. Хецауадæй уæлдай еунæг дзæнгæрæгæн дæр дзуапп
нæ дæттун. Баладæрдтæ!

Цидæр хузи ссæнцæ нæ кæстæртæ. Мæхе фуртти хæццæ
ку фæддзорун, уæддæр си боззагæй нæ байзайун. Уомæ гæсгæ

ба се 'ртемән дәр фәсарәни куститә скодтон фондз анзей әмгүдәй. Уогә хуарз специалиститә әнцә, сәхе кәд әрләдәрионцә әма фәстәмә хуәздәр зунди хәццә кәд әрәздәхионцә. Әрмәстдәр әй нә ләдәрун, кәмәй фәцәнцә?

Институт каст фәууни фәсте мә бицъинәг скүдтон тугьдмә. Цудәй тугьди фәстаг анз, мән ба Саратови областмә рарвистонцә. Хуарз ма ләууй мә зәрдәбәл, цехмә фиццаг хатт ку бацудтән, е. Исәмбалдәй мәбәл обер-мастер әма мә еци фәдбәл бакодта танкитә рәмодзән гранаттә әмбурдгәнән цехмә. Хуарз әма мин ме 'мкурсон кизги нийергутә бәмпәггун хәлаф, телогрейкә әма керзә цулухьтә равардтонцә әма мәмә уазал нә гьардта.

Әнәгьәнә дәргәй-дәргәмә цех, стьолтәбәл әмбурдгәнән хәйттә, адәймаг си кәцирдигәй райдәдтайдә, уой мә сәр дәр нә ахәста, косгутәмә ци хузи уагәй дзурдтайнә, уой зонгә дәр нә кодтон, косгутәй ба еуфарсмә фәцәй обер-мастер әма мин е баләдәрун кодта:

- Астәумә ма ләсә, дә бәрзәй басәтдәнә. Әркәсә ләмбунәг, дууә бони дин әмгүд.

Әз ләмбунәг басгарстон али кьум дәр әма бафеппайдтон еу гьуддаг. Гранатти әндаг цьарә ластонцә ассиккити, уордигәй истонцә хәйттә әма уобәл ба гьудәй рәстәг хардз кәнун. Банимәдтон әй әма кьуәремә уадәй дәс сахатәмәй фулдәр. Тугьди ба гранәттә гьудәнцә. Әма нилләудтән цехи уәхән конвеер байгон кәнунбәл. Уогә си адтәй, фал разиндтәй цалцәггәнуйнаг.

Мә фәндонбәл исарази әй обер-мастер, хабар баләдәрун кодта директорән (е ба адтәй инәлар). Әнә уәлдай ракәнә-бакәнәй еу линибәл уалзун райдәдтон гранати әндаг цьәрттә. Нә кусти фәстеугутә дзәвгарә фәццурддәр әнцә. Фәстадәр ма заводи директор кәмидәр смәдзал кодта цалдәр уәхән линий әма кусти уавәр бустәгидәр фәххуәздәр әй. Еу бон мах бадтан директори кабинети әмбурди. Райгьустәй пәддзахадон бастдзийнади телефони дзәнгәрәг. Директор фәстадәй, әнәбари фәстадан мах дәр.

- Дә бонхуарз, әмбал, Сталин! Еумәйаг хьаритәй. Еугурәй дәр еумә! Участоки мастер, институт аци анз каст фәууәг Уарзәги-фурт. Хәтәл дәттун социалистон фәллоини бәгьатәрмә, заводи директормә:

Инаелари кьохи телефони хэтæл зир-зир кодта, туххæйти ма истаунста, хэтæл мæнмæ дæтгæй:

- Хуæцæ, Сталин дæу агоруй.

Хэтæли иннæ кæронæй райгъустæй зонгæ гъæлæс:

- Завод дæ кьохтæмæ райсæ. Ахур кæнæ разамунд дæттунбæл. Гугъд кæронмæ фæхъхъæртуй æма нæ рæхги хуарз специалисттæ багъæудзæнæй нæ ихæлд хæдзарадæ фæстæмæ æ кьæхтæбæл слæуун кæнунбæл. Дзæбæх уотæ! Дзæвгарæ рæстæг ма мæ хедæйдзаг кьох хэтæлбæл хуæцгæй æндæгъдæй байзадæй, цалинмæ мин æй инæлар нæ райста, уæдмæ.

- Уегас дæр фегъустайтæ? Æма дзуаппмæ нæ бангъæлмæ кæсгæй бардзурд равардта: - Уегас дæр уæгъдæ айтæ.

Æз дæр мегъæлми цæуæгау ранæхстæрдæн иннети фæдбæл, фал мæ фæсте райгъустон инаелари гъæлæс.

- Ду ба кумæ фæрраст дæ? Кустадæ дæ бардзурдтитæмæ æнгъæлмæ кæсуй, æмбал директор, - æма мин, телефонтæ ци стьолæбæл лæудтæнца рæнгъæй, уордæмæ раамудта.

Мæнæн ба ма мæ гьости гур-гур кодтонцæ Сталини дзурдтæ: «Ахур кæнæ разамунд дæттунбæл». Мæхе кеми ку æрцудтæн, уæд цума цæрæнбонти дæр еци кьæлæтгинбæл бадтæн, уотæ мæмæ фæккастæй.

Хуарз æма директор мæ цори адтæй æма мин е нифс байвардта:

- Æз дæр ами байзайдзæн, Сталини бардзурд уотæ 'й. Æз ин зардибунæй æ кьох райстон æма мæ кьæлæтгинбæл æрбадтæн. Телефонтæй кæмæн ци нисанеуæг адтæй, е мин зундгонд адтæй æма селектормæ мæхе байвазгæй бардзурдитæ дæттун райдæдтон цехтæн:

- Игъостæ уегас дæр! Дзоруй Уарзæги-фурт. Абони æмбал Сталини бардзурдмæ гæсгæ æз нисангонд æрцудтæн заводи директорæй. Раздæри директор уодзæй сæйраг специалисти бунати. Алли фарстати туххæн дæр мæмæ дзоретæ сутки кæци фæнди афони дæр...

Еци изæр радиойæй Левитан æгас Цæдесбæл фегъосун кодта ССР-и Цæдеси Сæйраг Совети Президиуми Указ, социалистон фæллоини Бæгаътæри ном мин лæвæрд ке æрцудæй, уæдта ма мин техникон æфсæдти иналар- майори цин дæр akkaгонд ке æрцудæй, уой туххæн...

Фингибалт ы цудай цудай, неке ма гыгæ дардта. Æз дæр ма гъудити ранигъулдтæн, хуæрздзæгъæли агурдтон фингæбæлбадгути цæсгæмтти мæхеуонти. Уогæ си еунæгей дæр нæ бафæсмардтон, мæнмæ кæддæр лигъстæгор ка цудай, уонæй. Уæхæнттæ ба еу æма дууæ н'адтæнцæ. Мæхемæ бустæги ходуйнаг æркастæн æма цæунæрвонг фестадтæн, фал ма ма фарсмæбадæг æруорæдта:

- Бадæ, гæдзæ кæнæ, махæн дæр æнцондæр нæй.

Æз æй балæдæрдтæн, ести ма ку сдзорон, уæд ми еугур гириз ке кæндзæй, уой. Фиццаг хат банкъардтон мæхе уæхæн æдухæ адæймагæй, ма цæститæ рауомæлæнцæ.

- Есгæд ма фембалдан? - бафарстон æй æз.

- О, Мæскуй, дæхе кабинети. Нæ гъæубæстæ ма рарвистонцæ дæумæ æнхусагор, къанау байсустæй æма нин кæд хæтæлтæ ссерунмæ фенхус кæнисæ, зæгъгæ. Фал ди фудевгед фæцан. Гъуди ма 'й кæнис?

Мæ сорхед ме скъелтæй лæдæрстæй ма фур æфсæрмæй.

- Далæ финги кæрон ба бадуй нæ æцæг сæрустурдзийнадæ - нæ зундгонд финсæг. Æнхусагор дæмæ бацудай, ду ба 'й билæскъелтæй ходгæй рарвистай. Нур ба, уинис, зундгонд литератор иссæй, Мæскуй ма дууæ хатти литературон преми дæр райста. Уомæй мах сæрустар ан, дæуæн ба Хуцау уой нæ равардта. Æ бакомкоммæ бадунцæ фазон æнсувæртæ. Етæ дæр каст фæцæнцæ гъæуонхæдзарадон академи. Бонæ ахур кодтонцæ, æхсæвæ ба вагæнтгæй цемент калдтонцæ. Еци анз Мæскуй мах хеонтæй дæс лæхъуæни ахур кодта. Ду ба си еунæгей дæр нæ зудтай, некæддæр си неке хæцца фембалдтæ. Хуарз æма ди неке неци даруй, некæмæй дæ ихæсгин.

Стъоли уæлгъос бадгутæй еунæг дæр еу хъипп-сум дæр нæ кодта. Æмиргъосæй лæудтæй финги хестæрдæр.

- Адæймагæн æ адзали рæстæг ку æрхæстæгуй, уæдта еугурæй дæр сæ фидиуæзæгмæ фæттагъд кæнунцæ. Мах ба ами унаффæ рахастан, нæ хæцца æмбастдзийнадæ ка нæ хаста, уони ами нæбал нигæнæн. Гъе, уотæ, ма хæнцъойраг...

Уотæ мæмæ кастæй, цума барæй ма нихмæ сфарсæнцæ æма мин сæ зæгъуйнæгтæ зæгъунцæ. Мæ донзонуг зæнгитæбал тухамæлттæй раистадтæн, æма фингæй рацудтæн, уорамгæ дæр ма неке бакодта. Дуармæ ку рахъæрдтæн, уæд ма кедæр дзурд райгъустон:

- Махæн е раги рамардæй!
Æ нихмæ неке неци сдзурдта.
Дуармæ лæудтæй цалдæр машини. Сæ еуемæ бацудтæн.
- Вакзалмæ мæ фæлласæ, бадинфеддзæн.
Е мæмæ æ сæр дæр не 'сæргъувта. Мæ чемодан ми иронхдæр
ма фæцæй.
Ранæхстæр дæн.
Мæ фæсте ма райгъустæй: «Амменæ, Хуцау!»

P.S. Мæйи фæсти гъæумæ ссудæй финстæг: «Уæ лæги уин
банигæдтан, адрес адтæй æ дзиппи. Æ агорæг неке цудæй. Кæд
уæ фæндуй, уæд æй фæлласетæ, кенæ ба 'й ами дæр уагътæ.
Зæнхæ « нæ» некæмæй зæгъуй.

Цæгат Кавкази æфсæнфæндаг. Полустанок «Проезжий».
Станци сæргълаууæг».

Уруссаг æвзагæй КОЛИТИ Виталий тæлмац.

Аййевадæ

БУДЗУЛА

Будзулай - Сæбанти Хæдзеумари - зар фиццаг хат ку фегъустон, уæд æ дессаг æрвон (æндæр æй куд исхонон, магъа) азæлдæй мæ уод цидæр æнахур æхсицгон бæстæмæ бахаудтæй: фиццаг хат балæдæрдтæн, нæ дзилагæ Дуйней рæсугъдгæнæг ке адтæй, æ зин, трагикон уавæрти дæр царди имон фарнæй æхе ке ервæзун кодта, æма æнæнимæдзæ тогкæлæн тугъдтити æ уарт æма æ целхъ састæй ку æрхаудтæнцæ, нæ сонгун итигъд будуртæй ку ралигъдæй хуæнхти цъæстæмæ, уæд æ хæщцæ мулкæн æрбахаста æрмæст еунæг Хæзна: Рæсугъддзинадæ.

Еци Рæсугъддзинадæ абони уæнгæ ке нæма фесавдæй, уой æвдесæнæн нин Хуцауи цæстæ бауарзта Будзулай рантæст нæ доги. Æ зарта, æ хузтæ æвдесунцæ дигорон мæсуги бундор куд фæдар æма рæсугъд конд адтæй, уой.

Нур рæстæг раййивта. Дигорæнттæн (Дигорæ ку фæззæгъун, уæд Ири кой дæр фæккæнун) сæ фулдæр сæхе дессаги рæсугъд æвзагбæл - ахургæндтæ десæн ке хæссунцæ, еци ариаг æвзæгги бундорондæртæй еуебæл - нæбал дзорунцæ. Ци уодзæнæй нæ фæдæн, е бæрæг нæй.

Будзулай хузæн искурдиатгун адæймагтæн æндæр адæмтæмæ устур кадæ ес. Ниффинсунцæ сæбæл киунугутæ, кинотæ исесунцæ, цæмæй се сфæлдистадæ æносмæ байзайа фæлтæртæн.

Фал мах аккаг кадæ нæ кæнæн нæ намуси лæгтæн. Будзула ма æригондæр ку адтæй, уæд ин æ зарта нæ ниффинстонцæ æцæг профессионалтæ зæлфинсæн студити. Нур ин ци пленкитæ рауагътонцæ, етæ ба рацудæнцæ хумæтæги адæми къохтæй (любительские).

Абони нæ журнали фæрстæбæл мухур кæнæн Будзулай конд хузти репродукцитæ, уæдта Хадой очерк «Хуæдæвзæрд искурдиадæ».

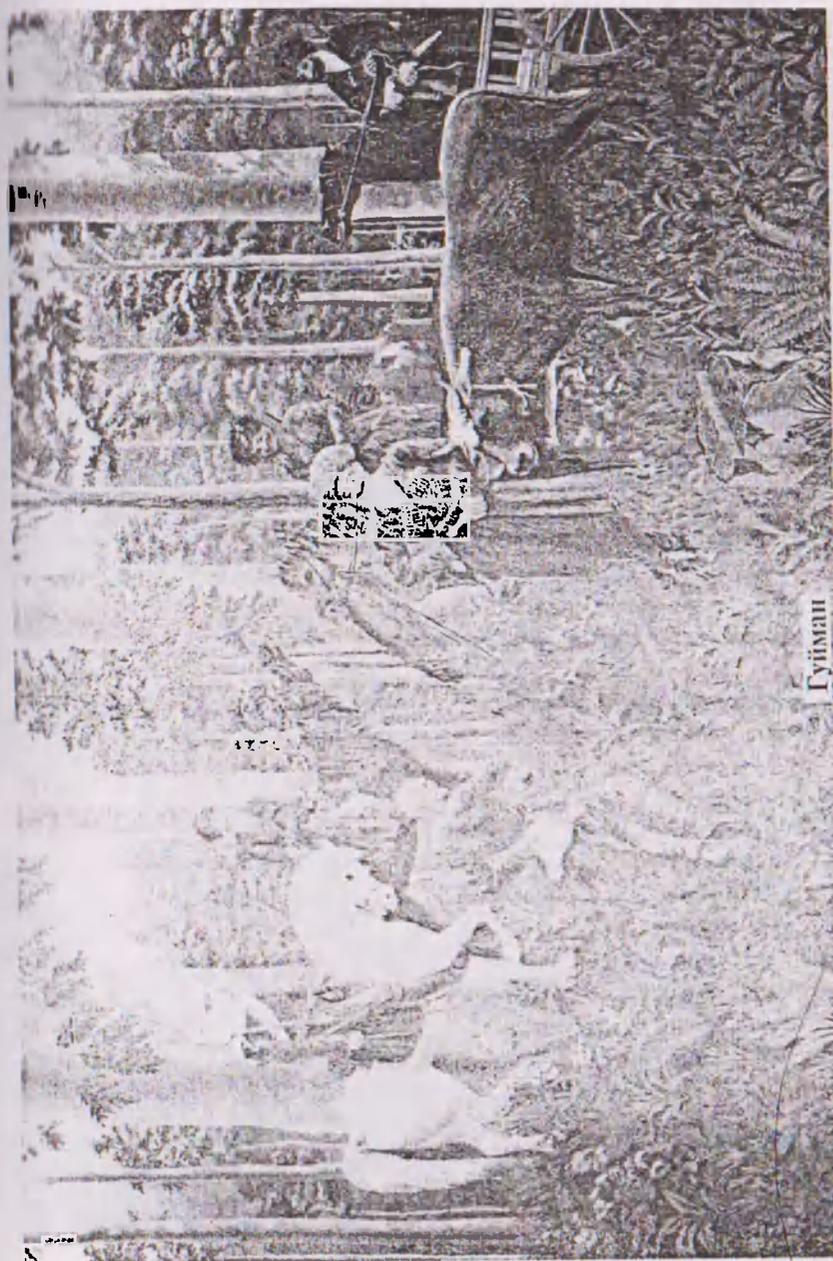
Васо

Будзула хуза «Темур-Алсахъ»-бәл косгәй

Темур-Алсахъ

Гуиан

Финикууга

Тургъа

Æрдзæ

Tox

Седзæр

Бахта

Фенпайуйнаг. Будзулай аллихузон хуарсентай гетенбел конд хузтæ (Сослани сэнгури сэгас хузтæ дæр си цардæгасæй гъазунцæ сæма æрттевунцæ!) сæма нур сæрмæст сау хуарсентай ке мухур кæнæн, уони сæхсæн берæ будуртæ ес. Фал уæддæр журналкæссæг Будзулай устур искурдиади тухæ ке банкъардзæнæй, уобæл нæ зæрдæ дарæн.

Редакци

ХУÆДÆВЗУРД ИСКУРДИАДÆ

Адæймагæн æ райгурди бæрæг нæ фæууы, æ хъисмæт ин æ царди фæндагбæл ци æвзарæнтæ исцæттæ кодта, е. Царди амонд фæйна хузи иурст æй адæмбæл æрдзæй. Уайдзæфæн æй икæ зæгъун, фал адæми еу хайæн сæ къохи алцидæр æнцонæй фæфтуйуй, цардиамонд сæмæ æдзохдæр æргомхаттæй лæууы. Аци цубур уацфинсти æз уони туххæй нæ дзорун, фал мæ фæндуй зæгъун цардиамонд æдзох фидиуоси цæстæй кæмæ кастæй æма еу зинæвзарæн иннемæй кæмæн æййивта, фал син сæттун ба ка нæ бакумдта, уæхæн адæймаги туххæн.

Сабанти Тазей фурт Хадзеумар (фæсномутай æй адæм фулдæр зонунцæ Будзулайæй) æ сабийи бонти нæ зудта, æ царди фулдæр хай зинæвзарæнтæй ке уодзæнæй, уой. Райгурдæй 1929-аг анзи Дигори коми Наригъæуи. Фиццаг зинæвзарæн æй æрахæста, дууæ анзи дæр ибæл нæма исæнхæст æй, уотемæй, уæззау сæйгæ фæцæй, е 'сдзæбæхи уæнгæ дæр æ бæрæг кæмæн нæ базудтонцæ, уæхæн незæй.

Дигоргоми уæд уæлдæр ахур кæмæ адтæй, уæхæн дохтур н'адтæй. Ка фæссæйгæ уидæ, уони дзæбæх кодта, æгас коми ци сунæг фельдшер адтæй, е. Æ бон ци адтæй уой бæргæ кодта, фал уæхæн уæззау незæн ба æ бон н'адтæй исхъаурæ кæнун æма Будзула фæссадæй æртæ анземæ хæстаг. Исдзæбæх ма уодзæнæй, уобæл æ зæрдæ некебал дардта, фал, æвæдзи, а алзал нæма адтæй, æма бауæр незбæл тухгиндæр кæнун байдæдта æма анзи æрдæгмæ æхе нифсæй хезун райдæдта. Авд анзи ибæл ку исæнхæст æй, уæдмæ е 'нæнездзийнадæ фагæ æрфедар æй æма е 'нгæртти хæцца Задæлески скъоламæ цæун райдæдта. Тæккæ фиццаг бонæй фæстæмæ дзæбæх фæццалх æй ахурбæл.

Зин зæгъæн æй, ку неци æй бакъулумпи кодтайдæ, уæд æ иларддæри ахур куд рацудайдæ, е, фал ин хъисмæт е 'взонг рагъмæ багæлста æверхъау устур зинæвзарæн. Хадзеумар ерттиккаг къласмæ ку бацудæй, уæд сæ фидæ Тазе цубур сæйги

фæсте 42-анздудæй æ цардæй рахецæн æй. Се 'взонг мадæ Хадзигуа æнæнгъæлти райзадæй 6 сувæллоней хæццæ седзæргæсæй. Ци зæгъун æй гъæуй, авд бийнойнагæй дарæги æрбайсæвд еци æвзонг мадæн хъæбæр уæззау цæф ке адтæй, уой.

Мадæ куд тухстæй, уой уингæй æ дууæ биццеуи дæр (æ хестæр Харитон уæд бахизтæй æхсæзæймаг къласмæ Мæхчески æнæнхæст астæуккаг скъолай) батухстæнцæ æма мадæн банхус кæнуни туххæй исфæндæ кодтонцæ сæ ахур ниууадзун. Мадæ сæ ку бафарста, скъоламæ цæмæннæ цæунцæ, уобæл æма син се 'нагъон зунди фæндæ ку балæдæрдтæй, уæд æ цæстисугтæ гæргæрæй нигъзалдæнцæ æма æ биццеутæмæ батхалдта: «Мæ зæрддæгтæ, æнойдæр мæ зæрдæ тонгæ ку кæнуй фурристæй, уæд мин ибæл сумах ба ма цæмæн æфтауетæ? Тæккæ исон куд рандæуайтæ скъоламæ æма еунæг бон дæр куд нæбал фæццох кæнайтæ, уотæ. Е мин уодзæнæй уæ хуæздæр æнхус. Сумах нæ зонетæ, æнахургондæн цæйбæрцæ зиндæр цæрæн æй, уой».

Æцæгæй еци бонæй фæстæмæ си некебал фæццох кодта ахури бонтæ. 1940-аг анзи дууемæй дæр фæцæнцæ каст се скъолатæ: хестæр Мæхчески авданзон скъола, Хадзеумар ба Задæлески райдайæн скъола.

Будурæй хонхмæ уал бийнойнаги хъæбæр зин дарæн æнцæ. Дæ фудгол бавзарæд, аци бийнонтæ сæ фиди фæсмæрдæ дууæ анзей дæргъи хонхи æвадуат уавæрти ци бавзурстонцæ, уой. Хадзигуа е'сæвд хæдзардари бæсти нурба хуасдзау дæр æхуæдæг адтæй, согдзау дæр æхуæдæг адтæй, хумгæрдæг дæр æхуæдæг адтæй, колхози будури куститæмæ цæуæг дæр æхуæдæг адтæй - еудзурдæй, алцидæр æхемæ кастæй. Æ сувæллæнтти æнхус æй кæми гъудæй, уоми уони дæр уæгъдæ нæ уагъта. Фонс сæмæ адтæй æма сæ гъонгæс дæр цæун гъудæй, фиййау дæр цæун гъудæй, уæсигæс дæр цæун гъудæй, уæлигæс дæр цæун гъудæй. Еци ихæстæ биццеутæ æнæкъулумпиæй кодтонцæ, уæсигæс æма уæлигæс ба фулдæр хаудтæнцæ Хадзеумармæ. Уомæй уæлдай ма сæмæ адтæй бæхи хузæн хуарз хæрæг æма е ба бунтондæр Хадзеумари бæрнæхсти адтæй. Еци хайуанбæл цидæр куститæ кæнун гъудæй, уони, бæрæг ефстагæй фæстæмæ, кодта Хадзеумар. Куройнæмæ дæр ибæл е цудæй, сог дæр ибæл е хаста, хуасæ дæр ибæл е хаста, еудзурдæй ци багъæуидæ еци хайуанбæл кустæй, уони еугурæй дæр е кодта,

тунгæ ма ибæл будури бунæттæй æхсæвеутæй хуар дæр хаста.

Еци еугур æвзарæнтæн зин бабухсæн адтæй медхонх царди уаварти, æма Хадзигуа исфæндæ кодта æ бийнonti цæрæнуат бодурмæ раййевун. Берæ сагъæсти фæсте цæрæн бунатæн равзурста Дур-Дури гъæу. Æ биццеутæ куддæр каст фæцæнцаæ се скъолатæ, уотæ 1940-аг анзи фæззæги ралигъдæнцаæ Дур-Дурмæ.

Цалинмæ сæхецæн хæдзари амал кæнонцæ, уæдмæ сæ сæхемæ цæрунмæ бакодтонцæ æ хуæрæ Маря æма æ сияхс Легкойти Залун. Уæдæй фæстæмæ, цæветтонгæ, сæ цард фæррæвдзæдæр æй. Хаджигуа колхози косун байдæдта, æ хестæр биццеу Дур-Дури астæуккаг скъолай 8-аг къласмæ бацудæй æма уоми ахур кæнун байдæдта. Хæдзари амал искæнунбæл дæр архайдтонцæ Хаджигуйæн æхе хæццаæ æ хæстæгутæ дæр. Кæд еумæ райсгæй, бийнonti уавæр еу минкъий фæррæвдзæдæр æй, уæддæр царди гъæуагæдзийнæдтæ нæ фæррæуæгдæр æнцæ. Уомæ гæсгæ Хадзигуа не сарази æй дууæ биццеуей ахурæй фæццох кæнунбæл, фал Хадзеумарæн ба уадзгæ æрцудæй æ ахур кæнун æма е дæр райдæдта колхози косун. Хæдзари нæлгоймаги куститæ дæр уомæ кастæнцаæ: сог æрласунæй дæр, дзæхæра гъуд кæнунæй дæр, фонсмæ кæсунæй дæр.

Еци цардиуаг дæр син берæ нæ рахаста.

Æгас адæми æнамондæн 22 июни 1941-аг анзи фашистон Герман гадзирахатæй æрбампурста Советон Цæдесбæл, райдæдта Фидибæсти Устур тугъд.

Адæмæй тохунгъон кадæр адтæй, уони фронтмæ ракодтонцæ. Гъæуи ма байзадæнцаæ зæрæндтæ, æнагъон фæсевæд æма снлгоймæгтæ.

Хадзеумар хъазауат куст фæккодта колхози тугъди райдайæнæй ба 1950-аг анзи уæнгæ. Еци хъазауат кусти туххæй æй Советон хецæуадæ исхуæрзеуæггин кодта майданæй «За доблестный труд в Великую Отечественную войну 1941-1945 годы». 1950-аг анзи ба конд æрцудæй Советон æфсади рæнгъитæмæ. Ами дууæ анзи служби фæсте уæззау сæйгæ фæцæй, æма æй æфсади рæнгъитæй исуæгъдæ кодтонцæ æмгъудæй раздæр. Æ незæй ку фæдздзæбæх æй æма æхæбæл æ æрлдæ ку бадардта, уæдæй фæстæмæ нæуæгæй косун райдæдта колхози дæр, хæдзари дæр, уомæн æма имæ æндæр фæккæсæг

н'адтæй, æ хестæр æнсувæр уæд Мæскуй ахур кодта, мади бон ба нæлгоймаги куст кæнун н'адтæй.

1957-аг анзи бийнонтæ æрхудта, æма ибæл дууæ анзи ку рацудæй, уæдта Горæттæрон районмæ раййивта æ цæрæнуат. 1964-аг анзи цæрунмæ бунтондæр æрбунат кодта Камбилеевки гъæуи. 1966-аг анзæй фæстæмæ дæр æ уæззау куст нæ ниууагъта, цалинмæ 1989-аг анзи пенсий рацудæй, уæдмæ: æхсæз анзи Металлургти галауани пълотниккæй фæккуста; æртæ анзи Горæттæрон сæрмагонд хæдзаради фæккуста гъæдæй аллихузи дзаумæуттæ амайæгæй; 1975-аг анзæй фæстæмæ ба ист æрцудæй Орджоникидзий гъæди хæдзарадæмæ проекттион-конструкторон къуарæн хестæр инженери бунатмæ.

Амæй размæ Хадзеумарæн ци фудæбæнттæ фæннимадтон, стæ уалæнгай нимад æнцæ, аци цубур радзурди уонæбæл лæмбунæгæй æрдзубанди кæнунæн фадуат нæййес. Уой бæрцæ дæр сæбæл уомæн æрлæудтæн æма мæнмæ, уæдта еунæг мæнмæ нæ, фал беретæмæ дессаг кæсуй, бийнонтæ хæссуни сагъæсæй æй куд раевдалдæй аййевадæмæ уæхæн урух къохæй бавналун æма си уæхæн уæлахездзийнæдтæ равдесун, кæд æма хузтæй ке искодта нимæдзæй, айдагъ уони фагæ дæр нæй æрдзæ ин фæллойнæ кæнунмæ ци рæстæг равардта, е, сæйгитæ ма æндæр хузи къулумпитæ дæр банимайæн, уотемæй.

Æз аййевадæ æртасæг нæ дæн, фал Хадзеумари зонунæ сувæллони бонтæй, æ цард уæдæй ардæмæ мæ цæстити рази рацудæй, зонун ин æ алли фезмалд дæр, алли гъуддаг дæр, уомæ гæсгæ мæ нифс бахастон ести зæгъунмæ Хадзеумари туххæй.

Мах адами æхсæн курдиадгин адæймæгтæ минкъий нæнцæ. Ка фæндурæй дæсни æй, ка скрипкæй цæгъдуй, ка дирижер æй, ка режиссер æй. Зæгъун æнгъезуй, аййевади алли къабази дæр нæмæ еу, дууæ, кенæ фулдæр уæхæн адæймаги ес. Уонæй мах сегасемæй дæр сæрустур ан.

Хадзеумар уони æхсæн хецæн бунат ахæссуй. Æнæфæкъкъуæзгæй си уотæ зæгъæн ес: æрдзæй еци адæймаг адæмæн алæмæти лæвар æй. Дес фæккæнæн еу гъуддаги камæ фæууы курдиадæ, уонæбæл. Куд ма бадес кæнæн Хадзеумарбæл, кæцимæн æрдзæ нæ бавгъау кодта уой бæрцæ гъуддæгти дессаги курдиадтæ: е дин хузæ кæнунмæ, е дин зарунмæ, е дин гъæдæй скульптурæ кæнун, е дин дорæй амад скульптуритæ, е дин

гæддæсний дæсниадæ, е дин плотники дæсниадæ, е дин поридордасæги дæсниадæ. Аци дæсниæдтæй Хадзеумари бон бийнонтæ фæддарун адтæй сæ кæцифæндийи фæрци дæр, фал е 'ргом еугурæй дæр раздахта зарун æма маслæбæл конд хуарæнтæй хузтæ кæнунмæ.

Хадзеумар некæмæй неци фегъуста, æма æхе зæрдæй илдæсни æй зарунмæ, уотæ зæгъун рæдуд æй.

Хабар куд игъосгæ æрцудтан, уотемæй Сæбантæй Нарисунаг хъаунæй фæстæмæ зарун ка нæ зудта, уæхæн н'адтæй. Хадзеумар æ фиди е 'нсувæрти хæцца æрæйафта авдемæй (еугурæй адтæнцæ фараст, фал си еу рамардæй Америки, иннæ ба Нарисунагæй). Еци авдемæй зарун ка нæ зудта, уæхæн н'адтæй. Ести бæрæгбон сæмæ ку уидæ, уæд алкæддæр исаразионцæ еристæ зарунмæ (еци æвæрд æгъдау некæд фехалдтонцæ). Еци еристи сæмæ сæ сабийтæ лæмбунæг игъосиуонцæ æма гурусхаг нæй, Хадзеумар дæр æма æ хестæр æнсувæр дæр заруни лæгигъæдæ уордигæй ке райстонцæ, е.

Раздæр куд загътон, уотæ æнсувæртæ сæ будурмæ ралигъди фæццалх æнцæ гъæдæй рæсугъд дзаумаутæ кæнунбæл, æма уоми ба Хадзеумармæ игъосæ, æма косгæ-косгæ зарун байдаидæ æхсæн. Уой ин сæ синхаг (нæуæг æрледзæг) курдиадгин курдон 87-анздзуд Темирлати Темирухъ бафеппайдта æма иннæ синхаг лæгæн уотæ зæгъуй: «Косгæ-косгæй зарун ци биццеумæ нæуа, уомæй лæгъуз лæг рауайæн нæййес».

Гъе, уотемæй Хадзеумар фæццалх æй дигорон æма ирон бæгъатæртæбæл заргæ зарунбæл. Фæстæдæр æй агорун байдæдгонцæ бæрæгбæнтти адæми æхсæн зарунмæ дæр. Цубурдзурдæй ба уотæ зæгъæн ес æма Хадзеумар æ лæмæгъ хъурихатти тухæ æма бæгъатæртæбæл заруни дæсниадæ уотæ бæрзондмæ исиста æма ибæл абони Иристони уайуй тæккæ тухгиндæр æма дæснидæр заргугæй еу. Æ заргæ хъури уаг уой бæрцæ исрæсугъд æма истухгин æй æма ке рази фæззаруй, етæ имæ игъосунæй не 'фсæдунцæ, беретæ ба хатгай сæ цæстисуг дæр нæ бауорамунцæ.

Ирон, дигорон бæгъатæртæбæл зарунæй кæд уотæ зæгъæн ес æма алли зарæгæн дæр ци бантæстæй, е ин бантæстæй æхе фæрци, æма е æцæгæйдæр уотæ æй, уæд уотæ зæгъæн нæййес аййевадæй, хузæ кæнунæй. Хузæкæнуни курдиадæ кæмæн балæвар кæнуй æрдзæ, уой ма, цæмæй аййевади

сосæгдзийнæдтæ базона æма ин æ бæрзæндтæмæ исхеца, уой туххæй багъæуи аййевадон училище фæуун, аййевадон институти, академий исахур кæнун, дæсни хузгæнгути разамундæй дæргъæтин практикæ искæнун. Хадзеумармæ уонæй неци æрхаудтæй, æгæр-мæгур ма ин аййевадæ ци æй, уой туххæй еу дзурд зæгъæг дæр нæ фæцæй некæд. Райдайæн скъоламæ ку цудæй, уæддæр æ зæрдæ æхсайдта хузтæ кæнунмæ, фал скъолати аййевадæмæ уæди цæстæнгас æма ахургæнгутæн сæхе зонундзийнæдтæ уотæ дæлиау æма лæмæгъ адтæнцæ, æма ахурдзаутæй курдиадæ кæмæ адтæй, уой раргом кæнун дæр сæ бон н'адтæй. Уой бæлахæй берæ курдиадгин фæсевæди лæгигъæдтæ нæ раргом æнцæ. Хадзеумарæн еци æгъдауæй æ гъуддаг еу минкъий фæррæстмæ æй. Æ хестæр æнсувæр Харитон 1952-аг анзи ахур кæнун байдæдта Мæскуй Сурикови номбæл аййевадон институти. Алли каникулти дæр æ хæцца исласидæ, ахури анзи дæргъи ци куститæ искæнидæ, уони.

Хадзеумар киунугути дæр куд нæ уидта хузти репродукцитæ, фал е 'нсувæри куститæ уинун ку райдæдта, уæд ин етæ ба æ зæрди исæнкъусун кодтонцæ цидæр æнахур æнкъарæн, хъæбæр æй фæндун байдæдта хузтæ кæнун æма уæдæй фæстæмæ нæбал зудта æнцойнæ хузтæ кæнунæй. Анзæй анзмæ имæ фулдæрæй фулдæр кодтонцæ нæуæг куститæ. Æргом дзурди къæмæ нæййес. Нур ма кæд еци куститæ аййевадæмæ идард лæудтæнцæ, уæддæр бæрæг адтæй, раст фæндагбæл ке архайдта æма син еууæхæни аййевади рæнгъитæмæ æнæбахъæртун ке нæййес, е.

Рацудæй инсæй анзи. Хадзеумар инсæй анзи æнæсцохæй фæттох кодта, цæмай æ конд хузтæ аййевади уæлдæр æмвæзæмæ исхъæртонцæ, уобæл. Æппунвæстаг æ тох дзæгъæли нæ рауадæй. 1971-аг анзмæ æ кустити дæсниадæ уой уæнгæ исхъæрттæй æма уæдæй фæстæмæ равдистити архайун райдæдта арæх. Еци анз равдистити фиццаг къæхдзæф адтæй Хадзеумарæн. Æрцудæй Горæтгæрон райони Камбилеевки гъæуи астæуккаг скъолай. Равдистмæ рахаста, уой разæйи берæ фæлтæрæнти фæсте ин хуæздæр-хуæздæрæн ка рауадæй, еци æртæ кусти: «Дзæбодуртæ», «Сибири пейзаж», «Фонсхезæнтæ». Аци куститæй фæстаг дууей уой фæсте рарвиста Мæскумæ, фал ин сæ фæстæмæ нæбал исæздахтонцæ.

1976-аг анзи ин дууæ нæуæг кусти æвдист æрцудæй Суздали

горæти æма ин сæ уоми падзахадон музей балхæдта. 1973-аг анзи Дзæуæгигъæуи Туйгъанти Махарбеги музейи равдисти лæр архайдта.

1972-аг анзæй фæстæмæ уæхæн анз стæн адтæй, æ куститæ ин кæд нæ баагурдтонцæ еу, кенæ дууæ хатти фæйнæ-фæйнæ рауæнемæ равдиститæмæ. Аци анзи уæнгæ нимагъæй архайдта 20 равдистеми: Дзæуæгигъæуи архайдта равдистити фараст хатти, уонæй æртæ хатти - 1992 анзи, 2000-аг анзи, 2002-аг анзи адтæнцæ сæрмагонд равдиститæ. Мæскуй равдистити архайдта 1974-аг анзи, 1977-аг анзи, 1978-аг анзи, 1985-аг анзи, 1996 анзи. Суздали горæти равдистити архайдта 1976-аг анзи æма 1979-аг анзи. 1977-аг анзи архайдта еу рауæнæй иннæ рауæнмæ аййевгæ равдисти Польши, Германи, Чехословакий, Англиси. 1980-аг анзи ба - Грознай горæти Иристони хуæдархайæг хузгæнгути равдисти. 1988-аг анзи архайдта, Советон Цæдеси хуæдархайæг хузгæнгутæн Болгарий ци раййевæ-баййевæгæнгæ равдист адтæй, уоми.

Ке фæннимадтон, еци равдиститæй рафауйнаг некæцидæр æй. Сæ сугурдæр минкъийгай æргон кодтонцæ равдистмæ æрбацæугутæн хузгæнгути курдиати бæрзæндæ.

Уæддæр Хадзеумарæн 200-аг æма 2002-аг æнзти ци сæрмагонд æвдиститæ конд æрцудæй, етæ еугур равдиститæн сæ сæрæй лæуунцæ. Еци равдиститæ ку нæ адтайонцæ, уæд ибони Хадзеумари ном уотæ игъустгонд нæ адтайдæ.

Ами уæхæн фарстайæн æнæфæззиннун нæййес: гæр, дæс æма инсæй анзи дæргъци Хадзеумарæн не 'нгъизтæй еу сæрмагонд равдист исаразуни барæ радтун? Æнгъизтæй, фал ин ка равардтайдæ еци барæ? Хузгæнгути цæдесæй кæнгæ адтæй æма æй гъуди дæр нæ кодтонцæ. Цæдеси ионг нæй æма ин мах ихæс нæй сæрмагонд æвдиститæ аразун, зæгъгæ. Цæдеси ионг исунмæ ба ин æ размæ исæвардтонцæ цæлхдорæн, сæрмагонд ихурадæ дæмæ нæййес, зæгъгæ.

Æрмæстдæр имæ 2000 анзи е 'ргон рахатта аййевæдти хайади библиотеки директор Лолати Тамарæ. Тамарæ уæхæн уарзон цæстæй айдагъ Хадзеумари исфæлдистадæмæ нæ ракастæй. Æрдзæй ин парахатæй лæвæрд æй аййевæдæ уарзундзийнадæ æма сорæткæнуни аййевади курдиадæ кæмæ фæууы, уонæн библиотеки устур залти зæрдиуагæй исаразуы

равдиститæ. Уæлдай зæрдиуагдæрæй æнхус кæнуй æригон хузгæнгутæн æма и берети исфæлдистадæ «дуйнейи рохс» фæйнинуй Тамари фæрци.

Хадзеумарæй уотæ зæгъун æнгъезуй æма сорæткæнуни аййевади ци берæ куститæ исаразта, етæ æппунфæстаг еугурæй еумæ иссирдтонцæ фæндаг аййевадæ уарзгути зæрдæмæ Тамари фæрци. Тамарæ син уотид равдист не 'саразта, фал сæ тухгин зæрдæмæдзæугæ æппæлд фæккодта, фæйинун сæ кодта теленуади косгутæн, радиой косгутæн, газетти косгутæн, фæххудта сæмæ скъолатæй, университеттæй, уæдта берæ организацитæй. Тамарæ ке æрбахудта равдистмæ, уони зæрдæмæ фæццудæнцæ Хадзеумари куститæ, етæ бабæй сæ адæмæн раппæлдтæнцæ æма уотемæй афæдзи дæргъци равдистмæ фæццудæй берæ адæм.

Еци равдистбæл рацудæй анз минкъий хуæздæр æма бабæй ин Тамарæ аци анз исаразта æ нæуæг кустити хæццæ нæуæг сæрмагонд равдист. Аци равдистмæ дæр фиццагау берæ цæугутæ ес. Адæм куд зæрдиуагæй цæунцæ равдистмæ æма хузтæ сæ зæрдæмæ куд арф хезунцæ, уомæй æнæдузæрдугæй æнгъезуй зæгъун - Хадзеумар æцæг адæмон хузгæнæг æй.

Хадзеумари исфæлдистадæн бæрзонд аргъ ка кæнуй, уони нимæдзæ тухгин берæ æй.

Уæрæссей аскъуæлхт хузгæнæг Бедойти Шалва уотæ загъта: «Сабани-фурт æппундæр неке хузæн æй». Никки ма æй бæлвурддæр ба уотæ балæдæрун кодта: «Хадзеумармæ аййевадон ахурадæ ке нæййес, е æ бæлах нæй, фал æй æ хуарздзийнадæ. Нæййес уæхæн стандартон скъола, кæци не 'ртасун кæнуй хузгæнæги æма си иннети хузæн не 'саразуй. Айæ ба бунтондæр нæй уæхæн. Хебарæй исахур кодта, балæдæрдтæй хузæ, нивæ, композици. Кæд æма ахургонд профессионалти зунди æвæрæни арæх фæууй дирзæг, æнæуод амæлтти æмбурдгонд, уæд Сæбани-фурт ба багъæуай кодта дуйнети æнæхийнæ, кæдзос æнкъарундзийнадæ æма æй царди уадзуй, æхуæдæг æй куддæриддæр лæдæруй, уотæ. Е арæхсуй хузгæнунæн цæттæгонд хъумацбæл бавдесунмæ æ уарзондзийнадæ æрдзæмæ, адæммæ, уони уæззау уавæрмæ æма уæларвон тухтæбæл тауæрæхътæмæ, æхе уоди сугъдæгдзийнадæ æ конд хузти раййевуй хузæмæ.

Æрмæст Сæбанти Хадзеумармæ гъосдард, таведзæгонд ба

хуарзминкый цæуй. Ходæг æма зæрдмæгуйраг æй, фал ин «рмэдзæ уогæ дæр нæййес. Сæр æй нæ ахæссуй, æхе хæдзари уиæрти куд косуй, уой».

Хуарз гъуддаг искæнунæн (бустæгидæр ба исфæлдистадон ин кусти) æдæуагæ, гъæуй дзæбæх фадуæттæ исаразун.

Æргом дзурди къæмæ нæййес. Нæ республики еуæй-еу нивгæнгути фур имонауæй нæ уæлнихтæ исистан, сæ цъухæй цидæр исхауй, еци гъуддаг мæмæ нæййес, зæгъгæ, е син исæстеуатæй æнхæстгонд æрцауй. Фал уоци гъæугæ гъуддæгтæ-фадуæттæй ба цæмæдæргæстæ «гъолонгонд»- æнæхæй æй республики адæмон хузгæнæг æма зундгонд зарæг Сæбанти Хадзеумар.

Еу адæймагæн дууæ устур ацъагъуи, искурдиади дууæ зад бæласи кæбæлти æгæр æнцæ, кæбæлти! Æгайтидæр-ма. Дуйней фарнæй - боз! Фал, æгæр мæгур, хумæтæг косæн, хузтæ дуйней рохс æнæ къулумпитæй кæми уинонцæ, уæхæн æрмæдзи номбæл ба ин хе къумгонд дæр ма некæми ес. Цæмæннæ?» Уотæ гъенцъун кæнуй Хохойти Энвер.

Уæхæн æвадуат уавæрти фæккуста æма нурдæр косуй Хадзеумар. Уæддæр мæ косун ниууадзон, зæгъгæ, некæд ма рагъуди кодта.

Равдистити исфæлдистадæн аргъгæнгутæ Хадзеумари куститæбæл нæ раеуварс кодтонцæ. 1972-аг анзи ин равердтонцæ «Лауреати Диплом» Советон Цæдесбæл 50 анзи исæнхæсти туххæй равдисти, Мæскуй.

1974-аг анзи ин равардтонцæ «Лауреати Диплом» нæ республики «Фæллоинæн кадæ»-и равдисти, Орджоникидзе.

1974-аг анзи ин равардтонцæ «Фиццаг къæпхæни диплом» Мæскуй «Фæллоинæн кадæ»-и равдисти.

1974-аг анзи ин равардтонцæ «Грамота» Мæскуй «Фæллоинæн кадæ»-и равдисти.

1976-аг анзи ин равардтонцæ «Грамотæ» нæ республики хуæдахур хузгæнгути равдисти е 'сфæлдистадон æнтæстити туххæй.

1977-аг анзи ин равардтонцæ «Лауреати Диплом» фиццаг сугурцæдесон хуæдахур хузгæнгути фестивали Мæскуй.

1977-аг анзи ин равардтонцæ «Лауреати Диплом» сугурцæдесон равдисти «Хуæдахур хузгæнгутæ Райгурæн бæстæн».

1978-аг анзи ин равартонцæ «Бронзæй майдан» Æгасцæдесон гъæуонхæдзарадон равдисти.

1980-аг анзи ин равартæ «Кæди грамотæ» хуæдархайд аййевадон исфæлдистади ирæзункæнуни разæнгард архайди туххæй хузгæнгути Цæдес.

1980-аг анзи ин равартонцæ «Кæди грамотæ» хуæдархайд исфæлдистади æнтæстити туххæй Грознай.

1985-аг анзи ин равартонцæ Советон Цæдеси «Майдан хуæдархайд аййевади исфæлдистади æнтæстити туххæй» Культурон министрæдæ æма культури косгути Профцæдести Центрон комитет, Мæску.

1985-аг анзи ин равартонцæ «Лауреати Диплом» Фидибæсти Устур тугъди советон адæми уæлахезбæл 40 анзи исæнхæсти фæдбæл Уæрæсей хуæдархайд аййевадон исфæлдистади æгасцæдесон æркасти æ аййевадон æнтæстити туххæй Мæскуй.

1985-аг анзи ин равартонцæ «Диплом» Фидибæсти Устур тугъди советон адæми уæлахезбæл 40 анзи ке рацудæй, уой фæдбæл арæзт хуæдархайд аййевадон исфæлдистади Æгасцæдесон æркасти Мæскуй.

1989-аг анзи ин æртиккаг Æгасцæдесон фестивали республикон комитет равартæ «Кæди грамотæ» хуæдархайд хузгæнгути Республикон æркасти разæнгардæй ке архайдта, уой туххæй.

1994-аг анзи ин лæвæрд æрцудæй нæ республики Адæмон хузгæнаги ном.

Æгас гъуддæгтæбæл дзурд идæрдтæбæл цауы, фал зундгонд уруссаг поэт Б. Слуцкий ци загъта, уой кой ба скнун æнгезуы. Е газети «Комсомольская правда» 1977-аг анзи 17 апрели ниммухур кодта финстуац «Высокое искусство простоты».

1977-аг анзи журнал «Художник» æ 1-аг номери ниммухур кодта Р.Закини финстуац «Многообразие дарований» æма уой хæццæ ниммухур кодта Хадзеумарæн æ куст «Дунги æрбафутти» репродукци.

1979-аг анзи рауагъдадæ «Советский художник» ниммухур кодта Æгасцæдесон равдисти каталог. Уоми дæр адтæнцæ т Хадзеумари хузтæ.

Хæдо

НÆУÆГ ТÆЛМАЦТÆ

Йесо Киристей Евангели

Иоанни финст

(скъуддзаг)

Нур дæс æма инсæй анзей дæргъци Библи тæлмацигæнæг Институт зсердиуагæй архайуй еци цитгин киунугæ раздæри Советон Цæдеси адæмти æвзæгтæмæ раййевуни гъуддагбæл. Дигорон æвзагмæ бал æййивд æрцудæй æрмæстдæр «Йесо Киристей Евангели, Апостол Иоанни финст». Дзурд «Евангели» грекъагау амонуй «фарни хабар». Уотæ исхундæй, зæнхæмæ Ка æрцудæй, Еци Ервæзунгæнæг Йесо Киристей туххæй хабар.

Аци Евангели ка раййивта, етæ еуæрдигæй архайдтонцæ грекъаг тексти медес æнæ ихæлдæй, æхуæдæг куд æй, уотемæй равдесунбæл, иннердигæй ба тухстæнцæ уобæл, цæмæй текст æййивд цæуа дигорон æвзаги фæткæ æма æгъдæуттæмæ гæсгæ.

Евангелий автограф (автори къохфинст) æхуæдæг мах уæнгæ не 'рхъæрттæй, фал ин ес, раги замани къохсæй ке рафинсионцæ, берæ уæхсæн къопитæ.

Дигорон æвзагмæ Евангели æйивд æрцудæй, нур ахургæндти къохти ка ес, еци тæккæ рагондæр къохфинститæмæ гæсгæ.

Махæн æхцæуæн æй, дигорæнттæн дæр сæ маддæлон æвзагбæл Хуцауи Дзурд бааргъаунмæ фадурат ке фæууодзæй, е, уомæн æма Евангели, Хуцауи фæндæй, рæхги гъæуама рацæуа хецæн киунугæй.

Журнал «Ирæфи» аци номери Евангелийæй цæуи скъуддзаг (фиццаг дууæ сæри).

Уой ма зæгъунмæ гъавæн, æма кæд аййев литератури уадзимистæ тæлмаци кæнун хъæбæр зин гъуддаг æй, устур искурдиадæ æма хъауритæ агоруй тæлмацигæнæгæй, уæд Библий тæлмац ба — уæлдайдæр. Æма уи корæн, хуарз адæм, «Ирæфи» журналкæсгутæ: аци тæлмаци туххæй уæ гъудитæ цубурæй ниффинсетæ журналмæ. Уæ хуарзæнхæй! Уруссагау дæр уæд...

Федарæй ни æруагæс кæнуй, Библий киунугутæй дигорон æвзагбæл ци тæлмацтæ цæуа, етæ дигорон аййев литературæ æма культури ирæзтæн устур агъаз ке уодзæнæнцæ, е.

Хуцауи иуазæг уотæ!

Доктор Марианне Беерле-Моор,

*Библи тæлмацигæнæг Институти директор,
Мæску.*

ЙЕСО КИРИСТЕЙ ЕВАНГЕЛИ

ИОАННИ ФИНСТ

(скъуддзаг)

1 сәр

Царди Дзурд

1 Райдайәни адтәй Дзурд, әма Дзурд адтәй Хуцаумә, әма Дзурд адтәй Хуцау.

2 Дзурд райдайәни адтәй Хуцаумә.

3 Алцидәр Дзурди фәрци исәнтәстәй –
цидәриддәр исәнтәстәй, уонәй әнә Уомәй неци
исәнтәстәй.

4 Дзурди адтәй цард, әма еци цард адтәй адәмән
рохс.

5 Рохс талинги рохс кәнуй, әма ибәл талингә нә
фәууәлахез әй.

6 Адтәй Хуцауәй әрвист ләг, ә ном Иоанн.

7 Е әрцудәй әвдесәнән – Рохси туххәй зәгъунмә,

цæмæй адæм уой фæрци æгасæй дæр баууæндонцæ.

8 Е æхуæдæг Рохс нæ адтæй, фал æрвист адтæй
Рохси туххæй æвдесæнæн.

9 Еци Рохс адтæй æцæг Рохс – Е рохс кæнуй
дуйнемæ æрцæуæг алли адæймаги дæр.

10 Еци Рохс адтæй, Уомæн Æхе фæрци ка
исæнтæстæй, еци дуйней, фал Æй дуйне нæ базудта.

11 Æхеуонтæмæ æрцудæй, æма 'Й Æхеуонтæ нæ
райстонцæ.

12 Фал Ибæл ка баууæндтæй æма 'Й ка райста,
уонæн ба Хуцауи сувæллæнттæ исуни барæ равардта.

13 Етæ нæдæр тог æма стæгæй, нæдæр нæлгоймаги
фæндонæй, фалæ Хуцауæй райгурдæнцæ.

14 Дзурд иссæй Адæймаг æма æрцардæй не 'хсæн,
æма Ин мах фæууидтан Æ кадæ – Фиди еунæг Фурти
кадæ. Фурти фæрци нин раргом æнцæ Хуцауи еугур
хуарзæнхæ æма æцæгдзийнадæ.

15 Иоанн Фурти туххæй æвдесæн лæууй æма гъæрæй
дзоруй: «Айæ æй Е, уотæ Ке туххæй загътон: «Мæ
фæсте Цæуæг фæцæй мæ разæй, уомæн æма æз нæма
адтæн, Е ба адтæй».

16 Æма Уой æнхæстдзийнадæй мах негас дæр
райстан æнæкæрон хуарзæнхæ.

17 Уомæн æма адæмæн Хуцауи Закъон равардта

Моисей, Хуцауи хуарзæнхæ æма æцæгдзийнадæ ба риргом кодта Йесо Киристе.

18 Хуцауи некæд неке фæууидта, фал Æй адæмæн риргом кодта Æ еунæг Фурт – Е Фиди хæццæ æй еу æма æй æцæг Хуцау.

Иоанн зæгъуй Киристей туххæй

19 Иудейтæ Иерусалимæй Иоаннмæ саугинтæ æма левитти ку рарвистонцæ, ду ка дæ, зæгъгæ, æй бафарсунмæ, уæд Иоанн æвдесæн лæудтæй,

20 нæ басосæг кодта æма æргомæй загъта: «Æз Киристе нæ дæн».

21 Уæдта 'й бафарстонцæ: «Мадта ка дæ? Елиа?» Е загъта: «Нæ дæн». «Дуйнемæ æрцæуйнаг ка адтæй, сци Пахампар дæ?» Дзуапп равардта: «Нæ дæн».

22 Загътонцæ ин: «Мадта ка дæ? Ци дзуапп радтæн ин рарветгутæн? Ци зæгъдзæнæ дæхе туххæй?»

23 Æ син загъта пахампар Исайи дзурдтæй: «Æз дæн ридзарæг бæсти федог: æмраст искæнетæ Хецауи инд».

24 Уæд фарисейтæ ке рарвистонцæ,

25 стæ 'й бафарстонцæ: «Мадта кæд ду нæдæр Киристе нæ дæ, нæдæр Елиа, нæдæр Пахампар, уæд индæмæн аргъауис донæй?»

26 Иоанн син дзуапп равардта: «Æз донæй аргъаун,

фалæ уе 'хсæн лæууы, сумах Ке нæ зонетæ, Е –

27 мæ фæсте Цæуæг. Æз Уомæн Æ концарухъи бæттæн райхалуни аккаг дæр нæ дæн».

28 Аци дзубанди рауадæй Вифавари, Иордани цæугæдони иннæ билæбæл – Иоанн донæй кæми аргъудта, уоми.

Хуцауи Уæриккæ

29 Дуккаг бон Иоанн уинуй Йесой æхемæ æрбацæйцæугæ æма дзоруй: «Мæнæ Хуцауи Уæриккæ, дуйней тæрегъæд Ка фæххæссуй, Е.

30 Айæ æй, æз уотæ Ке туххæй загътон: «Мæ фæсте Ци Лæг цæуй, Е мæ разæй фæцæй, уомæн æма æз нæма адтæн, Е ба адтæй.

31 Æз Æй нæ зудтон, фал донæй аргъаунмæ уомæн æрцудтæн, цæмæй Е Израилæн раргом уа».

32 Æвдесæн лæугæй Иоанн дзурдта: «Æз фæууидтон Хуцауи Уоди уæларвæй бæлæуау æрцæйцæугæ æма Уомæ байзайгæ.

33 Æз Æй нæ зудтон, фал мæ донæй аргъаунмæ Ка рарвиста, Е мин загъта: «Уоди æрцæйцæугæ æма байзайгæ Кæмæ фæууинай, Е æй Сугъдæг Уодæй аргъауæг.

34 Æма æз фæууидтон æма æвдесæн лæуун: Е æй Хуцауи Фурт».

Фиццаг ахургæнуйнæгтæ

35 Дуккаг бон дæр Иоанн лæудтæй æ ахургæнуйнæгтæй дууей хæццæ.

36 Æма Йесой цæугæ ку фæууидта, уæд загъта: «Мæнæ Хуцауи Уæриккæ».

37 Еци дзурдтæ ахургæнуйнæгтæ ку фегъустонцæ, уæд сæ дууæ дæр рандæнцæ Йесой фæдбæл.

38 Йесо фæстæмæ ку ракастæй æма сæ Æ фæдбæл цæугæ ку фæууидта, уæд сæ фæрсуй: «Ци уæ гъæуй?» Глæ Ин загътонцæ: «Равви, кæми цæрис?» («Равви» гæлмацигондæй æй «ахургæнæг».)

39 Е син загъта: «Рацотæ æма фæууиндзинайтæ». Адтæй цуппар сахаттемæ хæстæг. Етæ рандæнцæ æма фæууидтонцæ, Йесо кæми цардæй, уой. Еци бон фæцæнцæ Æ хæццæ.

40 Иоаннæй ка фегъуста æма Йесой фæдбæл ка рацудæй, еци дууемæй еу адтæй Андрей, Симон Петри æнсувæр.

41 Андрей фиццагидæр байагурдта е 'нсувæр Симони æма имæ дзоруй: «Мах иссирдтан Мессияй» (гъома, Киристей).

42 Æма 'й æрхудта Йесомæ. Йесо имæ бакастæй æма ин загъта: «Ду дæ Иони фурт Симон, дæ ном хундзæнæй Кифæ» (гъома, Петр).

Филипп æма Нафанаил

43 Дуккаг бон Йесой бафæндадтæй Галилейи бæстæмæ цæун. Иссирдта Филиппи æма ин зæгъуй: «Мæ фæдбæл рацо».

44 Филипп адтæй, Андрей æма Петр кæцæй адтæнцæ, еци сахарæй, Вифсаидæй.

45 Филипп байагурдта Нафанаили æма ин загъта: «Мах иссирдтан, Моисей Закъони Ке туххæй финста æма пахампартæ Ке туххæй финстонцæ, Еци Назаретаг Йесой, Иосифи фурти».

46 Нафанаил ба ин загъта: «Назаретæй дæр еске ести хуарз фегъосдзæнæй?» Филипп ин зæгъуй: «Цо æма фæууинæ».

47 Йесо фæууидта Нафанаили Æхемæ æрбацæйцæугæ æма загъта: «Мæнæ æцæг æнæсайд израилаг».

48 Нафанаил Ин загъта: «Кæцæй мæ зонис?» Йесо ин дзуапп равардта: «Филипп дæмæ нæма фæдздзурдта, Æз ба дæ фæууидтон легъви бæласи бунис».

49 Нафанаил Имæ дзоруй: «Равви! Ду Хуцауи Фурт дæ, Ду Израили Паддзах дæ».

50 Йесо ба ин дзуапп равардта: «Ду æууæндис, уомæн æма дин загътон: «Æз дæ фæууидтон легъви бæласи бунис». Фæууиндзæнæ ма уомæй фулдæр».

11 Æма ин загъта: «Ацæг, æцæг зæгъун сумахæн: уиндзинайтæ уæларв игонæй æма Хуцауи Изæдти иццæйцæугæ æма Адæймаги Фуртмæ æрцæйцæугæ».

2 сæр

Фиццаг дессаг

1 Æртиккаг бон галилейаг сахар Кани адтæй киндзæхсæвæ, æма Йесой Мадæ дæр уоми адтæй.

2 Киндзæхсæвæмæ хунд адтæнцæ Йесо æма Æ ахургæнуйнæгтæ дæр.

3 Æма сæнæ ку фæцæй, уæд Йесойæн Æ Мадæ зæгъуй: «Сæнæ сæмæ нæбал ес».

4 Йесо Ин дзуапп равардта: «Уой Мæнæй ци агорис, Мæ Мадæ? Мæ рæстæг нæма æрцудæй».

5 Æ Мадæ дзоруй зелæнгæнгутæмæ: «Ци уин зæгъа, уой бакæнетæ».

6 Еци рауæн адтæй дорæй конд æхсæз гъосини, дон си цудæй фæйнаæ дууæ-æртæ барæни. Еци дон гъудæй иудейти æгъдаумæ гæсгæ хе кæдзос кæнуни туххæй.

7 Йесо дзоруй зелæнгæнгутæмæ: «Гъосинтæ донæй байдзаг кæнетæ». Æма сæ бамбилтæ кодтонцæ.

8 Уæдта син Йесо зæгъуй: «Нура си исесетæ æма 'й хæссетæ кувди хестæрмаæ». Фæйхастонцæ.

9 Кувди хестæр райахуста, сæнæ ци дон фестадæй,

уомæй. Нур сæнæ кæцæй æй, уой ба нæ зудта – уой зудтонцæ, æрмæстдæр дон ка исиста, еци зелæнгæнгутæ. Уæд хестæр фæдздзурдта сиахсмæ

10 æма ин загъта: «Алке раздæр æрæвæруй хуарз сæнæ, сæ фагæ ку баниуазунцæ, уæдта – лæгъздæр. Ду ба хуарз сæнæ нурмæ ниууагътай».

11 Уотæ Йесо галилейаг Кани исаразта Æ дессæгти фиццаг, раргом кодта Æ кадæ æма Ибæл Æ ахургæнуйнæгтæ баууæндтæнцæ.

12 Уой фæсте Йесо æрцудæй Капернауми сахармæ Æ Мадæ, Е 'нсувæртæ æма Æ ахургæнуйнæгти хæцца, æма си фæцæй цалдæр бони.

Йесо кæдзос кæнуй Ковæндонæ

13 Æрхæстæг æй иудейаг Комуадзæн. Йесо исцудæй Иерусалиммæ,

14 æма Ковæндони фæууидта: уæйæ си кодтонцæ галтæ, фустæ æма бæлæутæ, уæдта си бадтæй æхца æййевгутæ.

15 Йесо бæттæнтæй æхсæ исбидта, ратардта Ковæндонæй æгасей дæр: фустæ æма галтæ дæр; æхца æййевгутæн ниппурх кодта се 'хца, сæ фингитæ син иннердæмæ исхатта,

16 бæлæутæ уæйæгæнгутæн ба загъта: «Рандæ сæ кæнетæ ардигæй æма Мæ Фиди Хæдзарæй уæйæгæнæн хæдзарæ ма аразетæ».

17 Уæд Æ ахургæнуйнæгтæн сæ зæрдæбæл æрлæудтæй, Сугьдæг Финст ци зæгъуй, е: «Дæ Хæдзарæбæл мæтæ Мæ уодхарæй маруй».

18 Йесой иудейтæ бафарстонцæ: «Циуавæр дессагæй нæ баууæндун кæндзæнæ, уæхæн бартæ Дæмæ ке сс, уобæл?»

19 Йесо син дзуапп равардта: «Фехалетæ аци Ковæндонæ, æма 'й Æз æртæ бонемæ исараздзæнæн».

20 Иудейтæ Ин загътонцæ: «Аци Ковæндонæ æхсæз æма дууинсæй анзи аразтонцæ, Ду ба 'й æртæ бонемæ исараздзæнæ?»

21 Йесо ци Ковæндони туххæй дзурдта, е ба адтæй Æ бауæр.

22 Мæрдтæй ку райгас æй, уæд Æ ахургæнуйнæгтæн еци дзурд сæ зæрдæбæл æрлæудтæй, æма баууæндтæнцæ Сугьдæг Финстбæл дæр æма еци дзурдбæл дæр.

Йесо уинуй адæймаги зæрдæ

23 Йесо Комуадзæни бæрæгбони Иерусалими ку адтæй, уæд Ибæл беретæ баууæндтæнцæ, уомæн æма уидтонцæ, ци дессæгтæ аразта, уони.

24 Фалæ Йесо Æхе уони евгед нæ кодта, уомæн æма зудта æгасей дæр.

25 Уой гъæуагæ нæ адтæй, цæмæй Ин еске адæми

туххэй балæдæрун кæна – Æхуæдæг зудта, адæймаги зæрди ци ес, уой.

Мадоннæ дзидзидай сувæллон æма Иоанн Дзиуарæфтауæги хæццæ. Рафаэли конд хузæ, 1507 анз. Париж, Лувр

Киристе фæззиндтæй Мария Магдалинаемæ.
Тициани конд хузæ, 1511-15 æнзти. Флоренци, Сан-Маркой музей

Иоанн Евангелист. Х.Бургмайри конд хузæ, 1518 анз. Мюнхен,
Рагон пинакотекæ

Шарль ПЕРРО

АЕНГУЛДЗИ АСÆ ЦÆППО-ЛÆППО

Цардæй еу мæгур лæг æ уоси хæцца. Адтæй син авд сувæллони, сæ еугурдæр биццеутæ. Хестæрбæл цудæй дæс анзи, тæккæ кæстæрбæл ба - авд анзи. Æвæццагæн, уамæ дессаг кæсуй, уотæ цубур рæстæгмæ син уал сувæллони куд рантæстæй, е. Фал гьуддаг уой медæгæ æй æма мæгур лæги уосæ зийнадæ нæ зудта `ма ин алли хатт дæр фазæнтгæ игурдæй. Бинонтæ хъæбæр æгудзæг цард кодтонцæ, биццеутæй косунгъон неке ма адтæй, сæ фидæ ба гъæди куст кодта, æма æ кусти неци уотæ пайда адтæй, æ бинонтæ даруни бæрцæ. Никки ба ма уобæл тухстæнцæ æма сæ кæстæр биццеу адтæй хъæбæр æвæлгъаз, мадзора; æма ин æ мадзора ба æ ниййергутæ гъæлай нисанбæл нимадтонцæ, кæд æма æцæгæй ба е æй зунди бæрæггæнæн. Биццеуæн æ асæ дæр хъæбæр мæнкъæй адтæй, ку райгурдæй, уæдта æнгулдзæй устурдæр н `адтæй æма `йбæл ном дæр уомæн исæвардтонцæ - Æнгулдзи асæ цæппо-лæппо, зæгъгæ. Е `нсувæртæ `й æфхуæргæ дæр арæх кодтонцæ, сæхуæдтæ ку рафудаг кæниуонцæ, уæддæр фудгини бунати е байзайидæ, кæд æма сегасемæй дæр циргъзунддæр адтæй, уæддæр; кæд дзоргæ минкъæй кодта, уæд игъосгæ ба кодта берæ.

Уалæнгæ ралæудтæй уæхæн тухст рæстæг æма адæм судæй мæлун райдæдтонцæ. Ниййергутæ исфæндæ кодтонцæ сæ зæнæгæй ести хузи исцох ун, сæ бон син хæссун ке нæбал адтæй, уомæ гæсгæ. Еу изæр, биццеутæ ку бафунæй æнцæ, уæд мæгур лæг æ бинойнагæн загъта: «Нæ бон нæ сувæллæнтгæ хæссун нæбал æй, мæ рази судæй ку рамæлонцæ, уæд уой нæ бафæраздзæнæн. Фалтау сæ исон гъæдæмæ фæххонæн, æма листитæ уедзунбæл ку басабур уонцæ, уæд си нæхе раримæхсдзинан `ма сæ гъæди ниууадздзинан». «Е бабæй ци

устур бæлахæй, - загъта уосæ, - куд сæ ниуадздзинан гъæди?»
Лæг ин лæмбунæгæй дзорун райдæдта, æндæр мадзал нæййес,
зæгъгæ, фал уосæ нæ арази кодта. Уæдта куд исарази адтайдæ?
Циуавæр мадæ æ бæдолæ тар гъæди сирдти хуаллагæн
ниуадздзæнæй? Фал æ цæстæбæл ку рауадæй - æ сувæллæнттæ
сугай-дугай æстонгæй куд мæлдзæнæнцæ, е, уæдта кæугæ-
пиназгæй исарази æй.

Æнгулдзи асæ цæппо-лæппо син сæ дзубанди фегъуста
(лæмбунæг игъосагæ адтæй), æма æнæгъæнæ æхсæвæ нæ
бафунæй æй, куд кæнон, ци кæнон, зæгъгæ. Сæумæй хъæбæр
раги фестадæй æма дони билæбæл æ дзиппитæ листæг уорс
дортæй байдзаг кодта, уæдта сæхемæ æрбацудæй. Биццеу е
`нсувæртæн неци иской кодта.

Уотемæй, гъæдæмæ согтæмæ цæуæн, зæгъгæ, ниййергутæ
сæ цæуæт æрбатумбул кодтонцæ æма сæ фæндагбæл рараст
æнцæ. Гъæди арфмæ ку бахъæртæнцæ, уæд фидæ устур бæласæ
ракалдта, æ къалеутæ ин æрæхсаста, æма биццеутæ къалеутæ
æмбурд кæнунбæл ку басабур æнцæ, уæдта æ бинойнаги хæццæ
сæхе фæййеуварс кодтонцæ æма римахсгæ-римахсгæ гъæдæй
ралигъдæнцæ.

Биццеутæ уой ку `рлæдæрдтæнцæ æма тар гъæди еунагæй
байзадæнцæ, зæгъгæ, уæд гъæр æма æрдеуагæ исистонцæ.
Æнгулдзи асæ биццеу ба гъæр дæр нæ кодта, кæугæ дæр. Уæдта
е `нсувæртæн загъта: «Ма тæрсетæ, æз уæ нæ хæдзарабæл
исæмбæлун кæндзæнæн». Цæппо-лæппо, гъæдæмæ ку цудæнцæ,
уæд фæндагбæл æ дзиппи ци дортæ адтæй, уони еугай-дугай
гæлдзгæ цудæй, æма е `нсувæрти еци фæндагбæл фæстæмæ
сæхемæ æрбахудта. Фал медæгмæ бацæун ба не `ндиудтонцæ
æма дуарæй байгъустонцæ сæ ниййергутæ ци дзорунцæ, зæгъгæ.

Ниййергутæ ба сæхемæ ку `рбаздахтæнцæ, уæд син еу лæг
сæ рагон ихæс, æнгъæл дæр кæмæ нæбал кастæнцæ райсунмæ,
уой ку `рбахæссидæ! Гъай-гъай, хъæбæр бацийнæ кодтонцæ
æма фурастонг ке адтæнцæ, уомæ гæсгæ фид уайæгæнагæй
дзæвгарæ фид балхæдтонцæ, нард фезонæг исфунхтонцæ æма
хуарз сæхемæ фæккастæнцæ. Сæ зæрдæбæл сæ сувæллæнттæ
æрлæудтæнцæ æма уосæ æ лæги æфхуæрун райдæдта, дæу зæрди
æрæфтудæй еци æнамонд гъуддаг æма кæд, айфонгæмæ, нæ
сувæллæнттæ стонг берæгъти дзæмбути исæфунцæ, мах ба
фезонæгæй нæхе бафсастан, зæгъгæ. Лæг æхуæдæг дæр тухстæй

æ сувæллæнттæбæл, фал æй æ бинойнаг æфхуардта æма æфхуардта, æма æппун фæстаг лæг æхе нæбал бауорæдта `ма æ бинойнагмæ ба `рдхъерæн кодта - «ку нæ банцайай, уæд де `рагъ цæф иссердзæнæй», зæгъгæ. Лæг иннæ нæлгоймæгти хузæн адтæй - нæлгоймагæн ба æ уоди конд уотæ'й æма уарзунцæ, раст ци силгоймæгтæ фæдздзорунцæ, уæхæнттæ; фал раст ци силгоймаг фæууй, уомæй ба сæ еминæ уинунцæ.

Мадæ уæддæр æ кæунæй не `нцадæй, нур мæ мæгур сувæллæнттæ кæми æнцæ, зæгъгæ, гъарæнгæ кодта. Сувæллæнттæ уой ку фегъустонцæ, уæд фæгъгъæр кодтонцæ: «Мах ами ан!» - зæгъгæ. Мадæ син дуар фегон кодта, биццеутæ медæгмæ багур-гур кодтонцæ æма сегасей цинæн дæр кæрон нæбал адтæй. Биццеутæ фезонæгæй, гъай-гъай, сæхемæ хуарз фæккастæнцæ. Бинонтæ кæрæдзæбæл цийнагæнгæй цардæнцæ цалæнгæ сæмæ æхца адтæй, уæдмæ. Се `хца ку фæцæй, уæдта бабæй ниййергутæн æндæр гæнæн нæбал адтæй, æма бабæй сувæллæнтти гъæди ниууадзун фæндæ искодтонцæ; фал сæ аци хатт ба тардæр æма идарддæр гъæдæмæ хонунвæндæ искодтонцæ, фæстæмæ над куд нæбал иссеронцæ, уотæ.

Æнгулдзи асæ цæппо-лæппо бабæй ниййергути дзубанди фегъуста, сæумæцъæхæй фестадæй дони билæмæ дортæ æмбурд кæнунмæ, фал хæдзари дуар федар æхгæд разиндтæй. Биццеу хъæбæр ниттукстæй, фал син мадæ фæндагмæ фæйна дзоли къæбæри ку равардта, уæдта исфæндæ кодта дзоли мортæ гæлдзун фæндагбæл. Æма кæнгæ дæр уотæ бакодта. Фал биццеути тардæр гъæди ку ниууагътонцæ сæ ниййергутæ, уæдта фæстæмæ сæ фæндаг нæбал иссердтонцæ, уомæн æма дзоли мортæ цъеутæ æруигътонцæ. Биццеутæ тар гъæди дзæгъæл-дзо кæнун райдæдтонцæ, `ма куд фулдæр цудæнцæ, уотæ гъæдæ тардæрæй тардæр кодта. Уæдмæ æрæхсæвæй, дунгæ кæнун райдæдта `ма биццеутæ сæ фур тæссæй дзорунгъон дæр нæбал адтæнцæ, уотæ сæмæ кастæй, цума алли къотæррæбун дæр берæгъ, кенæ æндæр сирд бадтæй. Ци фуддæрагæн ба ма сах уарун æрцудæй, æма сувæллæнттæ дондзæлвæ ниццæнцæ.

Æнгулдзи асæ цæппо-лæппо бæрзонд бæласæмæ исхизтæй, ракæститæ кодта бæласи цъоппæй æма кæмидæр идарди рохси цъита фæууидта. Бæласæй ку `рхизтæй, уæд имæ рохс нæбал зиндтæй, фал кæцирдигæй адтæй, уой багъуди кодта æма е `нсувæрти хæццæ ецирдæмæ рараст æй.

Дзæвгарæ рæстæг рацудæй, уæдта еу хæдзарæбæл æмбалдæнцæ, æ къæразгæй сойнин цирагъи рохс калдæй. Дуар бахуастонцæ æма сæмæ еу зæронд уосæ ракастæй. Биццеутæ си ракурдтонцæ æхсæвеуат кæнунмæ нæ бауадзæ, æмæ гæ. «О, мæгурдæйрæгтæ! - загъта уосæ, - кумæ æрбафтудайтæ, уой ку зонийайтæ! А Лæгхуари хæдзарæ æй, æмæ с ба айдагъдæр сувæллæнттæ хуæруй». «Махæн си ци уæлдай ма ес, - загъта Æнгулдзи асæ цæппо-лæппо, - ку нæ нæ цæуазæг кæнай, уæд нæ гъæди сирдтæ бахуæрдзæнæнцæ, фалтау ба нæ Лæгхуар бахуæрæд, фал нин кæдимайди ма фалтæрегъæд кæнидæ, ду ин ку балигъстæ кæнай, уæд». Силгоймаг рагъуди кодта, сæуми уæнгæ сæ баримæхсдзæнæн, æмæ гæ, уæдмæ ба уæддæр сæхе ниссор кæндзæнæнцæ артмæ. Æмæ сæ кодта медæгмæ, `ма дин уоми ба уæларт æнæгъæнæ фуси мард - Лæгхуари æхсæвæр. Биццеутæ еу мæнкъæй ку багъар æнцæ, уæд дуар кадæр хъæбæр æрбахуаста, уосæ сувæллæнтти хуссæни бунн раримахста æма Лæгхуарæн дуар баигон кодта. Лæгхуар уайтагъд æхсæвæр агорун райдæдта, фал фуси мард æнхæст фунх нæма адтæй æма дин Лæгхуар хæдзари цæумти æсмодгæй злæн кæнун ку райдайидæ». «Мæ финдзбæл æмæ гæймаги тæф цæуй!» «Е уæртæ ци уæс равгарстай, уой тæф æй!» - загъта уосæ. Фал Лæгхуарæй нæ байрагæс æй æма хуссæни бунн биццеути иссердта. «Гъе, æлгъистæ силгоймаг! - фалтæгъæр кодта Лæгхуар, - сайунмæ мæ гъавтай! Нæ зонун, нурмæ дæ цæмæннæ ма бахуардтон! Дæ амондæн зæронд хъебур лæ! Фал аци хуали ба мин хъæбæр исбæздзæнæй - а дууæ бони æмæ иуазæгуати ме `ртæ æмбал Лæгхуари æрбацæудзæнæй æма хуарз фæмминæсæ кæндзинан».

Уотемæй биццеути еугай-дугай хуссæни бунæй раласта, æр сæмæ кæститæ кодта æма загъта, зæгъгæ, дессаги фезонæг си рауайдзæнæй дзæбæх цивзгун æма бодæнгин толæни хæццæ. Æй устур кард циргъ кæнунмæ февналдта, æрбасæ æвгæрдон, æмæ гæ. Фал имæ уосæ дзоруй, нур сæ цæмæн æвгæрдис фид ма нæмæ берæ ку ес, уæд. «Æцæг зæгъис, - загъта Лæгхуар, - дзæбæх син бахуæрун кæнæ, исонмæ куд не `смæллæг уонцæ, уотæ». Уосæ дæр æ фур цийнæй биццеутæн рафингæ кодта, фал кæми ци? Хуæрунбæл нæбал адтæнцæ мæгурдæйрæгтæ сæ фур тæссæй.

Лæгхуар ба игъæлдзæгæй исæхсæвæр кодта æма бафунæй

æй

Нур Лæгхуарæн ба адтæй авд минкъæй кизги, етæ дæр лæгхуартæ. Адтæй сæбæл даргъ циргъ дæндæгтæ, устур къæдзæ, финдзтæ; хъæбæр æнæхатир нæма адтæнцæ, фал сæ фиди хузæн ке уодзæнæнцæ, е ба дузæрдуккаг н'адтæй. Биццеути æрбацудмæ етæ ниххустæнцæ авдемæй дæр еу фæтæн хуссæни. Хæдзари ма адтæй еу уæхæн фæтæн хуссæн дæр æма уосæ биццеути еци хуссæни ниххуссун кодта, уæдта æхуæдæг дæр бафунæй æй.

Æнгулдзи аса цæппо-лæппо кæми фунæй кодтайдæ, æма еугурæйдæр ку бафунæй æнцæ, уæд сабургай исистадæй æма е `нсувæрти къоп ходтæ Лæгхуари кизгуттæбæл никкодта, кизгутти сугъæринæй фæлуст ходтæ ба - æхе æнсувæртæбæл. Уæдмæ дин Лæгхуар сæумæмæ ку нæбал фæггæдзæ кæнидæ, фестадæй, æ устур циргъ кард райста æма сувæллæнтти хуссæнмæ багъузтæй. Талинги син сæ сæртæ расгарста æма æ кизгутти ходтæ базудта. «Мæнæ ци устур бæлах аразтон, минкъи ма гъæу!» - æхе нимæр загъта Лæгхуар. Уæдта иннæ хуссæнмæ бацудæй, блиццеути къоп ходтæбæл æ къох æрдардта æма æнæ дзæбæлæй æ кизгутти æрбавгарста, æхуæдæг ба æнæмæтæй æрхустæй æ хуссæни.

Куддæр Лæгхуари хур-хур иссудæй, уотæ Æнгулдзи асæ цæппо-лæппо е `нсувæрти райгъал кодта, «тагъд ледзгæ ардигæй», загъгæ, æма биццеутæ ралигъдæнцæ Лæгхуари хæдзарæй, гъæди æнæ нæдтæбæл æнæ `руолафгæй уадæнцæ, кумæ цудæнцæ, уой не `взаргæй.

Сæумæй Лæгхуар ку `ригъал æй, уæд уосæмæ дзоруй: «Цæугæ, еци биццеути рабурд кæнæ». Уосæ хъæбæр бадес кодта, кæд сæ фæндагмæ æмбурд кæнун кæнуй, загъгæ. Фал уати хуссæни Лæгхуари кизгутти сæ тоги æвдулгæ ку фæууидта, уæдта æ зæрдæ багъар æй. Æма алли силгоймаг дæр, ести, уæд, фиццагидаер зæрдæгъар фæккæнуй. Æрæгæмæ ку зиндтæй уосæ, уæд Лæгхуар æхуæдæг исмедæг æй уати, æма дæ фудгол дæр уæхæнмæ ку не `ркæсидæ! «Æллæх! Ци бакодтон!, - зæгъгæ, фæгъгъæр кодта Лæгхуар, - фал ми нæ райервæздæнæнцæ еци налæттæ!». Силгоймагбæл гъосинидзаг дон æрæвгæдта, æма е æ кеми ку `рцæй, уæд имæ дзоруй: «Тагъд, мæ æвдай-ампъезгун цулухътæ мин рахæссæ, æз ба сæ баййафон!» Лæгхуар æ цулухътæ ракодта æма фæффæдеси

Ферæ фæррауа-бауа кодта аллирдæмæти, æппун фæстаг ци
биццеутæ, уобæл искъобалæй. Биццеутæй
фæууидтонцæ еу къæдзæхæй иннемæ куд къахдзæфтæ
уой, уой, уæд сæ тасæн кæрон нæбал адтæй. Фал син цæппо-
лæппо загъта, зæгъгæ, лæгæти нæхе баримæхсæн, æма уотæ
искодтонцæ. Лæгхуар дæр æррæстæ еци лæгæти размæ
хæрттæй æма хъæбæр ке бафæлладæй, (æвдайампъезгун
цулхъти лæг хъæбæр фæллауи), уомæ гæсгæ лæгæти рази
æхе æруагъта æма бафунаейæй. Цæппо-лæппо дæр е `нсувæрти
æхе рабалц кодта, æхуæдæг ба Лæгхуари цулхътæ сабургай
рапаста, æхебæл сæ искодта, æма цулхътæмæ уæхæн минеуæг
æгъей - ка фæнди дæр сæ искæнæд - ма уой къахи аккаг
исууонцæ. Уотемæй цæппо-лæппо еци цулхъти уайтагъд
Лæгхуари хæдзари балæудтæй æма уосæн загъта Лæгхуар
æхергути къохмæ бафтудæй, æма `й цæмæй рауадзонцæ, уой
туххæй имæ мулкæй цидæр ес, уой агоруй. Уосæ дæр дзæбæл
нæбал фæккодта, сугъæринæй цидæриддæр адтæй, уони
римбурд кодта, `ма сæ цæппо-лæппомæ равардта. Æнгулдзи
æма цæппо-лæппо Лæгхуари сугъæринæ æ нийергути хæдзари
æмæдæг кодта, бинонтæ мулк гъæуагæ нæбал адтæнцæ æма
ма абони дæр æнæ мæтæй, игъæлдзæгæй цæрунцæ.

БАГЪÆРАТИ Зини тæлмац

Антон ЧЕХОВ

ÆВРОНГГÆНÆН ХОС

Радзырд

Горæт Д. фыццагæм къласы хицæн купейы гастрольты ссыд зындгонд аивкæсæг æмæ худæджы рольты хъазæг Фениксов-Дикобразов 2-аг. Вагзалмæ йæ размæ чи рацыд, уыдон иууылдæр зыдтой, зындгонд лæг уымæй размæ артыккæгæм къласы купейы кæй цыд, фыццагæм къласмæ та билет фастаг станцæйы размæ станцæйы кады тыххæй кæй балхæдта. Ноджы ма иууылдæр федтой, кæд æрæгвæззæг уыди æмæ узал хаста, уæддæр зындгонд лæгыл кæй уыдис рог уæлæдарæс: тæнæг пæлæз æмæ фурды гæдыы цармæй дæрдвæд худ. Фæлæ иæм адæм уæддæр тынг æнхæлмæ кастысты æмæ, куыддæр вагоны асинтыл Дикобразов 2-æмы хуыссæгхæлдзæг цæсгом ауыдтой, афтæ сæ зæрдæтæ æхсызгон рæхуыст скодтой, алкæй дæр фæндыд йемæ базонгæ уæвын. Антрепренер Почечуев ын уырыссаг æгъдаумæ гæсгæ æртæ хатты апъа кодта æмæ йæ сæхимæ йæ фатермæ аласта.

Зындгонд артист хъуамæ сценæмæ рацыдаид дыууæ боны фæстæ, фæлæ хъысмæтмæ æндæр уынаффæтæ уыд. Спектаклæй иу бон раздæр театры кассæмæ хæмпæлсæрæй æмæ шикъæйау фæлурсæй æрбатахт антрепренер æмæ фехъусын кодта, Дикобразов 2-æмæн сценæйы ахъазын йæ бон кæй нæ бауыдзæн.

- Нæ бауыдзæн! - фехъусын кодта Почечуев æмæ йæ сæрыхъуынтæм фæлæбурдта. - Уæд ма искуы ахæм бæллæхы бахаугæ уыдзæн! Мæй, æнæхъæн мæй адыллы дæргъæн дамгъæтæй афишæтæ фæфыстам, Дикобразов нæм ссæудзæн, зæгъгæ, æппæлыдыстæм дзы, зæххыл аныдзæвын æй нал уагътам, билеттæ ауæй кодтам æмæ дын уый та нæ хабæрттæ!

Угд уый æрцауындзыны аккаг нæу!

- Уагæры цы `рцыди? Бæлвырддæр-ма дзур...

- Нынцъыхта!

- Æмæ ууыл та цы тыхсыс? Райсом æрæвронг уыздæн.

- Куынноæ стæй! Иугæр райдыдта, уæд ыл дæ къух ауигъ.

Мæскуыйы ма куы цардтæн, уæдæй нырмæ йæ зонын. Арахъхы хъæстæ куы фæуа, уæд æм дыууæ мæйæ раздæр æвронг æнхæлмæ мауал кæс. Фырнызты азары бахауы æмæ йын дзы тагъд-тагъд раирвæзæн нал ваййы. Æвæццагæн, хуыздæр амонды аккаг нæ дæн.

Цымæ ахæм æнамонд цæмæн фæдæн? Кæй фыдæлгъыст мыл æрцыд? Цæй тыххæй, цы кодтон? Арвы гæрæхтæ æдзух мæ сæр цæмæн æййафы? (Почечуев йæ дæсныадмæ гæсгæ дæр æмæ йæ удыхæдмæ гæсгæ дæр трагик у æмæ йыл хъæрæй ныхæсты хуызæн хорз фидауы риу тымбыл къухæй хойын). Куыд æнаккаг, цъаммар æмæ æлгъаг дæн, цагъайраджы хуызæн мæ сæр хъысмæты тымбылкъухы бын кæй æрæвæрын, уымæй! Цымæ ахæм уавæры хъызæмар кæныны бæсты дæ ныхыл топп ныццавтын хуыздæр нæу? Цæмæ ма лæууын? Цæмæ ма æнхæлмæ кæсын?!

Почечуев йæ армытæпæнæй йæ цæсгом бамбæрзта æмæ рудзынджырдам азылд. Кассæйы ма кассирæй фæстæмæ уыдис бирæ актертæ æмæ театруарзджытæ æмæ йын зæрдæтæ чи æккæрдтаид, зонд ын чи бацамыдтаид, уавæрæй куыд фæрвæзæн ис, уый йын чи загътаид, ахæмтæ агурын нæ хъуыд, фæлæ дзы иуы фæндонæй дæр пайда нæ уыл. Æмхуызонæй дæр кодтой нумæйаг ныхæстæ, ихсыд зондамындтытæ. Æрмæстдæр стæвдтæарæзт тыппырус кассирæй фехъуыста, адæймаг йæ кæрдæ цæуыл фæдæрдтаид, ахæм хъуыды.

- Прокл Левы фырт, дзæбæх кæныныл-ма йæ бафæлвар.

- Фыднызтæн дзæбæхгæнæн ис!

- Ма зæгъ. Нæ сæрæлвынæг æй тынг дзæбæх кæны. Æнæхъæн горæт дæр уымæ куы цæуынц.

Почечуев йæхинымæр бацин кодта. Кассиры ныхæстæ йæм, дæлдонгæнæг сындз къутæрыл куы фæхæца, уый хуызæн фæкастысты æмæ, фондз минуты дæр нæма рацыд, афтæ йæ разы лæууыд сæ театры сæрæлвынæг Гребешков Федор. Уæ цæстытыл ауайын кæнут, царм æмæ стджытæ йедтæмæ кæм нæй, ахæм бæрзонд дæргъæй-дæргъмæ лæджы. Йæ цæстытæ

мидæмæ хауд, даргъ тæнæг боцъо æмæ йын морæ къухтæ. Лæсгæртæ æмæ хъандзалты æххуысæй цæуыныл кæй бафтауынц, ахæм стæгдары цæрмыстыгъд бакодта æмæ уый дæр уæ зæрдыл дарут, афтæмæй йыл скæнут, фырдардвæдæй йæхи хуызæн чи нал у, ахæм уæлæдарæс æмæ уæ цæстыты раз нывгондау систдзæн Гребешковы фæлгонц.

- Æгас цу, Федя! - салам ын радта Почечуев. - Афтæ фехъуыстон... Иед, дам... Фыднотæй, дам, дзæбæх кæныс. Хуыцауæй курæгау дæ курын æмæ Дикобразовы сдзæбæх кæн. Йæ сæр боцкъайæ сисын йæ бон нал у.

- Нæ зонын... - бæзджын, фæлæ ныфсхаст хъæлæсæй сдзырдта Гребешков. - Актертæ, стæй уыдонæй дæлдæр чи у, уыцы къупецæгтæ æмæ хуымæтæджы кусджытæн мæ бон баххуыс кæнын у, фæлæ ахæм зындгонд адæймагмæ мæ ныфс нæ хæссын. Йæ кой æнæхъæн Уæрæсейыл хъуыстгонд у æмæ...

- Курын дæ...

- Цæмæй йын йæ нозт фæсурай, уый тыххæй йын йæ алы уæнгмæ дæр баххæссын хъæуы. Уый æз бакæндзынæн, дзæбæх дæр суыдзæн, фæлæ мын уый фæстæ масты хос куы фæуа. Куыд мæм бауæндыдтæ, зæгъгæ, мæ куыйты хæринаг куы бакæна. Зындгонд адæмы дæхæдæг нæ зоныс! Æвзæр топпæй дыууæрдæм тæрсæгау сæ тæрсын.

- Æфсæнттæ мын ма кæн. Кæд мын дæ бон баххуыс кæнын у, уæд дæхиуыл ма бацауæрл. Никуы дын æй ферох кæндзынæн. Иугæр, сдзæбæх æй кæндзынæн, зæгъгæ, загътай, уæд æнхъæлмæ гæсгæ нал у! Дæ худ ныккæн æмæ цом!

Фынддæс минуты фæстæ Гребешков Дикобразовы уатмæ куы бахызт, уæд зындгонд лæджы баййæфта сынтæджы хуысгæ. Уый æнауынон цæстæй каст царыл ауыгъд цырагъмæ. Цырагъ æнцæд лæууыд, фæлæ дзы Дикобразов 2-æм йæ цæст нæ иста, афтæмæй йын алывыд калдта:

- Æз дын, дыууæрдæм куыд ратæх-батæх кæнын хъæуы, уый бамбарын кæндзынæн! Кæд графин нæ асастон, уæд дæу дæр нæ асæтдзынæн. Кæс ма-иу! Ныр та, цар дæр зылын райдыдта... Дыууæйæ мæ мæстæй марут, нæ? Æмбарын уæ: мæ ныхмæ ныхас бакодтат. Фæлæуу, уæлæ цырагъ! Дæумæ тынгдæр мæсты кæнын. Сæппæтæй къаддæр уæвгæйæ иннæтæй тынгдæр зилы. Фæлæуу, цæммар, никуыдæм мын аирвæздзынæ!

Комик сыстад, йæ фæдыл йæ гобанæмбæрзæн дæр фæласы.

Стъолол бахауд. Агуывзæтæ зæххы хай баисты. Цудты цæстæн нырагъмæ фæцæуы. Æрдæгфæндагыл цыдæр бæртонл спегдарæнгæсыл йæхи скъуырдта.

- Цы хабар у? - ныццаарыдта йæ хъæлæс. - Чи дæ? Ам кæццæ й фæвзæрдтæ? Нæ хъусыс?

- Ныртæккæ йæ базондзынæ, чи дæн, уый... Дæ хуыссæнмæ цæугæ!

Йæ хуыссæнмæ бацæуынмæ дæр ын нал банхъæлмæ каст, афтæ йын Гребешков йæ бæрзæйæн тымбылкъухæй ахæм цæф ныккодта, æмæ лæг сæрбихъуырæйттагæнгæ йæ сынтæджи смидæг. Комик, æвæццæгæн, нады нукуы бахауд æмæ кæд цыфæнды расыг уыд, уаддæр Гребешковмæ дисхуызæй бакаст.

- Ды... мæн цæвгæ ныккодтай? Фæлæуу-ма, фæлæуу, цæвгæ мæ, зæгъын, ныккодтай?

- О, ныццавтон дæ. Æви ма дæ ноджыдæр хъæуы?

Сæрæлвынæг ма Дикобразовы хæмхудтæ ноджыдæр иу хатт нылдаудта. Фыццаг хатт над кæй баййæфта, уыцы æнкъарæны ногдзинад æви йыл тыхджын цæфтæ фæзындысты, уый зын рахатæн уыд, фæлæ йæ цæстыты дзæгъæлгаст фæцыдæр, зонды цæхæр дзы ферттыфта. Уый фестад æмæ цымыдисæй Гребешковы фæлурс цæсгом æмæ чъизи костюммæ кæсынынл фæцис.

- Ды... ды хыл кæныс?

- Банцай!

Æмæ та йын йæ цæсгом ныццафта. Комик фæуыргъуыйау, йæхи хъахъхъæндынмæ хъавыд, фæлæ йын Гребешковы иу къухæй йæ риу нылхъывта, иннæмæй та йын йæ хæмхудтæ цавта.

- Æгæр нæ, æгæр нæ! - æрбайхъуысти иннæ уатæй Почечуевы хъæлæс. - Æгæр нæ, Феденькæ!

- Ницы йын уызæн, Прокл Левы фырт! Уый фæстæ мын йæхæдæг арфæ кæндзæн!

- Уæддæр æй афтæ тынг ма цæв! - кæуынхъæлæсæй сдзырдта Почечуев æмæ комичы уатмæ бакаст. - Дæуæн цы у, фæлæ мæнæн мæ буар ихæнриз кæнын райдыдта. Бон сихорафон дæ цуры ахуыргонд æмæ хъуыстгонд лæджи нæмæнт, ноджы ма дæхи хæдзары...

- Прокл Левы фырт, æз комичы нæ нæмын, фæлæ дзы цы хæйрæг бацыд, уый. Мæхи бар-ма мæ уадз. Ацу уал ардыгæй.

Дæ зæрдæ мацæмæ 'хсайæд. Æнцæд хуысс, дæлимон! - Федор та йæхи комикыл ныццафта. - Змæлгæ дæр ма кæн! Цы-ы?

- Дикообразов цы фæуыдаид, уый нал зыдта. Афтæ йæм каст, цыма уымæй размæ йæ цæстыты раз мамазила чи систа, стæй цыдæриддæр ныппырх кодта, уыдон йæ ныхмæ цæдис сарæзтой æмæ йыл æмхуызонæй сæхи ныццафтой.

- Фæдис! - ныхъхъæр кодта йæ хъæлæсыдзаг. - Фæдис! Фервæзын ма кæнут!

- Хъæр кæн, дæлимон! Уый нырма уæддæр йæ райдайæн у! Фæстæдæр æй фенай! Ардæм хъус: иунæг ныхас дæр ма куы скæнай кæнæ куы фезмæлай, афтæ дæ амардзынæн! Мæ цæст дæр нæ фæныкъулдзынæн! Дæ фарс ничи рахæцдзæн! Сармадзанæй куы фехсай, уæддæр никамæ фехъусдзæн. Мæ коммæ куы бакæсай æмæ куы ныхъхъус уай, уæд дын водкæ ратдзынæн. Мæнæ ис водкæ!

Гребешков йæ дзыппæй уæрæххъуыр водкæйы авг сласта æмæ йæ комикмæ равдыста. Расыг йæ зæрдæйæн æппæты адджындæр тæнгъæд куы ауыдта, уæд дзы йæ цафтæ дæр æрбайрох сты æмæ ма фырцинæй мыр-мыр дæр бакодта. Гребешков йæ костюмы дзыппæй чъизи сапоны къæртт систа æмæ йæ водкæйы авджы ныппæрста. Водкæйы авг куы сфынк, уæд дзы алы хылма калын райдыдта: селитрæ, мысатыр, ацудас, глауберы цæхх, сондон, канифоль æмæ ма бирæ æндæр цыдæртæ. Комик Гребешков æмæ водкæйы авгæй йæ цæстытæ нал иста. Æппынфæстаг сæрæлвынæг бызгъуыры гæппæл ссыгъта æмæ йын йæ фæнык водкæйы ныккалдта. Авг сцагъта æмæ сынтæджы цурмæ бацыд.

- Нуазгæ! - загъта сæрæлвынæг æмæ цайцымæн агуывзæ æмбисмæ рауагъта. -Æрмæст æй уыцы-иу нызт акæн!

Комик æй æхсызгонæй фæдæле кодта. Ныккæрзыдта, фæлæ йæ цæстытæ дзагъырæй аздадысты. Йæ цæсгом афæлурс, йæ ныхыл хиды æртахтæ фæзынд.

- Ноджыдæр-ма дзы иу баназ! - дзуры йæм Гребешков.

- Нал... нал ма хъæуы! Фæ-лæуу-ма...

- Нуазгæ дын, зæгъын! Нуазгæ! Марын дæ!

Дикообразов та банызта æмæ хъæргæйæ базыл бахауд. Иу минуты фæстæ рабадт. Федоры бауырныдта, хос йæ куыст кæй кæны.

- Ноджыдæр-ма баназ. Уадз æмæ дæ хуылфыдзаумæттæ скалай.

Уый дын феххуыс уыздзэн, нуызгæ!
Комикыл мæгуыры бон акодта. Йæ хуылф сыгъли.
Фырадæргæй-иу фæгæпп ласта, йæ хуыссæны-иу аделломмæ,
иу цыфыддæр æмæ æнæхатыр знагмæ тарст цæстыгæй каст.
Сæрæлвынæг архайдта сындæггай, фæлæ ныфсджынай. Цы
хос ын æрцæттæ кодта, уымæй-иу куынауал нызта, уæд-иу
тымбылкъух йæхи бар ауагъта. Афтæ нозт тымбылкъухы ивга,
тымбылкъух та - нозты. Фениксов-Дикобразов 2-æмы мæгуыр
буар уымæй размæ афтæ æфхæрд æмæ æгад никуыма уыд,
уæд хуызæн æнæбон уавæры никуыма бахауд. Раздæр комик
хæр кодта, æлгыста, стæй лæгзтæмæ рахызт. Ницы йын
дзы рауыздзэн, уый куы бамбæрста, уæд кæуын райдыдта.
Почечуев слæууыд фæсдуар æмæ, уаты цытæ цæуы, уыдон
иууылдæр хъуыста. Æппынфæстаг йæхиуыл хæцын нал
бафæрæзта, æмæ уаты фæмидæг.

- Хæйрæг дæ бахæрæд! - загъта йæ къухтæ тилгæ Почечуев.
Фесæфæнт билеттæ дæр. Ратт ын водкæ æмæ йæ
хызæмæрттæй фервæза. Бакæс-ма йæм, йæ мæрдты фæндагмæ
дзагъултæ кæнын куы райдыдта. Уый куы зыдтаин, уæд дын
иу ныхас дæр нæ загътаин...

- Ницы йын уыздзэн! Арфæтæ дæр ма мын кæндзæн... Кæсгæ
ма-иу кæн.

Суанг изæрма фæтухи кодта комикимæ сæрæлвынæг.
Йæхæдæг дæр бафæллад, Дикобразовы туг дæр банызта. Комик
æрлæмæгъ, йæ бон хæрзын дæр нал уыд. Йæ цæсгом æвдыста
гас æмæ азар.

Дыккаг бон комик куы райхъал, уæд Почечуевы дисæн
кæрон нал уыд: иугæр райхъал, уæд нæ амард. Куы ракаст,
уæд йæ рынчын цæстытæ уаты къуымты ахаста æмæ, цытæ
`рцыд, уыдон æрымысыныл ацархайдта.

- Мæ буар иууылдæр цæмæн риссы? - дызæрдыггæнгæйæ
сдзырдта комик. - Цыма мыл поезд атылд, уый хуызæн мæ
къабæзтæ сисынхъом нал дæн. Уæд та водкæ баназин? Ам чи
ис? Водкæ ма мын рахæссут!

Уыцы заман фæсдуар лæууыдысты Почечуев æмæ
Гребешков.

- Водкæ агуры. Æвæццæгæн, нæма сдзæбæх! - уыцы
тыхстхуызæй бафиппайдта Почечуев.

- Цытæ дзурыс, Прокл Левы фырт, - дисгæнæгау бакодта

сарæлвынæг. - Иу бонмæ адзæбæх уæвын æнхæл ын уыдтæ? Цæйас у, уый нæ уыныс! Фондз бонмæ чи сдзæбæх ваййы, ахæмтæ дæр ис. Къуыримæ дын йæ къæхтыл куы слæууид.

- Æмæ мын уый раздæр цæуыннæ загътай, Хуыцау кæмæн нæй, уый ?! - ныхъхъæрзыдта Почечуев. - Цымæ ахæм æнамонд цæмæн фæдæн? Цымæ ма хъысмæтмæ цы хорздинадмæ æнхæлмæ кæсын? Мæ ныхыл топп цæуыннæ ныффæздæг кæнын?

Почечуев йæ хъысмæтæй кæд цыфæнды хъаст кодта, уæддæр къуырийы фæстæ Дикобразов 2-æм сценæмæ рацыд, билеттæ дæр нæ фесæфтысты. Грим та йыл æвæрдта Гребешков, уымæ йын йæ сæрмæ афтæ уæздан æвнæлд кодта, æмæ никæй бауырныдтаид, цалдæр боны размæ йын фыдмитæ кæныныл кæй нæ ауæрста.

- Фидар у, æвæдза, адæймаг! - йæ дис кæнынæй не `нцал Почечуев. - Йæ хъызæмæрттæм кæсгæйæ æз мæ уд исынмæ æрцыдтæн, уый та цыма æппындæр ницы `рцыд, уыйау Федькæйы хæйрагæн арфæтæ кæны, Мæскуымæ йæ йемæ ласынмæ хъавы! Диссæгтай цы кæныс!

ДЗАСОХТЫ Музаферы тæлмац

КЪИБИРТИ Тимур

МИШÆ АЙЗЕНБЕРГÆН

Эпистола æмдзæвгитæ финсунбæл.

«Дуйнеон литератури уадзимистæ æз иуарун баралæвæрдæй æма цна баралæвæрдæй финститæбæл. Фиццагтæ - нецита, дугкæгтæ - давд уæлдæф. Рагацау баралæвæрд уадзимистæ ка финсуй, уони цæсгæнттæбæл мæ батукæнун фæндуй 'ма сæ сæртæ лæдзæгæй цæмун.»

Осип МАНДЕЛЬШТАМ

1

«Галуанти бæрæгастæу
Тезгъогæнæг уартæ...» Куд?
Идарддæр куд æй? Фæттарстæ?
Фал адтæй нисан, æнгъуд,
Фал адтæй удзæл! Цъита!
Зирзиргæнгæ æррасог дæ
Фæццайсоргæй биндзитау
Гъæзугæ гъудити 'нбурд дзогтæ,
Нæхе ба, Мишæ, хезæн
Нихæсагæ æрдзæ къохтæй,
Нæ хуæзголтæй, ахургондæй
Куд фудæй кенæ незæй,
Нæ уæлдæфи хай есæн,
Æрвхуз уæлдæф, мæгур уодæг.

2

И уæлхæдзæрттæ `рвхуз уæлдæф
Фæттаргон æй, фæббор æй.
Къæхти буни мети кæлдæ
Къæскъæсгæнгæ лæхорæг...
Неон рохси тулд цæгиндзæ -

Кæрцæгин мент ниууаста,
Кæрдæгхуз цирагъ - уæлиндзæр,
Æхецæн хуссуй столицæ,
Цæдес ба дæлмет - хастау,
Ду нæма `ррæхци, асдзагъд.

3

Чи харз гъари дæ ахилæн?
Дæ медбилтæ ци дзорис?
Кæд Сталин æй дæ карз хилæ?
Кæд Брежневбæл нихходис?
Æндзуг дзамантæ æлгъети?
Хуæздæр бон хезис, миййаг?
«Думд фæууæнтæ!» - кæд берети
Æй де `лгъистæ, дæ хийлаг...

4

Дæ медзæрдæ æрхун зартæ
Кæд дзæгъæли... Æркæсай -
Фæййервазтан сæ азарæй,
Æцæг над нин - фалхæссаг.
Æййевунцæ кусти равгæ
Агропром уа, Госкомстат!
Миша, Миша, ци рæуагæн
Нæ æййеви уаг, бостау?

5

Рафæлгæси тарæрфугæй
Къæлатæфтуд сирдæнгæс.
Хуæдæфсарæ ралæбургæй
Нæ фалдзости æй æнхæст!
Растдæр зæгъгæй, балæдæрæ,
Уотæ ке нæй, уой, гъе фал
Диктатурæ, ка уæлдæрæй,
Фал - æфсари, гъо, ме `нбал!
Еунæг Сталин нæ æ доги,
Еунæг Черненко дæр нæ,
Гурухсæ мæбæл æнтъохи!
Еунæг уодгоймаг кæнæг
Нæй æфсарæ, цæсгонæн!
Уа Шатров, кенæ Коротич,
Евтушенко, æфсонæй

Берæ ес лæгтæ нæ роти,
Ке нимаюн нæй æнцон,
Æназун ка `й, æнæ гъæнтæй
Фæйнахузи еугæндзон
Советон Бæсти, уæхæнттæ!

6

Æносми фагæ дуйнебæл -
Зунд, æфсарæ ма кадæ.
Ленинбæл зæрдæ не `ййевæн,
Æй бæрзонди æ бадаен!
Нæуæгæй бабæй елкамæ
Æд лæвæрттæ ку тундзуй,
Фæлмæн каст сруй алкамæн,
Зæрдæварди фесгун дзурд.
Лæдæрис уадзевдзи, Мишæ,
Дзæгъæл сабийтæн - махæн
Нæхе Феликс, æримисæ,
Куд тæрсидаæ бæлахæй.
Раст зундбæл нæ аразидæ,
Æфтауидæ нæ кустбæл.
Æз арази, арази дæ,
Лæдæрд нин æй æ тухст бæлд.

7

Арази ан... Æрвхуз уæлдæф,
Ехин уæлдæф кæд æрвхуз,
Цъæмæл зæлти зад цоппæлттæй
Рарæдовуй реу æрхун!
Давæггаг уæлдæф мæйдари
Инодгондæй уолæфæн.
Æбæрæг над кумæ дари,
Æбæрæгæй цабæл зари,
Æдулиау рсвæд цари
Ци бацауей уæлдæфæй ?
Бауолæфæн, рауолæфæн,
Тухамæлттæй уолафæн...
Диссидентти аууон тæфæн
Нæбал ан мах æсдæфæг.

8

Зунд аразгутæн идарди
Æрминаг æй сæ æндæвд.

Ракодта гъар ба авд марди,
Листæг азæлæн - æ барти!
Фæндондæр нин æй уæлдæф.
Фæууинæн кенæ фегъосæн
Æндзæхдонтæн нæбал ес.
Къæбæлдзуг финсæг æноси
Ка рахес æма галеу
Æнæ сапойнæй цæдеси
Арф лæсгути фæууидтан,
Сæ раздæуæг Вознесенский,
Ке сæр надта Мандельштам.
Лæдзæгæй сæ нæ цæвдзинан
Ци абони, ци исон.
Нæ магур уæлдæф райсдзинан -
Фæццæудзинан си изол.

9

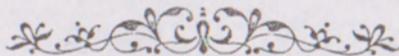
Нæ рацардан, нæ ракалдан
Хед, æлгъетгæ, мæ зæрддаг,
Æрвхуз уæлдæф ци разардта, -
Æнæ мастæй разардтан.
Ах, нæ зартæ - уоди бартæ!
И гъуддæгтæн сæ хуæздæр!
Исуорс æй æрмæст нæ сæр!
Гъæласи бон нæ рамардæй.
Уæлдæф ба ма цидæр хузи
Листæг таггондæй хъури
Ивæзæгау æй æнхуси,
Ивæзуй рохсау гури.
Æрвхуз фæлмæй ба идарди
Уæлдæфæй конд галауан
Æрттевуй, цума цъæх арти,
Ехи сæрбæл галау ан.
Нимæхсгæй æхе салд зæнхи,
Нимæхсуй мах дæр уоми!
(Неци кæнуй, ке `й фудæнхи,
Неци кæнуй, ке `й уæрми).
Мандельштами ном хæсгæй,
Нидæн рохс кæнуй мæйдари
`Ма еци рохсмæ гæсгæ

Цидар нифс хæтуй мæ зари.
Фал еци идард гъæунги,
Бæлвурддæр зæгъгæй, къагъди
Бæрæгбонтæ хъæбæр унгæг,
Нæ æндавунцæ махти.

10

Гъе уотæ дæ гъæуй, Мишæ!
Гъе уотæ гъæуй мæн дæр!
Уотæ хецмæрез кæми `сдæ?
Мæскуйаг метти сæрмæ
Кæд сæудзавди сабур тари
Ес нисан, удзæл, стур боз
Æрвхуз уæлдæфи низзарди,
Идзаг кæнгæй мæгур гъос!
Игъосис? Сабур! Ку сризтæй
Ехин уаддунги тæх зæл,
Гъосинтæй уæлдæр ку схизтæй,
Сурх æстъалутæй уæлдæр.
Кæд уæларвмæ, фæлдистади
Гъезæмæрттæй дæр берæ,
Берæ уæлдæр! Зин нистадæй
'Ма нийдæдта æнхъсрæн!
Итигъд тари æрвхуз уадæ
Гуппургинæй над даруй,
Ду уой ахæсти нама дæ,
Давæггаг уæлдæф заруй.

РÆМОНТИ Аликсандри тæлмаци.
Ноябрь 1999 анз

АМБЕСАНДАТ

Огюст Родени (1840 - 1917, французаг скульптор) конд
скульптура: «ГЪУДИГÆНÆГ»

Сейраг редакторэй. Цалдэр анзей дэргьши нэ журнали фэртэбэл мухур кодтан Дзагурти Губадийй æмбурдгонд æма æрæг дессаги хæзна киунугæ «Дигорон адæмон уадзæндзурдтæ» æнхлæ. 2001 анзи ба сæ еугурæйдæр рауагътан журнали 1-аг номери. Фал адæми æносон зундæн кæрæнттæ нæййес. Æгас æнхорон æмбесæндтæ æрæмбурд кæнун неке къохи бафтуйдзæй. Гурдигæй уомæн, æма берæ æнцæ, цалдæр бæзгин томи си рæуайидæ, иннердигæй ба берæ уадзæн дзурдтæ æма æмбесæндтæ фесавдæнцæ, адæми æхсæн нæбал цæунцæ, æрриккаг гъуддаг ба уой медæг æй, æма цалинмæ адæми цылаге цæра, уæдмæ нæуæг æма нæуæг æмбесæндтæ æма цылаге дзурдтæ гъуди кæндзæй, цардиуаг æма зунди фæтæрддзинадæй ка игуруй, уæхæнттæ.

1977 анзи рауагъдадæ «Ир»-и рацудæй киунугæ «Æмбесæндтæ». Æрæмбурд сæ кодта ахургæнæг, рохсибадуйнаг Гадзаути Васили, киунугæ рæсугъд исфæлуста хузгæнæг æмбанти Харитон, æ редактор ба адтæн æз. Дзагурти Губадийй киунугæ æма аци киунугæ кæрæдземæй хецæн кæнунцæ, æмхузон æмбесæндтæ си хъæбæр минкый ке ес, уомæй. Уомæ цылаге мах исфæндæ кодтан Гадзаути Василий æмбурдгонд æмбесæндтæ рангъæмæ рахæссун, æрмæст цубургондæй. Адæми æхсæн ка нæ цæуй, æ хъаппæ æцæг кæмæн нæй, уони исистан.

Абайти гъæуи - хор, Нари гъæуи - мегъæ.
Абони када - æносмæ хæзна.
Абони сабур ка цæуй, е дæр фæдæнмæ раззаг унмæ бæллуй.
Авдæнæ кæми уа, бæгъатæр дæр уоми исисрæзуй.
Авдæнæ кæми уа, мæрдон кирæ дæр - уоми.

Авдсабатигәнәг - мархуадарәг.
 Аги ци фицуй, уой финги хестәр зонуй.
 Агувзә ку расәтта - әндәрәй баниуазә,
 Зәрдә ку расәтта - әндәр зәрдә мабал агорә.
 Адәм адәм әнцә, гәртамәй әлхәнгә нә 'нцә.
 Адәм айдәнә 'нцә, алкедәр уинунцә.
 Адәм - әмцәдес, сә мәсугәй нәбал игъусуй фәдес.
 Адәм әности дәр кәрәдзәбәл ходгәй цәрунцә.
 Адәм багъәуаги хъримаг әнцә.
 Адәммә әй дә хәзна, дә бундор.
 Адәм дә хъәрәу ку хононцә, уәд ирддәр кәсә.
 Адәм ку зонинцә, кәми бадуй ибилиз,
 уәд сәбәл нә цәуидә фидбилиз.
 Адәм кәми уонцә гъәуагә, уоми дәхе хайгиндәр
 ма кәнә.
 Адәм кәрәдзәй артау тавунцә.
 Адәм кәрәдзәй нифсәй цәрунцә.
 Адәм ке рәстдзинадә зононцә, уомән
 исәфән нәйис.
 Адәм ке уарзонцә, уомән сә цәстә дәр уарзуй.
 Адәм ке уарзонцә, е адәми тонхи исләгуй.
 Адәм кумә низмәлонцә, уоми зәйә дәр
 бауорамдзәнәнцә.
 Адәм мәләти хәщә дәр гъәбесәй хуәцунцә.
 Адәм мәсуг әнцә.
 Адәм фәдеси, е ба - фәлгурмә.
 Адәм цәстә гъәуагә нә 'нцә.
 Адәм цийнәбәл цийнә әфтаунцә.
 Адәми амондбәл ка косуй - адәми фарнә еруй.
 Адәми әнәууәнкә ка хонуй, уомәй маци агорә.
 Адәми зартәй фудгол къуру кәнуй.
 Адәми загъд цәуагә 'й.
 Адәми зәрдә цәбәл хода, уой ма кәнә.
 Адәми ка гъәуай кәнуй, уой адәм дәр сә
 дәлбазур дарунцә.
 Адәми ка фәнзуй, фәразон дәр е әй.
 Адәми ке сәр фәгъгъәуй, аргъ дәр уомән
 фәккәнунцә.
 Адәми ку нә уарзай, уәд сә хәщә бәрәгбон дәр

ма кәпә.

Адеми рәстдзинадә зингәй дәр нә содзуй.

Адеми ристмә усхәә бадарун ихәсән байзадәй.

Адеми ристәй дәр - саугин хайгиндәр.

Адеми сәрбәл рамәлун кадән байзадәй.

Адеми сәрмә ка хезуй, е сәрсәфәнмә хауй.

Адеми тәрегәдтә Терк дәр ласт нә фәууодзәнәй.

Адеми тонхи ку бацәуай, фуд дәр, хуарз дәр уәд
бәгюндзәнә.

Адеми тухәбәл тухә әфтуйуй.

Адеми уарзон - адәми хор.

Адеми уадзә - синхони бал бауарзә.

Адеми фарнә берә 'й.

Адеми фарнәй ком дәр байдзулуй.

Адеми фудәнхә макәд есә.

Адеми хуарз дувәрәй фистәуй.

Адеми хуәздәр мулк - рәстдзинадә.

Адеми хәурә кәәдзәхтә фәлдахуй.

Адеми цардбәл ка косуй, уой адәми фарнә хезуй.

Адеми цард ка не 'ртасуй, е әхе цард дәр не 'ртасуй.

«Адеми цәстәвәрди фәууо».

Адеми цәстә уинагә 'й.

Адеми хәщә рәстдзинадә ка хәссуй, адәм уой цәра
кәнунцә.

Адәмәй аууон кәнун әгади бунатмә цәуй.

Адәмәй ци бакайай, уомәй уодзәнә цәрунгәуагә.

Адәмән әнәмаст цард нә байзадәй.

Адәмән бәрцә куд нә ес, тухә дәр сәмә уотә ес.

Адәмән дзурд ка радтуй, е адәми мулкмә нә
фәггызууй.

Адәмән хуарз фәууо, мулк ба мәрдти нә гәуй.

Адәмән ци радтай, уомәй уодзәнә цәрунгьон.

Адәмән ци равардтай - адәммә байзадәй,

ци сәбәл сосәг кодтай - фесавдәй.

Адәмән ци дзурд радтай, уой фәсмойнаг ма кәнә.

Адәмуарзони кьохти хелагә дәр әрмахур кәнуй.

Адәймаг айдагь әхецән нә райгуруй.

Адәймаг - адзали знаг, әвзаг - адәймаги.

Адәймаг арв әма зәнхи әхсән әнккәтемәй хуәздәр
федауй.

Адәймаг әнәзмәлгәй тайгә кәнуи.
 Адәймаг ба ә кьах цәбәл не 'скьуәрдзәнәй.
 Адәймаг байтамаләй әдухә кәнуи.
 Адәймаг зәрондәй әхәбәл дәр нәбал фәнвәрсуй.
 Адәймаг ку фәккәуи, уәд әй буцәу дәр
 нәбал фәууорамуй.
 Адәймаг кумә цәуа, е 'гьдау дәр - уордәмә.
 Адәймаг кустәй нә мәлуи - әгустәй.
 Адәймаг фудимелән нә райгуруи.
 Адәймаги адәймаг ервәзун кәнуи.
 Адәймаги амонд - әхе барә.
 Адәймаги буни зинг ка байвәруи, уомән си
 әхе цәсгон басодзуй.
 Адәймаги зари берә тухә ес.
 Адәймаги зундәй берә амәндтә әрбацәуи.
 Адәймаги намус - хәларәй цәрун.
 Адәймаги мард ма айдагь «рохсаг» фәххезуй.
 Адәймаги сагьәс - ә зәрдәй догьондәр.
 Адәймаги цәсгон - ә уодәй хьазардәр.
 Адәймагән тухә ка бакәнуи, е йе знаг исуй.
 Адәймагән ци хуарз фәууай, уой цетун - ходуйнаг.
 Адгийнәг ка уарзуй, е әй ергә дәр тагьд ракәнуи.
 Адгинәй ка бафсәдуи, е маст дәр ранихьуәруи.
 Адгин хуәрдә фингәбәл не 'зайуй.
 Адзал кьахи бунәй дәр фелвәсуй.
 Адзал мардмә нәбал фәнхьерән кәнуи.
 Адзал фәрсгә нә кәнуи.
 Адзал - цәвәггин.
 Адзали надбәл муд конд ес.
 Адзали хәццә тох кәнун гьәуи.
 Адтәй кьәләуи гоби, хәрәгәй дәр - гоби.
 Айдагь дәхе әркьети фагә ма кәнә и фәсалә.
 Айдагь еблагьуә зәгьунәй иуазәги губун не 'фсәдуи.
 Айдагь кәрдзинлимәнәй некумә рахьәртдзәнә.
 Айдагь рагон әгьдәуттәй цардән әййафән нәййес.
 Айдагь фәнзгәй мәсгутә дасән нәййес.
 Айдагь хәрәги уаргьмә ма 'нгьәлмә кәсә.
 Айкәй айдагь бәләу нә игуруи - хьәрщигьа дәр.
 Айки хьозгә дәр бакасти - айкә.

Аййев дзурд - мулки аргъ.
 Алкæд адæми тохонати хъуæцæ ма гъæуайкæнæ.
 Алкæд æнгулдзитæ муди ку æвдулонцæ,
 уæд си æвзаг дæр хайгин æй.
 Алкæд ахсæн дæр карки фидæй гъигæкæнуй.
 Алкæд æфсес ка 'й, е стонги сагъæс нæ кæнуй.
 Алкæд баргъон хай ма агорæ, маънкъæй хай дæр -
 хуарз.
 Алкæд ескеуонмæ ма бæллæ.
 Алкæд ка рæдуйуй, фæсмон дæр е нæ кæнуй.
 Алкæд тæрsgæ-резгæй фудгол цæруй.
 Алкæд хумæ ка кодта, еци бæх ма фагус дæр ласуй.
 Алкæмæн дæр арвбæл стъалуи хай ес.
 Алкæбæл ка æууæндуй, уой робас
 æ думæгæй ахæссуй.
 Алкæбæл ходуй, æхебæл ба нæ кæуй.
 Алке бауæрбæл дæр - мади къохи фæд.
 Алке гуруæбæл дæр æхе гебена хуæздæр федауй.
 Алке рони дæр - æ губори хай.
 Алке унафæй гъуддаг дзæгъæл кæнуй.
 Алке цæрæнбони туххæн ка ниуазуй, е æхе цард
 мæрдтæмæ ивазуй.
 Алке дæр æ царди радæ баййафуй.
 Алкедæр æхе гоми фарс хуайуй.
 Алкедæр æхе мæсуг æппæлуй.
 Алке дæр æхе фунуки кæрдзин уарзуй.
 Алке дæр зонуй æ райгурæн бунат, фал
 нæ зонуй æ мæлæти бунат.
 Алкедæр хелагæй тæрсуй, фал хелагæ хелагæй
 нæ тæрсуй.
 Алли берæгъ дæр фиййауи лæгмар фæххонуй.
 Алли биндзæ дæр сонгун къохтæмæ тæхуй.
 Алли кæрдæгæн дæр - хецæн адæ, хецæн тæф.
 Алли къотæрбæл рæзæ нæ зайуй.
 Алли лæг лимæнæн нæ бæззуй.
 Алли маргъ дæр æхе æгъдаумæ гæсгæ тæхуй.
 Алли мард дæр зæнхи иуазæг бауй.
 Алли мæнгæвдесæн дæр - давæги æмбал.
 Алли мудибиндзæ мудхæссуни сагъæс нæ кæнуй.
 Алли нæуæг хамут дæр унгæг æй.

Алли раст ләги дәр рәстдзинади арт тавуй.
 Алли рәзә дәр әхе афони цәттә кәнуй.
 Алли робас дәр ә думәг әппәлуй.
 Алли сункә дәр ә цәттәбәл фәккәрттуй.
 Алли уәриккә дәхецән ма нивонд кәнә.
 Али фәливд дәр гәлати хәццә семуй.
 Алли фонс дәр е 'ндәндаггони фестәруй.
 Алли хәдзарә дәр әхецән гәу әй.
 Алли хәдзарә дәр ходгинтәй федауй.
 Алли цәси цәрәхснәг нә бадуй.
 Ами тәпп, оми тәппәй ләдзәг дәр неке амайуй.
 Амонд агорәг фәллайгә нә кәнуй.
 Амонд агорә - иссергәй әй.
 Амонд әгадә цардәй - әнамонд
 Амонд әнамонди әмбәлцон адтәй
 әма биләй рахаудтәй.
 Амонд - кустагор, әнамонд - дземагор.
 Амонд - лимәнгәнәг, әнамонд - хәрангәнәг.
 Амонд магосай гәләси бахаудтәй.
 Амонд фәлхат ләгәй ледзгә кәнуй.
 Амонд Хуцауи нивәбәл карст нәй.
 Амонд хуәдцо нәй.
 Амонди әнамонд дехтә кәнуй.
 Амондәй дуккаг амонд дәр райгуруй.
 Амондгун е әй, ә фәллойнәй амонд ка иссеруй.
 Амондгун кәсәри дуар - игон,
 әнамонд кәсәр - әхгәд.
 Анзиккон уәсбәл әфсой ма ивәрә.
 Арахъ ә кәнәгән дәр нә хатир кәнуй.
 Арахъ дувәр мизд агоруй: әхца әма фидбилиз.
 Арахъи зунд әвзагбәл кафуй.
 Арахъи фәдбәл зилдәй, әма ә бундор низзилдәй.
 Арв гәр куд кәнуй, цәвгә уотә нә кәнуй.
 Арв кәми нәра, мади зәрдә уордәмә дзоруй.
 Арв куд ницәва, цоппай-алай дәр уомә гәсгә
 фәккәнунцә.
 Арв нәруй - зәнхә идзулуй.
 Арви гәрмә алке әхе гоми фарс фәххуайуй.
 Арви дор зәнхә нә евгуйуй.

Арс æ дзæмбути зæрдæй домбай фæууй.
 Арс давæг ке 'й, æдас дæр уомæн нæй.
 Арс дæр мудæй фæлмæцгæ кæнуй.
 Арс еске цар ку растегъуй, уæд исгъæздуг уй.
 Арс мудæй ку бафсастæй, уæд æй маст хонун байдæдта.
 Арсн уидтонцæ, уотемæй ма ин æ фæд агурдтонцæ.
 Арси хæццæ кæртту ма цæггдæ.
 Арт æма дон - царди бундор.
 Арт æ согтæ ку ранихъуæруй, е сæфт уæд æрцæуй.
 Арт æма сæребарæ - дæ нивæ, зæнхæбæл цард æвæрæ.
 Арт кæми нæ сугдæй, уоми зинг ма агорæ.
 Арт куд содза, ухст дæр уотæ зелæ.
 Арт ку ракъахай, зингитæ си уæд тæхунцæ.
 Арт лæги рехæбæл содзуй.
 Арт - сайагæ, дон - исæфагæ.
 Артæй раервазтæй æма æ туфули бахаудтæй.
 Арф дон исусунæй нæ тæрсуй.
 Арф дон неке балæкъун кæндзæнæй.
 Арфæ ракæнунмæ магоса хуæздæр арæхсуй.
 Арфуедаггун бæласæ кеунæй нæ тæрсуй.
 Аслан фиди басæ нæййес.
 Астъони ка не сахур æй, еци халонмæ цæуæтæнгъæл ма
 кæсæ.
 Ауæдзæ ауæдзæбæл фæлдæхуй.
 Аузт мæнгæфсон рауæнбæл ратонуй.

Æвæсмард дзабуртæ - фæсдуар.
 Æвæсмард иуазæг раздæр тохонати хъуæцæмæ
 фæккæсуй.
 Æвæндон цард - мæгургæнæг.
 Æвæндонæй неци гъуддаг æргъудигæнæн ес.
 Æвдеу æма сайтани æхсæн робаси думæг æрзадæй.
 Æвдеуи рæуонæ - æ билæбæл.

Æвдеуи фæндурæн - сæдæ тæни.
 Æвзаг æвзагæн - æнсувар.
 Æвзаг айдагъ фид ке 'й, æнтæсгæ дæр ин уомæн кæнуй.
 Æвзаг - æгæстæ æма мæрдти тæрхонгæнæг.
 Æвзаг гандзамæ дæр хъæртуй.
 Æвзаг гъæу басугъта.
 Æвзаг дор дæр кæрдуй.
 Æвзаг зинг зæгъунæй нæ содзуй.
 Æвзаг - комдæуæг, зæрдæ - тæрхонгæнæг.
 Æвзаги фудæнхæ сæр федуи.
 Æвзагæй - куройнæ, кусти - кæуйнаг.
 Æвзалу ке фæгъгъæуй, е æ зинг хуссун нæ уадзуй.
 Æвзалу - сабур, байдумæ - сурх цирен фестуй.
 Æвзонг лæг алкæми дæр амонд агоруй.
 Æвзонг тала æ мади фудæбон нæ зонуй.
 Æвзонг хайуан æхебæл саргъ æвæрун нæ уадзуй.
 Æвзонг цæргæс тæхгæй бæгъатæр кæнуй.
 Æвзонг цъеуи базуртæ тæхгæй æхседунцæ.
 Æвзонги над - фиди къахнад.
 Æвзонгæй адтæй хевæндон, зæрондæй - нæрамæон.
 Æвзонгæй кодта дууæ дзурди, зæрондæй - сæдæ.
 Æвзонгæй ци уарзта, зæрондæй уобæл фæсмон кодта.
 Æвеппайди дæ раст лæг ку расайа, уæддæр нæ фæрресдзæнæ.
 Æгæнон лæг хуарз гъуддагбæл не сахуруй.
 Æгæр тауæг реун кæнуй.
 Æгæр фæлмæн - тасагæ, æгæр хъæбæр - сæттагæ.
 Æгадæ адæймаг некема исгъомбæл кодта.
 Æгадæ мард муггагæн - æносмæ мард.
 Æгадæ хабар бæрзонд гъæуæй идæрдтæмæ игъусуй.
 Æгас адæмбæл хор дæр нæ хъæртуй.
 Æгас бон бæндæн фæббидтонцæ,
 кæрон ба ин не скодтонцæ.
 Æгас бон зинггор зилдæй, æ къонайæй ба хъуæцæ цудæй.
 Æгас гъæуи ма 'ппæлæ, дæ синхи бал раппæлæ.
 Æгоммæгæс цæуи лæдзæггæй дæмунцæ.
 Æгуст куй æ къахи бунтæ фестæруй.
 Æгъдау айдæнæ: алке дæр си æхе уинуй.

Æгъдинцойнабæл фæххуæцун дæр
 лæгигъæдæн байзадæй.
 Æддори зинг гъæу басугъта.
 Æдзæттæ рæзæ цъæхдæндаг кæнуй.
 Æдзæсгом хæрæг хуари кæрæмæ тагъддæр байервæзуй.
 Æдзох æфсес ка фæууй - хилкъахæг,
 стонг берæгъ - скъæфæг.
 Æдзох фунтæ ка уинуй, гъæуайгæсæн уæхæн лæг гъæуй.
 Æдули æдули уосæ ку æрхонуй, уæд æдули нæбал
 фæууй.
 Æдули æдулий дзубандитæй боз фæууй.
 Æдули æ фиццаг дзурдæй дæр бæрæг фæууй.
 Æдули æ миутæбæл цийнæ кæнуй.
 Æдули æфсийнæ иуазæги сагъæс нæ кæнуй.
 Æдули дзорæгмæ хæстæг фæллæууй, æ зунд - идард.
 Æдули неке арфæй фæууй боз.
 Æдули цауæйнон берæгъи æфсонæй кедæр куй
 рамардта.
 Æдули цау дзогæ билæй фæккалдта.
 Æдулий амонд - къуæхтæ къæсса.
 Æдулий фæдесмæ хæрæг дæр ниууасуй.
 Æдулий фæндæ некæми фусун кæнуй.
 Æдулий хуæситæй рæхис дæр ратонуй.
 Æдухи ба ка не скъуæруй.
 Æз дин бæласи кадæ ку кæнон, ду ба мин
 æ сифи кадæ кæнæ.
 Æзени бонмæ хор нæбал æздæхуй.
 Æ кади бадæн - хæдзари, е 'гади бадæн - нихæси.
 Æлвасун ка нæ зонуй, тонгæ уой гæркъа ракæнуй.
 Æлгъистæ лæг кувди дæр - æлгъистæ.
 Æлгъистæ лæгмæ иуазæг нæ фестæг кæнуй.
 Æлхуйнæ æма уæдæртти фæххецæн - æнамонд нисан.
 Æлхъивд цард ка басаста, уой некебал басæтдзæнæй.
 Æмбазургин мæргътæ еу рауæнмæ фæттæхунцæ.
 Æмбал дæ басайдзæнæй, куй - некæддæр.
 Æмбалæн ка нæ бæзза, уомæн дæ гæркъа дæр
 ма 'лвасун кæнæ.
 Æмбалæн фулдæр бартæ ку дæдтай,
 уæд æй хуæздæр базондзæнæ.
 Æмбуд картоф иннети дæр исафуй.

Բեմբարգէ Բաի ԻԺոնայ ԶԺախոն Նէ Դաիւ.
 ԲեմվանԺէ Լիմանտի ՆաԺ Դար Նէ Կանւի.
 ԲեմվանԺէ Բինոնտէ Նանայ Բարնայ ԸարոնԸէ.
 ԲեմվանԺէ Լաղ աեա ոսի ոարԴ ՆաԺԲալ Նէ Իզայւի.
 ԲեմվանԺէ ԲորԿատայ Բերաղ Ժար Դարսւի.
 ԲեմվանԺէ Ըաւայնանտտայ սիրԺ Նէ Երվազւի.
 ԲեմԴոստ Ժզիլլա ԻԺարԺմա ԲաեսմարոնԸէ.
 ԲեմԴոստԺԺզինաԺէ ԲարԸա Նէ Զոնւի.
 ԲեմԴաւղտաղտա ԿարաԺԺեյ ալԺանի ունոնԸէ.
 Բեմախոր Կւիյի Դալաեսի Ժա Կաո Ժա Ըաւա.
 Բեմա աԺաեայ Լաղայ Լաղ Նէ ոայւի.
 Բեմարախտ ԸափախտսաԺաղ - Բաիտի ժանԴաւ.
 Բեմա ալԿա ափաղայ Ժար - Բերա ԽաւաԺաԺանԴաղտա.
 Բեմա արվ ՆիԴԴաերԴանաղայ Ըոփայ ՆեԿե Կանւի.
 Բեմա արտայ ԴոաոնաԲալ սԿորա Նէ ԲաԺւի.
 Բեմարտ Կաոնա - Բունի ԽաԺԺարա.
 Բեմափսերա Նարտաուրի Ըլիլին աոնԿաեայ սարտի Կասւի.
 ԲեմաԲաի Լաղ աեա աոնաԿաի Լաղ - աեմախոն.
 Բեմա Դարտաղայ Դոաոնա ԺասնիաԺա Դաիւ.
 Բեմա ԴոտոնԺարայ Դաղա րեւաԺ աւաԺԺա ԽասսոնԸէ.
 Բեմա Դաւաղայ ԽաԲաղ Կա փերԴաւոյ, աիսաղ Ե ալ.
 Բեմա ԴաւԺաղայ ԲաիԲալ սարԴ ՆեԿե աւարւի.
 Բեմա ԵսԿե ժոլԿ Բայսղայ ԴալԺաղաոնաոն ՆայիԵս.
 Բեմա ուազաղայ - աոնԿարԺ, րեւաԺ փինԴա - փայնաղ.
 ԲեմաԿոյ Դաւոյ Ժա ԼաԺաղ Նէ Դաիւ.
 ԲեմաԿոյ ուոտար - ԲերաղԴի Բարնաիտ.
 Բեմա Լիմանայ Խալոն Ժար Նէ Ըարւի.
 Բեմա ՆեԿե Դաւոյ - րոԲաս ալԺար.
 Բեմա Նիաղայ Բաւար Նիաոն ՆայիԵս.
 ԲեմասաԲի ԽաԺԺարա - ԴալինԴա Կաոնա.
 ԲեմասիլԴոյժաղ ԽաԺԺարա - ԴաւնաԺոնա.
 Բեմա սողայ Եւնաղ աիսԺարփ Ըիրեն Նէ Կանւի.
 Բեմա Դոաղայ ալաաիզաոնաոն ՆայիԵս.
 Բեմա ունափայ ԴաւԺաղ Խալաւ սԿաւոյ.
 Բեմա ԻԺոնայ Բաի Ժաղաղալ Կանւի.
 Բեմաուոսա Լաղ - արԺաղաղ.
 Բեմա փալլոյնայ աոնԺ Երաոն ՆայիԵս.
 ԲեմափիԺա սաԲի - «Կաոտարի Ըաւոյ».
 Բեմա Ըաւաղայ ԸարԺ ԺոնաԺա Կանւի.

Æнæбари æдули æртæ уаргъи хаста.
 Æнæбари дæ фарс ка фæууа, еци знагæй æдас ма уо.
 Æнæбари ергæвгæнæг - зонгæ фудгол.
 Æнæбæрæг циртбæл бæрæг адæми зæрдæ ресуй.
 Æнæбари лимæнтæ ка даруй, уомæн лимæн нæййес.
 Æнæнез ка 'й, гъæздуг дæр - е.
 Æнæнез незгуни нæ уинуй, æфсес стонги нæ лæдæруй.
 Æнæуод нæмугæй бенцъу не 'взуруй.
 Æнæкæрон нæй цард - цубур æй.
 Æнæлæг уоси хуæздæр амонд - лæгмæ æрцæун.
 Æнæгъомбæлгонд адæймаг уодгъæуагæй цæруй.
 Æнæдон адаги дон рауаддзæй.
 Æнæсахъат бæх дууæ хатти æ къах ку бакъуæра,
 уæд дæхе фуд æй.
 Æнæдзурд лæгæн æ куйбæл дæр ма æууæндæ.
 Æнæмæлгæ дуйне нæййес.
 Æнæмæлгæ цард нæ федауй.
 Æнæфсæрмæ цæститæ хъуæцæй дæр сæхе нæ
 никъолунцæ.
 Æнæфснайд æфсийнæ арф къуми фæббадуй.
 Æнæфæххуæцæг седзæр æма толгæ дор - æмхузон.
 Æнæхуæргæй алци ма хуæрæ, мæстгунæй алци ма дзорæ.
 Æнгон лимæнти гъæу дæр фулдæр фæууарзуй.
 Æнгозæ дæр сæрмагъзæй - гъæздуг, фал неци дзоруй.
 Æндагон мистæ медæггон мисти куд сора, уоййау.
 Æндон арти æхседуй, лæг - зинти.
 Æнккæтей иуазæг хормæ байзадæй.
 Æнккæтемæй кадæ-радæ ма хезæ.
 Æнккæтебæл ка æууæндуй, масти дзæкъолæ е æрхæссуй.
 Æнсидæр минæвар цудæй, æхуæдæг æнæ уосæй
 байзадæй.
 Æнсиæхстæ дууæ арси - кæртту еумæ цæгъдунцæ.
 Æнсувæрдзинадæ цард рæуæг кæнуй.
 Æнсувæрдзинадæ над идардмæ игæрдуй.
 Æнсувæрти хестæр ку зара - иннетæ дæр зарунцæ.
 Æнцад цæрунцæ хуæнхтæ æма маст некæмæй есунцæ.
 Æнцон нæдтæ некæми фæууй.
 Æнцон цардæй сойнæ нæ тæдзуй.
 Æппун неци дзоргæй дæхе не сраст кæндзæнæ.
 Æппунвæстаг нанай карк айкæ низзадæй.

Æрвгæ дæр ма маст есунмæ тундзуй.
 Æрвдзавд бæласæбæл дæр ма адæми зæрдæ ку баресуй.
 Æргом дзурд цæсгонбæл игакæ æфтауй.
 Æргъау дæр домбай галбæл фæддарунцæ сæ зæрдæ.
 Æргъауи ка хеза, еци бæх сайгæ нæ кæнуй.
 Æрдзæ адæми змæлдæй федауй.
 Æрдзæ алкæмæн дæр адзали нивæ скæрдуй.
 Æрдзæ ка гъæуай кæнуй - фидибæстæ гъæуай кæнуй.
 Æрдзæф кæцæй цæуа, иуазæг дæр - уордæмæ.
 Æрмахур цъеу еске къохмæ нæ тæхуй.
 Æркъетæ дæр æуурст царæй фæххуйунцæ.
 Æрра арс æ лæгæти дæр нæ зумæгуат кæнуй.
 Æрра бæхбадæг догъи нæ разæй кæнуй.
 Æрра лæг æнæ æрдзæфæй дæр хæпполти хауй.
 Æртæ æгънæгемæй дууæ ку рахауа, уæддæр ма кæрци æртиккаг уорамдзæнæй.
 Æртæх кумæ хауа, мæргътæ дæр - уордæмæ.
 Æртгевагæ дортæ сегас хæзнатæ нæ 'нцæ.
 Æууæнкæ - гъæуи аргъ хæзна.
 Æфсæрми ка фæккæнуй, е æ цæгæрсæр нæ февдесуй.
 Æфсæрмæ кæмæ ес, адæми мулк дæр е фæгъгъæуай кæнуй.
 Æфсæрми кæмæ нæйес, е ма ци гъæуаггин æй?
 Æфсес губунбæл неке хъæбæрдæр кæнуй.
 Æфсес тикис мистæй айдагъ гъазгæ кæнуй.
 Æфсес тикисæн хъаймагъ дæр - маст.
 Æфсerti бæрæгбон - сæ кæрдунн бон.
 Æфсикъо бæх сайæнбæл - æнцад, ефтиндзгæй - рæуегъгæ.
 Æфсикъо бæх хæрæги хæццæ ку хизтæй, хæрæги уаст уæд базудта.
 Æфсæйнагæй раст дзурд хуæздæр æхседуй.
 Æфсой Хуцау галæн балæвар кодта.
 Æфсонæ кæнун ка сахуруй, æууæнкæ дæр е ихалуй.
 Æхе адæмæй ледзгæ кодта, кедæр адæмæн ба кинзела кодта.
 Æхе ка нийауиндзуй, уой бæндæн нæбал фæгъгъæуй.
 Æхе къæхæнти æхсæн дон дзæгъæл нæ кæнуй.
 Æхе лæгæн кæрдзин, кедæр лæгæн æхцин.

Æхе лæгæн теманæй æмпгъузта, кедæр лæгæн -
 судзинæй.
 Æхе мади ка нæ уарзуй, е ма ке уарздзæнæй?
 Æхе уод дæр знаг кæмæн æй, уомæн е 'мбал ка 'й?
 Æхе цæстæй ка нæ фæййна, е æвдесæнæн нæ бæззуй.
 Æхсаргин лæг адзалæй нæ тæрсуй.
 Æхсаргин лæг дзурд нæ фæлевуй.
 Æхсæвæр æрæгæмæ ку хуæрай, уæддæр дин куронгæс
 инсад не 'рбахæсдзæнæй.
 Æхсæвæбæл мин цæсти - æма талингæ, бонбæл еунæг
 цæстæ - æма рохс.
 Æхсæ æ кæронæй къæрцц кæнуй.
 Æхудæг - алке иуазæг, æхе къæсæрбæл нæма бахизтæй
 иуазæг.
 Æхца - сайтани хуаллаг.
 Æхца лимæндзинадæ ихалуй.
 Æцæг лæг масти фæдбæл нæ цæуй.
 Æцæг лæгæн еунæг Хуцау - рæстдзинадæ.
 Æцæг уарзт æцæг зæрдæ агоруй.
 Æцæгæй дæ ка уарзуй, нимагæ дæр дæ е кæнуй.
 Æцæгæй дæ хеуони хæццæ зæрдихудт ку фæндæуа, уæд
 ин гал бæтгæбæл рауæйæ кæнæ.
 Æцæгдзинадæ æцæг лæгтæ гъæуай кæнунцæ.
 Æ бæрзæй здохгæ ка хæсса, еци галæй дæхе хезæ.
 Æ бийнонтæ ка уарзуй, кадæ-радæ уомæ цæуй.
 Æ губуни фæдбæл ка цæуй - æхе зайраг кæнуй.
 Æ гъог давди ку фæцæй, скъæт уæд бидта.
 Æ дзурдбæл ка æууæндуй, дзоруни нифс дæр уомæ
 фæууй.
 Æ зæрдæй марг тагъдæй, уотемæй ба ма хуасæ агурдта.
 Æ козбау лæвар дæр кодта, уæйæ дæр.
 Æ къæхтæ къирæй ка рахуаруй, е дæр - дордасæг.
 Уод гæркъай цъаси исласдзæй.
 Æ надбæл ахид ка рæдуйуй, е адæми хæццæ нæ цæуй.
 Æ ном ка фæхходуйнаг кæнуй - æндæр ном исивæруй.
 Æ рæдудбæл ка нæ сæттуй - дæс хатти рæдуйуй.
 Æ сæр æ фæлдони фæцæй.
 Æ усхъæбæл -идзаг къæсса, уотемæй ма æ къæсса
 агурдта.

Æ топпиуасæ не скуста.
Æ тъæнгтæ кæмæн ристæнца, е æртæ хисти бахуардта
Æ фæллæнтæ ин дон æ бунмæ фæлласта.
Æ фæсонтæ - хедæйдзаг, æ фингæ - сойнæйдзаг.
Æ хай дори бунæй дæр фелвасдзæнæй.
Æ хæдзари зинг нæ дардта, адæмбæл бюа арт æфтудта
Æ хæрæг билæй рахаудтæй, е ба ма'й надбæл агурдта.
Æхе кадгин кæнидæ, адæми цæсти ба æгадæ уидæ.
Æхецæн дæр - неци, адæмæн дæр - неци.
Æ хецауæн уæладзуг хæдзарæ самадта, æхецæн - кауин
къæс.
Æ цæвæг гъæстæй ка даруй, уес хæссун е фæразуй.
Æ цонг нæ фæлладæй, æ кард нæ тастæй.

ФИНСУНЦÆ НÆМÆ

Зинаргъ редакци!

Ме 'нсувæр, Иристони тæккæ номдзуддæр цауæйнонтæй еу - Милици Сох 1987 анзи еу бон Дигори бæрзонддæр хуæнхти рамардта дæрбодуртæ, еуей си æ рагъи рахаста, фал ибæл æрæхсæвæй, тæссаг æрæхад сæрсæфæнти билтæбæл дзæбæх нæбал уидта. Еу фæззелæни æй еудор фæссайдта æма билæй рахаудтæй. Цалдæр бони 'й фæстæйагурдтан, гъæубæстæ, е 'мбæлттæ, не 'рваддæлтæй беретæ æрæхад нæ хæццæ. Арф коми, ниллæсæн дæр æдасæй кумæ н 'адтæй, уоми 'й мардæй иссирдта нæ фидинсувæри фурт Батраз.

Сох, ме 'нсувæр ке адтæй, уой туххæн нæ финсун. Е адтæй рæстдзинадæбæл тохгæнæг, адæми сæрбæл дзорæг. Некæмæн хатир кодта фуд миуæ. Милици куста, æма æхе фурти дæр ахæстдони сбадун кодта. Гъе уæхæн рæстзæрдæ адтæй ме 'нсувæр. Зари текст ибæл ниффинстон æма уи корун, ниммухур æй кæнтæ уæ журнали фæрстæбæл. Уæдта ма еу гъуддаг. Сох цауæнæй æрхаста дзæбодури дæркъæ æма е исирæзтæй нæ уæриккитæ æма дæркъити хæццæ, нæ финси хæццæ дæр сæ æргъаумæ еумæ скъардтан. Мæнæ æ хузæ устурæй.

Милици Елхъан

МАЛИТИ СОХИ ЗАР

И бийнойнаг цæмæйдæр тухуаст тæрсуй,
Æхсæвæ дæр е æнцойнæ нæ хуссуй.
И æфцæгмæ аллибон дæр ку кæсуй,
Æхсæз бони æ бæлццон лæг нæ зиннуй.

И дзатмæбæл ку ниммардæй дзувуддар,
Æвеппайди уæд райгъустæй фуд хабар:
Дунти коми фесавдæй Сох æхуæдæг,
Иссирдтонцæ ма бунати æ хæрæг.

Рафæдес æй Дунти ком уæд æнгурфæй,
Рахастонцæ сæ унафæ æмбурдæй.
Рахаунмæ тæссаг, дан, æй нур хуæнхтæй,
И адæм æй агурдтонцæ уæд кьуæрттæй.

Иссердта æй Батæраз уæд еунæгæй,
Нигъгæр кодта тарст адæммæ æ нæгæй,
Ами, дан, æй и арф комæн æ бунæй,
Сох бацæй си æностæмæ фуд фунæй.

Цума кæсуй Сох айнæгмæ арф комæй,
Раст уотæ хуссуй хуртæбæл уæлгоммæй,
Æ хъæппæл ин гъиггаг дунгæ ниттелуй,
И сау халон ба æ сæрти низзелуй.

Фæдесонтæ `й ратухтонцæ уæд уайтагъд, -
Уорс хъумаци æрхастонцæ Сохи мард.
Еци сау бон Малитæмæ æцæг дæр, -
Сæхе Тазрет ку разиндтæй сæ лæгдæр.

Зоя, Зоя, нур ниттонæ дæ дзигго,
Гъæлæсидзаг дæ уарзон лæгбæл никко.

И тохона нæбал зиннуй сау хьуæцæй,
Дунти коми цауæйнон Сох мард фæцæй.

Хонхи фахсæй скъот кæнуй нур ба сикъе,
Раст уоми байзадæй, дан, де `ркъе.
Ку ниууаста рæфтигон, ку, и гæггог,
Уæд никкалдтай къæйдортæбæл дæ сау тог.

Тæссаг адтæй рахаунмæ и рауæн,
Зонгæ-зонгæй цæмæн кодтай си цауæн?!
Ку ниууагътай дæ фæсте, ку, фæсевæд,
Гæр уонæн уæд куд нæ кодтай тæрегъæд?!

Цалинмæ ма коми цæуа сауæдон,
Кæдмæ ма уа æ бунати Дунти ком,
Раст уалинмæ имисдзинан дæ рохс ном,
Раст гъеуæдмæ, нæ бæгъатæр цауæйнон...

дæдæр бунат æй Цæгат Африки, температурæ схæццæуы 57
58 градусмæ. Узалдæр рауæнбæл ба нимад цæуы Антарктиди
астæуккаг хай: - 90° С. Сор зæнхæн æ 30% ахæссунцæ гъæдтæ,
20% бæрцæ - саваннитæ (тропикон гъæдтæ æма сухæ будуртæ
астæу зайæгойтæ) æма, бæгънæг будурти ци стæн гъæдтæ ес
етæ, 10% - цъететæ, 33% минкъий фулдæр - хуæнхтæ, 10%
æндæр ландшафтæ, хуми зæнхитæ ба - æдеугур 10%!

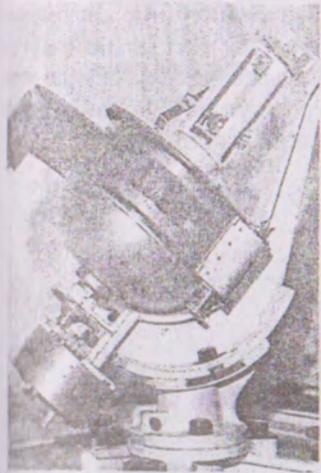
Абони наукæ куд дзоруй, уомæ гæсгæ Зæнхæ равзурстæй 4,¹
миллиард анзей размæ. Зæнхæбæл ес 193 паддзахади, адæми
нимæдзæ æй 5,5 миллиарди (1993 анзей бæрæггæнæнтæм
гæсгæ).

Зæнхи хузæ, космосон науæ «Аполлон-11» æй исиста 170000
километрæй идарддæрæй.

ХОР

Хор æй нæ Галактики - Æрфæни фæди минкыйдæр стъалутæй еу, цæфсгæ газы шар, æй Хори системи центр. Æ массæ æй 2×10^{30} кг., æ радиус - 696000 километри. Æ уæлцъари температура æй 6000° , æ хъаппи тæвдæ ба - 15 милиуан градуси; е 'ндаг тæлмитæй æвæрд бæзни химион конди 90% ахæссуй донгур (водород), иннæ 10% ба - гелий. Нур 4,5 миллиард анзи еци цæфстæй цæфсуй, æ тæвдæ нæ минкыйдæр кæнуй. Ахургæндтæ куд зæгъунцæ, уомæ гæсгæ ма Хор фæццæрдзæнæй æнæ къаппилæй 5 миллиард анзи, уотæ берæ ма си байзадæй донгур - цæфсун ба 'й кæнуй, еци донгур (водород) æверхъау тæвдæй ($15\ 000\ 000$ градуси!) ядерон реакцитæ ке расайуй æма уони фæрци гелиймæ ке рахезуй, еци гъуддаг. Зæнхæбæл æнæ Хори гъарæй цæрæгой дæр æма тийæг халæ дæр ке нæ адтайдæ, уой алкедæр зонуй. Гъе уомæн джорунцæ адæм сæ сувæллæнттæмæ, сæ зинаргъ адæммæ «Ма хор».

Хори ультрафиолетон тунтæ
кæрæггæнæн спектрограф.

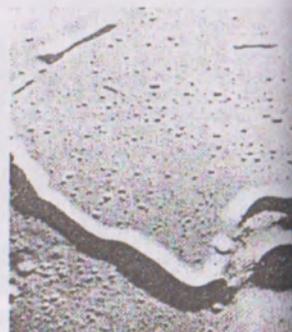
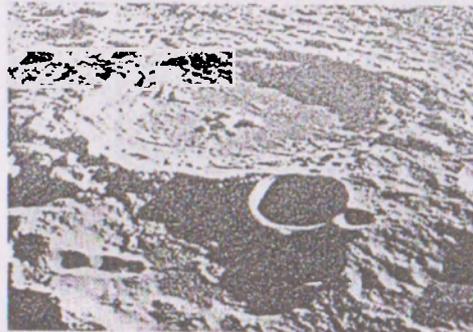
Сауæнгæ ма Хорбæл дæр «сау»
тæппитæ ес

МАЙÆ

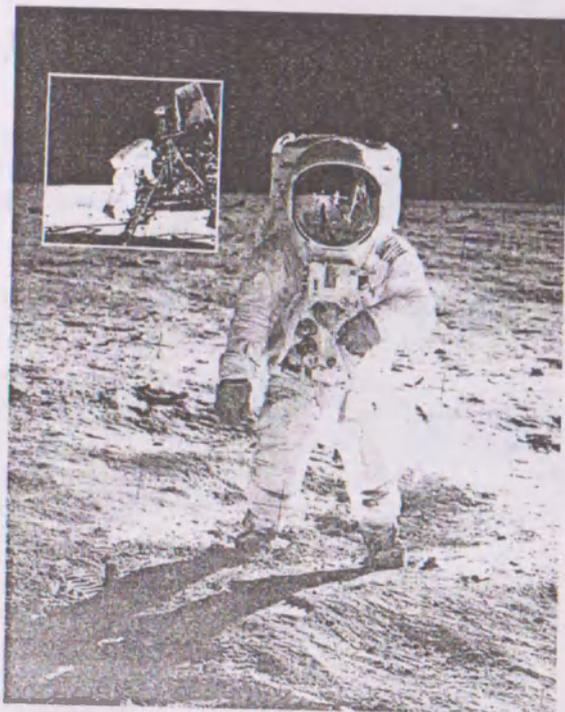
Майæ - Зæнхи æрдзон æмдзогæнæг (спутник), Зæнхæ Хори алифарс куд зелуй, е ба - уотæ Зæнхи алифарс. Зæнхæй Майи уæнгæ ес 384000 километри, æ диаметр æй рæстæмбес нимадæй 3476 километри, æ уæзæ (масса) - $7,35 \times 10^{22}$ киограмми - 81 хатти минкыйдæр Зæнхи массæй. Æ уæлцъарæ æй фулдæр хуæнхти хузæн, бæрæг ибæл зиннунцæ, метеоритти цæфтæ арф хъулфитæй. Зæнхи алифарс æрзелуй 27,3 суткемæ, раст еци рæстæги ба æхе сæмæнбæл дæр еу зилд æркæнуй, уомæ гæсгæ Зæнхæмæ зиннуй æрмæстдæр æ еци еу æрдæг.

Историй медаг фиццаг хатт Майæбæл фæцæнцæ америкаг астронавтæ Нил Армстронг, Эдвин Олдрин, æма Майкл Коллинз. Фиццаг хат ибæл æ къах ка æривардта, етæ ба адтæнцæ Н. Армстронг æма Э. Олдрин (1969 анз). Еци æнзти Советон Цæдеси космосон наутæ дæр æнæ адæймагæй æрбадтæнцæ Майæбæл.

Н.Армстронг æма Э. Эдвинæн сæ космикон науæ Майæмæ бустæги ку бахæстæг æй, уæд балæдæрдтæнцæ, цæйбæрцæбæл тæссаг гъуддаги бахаудтæнцæ, уой: кæми æрбадонцæ, уæхæн рауæн нæ ирдтонцæ, циргъцъоп хуæнхтæ уидтонцæ сæ буни. 210 метри ма сæ гъудæй майæмæ, фал сæ цæстæ нецабæл хуæст кодта хуæнхтæй уæлдай. Фал бæгъатæр астронавтæ нæ фаттарстæнцæ, иссирдтонцæ устур хъулфау, «Æнцойни денгиз» ке хонунцæ, уой, æма уоми æрбадтæнцæ.

Ка нæмæ нæ зиннуй, Майи еци фарс «Аполлон-15» æрбадтæй ами

«Мæйи уæлцъарæ пудри хузен фæлмаен æй», - загъта Н. Армстронг

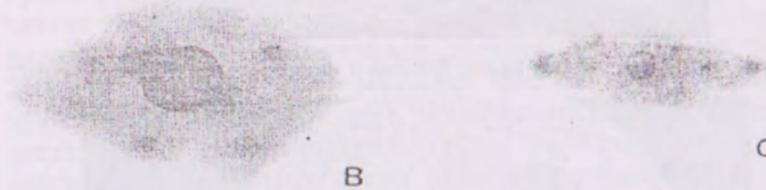

Зæнхæ, Мæйæй имæ кæсгæй

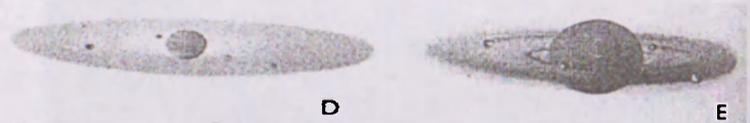
ХОРОН СИСТЕМИ «РАЙГУРД»

Хорон система, куд аңгәлунцә, уотемәй игурун райдәдта стьалуги ахсан газ ама ругәй ци мегьә бадтәй, уомәй (А)

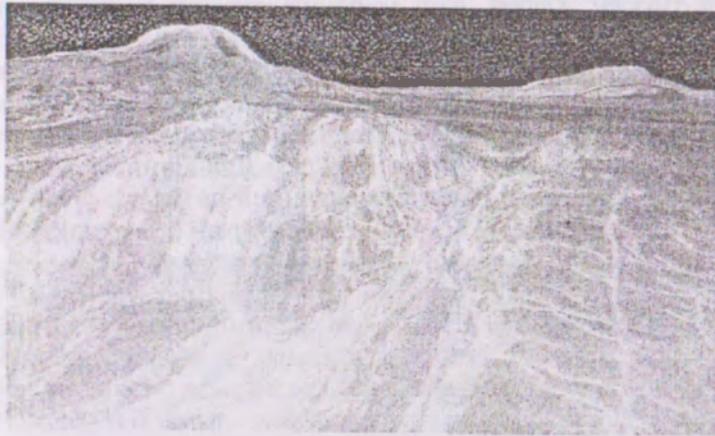
Уой фәсте ба ядртә кәрәдзей хәццә исеу аңцә, ама Хор рохсканун райдәдта (В). Планетитә ба равзуруйнау аңцә, Хори алифарс ци бәзгин мегьә бадтәй, уомәй (С)

Планетитә куд бәзгиндәр кодтонцә, уотә идәрдти байзайәг әрмәг дәр сәхемә әлвастонцә, ама се 'хсан ци итигыдадә адтәй, е искәдзосәй (D). Фәстәдәр Хор фәйнердәмә «ниддунстәй» ама иссәй сурх гигант (E)

ПЛАНЕТИТÆ

Планетитæабæл нимад цæунцæ, Хори аллифарс ка зелуй, еци уæззаудæр бауæртæ. Нур ке зонæн, етæ æнцæ 9: Меркурий, Венерæ, Зæнхæ, Марс (атæ хаунцæ Зæнхи къуармæ, сæ уæл-цъарæ æй хъæбæр), планетитæ - гиганттæ Юпитер, Сатурн, Уран, Нептун - етæ ба æнцæ газ æма тад элементтæй конд. Плутон ба, æвæдзи, æ химион арæзмæ гæсгæ хæстæгдæр æй Зæнхи къуармæ хауæг планетитæмæ.

Венерæ. Хорæй æй 108,2 милиуан километри идарддæр (Зæнхæй 41,4 милиуан километри хæстæгдæр, уомæ гæсгæ хъæбæр тæвдæ 'й). Аци хузæ исиста æма 'й Зæнхæмæ æрлæвардта америкаг космосон аппарат «Магеллан».

Юпитер

Сатурн

Нептун

ГАЛАКТИКИТÆ

Галактикити наука нимауи стьалути системитабæл - сæ нимæдзæ æй æнæкæрон, сæ алками дæр ес 100 миллиарди бæрцæ стьалутæ. Хор дæр уонæмæ хауй, æ асæмæ гæсгæ нимад цæуй рæстæмбес стьалубæл. Мах Галактикæ хуннуй Æрфæни фæд. Мæйрохс æхсæви арвмæ ку скæсай, уæд фæйиндзæнæ арви еу кæронæй иннемæ тæбар-тубургæнæг стьалути рæдзæгдæнтæ. Минкыйæй мин мæ мадæ дзоридæ Æрфæни фæди туххæн: кадæр, дан, уæрдуни гъæмпæ ласта æма ин фæндагбæл кæлгæ цудæй.

Рагон адам уотæ æнгæлдтонцæ, цума Зæнхæ Дун-Дуйней центр æй. Фал наука куд ирæзгæ цудæй, уотæ исбæрæг æй, нæ Зæнхи Къори, Дун-Дуйней хæццæ 'й рабаргæй, руги листæг мори асæ дæр ке нæй, уæдта Хор дæр Дун-Дуйней центр ке нæй, фал Æрфæни фæди кæронæрдигæй ке 'й.

Дун-Дуйнейæн æ 73% конд æй донгурæй (водород), 23% - гелийæй. Уæззаудæр элементтæ ба си ес æдеугур 2%.

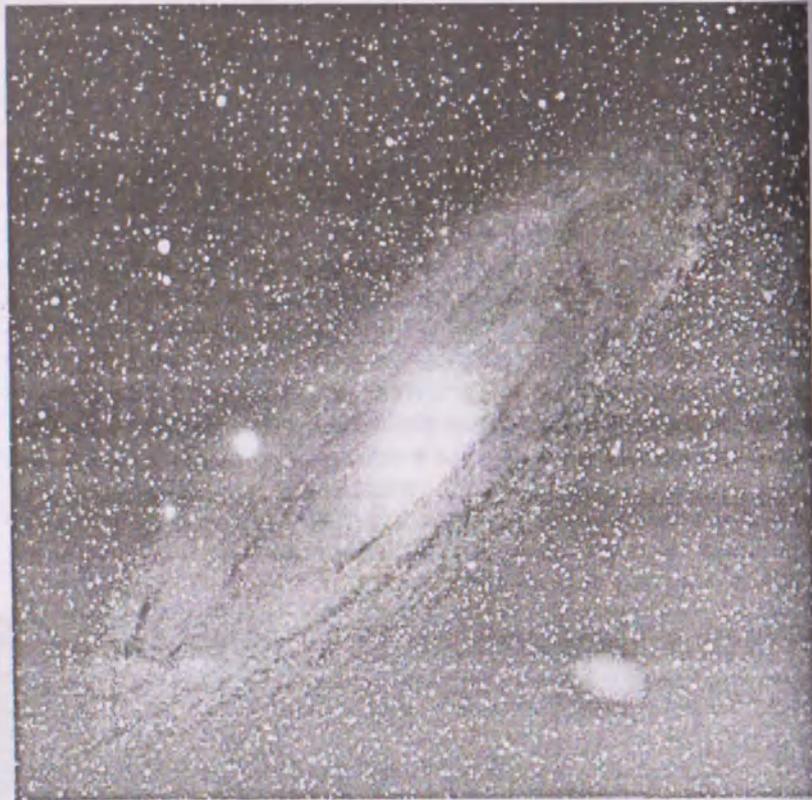
Наука куд зæгъуй, уотемæй Дун-Дуйне равзурстæй 10-20 миллиард анзей размæ. Нуртæккæ куд нимайунцæ, уотемæй æ радиус æй, рохс 20 миллиард анземæ цайбæрцæ фаттæха, уойбæрцæ. Рохсæй тагъддæр ба æрдзи медаг неци тæхуй - секундмæ 300 000 километрмæ хæстæг, анзмæ ба $9,46 \times 10^{12}$ км. Нур ба уæхуæдтæ рагъудикæнтæ, 20 миллиард анземæ рохс цайбæрцæ идæрддзæг «бакайдзæй», уобæл. Уога 'йбæл гъудикæнун дæр зин æй - сæр ци разела, æндæр адаймаги зунди бон уой балæдæрун нæй. Астрономий идæрддзæг барунцæ «рохсон анзæй» (световой год), гъома рохс анзмæ ци идæрддзæг рацæуй, уомæй.

Науки размæ лаууй æгасемæй зиндæр фарст: куд равзурстæй Дун-Дуйне, Дун-Дуйне ку нæма адтæй, уæдта ци адтæй? Аци фарстæн дзуапп радтун неке бон æй. Ахургæндтæ зæгъунцæ, Дун-Дуйней размæ, дан, адтæй еунæг æверхъау æлхъивд æма тæвдæ (Хорæй миллард хатти тæвдæдæр!) «бауæр» æма дан е фехалдæй, (науки 'й хонунцæ «Устур Срæмугъ»), уой пурхæнтæй ба равзурстæнцæ галактикитæ. Фал еци «бауæр» ба кæцæй фæззиндтæй? Дзуап нæййес.

Ахургæнттæй еуетæ уотæ дзорунцæ, Дун-Дуйнейæн, дан, кæрон ес. Иннетæ еци гъудий хæццæ арази нæ 'нцæ. Телескоптæ куд хуæздæр æма тухгиндæр арæзт цæунцæ, уотæ астрономти цæстæ идарддæрмæ уинуй. Фал Дун-Дуйнейæн æ кæрон некема фæййидта, æ райдайæн ин куд неке фæййиндзæй æма базондзæнæй, уотæ. Еу гъуддагбæл æгас ахургæндтæ дæр арази æнцæ: галактикитæ фæйнердæмæ тæхунцæ, кæрæдземæ идарддæрæй идарддæр кæнунцæ Устру Срæмугъдæй фæстæмæ. Астрономтæй еуетæ Дун-Дуйней æвдесунцæ тумбулæги (шари) хузи, иннет ба 'й хонунцæ тæмбæли хузæн тъæпæн. Дун-Дуйне тумбулæги хузæн ка 'нгъæлуй, етæ наукон æгъдауæй фæдар кæнунцæ сæ гипотезæ: еууæхæни бабæй галактикитæ кæрæдземæ хæстæгдæргæнгæ цæудзæнцæ, кæрæдзей æлвасдзæнцæ сæхемæ æма бабай Дун-Дуйне фæстдзæнæй, фиццагон еунæг «бауæр», æхе æверхъау æлхъивдæй ка æлхъивта æма Хорæй миллиард хатти тæвдæдæр к 'адтæй, уæхæн. Фал аци гипотези нихмæ лæуунцæ дууæ æверхъау фарсти: Рæстæг ци фæууодзæнæй? Дун-Дуйней æгæрон Итигъдадæ (пространство) ци фæууодзæнæй?

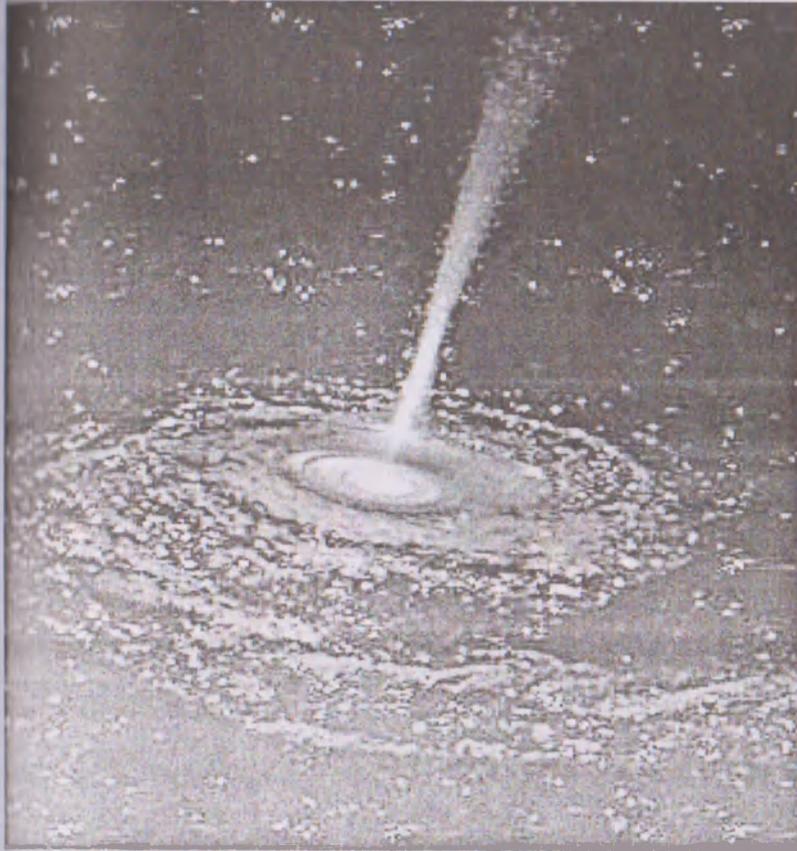
Æрфæни фæд - нæ Галактикæ

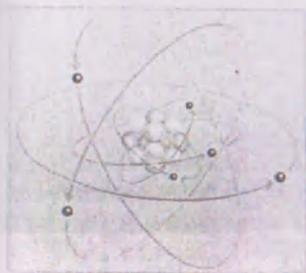
Андромеди галактика

Галактика Сомbrero

«Сау гьоргъæ» нæ Галактикæ - Æрфæни фæди бæрæгастæу.

«Сау гьоргъæ» (Черная дыра) ци æй, уой хуæздæр балæдæруни туххæн æвдесæн химион элементти тæккæ минкыйдæр хай - атоми хумæтæггонд модель. Атоми хъаппæ конд æй протон æма нейтронтæй, æ алифарс ба зелунцæ электронтæ. Тæккæ устурдæр æма зæронддæр стъалутæн сæхе уæзæй, уæдта сæ медалхъивдæй сæ атомти конд фехæлуй, электронтæ хъаппæмаæ (ядро) æркæлунцæ æма уой хæццæ баеуунцæ. Е хуннуй **гравитацион коллапс**

Гравитацион коллапс - еци фидбилиз Зәнхи кьорибæл ку æрцæуидæ, уæд устур ахургонд-астроном И.Шкловский куд зæгъуй, уомæгæсгæ хъæдори нæмугæй устурдæр нæбал уидæ. Æннимæдзæ берæ галактикити алкæми дæр ес «Сау гьоргьитæ». Мах Галактикæ - Æрфæни фæди бæрæгастæу ка зелдох кæнуй, еци сау гьоргьæн æ массæ æй Хори массæй 2,6 милиуан хатти фулдæр. Хæстæг има цидæриддæр бацæуа, уой ранихъуæруй, Хори асæ стьалу ку уа, уæддæр. Хори системæй æй 24 мин рохсон анзи иларддæр. Нурмæ уотæ æнгъалдтонцæ, æма «Сау гьоргьитæ» æнцæ Дун-Дуйней устурдæр, тæвдæдæр æма зæронддæр стьалути исæвд, куд загътан, уотæ сæхе медаг никкæлунцæ сæ атомтæ æма рохс нæбал фæккæнунцæ, рæстæг сæхебæл дæр, сæ фалдзостидæр миллиард километрти бæрцæ итигъдади æрлæууй. Фал фæстаг æнзти астрономтæ исбæрæг кодтонцæ: «Сау гьоргьитæ» рохс кæнунцæ, фал уотæ æверхъау медалхъивд æнцæ æма сæ рохсæн æндæма: рацæуæн нæййес.

Астрономтæ «сау гьоргьити» фæззинд нимайунцæ Дун-Дуйней эволюций кьæпхæнтæй еубæл.

Галактикæ NGC 1068

Дун-Дуйней равзурди фиццаг рæстæгути галактикитæ кæрæдзей скъуæрионцæ. Аци хузи уинетæ еци цау.

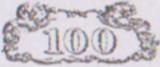
Галактикæ «Уæрдуни цалх»

100 ТÆККÆ СТУРДÆР АДÆЙМАГИ

Журнали 3-аг номери финстан, 1978 анзи америкаг ахургонд Майкл Х. Хартке рауагъта киунугæ «100 тæккæ стурдæр адæймаги». Уомæй пайдагæнгæй уæ мах зонгæ кæнæн еци адæймæгти царди хабæртти хæццæ. Зонгæ уæ кæнæн, æ киунуги туххæн автор æхуæдæг, уæдта нæхуæдтæ ци гъуди кæнæн, уой хæццæ хуæрз цубурæй.

Аци анзи 2-аг æма 3-аг номерти финстан 15 адæймагей туххæн. Идарддæр хæссæн нæ дзубанди.

Michael H. HART

THE

A RANKING OF
THE MOST INFLUENTIAL
PERSONS IN HISTORY

A Citadel Press Book
Published by Carol Publishing Group

Аци киунуги ци сæдæ адæймагæбæл цæуй дзурд, уони номхигъди, дуйнеуон историй цудбæл, æгас адæми дзилаги ширдбæл устурдæр æма тухгиндæр æндæвдæй ка разиндтæй, фулдæр ка ахедуй зæнхон гъуддæгтæбæл (автор куд гъуди мæнуй, уомæ гæсгæ), уотæ раздæр æвæрд æй.. Киунугæмæ кæст цæунцæ, æ рохс ном кæдзосæй ка ниууагъта, дзиллитæ африагæй ке имисунцæ æма имсдæнцæ, айдагъ етæ нæ, фал мæ нур дæр æ кой тас æма фудæнхæ кæмæн хæссуй, етæ дæр.

Вольтер æ «Англисаг финстæгути» уæхæн хабар ракодта: Англиси ку адтæй (1726 анзи), уæд хунд æрцудæй ахургæндти æмбурдмæ. Уоми дзубанди буцæумæ расайдта: зæнхæбæл тæккæ устурдæр адæймаг к'адтæй? Ка загъта Цезар, ка - Александр, ки - Тимур, ка ба - Кромвель. Ахургæндтæй еу ба загъта: тæккæ устурдæр адæймагбæл æнæгурусхæй нимайун гъæуй сэр Исаак Ньютони. Вольтер æ хæццæ исарази æй, тухеуæгæй нæ ка бисаста, е нæ, фалæ, дан, нин нæ зунд рæстдзинади рохсæй ка райивта, е æй æгасемæй цитгиндæр æма нимайуйнагдæр.

Аци киунуги ци адæймæгти кой ес, уони номхигъд раст æй æви нæ, уой мах бон нæй зæгъун. Фал бæрæг æй еу гъудлаг: нуæхæн киунгæ æндæр цивилизацици минæвæрттæ ку аразтайуонцæ (зæгъæн, уруссаг, китаййаг, индийаг, кенæ индæр еске) уæд номхигъди берæ æйивтитæ æрцудайдæ, беретæ си рахаудтайуонцæ, берæ кадæртæ ба си сæ бунат иссериуонцæ. Куд фæнди уæд, фал киунугæ ци номдзуд адæймæгтæбæл дзуруй - ка си егъаудæр, ка минкыйдæр, ка æппæлуйнаг, ка фауйнаг - етæ кæддæриддæр сæхемæ аивдæнцæ фалтæрти, дес сæбæл кæндæнцæ, фæдæнмæ æви фæндаг амондæнцæ. Ци 15 адæймагей туххæн радзурдтан ци анзи 2-аг æма 3-аг номерти, етæ адтæнцæ:

1. МÆХÆМÆТ
2. ИСААК НЬЮТОН
3. ЕСО КИРИСТЕ
4. БУДДÆ
5. КОНФУЦИЙ
6. АПОСТОЛ ПАВЕЛ
7. ЦАЙ ЛУНЬ

8. ИОГАНН ГУТТЕНБЕРГ
9. УИЛЬЯМ ШЕКСПИР
10. ХРИСТОФОР КОЛУМБ
11. АЛЬБЕРТ ЭЙНШТЕЙН
12. ЛУИ ПАСТЕР
13. ГАЛИЛЕО ГАЛИЛЕЙ
14. АРИСТОТЕЛЬ
15. ЕВКЛИД
16. МОИСЕЙ
17. ЧАРЛЗ ДАРВИН
18. ЦИНЬ ШИХУАНДИ
19. АВГУСТ ЦЕЗАРЬ
20. НИКОЛАЙ КОПЕРНИК
21. АНТУАН ЛОРАН ЛАВУАЗЬЕ

Ke туххæн ма радзоруйнаг ан, мæнæ уони номхигъд:

22. УСТУР КОНСТАНТИН
23. ДЖЕЙМС УАТТ
24. МАЙКЛ ФАРАДЕЙ
25. ДЖЕЙМС КЛЕРК МАКСВЕЛЛ
26. МАРТИН ЛЮТЕР
27. ДЖОРДЖ ВАШИНГТОН
28. КАРЛ МАРКС
29. ОРВИЛЛ РАЙТУИЛБУР РАЙТ
30. ЧИНГИСХАН
31. АДАМ СМИТ
32. ДЖОН ДАЛЬТОН
33. УСТУР АЛЕКСАНДР
34. НАПАЛЕОН БОНАПАРТ
35. ТОМАС ЭДИСОН

37. УИЛЬЯМС ТОМАС ГРИН МОРТОН
38. ГУЛЬЕЛЬМО МАРКОНИ
39. АДОЛЬФ ГИТЛЕР
40. ПЛАТОН
41. ОЛИВЕР КРОМВЕЛЬ
42. АЛЕКСАНДР ГРЭХЕМ БЕЛЛ
43. АЛЕКСАНДР ФЛЕМИНГ
44. ДЖОН ЛОКК
45. ЛЮДВИГ ВАН БЕТХОВЕН
46. ВЕРНЕР ГЕЙЗЕНБЕРГ
47. ЛУИ ДАГЕР
48. СИМОН БОЛИВАР
49. РЕНЕ ДЕКАРТ
50. МИКЕЛАНДЖЕЛ
51. ПАПА УРБАН II
53. АШОКА
54. ХУÆРЗУОДÆГ АВГУСТИН
55. УИЛЬЯМ ГАРВЕЙ
56. ЭРНЕСТ РЕЗЕНФОРД
57. ЖАН КАЛЬВИН
58. ГРЕГОР МЕНДЕЛЬ
59. МАКС ПЛАНК
60. ДЖОЗЕФ ЛИСТЕР
61. НИКОЛАУС АВГУСТ ОТТО
62. ФРАНСИСКО ПИСАРРО
63. ЭРНАН КОРТЕС
64. ТОМАС ДЖЕФФЕРСОН
65. КОРОЛЕВА ИЗABELЛА I
66. ИОСИФ СТАЛИН
67. ЮЛИЙ ЦЕЗАРЬ
68. ВИЛЬГЕЛЬМ БАЙАХÆССÆГ
69. ЗИГМУНД ФРЕЙД
70. ЭДУАРД ДЖЕННЕР

71. ВИЛЬГЕЛЬМ КОНРАД РЕНТГЕН
72. ИОГАНН СЕБАСТЬЯН БАХ
73. ЛАО-ЦЗЫ
74. ВОЛЬТЕР
75. ИОГАНН КЕПЛЕР
76. ЭНРИКО ФЕРМИ
77. ЛЕОНАРД ЭЙЛЕР
78. ЖАН-ЖАК РУССО
79. НИККОЛО МАКИАВЕЛЛИ
80. ТОМАС МАЛЬТУС
81. ДЖОН ФИЦДЖЕРАЛЬД КЕННЕДИ
82. ГРЕГОРИ ПИНКУ
83. МАНИ
84. ЛЕНИН
85. СУЙ ВЕН ТИ
86. ВАСКО ДА ГАМА
87. КИР УСТУР
88. ПЕТР УСТУР
89. МАО ЦЗЕДУН
90. ФРЕНСИС БЭЖОН
91. ГЕНРИ ФОРД
92. МЭН-ЦЗЫ
93. ЗОРОАСТР
94. КОРОЛЕВА ЕЛИЗАВЕТА I
95. МИХАИЛ ГОРБАЧЕВ
96. МИНА
97. КАРЛ УСТУР
98. ГОМЕР
99. ЮСТИНИАН I
100. МАХАВИРА

16. МОЙСЕЙ

*(Фицагидæр æ ном райгъустæй нæ эри агъоммæ
13 æноси)*

Мойсей. Микеланджелой скульптурæ (1515 - 16)

Историй медæгæ рагон номдзуд пахампар Мойсей куд уарзон адтæй, æвæдзи, уæхæн дуккаг адæймаг зин иссерæн æй. Никки ба ма, рæстæг куд евгуйгæ цудæй, уотæ æ кадæ бæрзонддæр кодта, уотæ æ цитæгæнгутæбæл ба æфтуйгæ цудæй. Куд исбæрæг кодтонцæ, уомæ гæсгæ, Мойсей цардæй æма фæлдиста æртиндæсæймаг æноси. Еци гьуддаг бæлвурдгонд æрцудæй уæхæн фактмæ гæсгæ; Рамзес II фæраон адтæй дзиуиттæгтæ Египетæй ку фелудæнцæ, еци рæстæги. Мæлгæ ба ракодта нæ эри агьоммæ 1237 анзи. Æ рæстæги Мойсеи киунугæ «Кæрон» («Исход») мухурæй ку рацудæй, æма ин æ гьуди ку балæдæрдтæнцæ, уæд берæ дзиуиттæгтæ æ политики хæццæ арази н'адтæнцæ. Фал 500 анзей фæсте ба еугур дзиуиттæгтæ дæр ковун райдæдтонцæ Мойсейæн. Нæ эри агьоммæ 500-аг анзи æ ном игьустгонд адтæй æнæгъæнæ Европи дæр, киристон дини æмрæнгъæ. Уомæй сæдæ анзи фæстæдæр Мæхæмæт дæр басастæй Мойсей æцæг пахампар ке'й, уобæл. Æма пусулмон дин куд хæлеу кодта адæмти æхсæн, уотæ Мойсейæн табу кæнун райдæдтонцæ пусулмæнттæ (раст Европи дæр). Абони, æртин дууæ æноси рацæугæй, Мойсейæн ковунцæ дзиуиттæгтæ, киристæнттæ æма пусулмæнттæ, раст ма Хуцаубæл ка не 'ууæндуй, етæ дæр ин кадæ кæнунцæ. Дин парахат кæнуни фæрæзнитæ нур хуæздæр ке æнцæ, уой фæрци ба æ ном евгуд дзамантæй мах доги берæ игьустгонддæр æй.

Мойсей кæд хъæбæр кадгин æй, уæддæр æхе цардиуаги туххæй ба берæ хабæрттæ абони дæр бæрæг нæ 'нцæ. Еуæй-еу ахургæндтæ'й æ номмæ гæсгæ нимайунцæ мисийрагбæл (египтянин), уомæн æма æ ном мисийраг дзурдæй равзурдæй. (Æ номи нисанеуæг ба æй «суваллон», кенæ «фурт»). Еци номи æнгæс адтæнцæ цалдæр мисийраг фараоней нæмттæ. Мойсеи туххæй «Рагон Фæдзæхсти» берæ тауæрæхътæ ес, уонæн сегæсебæл зин баууæндæн æй. Зæгъæн, еу тауæрæхъи æ лæдзæг хелагæ фестуй. Кенæ ба, дзиуиттæгтæ Египеттæй ку евгудæнцæ, уæд цуппаринсæй анздзуд Мойсей дæр æдзæрæг нæдтæбæл дуинсæй анзи фæццудæй?.. Етæ тауæрæхътæ æнцæ, мах ба Мойсей æцæгæй ци исаразта, уой зонун фæндуй.

Библий истори ка финста, уонæй берети фæндадтæй тауæрæхътæ æцæгхузи радзорун. Фал ма еу гьуддаг... «Рагон Фæдзæхсти» Мойсеи туххæй берæ тауæрæхътæбæл зиннуй æндæр адæмти мифологий тæфагæ. Зæгъæн, Мойсеи

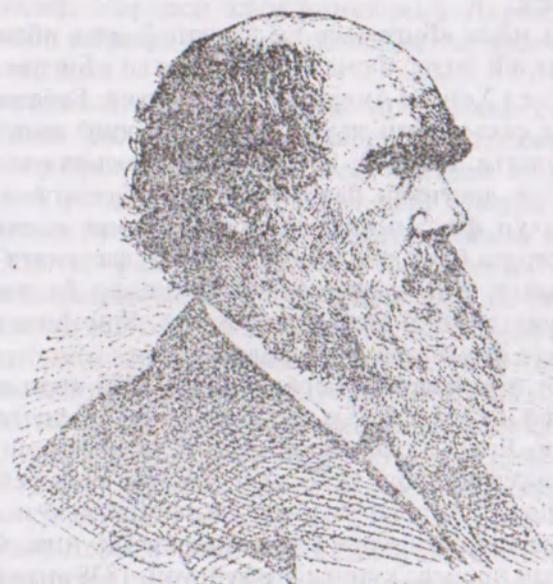
историйæй еу рауæн хъæбæр æмхуæн æй вавилойнаг номдзуд паддзах Саргони историй хæццæ (е паддзахуег кодта нис доин размæ 2360-2305 æнзти).

Куд нимад цæуй, уотемæй Мойсей бундороней биколта ертæ гьуддаги. Фиццаг: дзиуиттæгтæ Египеттæй ку тоц кодтонцæ, уæд адтæй политикон архайæг. Дуккагтæй ниффинста Библий фондз киунуги («Бытие», «Исход», «Левит», «Числа», «Второзаконие»). Цубур дзурдæй: еци фондз киунуги æнцæ дзиуиттæгти библи «Торæ». Ес си Мойсеи макъонтæ, ома, æвдист си цæуй дзиуиттæгти цард библий рантæсти рæстæги. Уоми ес «Дæс Фæдзæхсти». Æ киунугæ «Торæ» æма «Дæс Фæдзæхстемæн» ци ахедундзийнадæ ес, уомæ гæсгæ Мойсеи нимаун æнгъезуй дуйней размæцуди итæззагдæр архайгутæй еубæл. Фал Библий истори ка ахур кенуй, еци ахургæнтти хатдзæгмæ гæсгæ ба уæлдæр ранимад киунугтæ Мойсей еунæгæй нæ ниффинста. Уонæн, æвæдзи, алтайдæ еу къуар автори. Уæдта си берæ æрмæгутæ ба финст ерцудæнцæ Мойсеи фæсмæрдæ. Уотæ униау адтæй, æма Мойсей бундоронæй бакуста рагон дзиуиттаг æгьдæуттæ æма макъонтæбæл, фал еци гьуддаг уотæ дессагбæл нимайгæ нæй. Артиккагæй ба Мойсей нимад æй еунæг Хуцаубæл æууæндундзийнади бундорæвæрæгбæл. Еу æрдигæй уотæ гьудикæнунæн неци бундор ес. Уомæн æма Мойсеи кой ермастдæр «Рагон Фæдзæхсти» æй. «Рагон Фæдзæхсти» ба, енаедузæрдугæй, Авраам нимад æй дзиуиттаг еунæг Хуцаубæл æууæндундзийнади бундорæвæрæгбæл. Аци гьуддаги Мойсеи куарздзийнадæ ба уой медагæ æй æма 'й ке багъæуай кодта, уæдта 'й адæми тонхи ке рауагъта. Е æй æ устурдæр ескъуæлхтдзийнадæ, уомæн æма дуйнебæл тæккæ парахатдæр динтæ киристон æма пусулмон фиддæлти дзамани райстонцæ монотеизм (Еунæг Хуцаубæл æууæндундзийнадæ), кæцибæл фæдарæй æууæндтæй Мойсей, уæдта рапарахат æй Зæнхи царæн æ фулдæр хайбæл.

Моисейи иссирдтонцæ. Джорджоней конд хузæ (1505 анз)
(Египети фараон бардзурд равардта, æгас дзиуидтаг нæуæгигурд
биццеути дæр Нили дони куд багæлдзонцæ, уой туххæн. Нæуæгигурд
Моисейи æ мадæ хъæзи астæу банимахста. Æртæ мæйи фæсте æй
иссирдтонцæ)

17. ЧАРЛЗ ДАРВИН (1809 - 1882)

Чарлз Дарвин æргъуди æма исбæлвурд кодта æрдзи медагæ цидæриддæр цæрагойтæ ес адæймаги уæнгæ, уони размæцуд, се 'рдзон уагæвæрд син хинцгæй.

Райгурдæй Англиси, горæт Шрусбери 1809 анзи 12 феввали (Авраам Линкольни хæццæ еу бонбæл). Æхсардæс анземæ бацудæй Эдимбурги университетмæ æма ахур кæнун райдæдта медицинæ, фал медицинæ æма анатоми æ зæрдæ нæ райста, æма еу цайдæрбæрцæ рæстæги фæсте райивта Кембриджи университетмæ, дини гъуддагбæл ахур кæнунмæ. Фал, уоми ахур кæнгæй, балæдæрдтæй, бæхбæл бадун æма топпæй æхсун алцæмæйдæр æ зæрдæмæ хъæбæрдæр ке цæунцæ, уой. Ами,

университети хъæбæр фæццудæй еу профессори зæрдæмæ. И йæй кустмæ райсун кодта бритайнаг æфсæддон науæ «Бигль» ма, æрдзææртасæгæй. Æ фидæ фиццаг нæ арази кодта, зæгъгæ, еци дæргъвæтийнæ балци æй фесхъæтæг кæндзæнæй æ лæмбунæг гьуддагæй. Хуарз æма æппунвæстаг и фиди баууæндун кодтонцæ, цæмæй æ фурти ма бакъулумпи кодтайдæ, уомæн æма аци балци нимадтонцæ нигулæйнаг науки нури уæнгæ кæ нæма адтæй, уæхæн зæнхи алливарсон цæмæдессаг экспедицибæл.

Дарвин науæ «Бигль»-мæ ку исхизтæй, уæд ибæл цудæй дууæ æма инсæй анзи. Фондз анзей дæргъи «Бигль» зилдæй зæнхи кьорæбæл Хонсар Америки фалæмбулæй. Бабæрæг кодта Галапагоссаг сакъадæхти кьуар. Сабур (Тихий) æма Индиаг океантæ, уæдта Хонсар Атлантики сакъадæхтæ. Еци дæргъвæтийнæ денгизон балций Дарвин базонгæ æй берæ æрдзон æнахур фæззиндтити хæццæ, бæрæг кодта рагон знæмтæ, иссердта берæ рагон дорикъæйтæ, фæуидта хъæбæр берæ зайæгойтæ æма цæрæгойтæ. Фæстæдæр ба лæмбунæг финста ци уидта, уони бæлвурд бæргутæ. Еци финститæ ин агъаззаг æнхус фæцæнцæ æ идарддæр кусти.

Дарвин æ хæдзарæмæ æрбаздахтæй 1836 анзи æма уой фæсте, инсæй анзей дæргъи, гений уагъта æ киунугутæ еу инней фæсте. Еци мухургонд æрмæги фæрци иссæй Англий тæккæ зингæдæр биолог. 1837 анзи Дарвин æрцудæй уæхæн хатдзæгмæ -цæрæгойтæ не 'зайунцæ сæ фиццагон хузи, рæстæг сæбæл куд цæугæ цæуй, уотæ сæхе æййевгæ цæунцæ. Фал уæд нæма зудта еци процесс кутемæй цæуй, уой. 1838 анзи базонгæ æй Томас Мальтуси наукон куст «Адæмти цæрæнбунæтти закъони фæлварæн». Еци æрмæг æй æрцæун кодта уæхæн гьудимæ: «Сæ фæййервæзуни сæраппонд цæрæгойтæ кæнунцæ æнæсон тох». Æрмæст æ аци наукон куст мухур кæнунмæ ба нæ тагъд кодта, уомæн æма лæдæрдтæй, æ теорий нихмæ беретæ уодзæнæнцæ æма рагагъоммæ æмбурд кодта æрмæг, цæмæй багъуди сахат багъæуай кодтайдæ æ наукон гьуди (гипотеза).

Дарвин æ теорий бундор ниммухур кодта 1842 анзи, 1844 анзи ба куста æ киунугæбæл, кæцими адтайдæ еци райхалуйнаг фарста. Фал 1958 анзи, иуни мæйи, Дарвин ма æ еци номдзуд кустбæл ку архайдта, уæд райста Альфред Рассел Уоллеси

къохфинст (англисаг æрдзæртасæг, кæци уæди рæстæги цардæй Вест-Индий.) Дзурд си цудæй эволюций теорибæл. Берæ рауæнти дууæ ахургондей теоритæ æмхузæн адтæнцæ. Уоллес æ теорибæл куста æхуæдæг, æнæ еске æнхусæй. Æма æ къохфинст æрбарвиста Дарвинмæ, цæмæй базудтайдæ, е 'рмæг ниммухур кæнун агъоммæ, зундгонд ахургонди гьудитæ. Исæвзурдæй æнахур уавæр, кæци фæннихмæ кæнуниау адтæй дууæ ахургондей. Фал, куд Хуцау хуæргæнæг, уæхæн гьуддаг не 'рцудæй. Уоллеси къохфинст æма Дарвини киунуги схематикон райвард мæйи фæсте æвдист æрцудæнцæ еумæйаг документи хузи.

Æнæнгæлти еци документи презентаци рацудæй æнæ хæлхьойæй. Фал уæддæр анзи фæсте Дарвини киунугæ «Хузти рантæст» («Происхождение видов») мухурæй ку фæззиндтæй, уæд æ кой устур дессагæн райгьустæй. Мухури фæззингæй, нурми уæнгæ еунаг киунугæ дæр цæсти уоййасæ не 'сахидтæй, куд «Хузти равзурд æрдзон æртæсти мадзалай». («Происхождение видов путем естественного отбора», кенæ «Сохранение благоприятствуемых пород в борьбе за жизнь».) Еци киунугути дзубанди нæма фæцæй, уотæ бабæй Дарвин 1871 анзи мухури рауагъта æ киунугæ «Адæймаги рантæст æма æ ирдон æвзурст» («Происхождение человека и половой отбор».) Аци киунугæн æ сæйраг гьуди - «адæймаги рантæст æй маймулихуз фæлдесондæй» - никки фæккарздæр кодта нихмæлаугути буцау дзубанди.

Æхуæдæг Дарвин нæ архайдта еци буцау дзубандий. Уомæн æма æ денгизон балций фæсте нæфæразгæ адтæй. Еу рауæн ибæл Хонсар Америки цидæр (саскъæ) фæххуæстæй, æма... Уой хæццæ ба ма æ теорий фарс дзоргутæ байагурдтонцæ дæсни полемист Томас Т.Хакслий. Фулдæр ахургæндтæ растбæл баниматтонцæ Дарвини теори æ рамæлæти агъоммæ, 1822 анзмæ.

Дарвини агъоммæ ма еу цалдæр ахургонди рахæссионцæ еци теори адæми рæнгæмæ. Зæгъæн, французаг ахургонд Жан Ламарк æма æ фиди фидæ Эразма Дарвин. Фал уони гипотезитæн наукон æхсæнадæ не 'саргъ кæнидæ. Уомæн æма уæхæн æййевдзийнæдтæ цæмæн æрцæуй, уобæл бæстон æрдзорунгъон не 'суионцæ. Фал Дарвини бон ба бацæй, æ теори рахæстæй, уомæн бæлвурд æвдесæйнагтæ æрхæссун æма

сæбæл иннæ ахургæндти бауæндун кæнун.

Дарвини теорий генетикон бастдзийнади кой ке нæма адтæй, е дессаг нæй. Еци рæстæги некема зудта, еу фæлтæрæй иннæ фæлтæрмæ еуæй-еу хецæндзийнæдтæ цæй фæрци бацæунцæ, уой. Уогæ Грегор Мендель куста фæдхæссунæди закъонтæбæл, Дарвин æ æгъустиауæ киунугæ геппи ку уагъта, раст еци рæстæги. Фал Мендели куст уæди рæстæги нецæмæ дардтонцæ, раст ма сауæнгæ 1900-аг анзи уæнгæ дæр. Уæдмæ Дарвини киунугутæ ба аккаг бунæттæ иссердтонцæ. Уотемæй эволюцийæн абони ци нисанеуæг ес, уой лæдæрун гъæуй уотæ: генетикон фæдхæссунæдæ æма æрдзиуагон æвзурст. Æнæ Мендели равзурстæй абони Дарвини куст æнхæст нæ уайдæ.

Дарвини наукон æнтæст агъаззаг хузи фæззиндтæй адæймаги гъудикæнунадæбæл. Æнæдузæрдугæй, революци исаразта биологий науки. Æрдзиуагон æвзурст науки æндæр къабæзти ахурадæн дæр устур агъаз униау æй антропологий, социалогий, экономики æма политикон наукити.

Никки устурдæр ахедундзийнадæ ба ин ес дини гъуддаги. Дарвинæн æхе рæстæги, уæдта уомæй дзæвгарæ фæстæдæр, киристон динбæл æновуд к'адтæй, етæ адтæнцæ æ теорий нихмæ. Уони нимадмæ гæсгæ, Дарвини ахурадæ зиан хаста динбæл æууæндундзийнадæн. Уогæ адæм динбæл ке фенæууæнкæдæрæнцæ, уомæн æндæр рæуæнттæ дæр адтæй. (Дарвин загъта: дуйней сосæгдзийнæдтæн кæронмæ базонæн нæййес. Æхуæдæг дæр иссæй агностик - неууæндæг.)

Раст ма уæздæнттæ дæр Дарвини теоримæ гæсгæ сæ царди уагмæ æндæрхузи цæстæй ракастæнцæ. Райивтонцæ мæнæ ацихузи гъуди: адæймаг æрдзи исконди сæйраг бунати æвæрд æй. Абони мах гъæуй зонун, æнæдузæрдуг гæнгæй: адæймаг æрдзи исконди еу хузæ (вид) æй. Уотæ униау æй æма æ бæсти дуйнемæ равзурдзæнæй æндæр ести хузæ (вид). Дарвини кустити фæрци Гераклити мæнæ уæхæн зæгъдтитæн дæр фæффулдæр æй сæ æхедундзийнадæ: «Алцидæр цæуй, цæугæй ба æхе æййевуй». Дарвини теорийæй нæ дзурдуати ниффедар æнцæ мæнæ уæхæн зæгъдтитæ: «Царди медагæ раервæзунбæл цæуй тох». «Раервæзунцæ тæккæ мадзалгъондæртæ».

Ке зæгъун æй гъæуй, Дарвини теорибæл æндæр еске дæр байархайдтайдæ. Уоллеси куст ку нимайæн, уæддæр. Фал уæддæр Уоллеси разæй нæ аци номхигъдмæ Дарвини ном хæсгæ

'й, уомæн æма уой фæрци биологий æма антропологий ахурадæмæ бунтон æндæр цæстæнгас дæрд æрцудæй. Никки ма адæймаг дуйнебæл ци бунат ахæссуй, уомæ дæр æндæрхузи цæстæй ракастан.

18. ЦИН ШИХУАНДИ

(Нæ эри агъоммæ 259-210)

Номдзуд китаиæг паддзах Шихуанди хецæуеуæг кодта нæ эри агъоммæ 238-210 æнзти. Æфсæддон тухи фæрци баеу кодта Китай æма исаразта бундорон æйивдзийнæдтæ. Еци реформитæн сæ фулдæр адтæнцæ Китаийи культурон æгъдауæй баеу кæнун, кæцитæ нур дæр гъæуайгонд цæунцæ.

Шихуанди (Цинь Шихуанди) райгурдæй нæ эри агъоммæ 259 анзи, мæлгæ ба ракодта 210 анзи. Цæмæй хуæздæр базонæн историй медæгæ ин ци бунат адтæй, уой туххæй зонун гъæуй раздæриккон гъуддæгтæ.

Æ райгуруни рæстæги паддзахеуæг кодтонцæ Чжоу. Сæ

династи ба райдэдта нэ эри агьоммэ 1100 анзи. Шихуандий райгурунэй цалдэр аноси раздэр паддзахадэ ае разамунди бэлахаэй хьабэр ислэмэгь аэй ама ниддехтэ аэй хецэн феодалон паддзахэдтэбэл. Етэ ба сэ медастэу тухтэнцэ. Аенэхьаурэдэртэ саста бунати изадэнцэ. Уонэй тэцкэ тохэгдэр адтэй Циньи паддзахадэ, Китайэн а нигулэнэрдиги фарсэй. Циньи паддзахади хецэуеуэггэнгутэ сэ паддзахадон политикэ хастонцэ китаиэг философийон скьола - закьонтэбэл хуэцэг Скьолай сэйраг гьудитэбэл аенцойнэ гэнгэй. Конфуций (Кун-цзы-рагон китаиэг курхон) нимадта, зэгыгэ, дэлбарэ ка уа, етэ гьэуама хинцонцэ сэ разамонэги уэздандзийнадэ ама ин уотемэй игьосонцэ а фэндэмэ, фал закьонтэбэл хуэцэг философтэ ба нимадтонцэ, гьэуама, дан, уа бэлвурд карз закьонтэ, кэцити, аенэмэнгэ, аенхэст кэнонцэ еугурэй дэр, аендэр ба адэм еугурэй еци уэздан уаг нэ хинцдэнэнцэ. И закьонтэ аербэстон кэнонбэл разамонэг ахуэдэг куста. Ама сэмэ аэйивдзийнэдтэ дэр хаст цудэй паддзахадэн куд хуэздэр уидэ, уомэ гэсгэ.

Барэг нэй, цэй фэрци адтайдэ: закьонтэбэл хуэцугути фэрци, кенэ паддзахади разамонгути лэгийгэди фэрци, аеви уотэ хуарз адтэй сэ рауэн, аермэст Чжени (федэни Шихуанди) райгуруни агьоммэ Циньи паддзахадэ адтэй тэцкэ тухгиндэр Китаи. Чжен паддзахи бунатмэ аерцудэй нэ эри агьоммэ 246 анзи (аермэстдэр бал номбэл паддзахэй, уомэн ама 'йбэл уэд 13 анзи цудэй). Аецэгэй ба испаддзах аэй 238 анзи, а карэ ку 'ййафта, уэд. Паддзахади сэрги уэди уэнгэ ба адтэй рэстэгмэ разамунд (разамонэг - регент). Нур нэуэг паддзах аерэмбурд кодта аерэхстгин афсэддон разамонгутэ ама тохун райдэдта, ци феодалон паддзахэдтэ ма байзадэй, уони хэцэ. Фэстагдэр ма си ка байзадэй, уой басаста нэ эри агьоммэ 221 анзи. Ама уэд аеке банимадта аенэгьэнэ Китаи паддзахбэл. Нур, цэмэй баханхэ кодтайдэ, зэгыгэ, еугур рагон гьуддэгтэбэл дэр мэ кьох есун, уой туххэй ахецэн равзурста нэуэг кади ном Шихуанди, ома «фиццаг паддзах».

Шихуанди аевэстеуатэй райдэдта ахсгиаг реформитэ аразун. Паддзахи еудзийнадэ цэмэй фэдэрдэр адтайдэ, уой туххэй ниффедар кодта уэхэн закьон, цэмэй паддзахи бунат фидэй-

фуртмæ мабал цудайдæ. Арæзт æрцудæй æртин æхсæз провинций. Уонæй алкæмидæр император æхуæдæг иснисан кодта граждайнаг губернатор. Рауагъта уæхæн бардзурд, кæцимæ гæсгæ губернатори бунат фидæй фуртмæ нæбал цудæй. Уæдта губернатор еу провинций къуар анзи ку бакосидæ, уæд æййивд æрцæуидæ æндæр рауæнмæ, цæмæй и адæм, æппунвæстаг, æ дæлбарæ ма кодтайдæ, уой туххæй. Уæдта ма (уой дæр паддзах æхуæдæг) иснисан кæнидæ æфсæддон разамонæг губернатормæ, æппунвæстаг ба ма нисангонд æрцæуидæ сæрмагонд чиновник, кæци æ цæстæ дардта граждайнаг æма æфсæддон губернатори рахæститæмæ. Уотæ æнахур фæдар бастдзийнæдтæ адтæй столицæ æма провинций æхсæн. Еци бастдзийнади фæрци æнцонæй бахъæртуниау адтæнцæ паддзахадæн æ кæцифæнди рауæнмæ дæр. Æма си, зæгъæн, ести æзмæнст ку адтайдæ, уæд æнцонæй рæхги рæстæг гъосгонд æрцудайдæ. Шихуанди никкидæр ма рахаста уæхæн унаффæ, цæмæй рагон аристократий минæвæрттæ æргоц кодтайуонцæ еугур рауæнтæй дæр паддзахади сæйраг горæт Сяньянмæ. Уоми сæмæ цæстæ дарун æнцондæр адтайдæ.

Фал Шихуандимæ æнгъæд нæ кастæй Китаий политикон æма æфсæддон еудзийнадæ. Уой фæндадтæй, цæмæй æ бæстæ иссайдæ еу базарадон организм. Уой туххæй исæмхузæн кодта барæн бæрцитæ, рауагъта еумæйаг æхца, хуæздæр æргом æздæхт æрцудæй фæндæгтæ æма къанаути арæзтадæмæ. Æрцудæй нæуæг закъонтæгонд, уæдта уагæвæрд финсуни æвзæгтæн.

Фал императори тæккæ æнаккагдæр æма зундгонддæр акт алтæй, Китаий еугур киунугутæ басодзунуи туххæй ци декрет рауагъта, е. Æрмæст ма ниууагътонцæ сæрмагонд проблематикон киунугутæ: гъæуон хæдзарадæ, медицинæ, Циньй династитæбæл дзорæг историон киунугутæ æма закъонтæсаразæг скъолай финстути философон куститæ. Æндæр философион скъолати куститæ ба исæфт цудæнцæ (раст Конфуций доктрина дæр). Еци нæгъæугæ декрети фæрци Шихуанди, æнгъæл адтæй, æма фæййервæздæнæй Конфуций философион скъолайæй. Хуарз æма ма, ци киунугутæ содзун кодта, уонæн сæ къопитæ æфснайд æрцудæнцæ паддзахадон библиотеки.

Шихуандийæй иронх н' адтæй æндагон политикæ дæр. Бæстæн æ хонсарварс æрдигæй байста хъæбæр берæ зæнхитæ

ама сæ æфтудта Китайбæл. Цæгат ама Нигулæн æрдигæй арми архайдта æнтæстгинæй, фал ин адæм уойбæрцæ берæ рæстæг æ дæлбарæ дарун зин адтæй. Ама уой туххæй ба арæнтæбæл аматта бæрзонд фæрстæ, аразта си Устур Китайга фарс, кæци æрхъæрттæй мах рæстæги уæнгæ дæр. Еци арæзтадон проекттæ ама еудадзуг тугъдтити бæлахæй адæмбæл æвæрд цудæй устурдæр хъалонтæ. Ама уой туххæй мæстгун кодтонцæ паддзахмæ. Фал æ еци карз политики нимæ исистунгъон ба н'адтæнцæ адæм, уомæн ама карз æфсæддон уаг адтæй. Уæддæр бæл рамарун фæндæ ба искæниуонцæ, фал син нæ бантæсидæ. Аппунвæстаг Шихуанди рамардæй æ Хуцауи адзалæй, нæ эри агъоммæ 210-аг анзи.

Æ фæсте паддзахеуæг кæнун райдæдта æ луккаг хестæр фурт Эр Цин Шихуанди. Фал фуртмæ æ фиди хъаурæ нæ разиндтæй паддзахади идонæбæл æнгом ниххуæцунмæ. Ама еугур бæстæбæл дæр адæм истун райдæдтонцæ. Тухтæнцæ сæ бартæбæл. Цуппар анзей фæсте æй рамардтонцæ. Уой хæццæ ба басугътонцæ паддзахи галауан ама библиотека. Уой адæбæл Циньти династи фæцæй.

Фал Шихуандий гьуддæгтæ идарддæр хъæртун кодтонцæ. Кæд æ тирандзийнадæн кæронгонд æрцудæй, уæддæр æнæхецауадон уавæри æрæздæхтбæл ба арази неке адтæй. Нур династи Хань идарддæр хаста паддзахади гьуддæгтæ. Аермæст Шихуандийæй игъаугидæр закъонтæ фæллæмæгъдæр колта. Закъонтæ аразæг Скъолай философион æздæхбæл сæ къох ракъуæрдтонцæ ама бабæй Конфуции философион ахуралæ официалон æгъдауæй паддзахадон иссæй. Аермæст Шихуанди ци культурон ама политикон еудзийнадæ исаразта, е байзалæй.

Шихуанди Китайæн ци устур хуарздзийнадти банудæй. етæ ацибон бæрæг æнцæ. Нигулæни цæрæг адæм алкæлдæр дес кодтонцæ Китайи зæнхи фæзуат куд изæлттæбæл райтигъд æй, уобæл. Фал уæддæр Европи ба Китайæй фуллæр цæрæг адæм адтæй. Уомæн ама Европæ хецæн паддзахæдтæбæл дес кодта, Китай ба еунæг адтæй. Зæгъун гъæуй уой, ама Китайи еу паддзахадæ исаразун еунæг Шихуандий фæрци н' адтæй. Еци ахсгиаг паддзахадон гьуддагбæл ма берæ кадæртæ архайдта. Зæгъæн, Суй Венди. Фал уæддæр устурдæр кадæ кæнуйнаг æй Шихуанди.

Шихуандий ном ергæй, раст нæ уодзæнæй зундгонд сæйраг.

Æгомуг гæстæ. Шихуанди цирт ку къахтонцæ, уæд ин æ аллифарс 1,6 километри уæнгæ иссирдтонцæ хузгин æргъæй конд æма арти æхсист салдæттæ (7000), бæхтæ æма гъæдæй арæзт уæрдундзæлхитæ (колесница)

министр Ли Сюй кой не скæнун. Æцæгæйдæр, уой зунди хъаурæ берæ адтæй, паддзах ци рæстмæ политикæ хаста, уоми.

Фæстæдæр ци финсгутæ цардæй, Конфуций фæстагæнттæ, етæ хæран кодтонцæ Шихуандий. Хъæбæрдæр, киунугутæ ке содзун кодта, уой туххæй. Фаудтонцæ 'й æ карздзийнади туххæй, Хуцаубæл ке 'ууæндтæй. Уæдта 'й нимадтонцæ дзæгъæл-задбæл. Æрмæст æй китаиæг коммунисттæ ба нимадтонцæ прогрессивон курхон адæймагбæл. Нигулæйнаг финсгутæ'й хаттæй-хатт барстонцæ Наполеони хæццæ. Фал æй растдæр рабарæн ес Август Цезæри хæццæ. Сæ дууæ дæр ци паддзахæдтæ исаразтонцæ, етæ сæ зæнхи фæзæхастмæ гæсгæ, уæдта цæргути нимæдзæй дæр æмхузæнгомау адтæнцæ. Æрмæст Роми паддзахадæ минкъийдæр рæстæг рахаста, уæдта æ еудзийнадæ дæр цубурдæр рæстæг адтæй. Аци гъуддаги Цинь Шихуандий хабар хуæздæр рауадæй. Уомæ гæсгæ агъаззагдæр адæймагбæл нимад æй.

19. АВГУСТ ЦЕЗÆР

(Нæ эри агъоммæ 63 анз - нæ эри 14 анз)

Август Цезæр æй Роми паддзахади бундорæвæрæг æма историй медæгæ сæйрагдæр фигуритæй еу. Кæрон искодта граждайнаг тугъдтитæн, кæцити бæлахæй нæ эри агъоммæ фиццаг æноси Ром пурхгонд æрцудæй. Нæуæг уагбæл райаразта Роми хецауадæ æма паддзахади уой фæсте 200 анзей дæргъи адтæй сабурдзийнадæ, уæдта си фулдæр кодта гъæздугдзийнадæ.

Гай Актавиус (фулдæретæ ба 'й хонунцæ Октавиан. «Август», зæгъгæ, еци кадгин ном ба райста æртин фондз анздзудæй) райгурдæй нæ эри агъоммæ 63 анзи.

Август (Октавиан) адтæй Юлий Цезæри æнсувæри фурти фурт (внучатый племянник). Октавиан ма æригон ку адтæй, уæд Юлий ба Роми политикон раздзæуæги ном хаста. Æхецæн цæуæт ке н'адтæй, уомæ гæсгæ, æвæдзи, хъæбæрдæр æ фарс дардта Октавианбæл, агъаз ин кодта политикон карьерæ искæнунмæ. Фал Цезæри рамардтонцæ нæ эри агъоммæ 44-аг анзи, уæд Октавианбæл цудæй 18 анзи, æвзонг студент

Цезæри фæсмæрдæ Роми раеудагъ æй дæргъæстийнæ тема кард тох ромаг аллихузон æфсæддон æма политикон архайгути æхсæн. Райдайæни, Октавиани нихмæлæугугæ, ромаг политикон хуарз бунæттæ æрахæссунбæл тох кæнунмæ дзæбæх кæ

исарæхстæй, етæ Октавиани устур нихмæлæууæгбæл нæ банимадтонцæ. Фал æригон Октавианмæ еу уæлдай барæ (привилеги) адтæй. Æ рæстæги æй Юлий Цезæр æхецæн искодта кæнгæ фурт. Æма еци уавæрæй Октавиан дзæбæх фæппайда кодта, æ фарс рахуæстæнцæ Цезæри æфсæдти еу хай дæр. Фал уæддæр и æфсæдти фулдæр хай ба фæцæнцæ Марк Антоний фарс, кæци адтæй Цезæри æмархайæг. Къуар

анзей дэргы се 'хсэн буцэутæ цудæй. Æппунвæстаг, нæ эри агьоммæ 36 анзи Ром æма берæ æндæр территоритæ дехгонд æрцудæнцæ Марк Антоний æма Октавиани æхсэн. Марк Антонимæ æрхаудтæнцæ искæсэнæрдиги районтæ, Октавианмæ ба - нигулæнæрдигæй бæстихæйттæ.

Еци зин, рæстæгмæ федуд дууæ разамонæгей æхсэн рахаста еу цалдæр анзи. Федуди æнзти дэргы Антоний хъæбæр карз уарзта Клеопатри æма берæ рæстæг «исафта» сæ уарзондзийнади сæраппонд. Октавиан ба æновудæй архайдта æ уавæр хуæздæр кæнунбæл. Фал, куд фæззæгъунцæ, «ехи буни гъар дон нæ цæуй» - уотæ дууæ политикон архайæгей æхсэн, адтæй н'адтæй, уæддæр райдæдта тугъд, нæ эри агьоммæ 32 анзи. Æппунвæстаг гъуддаг ниллух æй Октавиани пайдайæн. Устур денгизон тохи Акции (Акцииум) нихмæ нæ эри агьоммæ 31 анзи. Уой фæсте анз ба Октавиан еугур пурх никкодта Антоний æфсæдти. Уой адæбæл Антоний æма Клеопатрæ сæхе рамардтонцæ.

Юлий Цезарь финддæс анзей размæ ци уавæри адтæй, нур уомæ æрхъæрттæй Октавиан дæр. Цæй туххæй мард æрцудæй Цезарь? Ку багъавта республики разамунд ниппурх кæнунмæ, æхе ба паддзах искæнунмæ, уæд, уой бæлахæй. Фал, нæ эри агьоммæ 30 анзи, берæ фæттохгæй исбæрæгæй: Роми республикон разамунд састы бунати байзадæй. Æма уæд берæ ромæгтæ исарази æнцæ: нæ сæргы уæд хуæрззæрдæ разамонæг, фæлтау æфхуæрæг дæр уæд. Уомæн æма уидтонцæ, æцæг адæмон хецауадæ нæбал ес, уой.

Октавиан, разамонæги бунатбæл тох кæнгæй, хъæбæр æнæхатир адтæй, фал хецаудзийнадæ æ кьохмæ ку райста, уæдта æхе æвдесун райдæдта сабуруарзæг адæймагæй. Нæ эри агьоммæ, 27 анзи, цæмæй сенаторти тох æрсабур кодтайдæ, уой туххæй фегъосун кодта, зæгъгæ, фæдар кæнун нæуæгæй республикæ, æма загъта: «Еугур бунæттæй дæр мæхе цох кæнун». Æцæгдзийнадæй ба байзадæй Испаний, Галий æма Сирий хецауæй. Кæд æма ромаг æфсæдти фулдæр хай еци æртæ провинциеми адтæнцæ, уæд, æцæгæй, хецаудзийнадæ æ кьохти адтæй. Сенат исгъæлæс кодта, цæмæй ин лæвæрд æрцудайдæ Августу кадгин ном. Фал уæддæр æхецæн не 'саккаг кодта паддзахи титул. Фæлдемæнæн Ром республикæй байзадæй, Август ба си уотæд фиццаг адæймагбæл нимад цудæй.

Æцæгдзийнадæй ба коммæгæс сснат Августæи кæцифæнди бунат дæр равардтайдæ, фал æнæуой дæр паллæхæуæт кодта. Августæи рамæлæтмæ хæстæг Ром бунтондæр монархитон паддзахадæ иссæй. Нæ эри агъоммæ, 14-æг аннæ, Август кæ рамардæй, уæд æ кæнгæ фурт, æнæ хъамæтæтæтæй, райста паддзахи титул.

Август адтæй æцаг паддзахадон архайæг, уой фæрци Ромæи æрсабур æнæ аллихузон буцаутæ, раст уардæ ромæи граждæйнаг тугъдтитæй фæстæмæ.

Август Ромæи паддзахади сæргъæууæг фæстæй 40 аннæй дæргъи. Æма уæдæй уæдмæ æ политикон архайд æнæгъæнæ Европæ дæр æхæдæггун адтæй. Уой паддзахеуæги рæстæги ромаг æфсад байста Испани, Швсйцари, Галатæи (Минкъий Азий) æма Балкани фулдæр хай. Æ паддзахеуæги рæстæги Ромæи цæгаттаг арæнтæ цудæнцæ Рейн-Донайбæл æма уой фæстæ уе цалдæр æноси еци арæн байзадæй æнæйивдæй.

Август адтæй арæхсгæ администратор æма исаразта гъæугæ граждæйнаг службæ, байархайдта хъалонтæ æма финансти системæбæл. Хуæздæр æрдæмæ æйивдзийнæдтæ бахаста ромаг армий гъуддагмæ, уæдта исаразта еудадзугон флот. Æрбундойрон кодта сæрмагонд гъæуайкæнунади хецæн гварди. Фæстæдæр æности дæр еци гварди устур агъаз адтæй паддзах нисан кæнуни, кенæ ба æйивуни гъуддаги.

Августæи паддзахеуæги рæстæги Ромæи арæзт æрцудæй хъæбæр хуарз фæндæгтæ, уæдта æхсæнадон бæстихæйттæ, фæйайивдæр æй горæт. Аразтонцæ аргъæуæндæнттæ. Август хуарзбæл нимадта рагон ромаг дини гъуддæгтæ æнхæст кæнун. Ниффедар кодта æнкъайади, уæдта сувæллæнттæ гъомбæл кæнуни туххæй закъонтæ.

Нæ эри агъоммæ 30-æг аннæй фæстæмæ Ромæи медпаддзахадон цард адтæй æнæзæрдæхсайгæ. Зингæ фæххуæздæр æй царднуаг. Уой фæрци ба тæмæн искалдта айивæдæ. Августæи æнос адтæй Сугъзæрийнæ æнос ромаг литератури. Еци рæстæги цардæй номдзуд поэт Вергимий, уæдта Гораций, Тит Ливий. Овидиймæ ба Август фæххæранæй æма сурд æрцудæй Ромæй.

Августæн фурттæ н'адтæй. Æ хæстæгдæр хеуонтæ - е 'нсувæри фурт æма уой фурти фурттæ дууемæй æ разæй рамардæнцæ. Уомæ гæсгæ æ уоси фурт Тиберий æхецæн фуртæн райста æма

Хузæ æвдесуй, Августи - Октавиани æ фурт ка рахудта, еци номдзуд диктатор Юлий Цезæри куд марунцæ Сенати медæг сенатортæ, уой. Куд алли устур хецæу, уотæ Юлий Цезæри дæр, хъæбæрдæр ке уарзта æма кæбæл æууæндтæй, æхема ке 'рбахæстæг кодта æма устур бунæтти ке ниввардта, уонæй æй беретæ нæ уарзтонцæ, гъавтонцæ ин æ бунат байсунмæ. Æма 'й нæ эри агъоммæ 44 анзи 15 маргъий целхъитæй рамардтонцæ. Мах ке кой кæнæн, е - Август Цезæр ба адтæй е'нсувæри фурти фурт.

'Й иснисан кодта бундарэй. Фал еши дини ти берæ нæ рахаста, уомæн æма æ рæнгæмæ райста Калити æма Нæ рони, етæ нæ æгадæ адтæнцæ. Фал уæддæр Август ци паддзахи уоннæ уон ниввардта, уой фæрци Роми дууæсæдæ дини берæ адтæнцæ сабур цард Ромаг культури тæфатæ ба хæртта, ци паддзахæдтæ басаста, уони уæнгæ дæр.

Рагон грекъæгтæ æма ромæгти дуйнейи ромаг паддзахæдæ адтæй тæккæ номдзуддæр. Е раст æй. Уомæн æма уоннæ Гом дини рагон дзаманон цивилизаци хæссæг, уæдта еци су рæстæгти ба культурон æнтæстити сæйраг рацæуæн Нигулæйнаг Европæмæ (ериистæгтæ, вавилойнагтæ, дзиуиттæгтæ, грекъæгтæ æма æндæртæмæ).

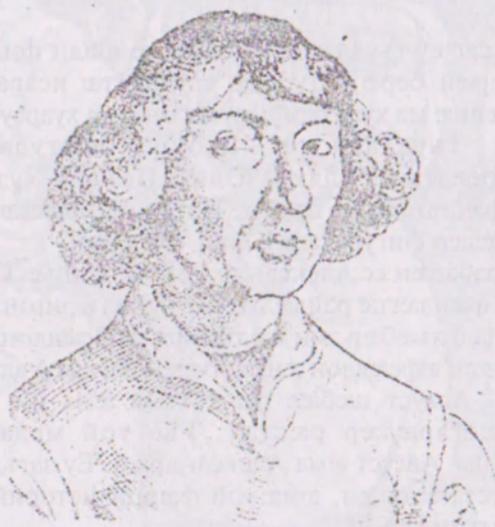
Фал дессаг еу гьуддаг æй. Август æ фиди фиди æнсуæр Юлий Цезарэй берæ устурдæр гьуддæгтæ исаразта. Август адтæй уой хæццæ ма хуарзконд, зундгин æма хуарзуод адаймаг. Æфсæддон гьуддаги æ къохи бафтудæй зингæ æнтæстдзийнæдтæ. Уæддæр Юлий Цезæри хуæн кадгин н'адтæй æ фæстагæнтти цæсти. Историй медæгæ ба уæддæр Август зингæдæр фигурæ æй Юлий Цезарэй.

Августу рабарæн ес Александр Устури хæццæ. Сæ дууæ дæр се 'нтæстити фæндæгтæ райдæдтонцæ хуæрз æригонæй. Æрмæст Август рацудæй хæбæр зин нæдтæбæл. Æфсæддон æнтæститæ дæр Александри æфсæддон æнтæститæй цауддæр адтæнцæ. Фал сæйрагдæр - Август цæбæл фæттухтæй æма ци исаразта, с рахаста дзæвгарæдæр рæстæг. Гъе уой медæгæ æй сæ хецæндзийнадæ Август æма Александрæн. Еу загъдæй: Август аразта æ фæстагæнттæн, æма уой фæрци историй медæгæ æ ном берæ цитгиндæр æй.

Ес ма исбарæн Август æма Джордж Вашингтони. Сæ дууемæн дæр агъаззаг бунат ес дуйней историй. Фал бабæй цæйбæрцæ рæстæг адтæй паддзахади сæргъи, уæдта ромаг паддзахадæн дуйней историй ци нисанеуæг ес, уой хинцгæй, мæ бон зæгъун æй: Август æй кадгиндæр кæнуни аккаг.

20. НИКОЛАЙ КОПЕРНИК (1473-1543)

Номдзуд польшæйаг астроном Николай Коперник райгурдæй 1473 anzi, Польши горæт Торуньи, Висли дони билæбæл. Адтæй гъæздуг бийнонтæй. Æвзонгæй ахур кодта Кракови университети æма уоми ниммухур æй астрономи ахур

кæнунбæл. Инсæйанздзудæй рандæй Италима æма Болоний университети ахур кодта медицинæ, уæдта юриспруденци. Уой фæсте бацудæй Падуанскаг университетма. Фæстæдæр горæт Феррари райста науки доктори къæпхæн. Коперник æ царди фулдæр хай рарвиста горæт Фроньбурги (Фромборк), ами кафедралон Собори куста фæткææвæрæгæй. Коперник профессионалон астроном некæд адтæй, уотемæй ин устур ном ка искодта, еци гъуддагбæл архайдта евдæлон рæстæги.

Италий уогæй, Коперник базонгæ æй рагон грекъаг философ Аристарк Самосскийи философон кустити хæцца. (Самосский цардæй нæ эри агъомма æртиккаг æноси). Уордигæй базудта

Хор Зәнхи алливарс ке зелуй, уой. Ама баууәндтәй еци гьуддаги әцәгдзийнадәбәл. Райбәлидәдта никки әновуддәрәй косун. Ама дууинсәй анздзудәй е 'мбәлтти әхсән райдәдта хәлеу кәнун ә кьохфинст еци гьуддаги туххәй, хумәтәги әвзагәй финстәй. Коперник берә әнзти әмбурд кодта әрмәг, цәмәй ниффинстәйдә ә номдзуд киунугә «Ервон дуйнейи зелдох». Уоми ләмбунәг дзурд цудәй ә теорибәл, уәдта әрхаста гьәугә әвдесәйнәггә.

1933 анги, әртинсәйанздзудәй, Коперник Роми бакастәй еу кьуар лекции, еци әрмәгути әрхаста ә теорий сәйраг моменттә. Фал ә киунугә ниммухур кәнунуи фәндә ба имә әрцудәй әрмәстдәр әвдайанздзудәй. Ама ә мәләти хуәд размә, 24 майи 1543-аг анги, мухурәй райста киунуги фиццаг кьопи.

Ә еци киунуги Коперник бунтон раст дзоруй, зәгьгә, зәнхә зелуй ә сәмәни алливарс, Мәйә ба - Зәнхи Кьорәбәл, Зәнхә әма иннә планетитә зелунцә Хори фаләмбулай.

Фал Коперник дәр ә развәдгәнәг ахургәндти хузән рәдудәй, Хорон системи нисанеуәг ке нецәмә дардта, уомәй. Уәдта ма рәдудәй уотә гьуди гәнгәй: орбититә әнцә тумбул әма дәргьеццон. Уотемәй ә теори әрмәст зинләдәрән нә, фал ма математикон әгьдауәй раст дәр н'адтәй. Уәддәр ин ә киунугутә ба дессагән агурдтонцә. Ама исцәмәдес кодта иннә астрономти дәр, цәмәй ләмбунәгдәр нимад хәссонцә планетити змәлди. Хьәбәрдәр еци гьуддагбәл архайун райдәдта номдзуд даниаг астроном Тихо Браге. Е ци әвдесәнтә әрхаста, уонәмә гәсгә, әппунвәстаг Йоганн Кеплер планетити әзмәлди рартаста раст закьонтә.

Кәд Аристарх Самосский әвддәс әноси раздәр загьта ә гьудитә Хорон системи әзмәлди туххәй, уәддәр исарази ун гьәуи, аци гьуддаги Коперникки хуәрзеуәг фулдәр ке әй, уобәл. Аристархән ә сәри исәвзурдәй еци гьуди, фал ә теорибәл ләмбунәг некад әрдзурдта әма си науки пайдагонд некад әрцудәй. Фал әрәвардта бәлвурд математикон бундор әма си исаразта пайдайаг наукон теори, кәций әнгьизтәй исбәрәг кәнун астрономион фәппайди фәрци, әма сә рагон теорити әмварс әрәвәргәй, зәгьун: Зәнхә әй Дун-дуйнейи центр.

Коперники теори нин цәхгәр нә гьуди райевун кодта Дун-дуйней арәзти туххәй әма нин әрбундорон кодта нә

философон гьудитæ. Фал, Коперники наукон æнтæст хинцгæй иронхгæнгæ нæй еу гьуддаг: астрономийæй практикон æгьдауæй испайда гæнæн нæййес, куд, зæгъæн, физикæ, хими æма биологи, уотæ. Ес исаразæн телевизор, автомобиль, фабрикæ, æппундæр Коперники теори ку нæ зонай, уæддæр Фал сæ æнæ Фарадей, Москвелли, Лавуазьей æма Ньютонии наукон куститæбæл æнцойнæ гæнгæй ба исаразæн нæййес. Еумæйагæй есгæй, Коперники ахурадæ техники исирæзтæн неци фæййагъаз æй, зæгъгæ, уой зæгъæн ба нæййес. Коперники киунугæ нимагæ æй Галилей æма Кеплери наукон кустити бацæуæн хайбæл. Етæ ба адтæнцæ Ньютони сæйрагдæр развæдгæнгутæ. Уони фæрци бантæстæй Ньютонæн Зæнхи æлвасунади æма змæлди закъонтæн формулировка радтун. Историй ин ци бунат ес, уой нимагæй, Коперники киунугæ «Æрвон дуйней зелдох» фæййагъаз æй нуриkkон астрономий ахурадæ æ бунатæй фенкъусун кæнунæн. Сæйрагдæр ба нуриkkон науки исæрæзт уой фæрци райдæдта.

21. АНТУАН ЛОРАН ЛАВУАЗЬЕ

(1743 - 1794)

Номдзуд французаг ахургонд Антуан Лоран Лавуазье æй

химий ахурадæ рапарахат кæнуни агъаззаг фигурæ. Æ райгурди размæ (райгурдæй 1743 анзи, Парижи) хими куд наука, уотæ дзæвгарæ фæстиау райзадæй физикæ, математикæ æма астрономийæй. Химий науки берæ хецæн сосæгдзийнæдтæ æргомгонд æрцудæй, фал син н'адтæй бæлвурд теоретикон бундор, кæций фæрцæ еци информаций хецæн æскъуддзæгтæ сумæгонд æрцудайуонцæ. Еци рæстæгмæ нимадгонцæ, зæгъгæ, уæлдæф æма дон хумæтæги бауæргæдтæ æнцæ. Неке зудта арт ци хузи иссодзуй, уой. Уотæ нимад цудæй, цума цæфсгæ цидæр æрмæг кæнуй, уонæми ес æнхæст бæрæггонд ка нæма æрцудæй, уæхæн бауæргæдæ «флогистон» æма, дан, цæфсгæ гæнгæй, уæлдæфмæ евгъуйуй еци «флогистон».

1754-1774 æнзти фæззиндтæй курдиадгун химиктæ Джозеф Блек, Джозеф Пристли, Генри Кавендиш æма æндæртæ, кæцитæ равзурстонцæ уæхæн ахсгиаг газтæ, куд кислород, водород, азот... Фал си «флогистон» æнгъæл ке адтæнцæ, уой лазæй нæ балæдæрдтæнцæ, ци газтæ раргом кодтонцæ, уони æхедундзийнадæ. Зæгъæн, кислород «флогистон» кæми н'адтæй, уæхæн уæлдæфбæл нимад цудæй. (Бæрæг куд адтæй, уотемæй нæзи цирагъ кислороди хуæздæр цæфсуй итигъд рауæн куд цæфсуниау æй, уомæй. Уотæ нимад цудæй æма, дан «флогистон»-æй цох ци уæлдæф уа, е цæфсгæ артæй (гъæдæй) фулдæр «флогистон» есуй æхемæ.) Бæлвурд бæрæг æй, цæмæй æцæгæй ци химион процесстæ æрцæуй, уой туххæй син зонун гъæуй сæ бундорон равзурд.

Номхундæй Лавуазье сугур зинæртасæн хæйттæ раст исеу гæнгæй, исаразта уавæртæ химион теорийæн ирæзти надбæл рацæунæн. Фиццагидæр Лавуазье исбæрæг кодта: арт фæццæфсуй кислород æма цæфсгæ бауæргæди æмархайди фæрци. Дуккагæй ба - базудта дон хумæтæги бауæргæдæ нæй, фал кислород æма водороди еугонд. Мадта уæлдæф дæр кислород æма азоти еугонд æй. Абони еци гъуддæгтæ гурусхаг нæбал æнцæ. Фал Лавуазьей размæ архайæг ахургæндтæн ба еци химион закъонтæ дузæрдуггаг адтæнцæ. Берæ раззагдæр химиктæ не 'сарази æнцæ æ хæццæ. Фал Лавуазьей æмбесонди «хургæнæн киунугæ «Химий райдайæн ахургæнæн киунугæ» кегъгæ, уоми дузæрдуггаг фарстатæбæл ци комкоммæ дзуæп-дтæй, уони хæццæ базонгæ уогæй ибæл æригон химиктæ тагъд рæстæги бауæндтæнцæ.

Дон ама уалдæф химикон элементæ ке нæ 'нцæ, уой исбæлвурд гæнгæй, Лавуазье бахаста æ киунугæмæ уæхæн бауæргæдти номхигъд, кæцити нимадта хумæтæгтæбæл. Кæд æ киунуги еу къуар рæдуди æруагъта, уæддæр химион элементти нуриkkон номхигъд æнцойнæ кæнуй Лавуазьей арæзт таблицæбæл.

Бертолле, Фуркруа ама Гитонем де Морвой хæццæ бакуста химион номенклатури фиццаг системæбæл. Лавуазьей системæмæ (кæци æй нуриkkон системи бундор) бацæуæг химион бауæргæдтæ системæгонд æрцудæнцæ сæ нæмттæмæ гæсгæ. Еци еухузи системæ дуйнебæл рапарахат уогæй, химиктæн дзæвгарæ фенциондæр æй кæрæдзей кустити хæццæ зонгæ кæнунæн.

Еугур ахургæндти разæй Лавуазье бавдиста: дууæ бауæргæддей химион æмархайди элементтæ фендæрхузи унцæ, сæ сумæйæг уæзæ ба æхе нæ раййевуй. Лавуазье карзæй лæудтæй, цæмæй химион компоненттæ исеу кæнуни агъоммæ раст барст цæуонцæ, уобæл. Уой фæрци, æппунвæстаг, хими нимайун райдæдтонцæ бунтон раст наукæбæл.

Лавуазье зæнхи конди зонунадæмæ дæр е'вæрæн бахаста, фал уодæгас организми зонунадæмæ ба ин никки фулдæр æвæрæн бахæссун бантастæй. Лакласи хæццæ, лæмбунаг фæлварæнтæ гæнгæй, æ бон иссæй уæхæн хатдзæгмæ æрцæун: уолæфти физиологон процесс сабур содзæ кæнуни хузæн æй. Уомæй уой зæгъунмæ гъавта, ама адаймаг, уæдта цæрæгойтæ тухæ есунцæ бауæри сабургай медæгсугъди фæрци, етæ уолæфунцæ, уалдæфæй кислород есгæй. Æрмæстдæр æ: еци еунаг наукон дессаги иссирди фæрци дæр Лавуазьей рабарун æнгъезуй Гарвени номдзуд наукон иссирд «тоги зелдох бауæри медæгæ», зæгъгæ, уой хæццæ. Æрмæст уой туххæй дæр æ ном æнæ дузæрдугæй бахæсгæ æй аци киунугæмæ. Фал Лавуазьейæн е стурдæр æскъуæлхтдзиннадæ æй химион теорийæн бундор ке 'ривардта, е. Уой фæрци химион науки ирæзт раст надбæл рацудæй. Уомæ гæсгæ 'й исхудтонцæ «нуриkkон химий фидæ». Æцæгæйдæр еци номн аккаг æй.

Нæ аци номхигъди ци скъуæлхт адæм ес, уонæй беретæ æригонæй ахур кодтонцæ барадæ. Кæд Лавуазье аци дисциплинæбæл ахурадон къæпхæн райста, уæддæр юридикон гъуддаги некæд архайдта. Фал административон ама æхсæнадон

кустмæ ба аккаг æргом æздахта. Активонай архайдтæ Французтæ къароли наукити академии. Никки ма куста хъалонгтæ æмбурдгәнæг æхсәнади. Уой анхосæй имæ 1789 анзи Французтæ революций фæсте революцион разамунд æнæууәнки цæстæй ракастәнцæ. Æппунвæстаг ахæст æрцудæй æ хæццæ ка архайдта, еци хъалон æмбурдгәнæг 27 адæймагей хæццæ. Революцион тæрхонгәнгутæ, бунтон раст нæ уогæй, нæ бадзæбæл æнцæ тæрхон рахæссунмæ. Еци еу бон (1794 анзи 8 майи) 28 адæймаги фарст æрцудәнцæ. Æма сæ еугуремән дæр маруни тæрхон рахæсгæй, сæ сæртæ ракъуæрдтонцæ. Лавуазьей фæсмæрдæ байзадæй æ уосæ, номдзуд силгоймаг, кæци ин хъæбæр устур агъаз кодта æ наукон кустити.

Тæрхони рæстæги гъаст бацудæй бæрзонддæр инстанцимæ, кæцими хинст цудәнцæ Лавуазьей берæ æскъуæлхтдзийнæдтæ паддзахадæ æма науки размæ. Фал сæ тæрхонгәнæг нецæмæ æрдардта. Мәнæ уæхән хатдзæг искодта: «Республики генийтæ нæ гъæуй». Æцæгдзийнадæмæ берæ хæстæгдæр адтæй зундгонд математик Лагранжай загъд: «Æрмæстдæр цæстиæрфæлкъуæрди бæрцæ рæстæг багъудæй, цæмæй сæр ракъуæрдтайуонцæ, фал цæмæй уæхән исфæлдистæуа, уомән ба сæдæгай æнзтæ дæр фæгæ нæ 'нцæ.»

НОМЕРИ ЕС:

МÆРЗОЙТИ С. Радзурдтæ _____	3
ТОБОЙТИ Ц. Æмдзæвгитæ _____	10
МАЛИТИ В. Бони мæлæт (<i>новель</i>) _____	16
ДЗАСОХТЫ М. Æмдзæвгæтæ _____	89
МАЛИТИ Б. Радзурдтæ сывæллæнттæн _____	102
ТОЛДЗГУЙНАГ КИЗГÆ _____	123
КЪАДЗАТЫ С. Æмдзæвгæтæ _____	133
ДЗОДЗАТИ В. Цубур таустæ _____	139
Б. ДОРИН Фиццаг æмдзæвгæ _____	148
КОЛИТИ В. Æмдзæвгитæ _____	152
ХОХОЙТИ Э. Дууæ радзурди _____	158
ЦЕГОЛТИ В. Æрæгиауи балци _____	170

АЙЙЕВАДÆ

БУДЗУЛА _____	182
ХАДО. Хуæдæвзрд искурдиадæ _____	191

НÆУÆГ ТÆЛМАЦТÆ

ЙЕСО КИРИСТЕЙ ЕВАНГЕЛИ	
ИОАНИИ ФИНСТ (<i>Скзуддзаг</i>) _____	201
Ш. ПЕРРО. Æнгулдзи асæ цæппо-лæппо (<i>аргъау</i>) _____	216
А. ЧЕХОВ Æвронггæнæг хос (радзырд) _____	222
КЪИБИРТИ Т. Миша Айзенбергæн (<i>æмдзæвгæ</i>) _____	229

ÆМБЕСÆНДТÆ _____ 234

ФИНСУНЦЕ НÆМÆ _____ 249

ЖУРНАЛ «ИРÆФИ» ЭНЦИКЛОПЕДИ

ЦИ ÆЙ ДУН-ДУЙНЕ? _____	253
100 ТÆККÆ СТУРДÆР АДÆЙМАГИ _____	266